

سریزه

افغانستان که د صنعت او اقتصاد په لحاظ د نړۍ د وروسته پاتې هیوادو په کتار کې درېږي، خو د معنویت په نړۍ کې یې ستر ویاړونه په برخه شوي دي. افغانستان د استعمار پر ضد مبارزه کې د آسیا، افریقا او لاتینې امریکا د اولسونو لپاره لوړ مثال ګڼل کېږي. د افغانستان خلکو تل په ګډه د خپلې خاورې دفاع کړې؛ ددې هیواد اوسیدونکو تل د هیواد د یووالي تضمین کړی دی. افغانانو له استعماري هیوادونو څخه ډیر زیانونه لیدلي. په افغانستان کې د اسلام د مبارک دین د خپرېدو پر مهال د افغانستان وضعیت ډیر ګډوډ او په مادي او معنوي لحاظ د ټولنیز کړکېچ سره مخامخ و. ددین له پلوه چې د یوې ټولنې د یووالي ستر ضامن دی، دلته دوه مختلف دینونه لکه زردشتي او بودايي دینونو رواج درلود. په ختیځې سیمې کې بودايي دین او د بلخ شاوخوا سیمو کې زردشتي دین پیروان درلودل، خو له دې سره سره لرغونی افغانستان یا لرغونې اریانا له اسلام څخه مخکې د ځانګړي جغرافیایي موقعیت او طبعي جوړښت له امله د عظمت او شوکت خاوند و. افغانستان د ویدي او اوستایي مدنیتونو ټاټوبی ګڼل کېږي.

د تاریخ او جغرافیې پوهانو افغانستان د ځواکونو د تګ او راتګ ستراتیژیک پل، د ورېښمو د لارې د تقاطع ځای، د هند د دروازې، د اسلامي نړۍ د ختیځې دروازې، د تمدنونو څلور لارې، د نړیوالې سوداګرۍ د لوی لارې په نومونو سره نومولی دی. ځینو افغانستان له ۵۴۵ ق م څخه تر ۱۸۱۵ میلادي پورې د هند په خاوره باندې د یرغلګرو د ټوپ د تختې او پل په نوم پیژندلی دی. د ورېښمو کومه لار چې اوس د پوهې، رېښه، د هند، راج، اورمېر، اوقاره جریف، د ګریزو قافلو به پرې تګ راتګ کاوه. خو دغو ځانګړتیاو له ځانه سره د وینو ډکې پیښې او کړکېچونه هم لرل.

افغانستان د اسلام د مبارک دین د رارسیدو پرمهال یو ستر ټولنیز انقلاب ته اړتیا درلوده، ترڅو وکولای شي چې ټولې اخلاقي ناوړتیا، سیاسي او مذهبي اختلافات، مادي او معنوي اختلافونه او توپيرونه له مینځه یوسي او پر ځای یې په هیواد کې د ژوندیو واحد روح رامینځته کړي. سره له دې چې د دغسې یو انقلاب د رامینځته کېدو زمینه برابره وه، خو یې لا محرک نه و پیدا شوی. په دغسې شرایطو کې یوازې د اسلام سپیڅلي دین وکولای شول چې افغانستان کې دغه درنده دنده ترسره کړي.

سره له دې چې ددې نوي دين له خپرېدو سره ددې ملت جنگياليو هم ډير مخالفت ونبود او د پرمختگ په مخکې يې ورته خنډونه رامینځته کول، بيا هم د اسلام خپرونکيو په يوه لاس کې توره او په بل کې وعظ او تبليغ نيولي وو. د افغانستان خلک په دې ډول او اسانه لار د دين منلو ته تيار نه وو. له همدې امله په افغانستان کې د اسلام خپرېدو نهه پيرې او تر دې ډير وخت واخېست، خو د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو سره په دې هيواد کې د يووالي، ترقي او خوشحالي نوې ساه وچليده.

کله چې افغانستان ته لومړی ځل د هجرت په ۲۲ کال اسلامي لښکرې راغلې. وروسته دوی د راشدينو خلفاو او اموي او عباسي خلفاو د خلافت پرمهال افغانستان ته د مشهورو قوماندانانو تر مشرۍ لاندې اسلامي لښکرې راوليرلې. دوی د افغانستان ځينې سيمې فتح کړې، مگر د ټول افغانستان په فتح کولو بريالي نشول. د اسلامي لښکرو جگړې تر هغه وخته پورې ادامه درلوده، ترڅو په ۲۰۷ هـ ق کال د طاهر پوښنجنې په مشرۍ د لومړي ځل لپاره افغانانو د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کيښود. له طاهر پوښنجنې وروسته د هغه د کورنۍ واکمنانو د اسلام د مقدس دين په خپرېدا کې پوره ونډه واخېسته او د نويو پيړيو په تاريخ کې يې د افغانستان د مستقل دولت بنسټ کيښود، چې له طاهريانو وروسته صفاريانو، سامانيانو، غزنويانو او غوريانو په ټول افغانستان کې د اسلام مقدس دين خپور کړ.

غزنويانو په ځانگړي ډول سلطان محمود غزنوي د هند په ډيرو سيمو کې د اسلام مقدس دين خپور کړ. له دوی وروسته غوريانو د هغو فتوحات تعقيب او په هند کې يې د مسلمانانو په پياوړتيا او د جوماتونو په جوړولو کې د پام وړ ونډه واخېسته. غزنويانو او غوريانو له غزني او غور څخه دغه لوی اسلامي امپراطور اداره کولې، چې د دوی د واکمنۍ او خدمتونو بيلگې اوس هم په هند کې تر سترگو کيږي.

د غزني ښار ښکلی تاريخي ودانۍ چې د غزنويانو د واکمنۍ پرمهال جوړې شوې وې. خو د هيواد دغو ټولو تاريخي ودانيو او اسلامي فرهنگ د چنگيز خان د وحشيانه يرغل پرمهال ډير زيان وليد او ډيرې ودانۍ په ټول افغانستان کې له مينځه ولاړې. په دغه درسي کتاب کې ياد موضوعات د امکان تر بريده توضيح شوي دي. يوه يادونه کوم هغه دا چې په دې کتاب کې د هجري قمري نيتو څخه گټه اخېستل شوی ده، او په عنوانونو کې د هجري قمري ترڅنگ هجري شمسي او زيږديزه (ميلادي) هم کارول شوي دي. دغه تاريخي دوره د افغانستان په تاريخ کې ځانگړی ځای لري.

لومړی څپرکی

د طاهریانو دولت

پیلېزه

د افغانستان خلکو تل د ازادۍ لپاره قربانۍ ورکړي او د نړۍ ستر استعماري دولتونه یې په خپلو موخو کې ناکام کړي دي. په افغانستان کې د اسلام د مقدس دین له څپرېدو وروسته امویانو او عباسیانو د اختلاف پر مهال د افغانستان خلکو د ابو مسلم خراساني په لارښوونه د امویانو د واکمنۍ په سقوط او د عباسیانو واک ته رسولو کې د پام وړ ونډه درلوده، خو د عباسي دولت خلیفه ابو جعفر منصور د ابو مسلم د خدمت په مقابل کې په ډېرې ناروا سره هغه شهید کړ او د افغانانو قربانۍ ته یې ارزښت ور نه کړ.

د هارون الرشید له مړینې وروسته چې کله امین الرشید ځان خلیفه او وروسته یې زوی ولیعهد وټاکه، مامون الرشید د هغه مخالفت وکړ او ځان یې په مروه کې د خلیفه په توګه اعلان کړ. کله چې امین الرشید خپل پوځ د مامون د رعیت کولو لپاره راولېږه، مامون خپل پوځ د هغوي مقابلې ته واستوه او طاهر پوښنګي وټوانید چې د امین لښکرو ته ماتې ورکړي، مامون یې واک ته ورساوه خو کله چې

مامون الرشيد له افغانستان څخه بغداد ته د خلافت پلازمېنه انتقال كړه؛ طاهر يې د خراسان د حاكم په توگه مقرر كړ، خو طاهر پوښنځي د نورو افغاني رهبرانو په څېر د هيواد د آزادۍ په فكر كې و. ده له دوو كالو وروسته افغانستان كې خپلواك اسلامي دولت اعلان كړ او د مامون نوم يې له خطبې څخه وغورځاوه او د بغداد خليفه مامون الرشيد ته د طاهر په څېر شخصيت د زغملو وړ نه وو. د خپلو هغو مامورينو په لاس چې طاهر پوښنځي سره به يې په اداره كې كار كاوه زهر ورکړل، طاهر يې شهيد كړ خو نوموړې د يوې ورځې حكومت په بهير كې د خپلواك دولت بنسټ كېښود، وروسته يې زوی طلحه پاچا شو چې مامون دمجبوريت له مخې د هغه واکمني په رسميت وپېژنده او په راتلونکې كې يې د خپلواک اسلامي دولتونو جوړیدو لپاره زمينه برابره كړه .

۱.۱. په افغانستان کې د ۹-۱۳ ز پېړۍ پورې د خراساني دولتونو جوړیدل

طاهر پوښنځي د حسين پوښنځي زوی د طاهري دولت بنسټ اېښودونکی په ۸۲۰ ز كال له بغداد څخه افغانستان ته راغی. په ۸۲۲ ز كال يې په افغانستان كې د خپلواك اسلامي دولت بنسټ كېښود او د عباسي خليفه مامون الرشيد نوم يې له خطبې څخه ليرې كړ، د افغانستان د ولايتونو د مسلمان شويو افغانانو تر مينځ يې مركزيت ټينگ كړ، له طاهر پوښنځي وروسته په ۸۲۲ ز كال د هغه زوی طلحه پاچا شو، له طلحه وروسته د هغه ورور عبدالله، له عبدالله وروسته د هغه زوی دوېم طلحه او ددې كورنۍ وروستی پاچا محمد، د دويم طاهر زوی پاچا شو، چې نوموړی د خپلو نيكونو برخلاف يو بې كفایته او عیاش شخص و، چې د طاهريانو د سقوط زمينه يې برابره او د يعقوب ليث صفاري له خوا نوموړي بندي شو او د طاهريانو واکمني پای ته ورسیده. د طاهريانو دوره په افغانستان كې د علم او ادب پالنې دوره وه، دوی د خلكو د باور وړ وگرځيدل (۲۷: ۹۷).

د طاهريانو د واکمنۍ پر مهال افغانستان په دوو برخو يعني اسلامي او غير اسلامي باندي وېشل شوی وو، خو يعقوب ليث صفاري ټولو مخالفينو ته ماتې ورکړه. د کندهار، هرات او کابل تر نيولو او د خوارجو د مشر له وژلو وروسته يې په افغانستان كې يو مركزيت جوړ كړ او د ايران ځينې برخې لكه شيراز يې په ۸۶۸ ز كال ونيولې او په ۸۷۱ ز كال يې د کابل شاه زوی او د برهمن شاهي لړۍ وروستی پاچا يې د زابلستان په جگره كې ونيو. يعقوب ليث صفاري هڅه كوله چې ايران هم له عربو څخه ازاد كړي نو يې د جوزجان له نيولو وروسته د عباسي دولت والي محمد بن واصل ته په ۸۷۴ ز. كال ماتې ورکړه او ايران يې د خپلې واکمنۍ يوه برخه وگرځوله، يعقوب لېث په افغانستان كې د عربو

واکمنی پرضد ولاړ شخص و ، په تیره بیا له عباسي دولت څخه یې ډېره کرکه در لوده ځکه یعقوب لېث تل د سفاح وزیر ابو سلمه د ابومسلم خراساني شهادت او برمکي بلخي او سهل سرخسي- د کورنیو له مینځه وړل یا دول چې د عباسیانو له خوا تر سره شوي وو ، او دا یې د عباسي دولت د غدر او خیانت یوه بېلگه گڼله (۲۷ : ۱۰۳).

کله چې افغانستان کې طاهري دولت واک ته ورسید، د شمالي او لويديځ افغانستان د مسلمان شویو سیمو ترمینځ یو مرکزیت پیدا شو او هم ددې ځای په وگړو د عباسي دولت زور او ځبېنناک لږ شو، خو پر بزگرانو د پانگوالو له لورې تیرې او زور لا هماغسې پاتې وو. د طاهري دولت سیاست د اسلامي خلافت سره جوړ جاړې او د لوړ پوړو سره ملاتړ و. همدارنگه د دولت د ټینګښت لپاره عمومي امنیت ساتل د هغوی د دولت موخه وه. ددوی د واکمنۍ پرمهال په شرقي او جنوبي ولایتونو کې رتبیلان او کابل شاهان حکمراني کوله، دا خلک د زردشتي دین سرسخت مخالف و په ټولیزه توګه طاهري لړۍ علم پروره کورنۍ وه (۲۶ : ۵۱).

خو ماورا لنهر یې ساماني کورنۍ ته پریښود او له هغوی سره د روغې ، جوړې لاره غوره کړه خود مالیاتو په را ټولولو کې خپل لوړوالي وساته، خو صفاري دولت داسې ونه کړل، هغوی د فارس حاکم رافع چې د خپلواکۍ خبرې یې کولې په ۲۶۷ هـ ق کې وواژه، د سامانیانو او صفاریانو تر مینځ شخړې زیاتې شوې ، د بغداد خلافت هم د دې اختلاف په زیاتوالي کې ونډه درلوده او دغه اور ته یې لمن ووهله . په ۸۹۹ ز کال د بلخ په شاوخوا کې د عمرو لیث او اسماعیل ساماني تر مینځ جگړه ونښته بغداد د اسماعیل ساماني پلویتوب کاوه ، عمرو لیث په دې جگړه کې د اسماعیل ساماني سره بندي شو او له دوو کالو بند وروسته په بنديخانه کې وفات شو (۲۷ : ۱۰۹).

۱،۲ له ۹-۱۳ ز پېړۍ پورې د افغانستان ټولنیزه، اقتصادي او کتلوري اوضاع

له (۹-۱۳ ز) پېړۍ ترمینځ په افغانستان کې ټولنیزې چارې له بېلابېلو ستونزو او پرمختګونو سره مخ وې او مینځنیو پېړیو د خپلې بشپړتیا وروستي پړاوونه وهل، په دې دوره کې د کرنې او اوبو لگولو چارو پرمختګ وکړ، د اوبو بندونه جوړ، صنایعو او کسبونو په تېره بیا نساجۍ او فلزکارۍ پرمختګ وکړ، آرت او هنر لوړ پړاو ته رسیدلي و، یو شمیر ادبي اثار په دې دوره کې ایجاد او لوړې ودانۍ جوړې شوې، د افغانستان لوی ښارونه لکه کابل، هرات، بلخ، مرو او نیشاپور د مینځنۍ اسیا لوی سوداګریز مرکزونه وو، یوازې بلخ دوه سوه زره تنه نفوس در لود، د ورېښمو لویه لار د غزنوي دولت

له سيمو تيرېدله او تل د لويو کاروانونو له تگ او راتگ څخه برخمنه وه، دغو کاروانونو هم د افغانستان، ايران، چين، هند، ترکستان، عراق او شام ته مالونه وړل راوړل. په دغو مالونو کې رختونه، عطر، غلامان، څاروي، درمل، فلزي سامانونه، وسلې، قيمتي ډبرې، ميسين لوبښي، کاغذ، وړی، پوستکې، خرمن، وريجي او غوړي وو. په ورځني ژوند کې خلکو له بادي ژرندو، اوبو ژرندو، او له اوبو ايستلو څرخونو (ارهټونو) څخه گټه اخېسته. اوربشي، غنم، وريجي، پنبه، انگور، کرنيز پيداوار وو، سرکه او شراب هم په دې دوره کې جوړېدل، د کرنې تر څنگ د غالی اوبدلو، رخت جوړولو، فلزکاری، وسله جوړول، صابون او لوبښو جوړولو صنايعو او انځور گری پرمختگ کړی وو، د غزنويانو په دوره کې موسيقي ښه ځليدلې وه. په لويو غونډو کې به تل سندر غاړو له طبلې سره بدلې ويلې، دولتونو منظم ملکي او نظامي تشکيلات لرل، ديني علوم به په جومات کې تدریسېدل. په دې دوره کې مشهور شاعران او پوهان لکه فردوسي، بلعمی، ابو ريحان البيروني، طوسي، فرخي، سنایي، بلخي ابن سينا اوسيدلي دي د غزني ښار په ټوله مينځنۍ آسيا کې د علم او ادب ځانگو وه. په دغه دوره کې اسلامي فقه هم لوړ پړاو ته رسيدلې وه (۲۷: ۱۲۹).

سلجوقيان په بشپړ ډول ديوه سياسي قبيلوي ملکېت پلويان وو، چې دولت يې يوازې د پاچا مال نه بلکه هغه يې د ټولې کورنۍ مال گاڼه. هر سلجوقي شهزاده که به په هر ځای کې و، هلته يې په خپل نوم خطبه جاري کوله. له همدې امله د سلجوقيانو لويه امپراتوري په ټوله اسيا کې په څو حکومتونو ووېشل شوه، دوی غوښتل چې د مينځنۍ اسيا د پخوانيو پاچاهانو په څېر مطلق العناني رواج کړي، خو تل به د اشرافو روحانيونو او مخورو له مخالفت سره مخامخ کېدل (۲۷: ۱۴۵).

په لنډه توگه ويلاى شو چې په دې دوره کې د اقتصاد بنسټ په کرڼه او مالدارۍ ولاړ و. له اسلام څخه مخکې هم په افغانستان کې کرنې پرمختگ کړی و او د څارويو روزنې د خلکو ژوند نسبتاً ډاډمن کړی و، ويالې، کانالونه او بندونه جوړ شوي وو څو وروسته د خپلواکو اسلامي دولتونو (طاهري، صفاري، غزنوي او غوري دولتونو) په افغانستان کې کرنې او مالدارۍ ته پاملرنه وکړه، د هيواد په شنو څر ځايونو کې ښه ډېر څاروي روزل کېدل. په دوی کې د باختر اسونو او اوبسانو، د تخار اسونو او د سيستان غواگانو ډير شهرت در لود. وربشي، غنم، پنبه، وريجي، انگور، ممیز، بادام او خيدک ډير زيات توليديدل. د هيواد له معدنونو څخه سره زر، سپين زر، اوسپنه، مس، قلعي، سرب او نوشادر ايستل کېدل. کوچنۍ صنايع ښه پرمخ تللی وې. نساجي په تيره بيا نازک رختونه، خرمن گنډل، فلز

کاري، غالی، اوبدل، د مسي لوبنو جوړیدل، وسله جوړول، صابون جوړول او براق جوړولو ښه پرمختگ کړی و. په زرگری، مسگری، پښگری، بنایي، ټپاری، ترکاڼی، انځورگری او نورو برخو کې ډیر پرمختگونه شوي وو. دولت صنعت کاران هڅول. په ښارونو کې سره او سپین زر د درهمو او دینارو په نوم کونډل کېدل. د نن ورځې پیسو په څېر رواج درلود. د سیکو وزن او معیار په اسلامي هیوادونو کې بیل بیل وو (۲۷: ۱۶۸).

په مروه، غزنی او نورو سیمو کې لوی لوی اسلامي مدرسې جوړې شوې او لویو اسلامي پوهانو لکه امام اعظم، ابو حنیفه، محدث ابواسحق ابراهیم بن یعقوب، جوزجاني محدث، ابراهیم او هم بلخي صوفي، ابو سلیمان جوزجاني، حنفي فقه پوه، ابراهیم بن رستم مروزي د ابو حنیفه له ملگرو څخه، ابو داود سجستاني، ابو هاشم سهیل بن محمد سیستاني، ابو جعفر بلخي منجم، ابو قتیبه مروزي تاریخ پوه، بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر او نور د دې سیمې په مدنیت او فرهنگ کې ونډه واخېسته (۱۰: ۱۱۷-۱۱۶).

۱,۳. د طاهریانو دولت (۲۵۹-۲۰۷ هـ ق)

(۲۰۱-۲۵۲ هـ ش)

(۸۲۳-۸۷۴ ز)

په خراسان کې د ابو مسلم خراساني پواسطه د اموي ضد نهضت له مینځ ته راتگ او پیاوړتیا وروسته افغانان د ابو مسلم خراساني په لارښوونه وتوانیدل چې عباسیان واک ته ورسوي. نوموړی پېښې د اسلام په تاریخ کې ستر بدلون راوست، خو د ابومسلم شهادت په افغانستان کې د ملي نهضتونو او حرکتونو د مینځ ته راتگ سبب وگرځید، چې له افغانستان څخه یې د عربي مسلمانانو سلطه پای ته ورسوله. دې ملي خوځښتونو په افغانستان کې د طاهریانو پواسطه تر خپلواک اسلامي دولت تر تاسیس پورې دوام وکړ. دغه نهضتونه د طاهریانو له واکمنۍ څخه ډېر وړاندې په هرات او سیستان کې مینځ ته راغلي وو خو د هارون الرشید له مړینې (۱۹۳ هـ) وروسته د هغه د دوو زمانو امین او مامون تر مینځ د خلافت پر سر اختلاف د خراسانیانو له پاره د طاهر په رهبرۍ د یو خپلواک دولت د تاسیس زمینه برابره کړه (۴۳: ۱۵۴).

د دې واکمنۍ بنسټ اېښودونکی د حسین زوی طاهر و چې د هرات ولایت د پوشنج (نتي زندجان) له یو قوي کورنۍ څخه و، نیکه یې د عباسیانو د واکمنۍ پر مهال د پوشنج حاکم و، له ده وروسته زوی یې حسین د پوشنج واکمنۍ ته ورسید، د حسین زوی طاهر یو زړور، خپلواک او آزادي غوښتونکی شخصیت و، د ده په لاس په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښودل شو (۱۴: ۴).

۱,۴. د طاهر پوشنجي واکمني (۲۰۷-۲۰۷ هـ ق)

(۲۰۱-۲۰۱ هـ ش)

(۸۲۲-۸۲۲ ز)

طاهریانو په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښود. د دې کورنۍ بنسټ اېښودونکی طاهر پوشنجي نومیده. له همدې سببه دغه کورنۍ د طاهریانو په نوم یادېږي. طاهر پوشنجي چې مامون ورته د ذوالیمین لقب ورکړې و. په ۱۵۸ هـ ق کې په پوشنج کې زیږیدلی دی، ده له خپل پلار زده کړه کړې وه، طاهر د حسین زوی د مصعب لمسی دی، د ده پلار حسین د مامون الرشید د خلافت پرمهال د پوشنج حاکم و چې په ۱۵۸ هـ ق کې مړ شو (۴۶: ۱).

پوشنج د هرات ښار لویدیځ لورته موقعیت لري چې هغه یو وخت، د غوریانو د حکومت مرکز او د هریرود سیند سویل ته د زندجان په نامه یو وړوکې ښار و چې د هرات او پوشنج تر مینځ واقع دی. دغه ښار هرات ښارته څېرمه له نږدې غرونو او له هرات ښار څخه دوه فرسخه واټن لري، د پوشنج ښار ډیر ښکلې و، گرد چاپیره یې شنې ونې ولارې وې د ښار استحکامات په ښه توګه تر سره شوي و، او چار چاپیر یې د یوال او یوه کنده موجوده وه، په ۱۷۸ هـ ق کې پوشنج ښار یو ودان ښار و، بیهقي د هغه نوم پوشنج، پوشنج یا پوشنگ لیکلی دی، د اسلامي نړۍ ستر عالم شیخ ابو لیث پوشنجي او د شیخ ابو الحسن پوشنجي زیارتونه تر اوسه هلته موجود دي چې ددې ښار له نومیالیو علمي شخصیتونو څخه وو (۴۳: ۱۵۳-۱۵۲).

لسترنج په خپل کتاب (جغرافیایي تاریخي سرزمین های خلافت شرقي) کې د پوشنج په اړه داسې لیکلي دي: ((د یوې ورځې لارې واټن د طی کولو په اندازه د هرات یو مهم ښار پوشنگ ، پوشنج یا پوشنج واقع و، لېرې نه ده دا ښار به هماغه ځای وي چې اوس د غوریانو ښار چې د هریرود

د سیند کېنې غاړې جنوب لوري ته موقعیت لري)) او علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد هم په خپل اثر (جغرافیایي یادښتونه) کې د پوشنج په اړه داسې لیکلي دي : ((زیاتره کسان اوسنی زنده جان پخوانی فوشنج بولي، زنده جان د هرات ولایت لویدیځ لورته تقریباً څلویښت کېلو متره لېرې واقع دی او تر زنده جان چې شپږ ویشته کېلو متره نور لویدیځ ته ولاړ شې غوریانو ته رسیږي ، فوشنج دخطیب زوی صدر الدین ربیعی، چې د کورت پاچهانو په دربار کې و، د فوشنج ښار یې هوشنگ ته منسوب بللی دی))

که هو شنگ ، پوشنج را ساخته است

چه فرم بهشتش بر اراسته است (۱۶ : ۳۵۷).

اصطخري لیکلي دي :

د فوشنج کلا ډیره ټینگه کلا ده شاوخوا ته خندق دی، درې دروازې لري .

۱ _ ختیځه خوا دروازه یې علي نومېږي .

۲_ لویدیځه خوا دروازه یې نیشاپور خواته خلاصېږي .

۳ _ د جنوب خوا دروازه یې قهستان ته خلاصېږي .

طاهر فوشنجي د دغه ښار اوسیدونکی و، د دې په توابعو کې د گود تیمور تر حملې د مخه دا

لاندې کلي پراته وو چې نومونه یې دا دي:

ارد، ښادیز، سادیا، ارشو، سنگوان، اوه، قورمان، غنچاباد، ترکاباد، شکېبان، شاده، مویزک، اوج،

کوسویه (کوسان) روشنان، باده، فشان، استونان، روزنک، د هران، گزه او جنگان . ځینې کلي یې

اوس هم په دغو نومونو یادېږي لکه شاده ، منگوان ، کهستان ، غنجان ، شکېبان ، دهران ، گزه ،

جنگان ، روزنگ ، اوج، سبول او استونان په فوشنج پورې تړلې کلي دي .

۱ . کوسویه (کهستان): د دې کلا کنډوالې لا تراوسه پورې شته؛ د چنگیز لمسی پر دغه کلا برید

وکر مگر ویې نه شوه نیولای (۱۶ : ۳۵۸-۳۵۹).

د طاهر پوشنجي شهرت له هغه وخت څخه زیات شو کله چې د هارون الرشید د زامنو تر مینځ

د خلافت پر سر اختلاف پیدا شو . هارون الرشید مخکې له مړینې (۱۹۳ هـ ق) خپله لویه اسلامي

امپراتوري د دوو زامنو امین چې د ابو جعفر منصور د لور زبیدې زوی و او مامون الرشید چې د

استاد سیس سیستانی د لور مرجیله زوی و ترمینځ وویشله. د امپراتورۍ لویدیځې برخې یې امین

الرشيد چې د ابو جعفر منصور لمسی او عباسيانو ته منسوب و، ورکړې او د امپراتورۍ ختيزې برخې يې لکه فارس، کرمان، مازندران او خراسان مامون الرشيد ته چې مور يې له افغانستان څخه وه ورکړې. د هارون الرشيد له مړينې وروسته د امين الرشيد له پاره زمينه برابره شوه؛ ځان يې دخليفه په توگه اعلان کړ. امين الرشيد د خلافت له اعلان وروسته د خپل وزير فضل بن ربيع په لمسونه خپل کوچنی زوی موسی بن امين د ځای ناستي په توگه وټاکه، په دې کار سره مامون په راتلونکې کې هم ځان خلافت ته له رسيدو څخه محروم وليد، په همدې اساس يې له امين سره د دښمنۍ لار غوره کړه، امين غوښتل چې مامون هم د اسلامي امپراتورۍ د نورو محلي حکمرانانو په څېر د ده اطاعت وکړي، خو مامون الرشيد د ده له اطاعت څخه سرغړونه وکړه، په مروه* کې يې خپل ځان د خليفه په توگه اعلان کړ، په ۱۹۶ هـ ق کال يې په خپل نوم سکه ووهله، استقلال يې اعلان کړ او د بغداد سره يې مخالفت وښود (۴۶: ۱).

امين الرشيد لومړی د خراسان لــه حکومت څخه د مامون الرشيد د ليري کېدو امر صادر او د مامون د ايل کولو په خاطر يې يو لښکر د علي بن عيسى په مشرۍ ور وليږه، مامون الرشيد د امين د لښکرو سره د مقابلې په خاطر د طاهر پوښنجنې د حسين زوی په مشرۍ پوځ ولېږه چې د ری په سيمه کې ددوي تر مينځ جگړه ونښته، په دې جگړه کې د بغداد ۶۰ زره کسيزه پوځ ماتې وخوړه او علی بن عيسى د يو شمير سردارانو سره ووژل شو. د امين له خوا طاهر ته د ذواليمين لقب ور کړ شو. طاهر د بغداد په لورې حرکت وکړ او د همدان په سيمه کې يې هم د بغداد راليرل شوو قوتونو ته ماتې ور کړه. وروسته يې د بغداد لورې ته خپل حرکت ته دوام ور کړ او بغداد ښار يې کلا بند کړ، دغې کلابندۍ يو نيم کال دوام وکړ. په دغه موده کې امين د طاهر له خوا ووژل شو، بغداد په ۱۹۸ هـ ق کال د طاهر پوښنجنې په واسطه فتح او د مامون د خلافت لپاره لاره هواره شوه، مامون الرشيد له مروې څخه د خلافت ټولې سيمې اداره کولې او طاهر يې د شام (سوريه) بين النهرين (عراق) د والي په توگه مقرر کړ. طاهر پوښنجنې هيله درلوده چې د خلافت مرکز له بغداد څخه افغانستان ته انتقال او اسلامي خلافت دې له افغانستان څخه اداره شي، تر څو د اسلامي دولت واک د افغانانو لاس ته ورشي. مامون هم د خلافت په لومړيو ورځو کې مروه د خپل خلافت مرکز وټاکله او د عباسيانو

*مروه تر ۱۸۸۴ ز کال پورې د افغانستان د خاورې جزو و، چې په ۱۸۸۴ ز کال کې روسانو ونيوله او له افغانستان څخه جلا کړله.

د بیرغ پر ځای یې شین بیرغ غوره کړ؛ خو دا پلان تر آخره عملي نه شو او ډېر دوام یې ونه کړ، ځکه ځینو عربانو د مامون پر ضد تحریکات پیل کړل. د مامون کاکا ابراهیم، د مهدی زوی د خپل خلیفه په توګه وټاکه (۴۶: ۲).

په بغداد کې د عربانو له خوا د خلیفه په توګه د ابراهیم ټاکنه، د مامون د زوم علی رضا مړینه او د ده د وزیر فضل بن سهل قتل او یو شمیر نور مسایل د دې سبب شول چې مامون خپله کړنلاره بدله کړي او پلازمینه یې له افغانستان څخه بېرته بغداد ته انتقال کړه. طاهر پوشنجي له دې وروسته په دی باور شو چې د ده آرزو یعنی افغانستان ته د پلازمینې انتقال نه عملي کېږي. له دې وروسته په دې کونښن کې شو چې افغانستان له عباسي امپراتورۍ څخه جلا کړي په دې ډول نوموړی په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولت د جوړولو په فکر کې شو؛ د ده د هڅو او غوښتنو په پایله کې مامون الرشید طاهر پوشنجي د افغانستان د حاکم په توګه مقرر کړ، مامون په دې پوهیده چې طاهر غواړي افغانستان له عباسي امپراتورۍ څخه جلا کړي، مامون رشید د دې خطر له امله په دمشق کې له عربانو سره د افغانانو نږدیکت او د طاهر پوشنجي موجودیت نور نه شو زغملی؛ ځکه د طاهر په موجودیت کې د مامون ستونزې ورځ تر بلې ډېریدلې، د عربي او افغاني ډلو تر مینځ اختلاف ورځ تر بلې زیاتېده. طاهر پوشنجي په افغانستان کې له مقرریدو سره سم د خپلې نقشي د پلې کېدو له پاره تیاری نیوه تر څو یې په ۲۰۷ هـ ق کال د جمادي الاخر په ۲۴ مه (۸۲۲ ز) د جمعې په ورځ د خلیفه مامون الرشید نوم له خطبې څخه لیرې او ځان یې پاچا اعلان کړ، هغه مهال یې د افغانستان په غرونو کې د آزادۍ بیرغ وریاوه، له دې وروسته په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولتونو د جوړیدو لړۍ پیل شوه او د بغداد له خلافت سره د دوي اړیکې تش د احترام پر بنسټ وي نه د حاکمیت په بڼه. د افغانستان د خپلواکه اسلامي دولتونو پاچاهان په ټولو چارو کې خپلواک او ازاد وو، خود روحاني دوستانه اړیکو د ساتلو په خاطر یې د عباسي واکمنانو احترام کاوه. د طاهر پوشنجي په واکمنۍ کې مشهد، نیشاپور، مرګین (مرغاب)، (هرات) او د سیستان ځینې برخې شاملې دي د افغانستان په نورو سیمو لکه کابل، گندهارا، بلوچستان او نورو سیمو کې غیر اسلامي دولتونه موجود وو (۴۶: ۳).

د طاهر پوشنجي عمر ډیر دوام ونکړ په هماغه شپه مړ شو. ډېر گومان دا دی چې د مامون په امر به د هغو عربي مامورینو له خوا چې له طاهر سره یې کار کاوه زهر ور کړل شوي وي چې نامتو مورخ

بارتولد په دې اړه داسې نظر لري : ((مخکې له دې چې د معصب لمسی، طاهر د پوشنج واک په لاس کې واخلي هغه د مامون له خوا د امین پرضد د لښکرو قوماندان و، وروسته له هغه چې طاهر بغداد فتح کړ ، د مامون له خوا د عراق د حاکم په توګه مقرر شو او په عین وخت کې د بغداد د مالي (ساوید Sawid) چارې هغه ته وسپارل شوي چې د طاهر پوشنجي دوست او ملګري احمد بن ابو خالد مامون دخراسان د والي غسان بن عباد له برید (سوقصد) څخه په ډار کړ ، د همدې ډول دسیسو په پایله کې خلیفه، طاهر د خراسان د والي په توګه مقرر کړ، طاهر د ۸۲۲ز کال د نوامبر په میاشت کې د مامون نوم له خطبي څخه لیرې کړ او له بغداد څخه یې خپله ازادي اعلان کړه، سمدستي مړ شو، طبعاً گمان کېده چې طاهر به د خلیفه په امر مسموم شوی وي)) (۲: ۵۷-۵۶).

د تاریخي اسنادو په استناد طاهر پوشنجي د مامون په امر مسموم شوی دی. ځکه، کله چې مامون واک ته د رسیدو له پاره خپل ورور امین وواژه، د طاهر مړینه ورته هم اسانه وه. او کله چې مامون د خراسان د حکومت فرمان طاهر ته لاس لیک کړ ، د دې لپاره چې تل د هغه له کړو وړو خبر وي خپل یو د باور وړ شخص کلثوم بن ثابت یې د خراسان د پوسته خانې د ریس په توګه وټاکه چې د طاهر پوشنجي د کړو وړو څارنه وکړي او خلیفه ترې خبر کړي .همدا راز د خالد پلار احمد چې د مامون الرشید وزیر او د هغه په وړاندې یې د طاهر ضمانت کړی و ، د دې لپاره چې طاهر د مامون مخالفت ونه کړي نو خلیفه باید هر وخت د طاهر له کړو خبر وي ، له خپلو نږدې او باوري کسانو څخه یې یو کس په څرګنده طاهر ته د خدمت لپاره را ولېږه او په پټه یې هغه ته دنده ور وسپارله، که چېرې طاهر خپلواکي اعلانوي، نوموړی به پاڅون وکړي او هغه به ووژني. کله چې په خطبه کې یې د خلیفه نوم له مینځه وویست او د خراسان د خپلواکۍ له اعلان وروسته کور ته ستون شو، د کمزورۍ او ناروغۍ احساس یې وکړ. او داسې گومان کېده چې زهر ورکړ شوي دی. خو طاهر پوشنجي د هماغې ورځې پر ماښام د حق داعی ته لیک ووايه .. په هر حال د خراسان د پوسته خانې ریس او جاسوس کلثوم په افغانستان کې د خپلواکۍ د اعلان او بیا د طاهر د مړینې خبر یو په بل پسې مامون ته په لیکلې ډول واستاوه (۴۳ : ۱۶۸-۱۶۹).

۱,۵. د طلحه واکمني (۲۱۳-۲۰۷ هـ ق)

(۲۰۱-۲۰۷ هـ ش)

(۸۲۲-۸۲۸ ز)

د طاهر پوښنځي له مړینې وروسته د هغه زوی طلحه د خراسان پاچا شو. مامون الرشید د مجبوریت له مخې د هغه واکمني په رسمیت وپېژانده، ځکه مامون په هرات، سیستان او د خراسان په نورو ولایتونو او شام کې د طاهر پوښنځي د کورنۍ له نفوذ او اقتدار څخه پوره خبرتیا لرله او له هغه څخه په ویره کې و، چې د طاهر پوښنځي له مړینې وروسته یې د طاهریانو له کورنۍ سره جگړې ته زړه ښه نه کړ، هغوی په دې ښه پوهیدل که چیرې له طاهریانو سره د ډیر مخالفت څرگندونه وکړي له دوو خوا به پرې حمله وشي د شام لخوا د هغه زوی عبدالله چې د هغه د لښکرو قوماندان او ډیر عسکر ورسره وو، او د افغانستان له خوا به طلحه پرې حمله وکړي. نو د بغداد د خلافت وضعیت به له خطر سره مخامخ کړي، له همدې امله یې له طاهریانو سره له روغې جوړې څخه کار واخیست، مامون الرشید خپل وزیر ابی احمد سره له مصلحت وروسته په افغانستان کې د طلحه حکومت په رسمیت وپېژاند (۴۳: ۱۷۵-۱۷۴).

طلحه هم د پلار په څېر پوه، هوښیار او علم پالونکی و د خلکو ستونزې به یې ژر حلولې او د هغوی له شکایت څخه به ډیر ژر خبریده. د نجوم په علم کې یې پوره معلومات او د عالمانو روزنې ته یې پاملرنه کوله. د ده اوه کلنه دوره د امن او سولې دوره وه، یوازې حمزه سیستاني په سیستان کې خو ځله شورش وکړ، طلحه په ۲۱۳ هـ ق کال مړ او پر ځای یې دده ورور عبدالله واک ته ورسیده (۴۶: ۴).

۱,۶. د عبدالله واکمني (۲۳۰-۲۱۳ هـ ق)

(۲۲۳-۲۰۷ هـ ش)

(۸۲۷-۸۴۴ ز)

عبدالله د طاهر پوښنځي زوی، د طاهریانو د کورنۍ او د خپلواک اسلامي دولتونو له مشهورو حکمرانانو څخه و، په جگړه کې یې پوره مهارت درلود. د ادب، هنراو موسیقۍ سره یې مینه لرله، د

دري ژبې شاعر حنظله بادغیسي ، د ده په دربار کې اوسېده ، عبدالله د هیواد په اداره او سیاست کې پوره وړتیا در لوده. د ده د واکمنۍ پر مهال د طاهریانو نفوذ او قدرت نور هم زیات شو. کرمان ، اصفهان، او طبرستان پورې یې خپل نفوذ ته پراختیا ورکړه؛ د اوبو د ویش قانون یې جوړ کړ تر څو د خلکو تر مینځ د اوبو پر سر را پیدا شوي اختلافات حل کړي . عبدالله د طاهر زوی چې کله افغانستان ته راغی نو خپلو مامورینو ته یې داسې ولیکل : ((تاسو ته هدایت درکوم ، تر څو له خوبه راوبین او له لټۍ څخه را بهر شی خپله نښه ولټوئ ، د ولایت له مشرانو سره غوره چلند وکړئ ، کرنه او بزگران که وروسته پاتې شي هغه باید بېرته پیاوړي کړئ او خپل ځای ته یې ورسوئ، دا ځکه چې الله(ج) له همدې کرنې څخه روزي راکوي او له دوی سره بې عدالتي یې حرامه گڼلې ده (۲۷: ۹۷).

د عبدالله د واکمنۍ پر مهال لویه پېښه په ۲۲۰ هـ ق د هلمند د سیند وچېدل وو چې ورسره د وچکالی او قحطۍ ستونزه رامینځ ته شوه ډیر خلک د وچکالی او قحطۍ له امله مړه شول. عبدالله د دې ستونزې د حل لپاره یوه اندازه پیسې او خوراکې توکې سیستان ته ولېږل اوستونزه تر یو حده حل شوه (۴۶: ۵).

عبدالله د طاهر زوی په ۱۸۲ هـ کې زیږیدلی دی ، یو څه موده په شام او مصر کې حکمران و، له هغه وروسته د بغداد خلافت لپاره یې د بابک خرمي په خلاف جگړه کوله . کله چې د طلحه له مړینې وروسته نوموړی امیر شو، د بغداد خلافت دی رسماً د خراسان د امیر په توگه وپېژانده ، عبدالله د بغداد له خلافت سره لازمي او صمیمي اړیکې در لودې. تل یې د بغداد د خلافت له دښمنانو سره جگړې کولې د هغوی دښمنان به یې له مینځه وړل . په ۲۱۹ هـ ق کې د تالقانو امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کړ اوخلیفه ته یې بغداد ته واستاوه ، په ۲۲۴ هـ ق کې یې مازیا د قارن زوی چې د طبرستان حکمران و هغه ته یې هم د خلیفه په گټه ماتې ورکړه. د عبدالله حکمرانانو په سیستان کې شورشونه ارام کړل. عبدالله ۱۷ کاله د افغانستان په لویدیځو سیمو حکومت وکړ. د ده د واکمنۍ پر مهال په ۲۲۴ هـ کال کې په خراسان کې سخته زلزه وشوه او په سیستان کې ۲۲۰ هـ ق کې سخته وچکالی مینځ ته راغله (۱۰: ۱۲۸-۱۲۷). دده د واک پر مهال د عایداتو کچه چې له خپلو اړوند سیمو څخه به یې را ټولوله ۴۹ ملیونه دیناره حساب شوې ده. دده

مشری له عباسي خليفه واثق بالله ، سره همزمان وه. ډير سخي، مهربانه شخصيت و ، د کرکېلی سره يې زياته مينه در لوده.

۱,۷. د دويم طاهر واکمني (۲۴۸-۲۳۰هـ ق)

(۲۴۱-۲۲۳ هـ ش)

(۸۴۴-۸۶۲ ن)

د طاهر دزوی عبدالله له مړينې وروسته د عبدالله زوی د دويم طاهر په نوم امير شو، ده په خپله ۱۸ کلنه واکمني کې دخپلو نيکونو لار تعقيب کړه او د بغداد له خلافت سره يې دوستانه اړيکې درلودې ، د دواړو هيوادو تر مينځ دوستانه اړيکو ته کوم زيان ونه رسيد. د ده د واکمنۍ پر مهال د واثق الله بالله وفات د ده د اړيکو پر وضعيت باندې کومه اغېزه ونه کړه. خو په سيستان کې ځينې شورشونه موجود وو ، چې دا شورشونه ورځ تر بلې زياتيدل. په ۲۴۶ هـ ق کال ، يعقوب ليث په نيمروز کې د صفاريانو د مستقل دولت بنسټ کيښود (۴۶: ۶).

د عبدالله د زوی دويم طاهر د واکمنۍ پر مهال د سيستان خلک د نصر- د زوی صالح اويعقوب ليث په مشرۍ شورشونه پيل کړل. تر څو چې د صفاريانو کورنۍ د دولت بنسټ کېښودل شو. د دويم طاهر د واکمنۍ پر مهال ابراهيم د حسين زوی د سيستان حکمران و. نوموړي حکمران خپل نا اهله زوی احمد نومی د بست حاکم وټاکه ، احمد د هغه ولايت نامتو کسانو سره جگړه وکړه. په دې سبب د بست او سيستان خلکو له طاهريانو څخه مخ وگرځاوه او په ۲۳۸ هـ ق کال کې يې په بست کې له صالح سره بيعت وکړ؛ په دغه بحران او گډوډۍ کې يعقوب ليث صفاري قوت وموند په ۲۴۶ هـ ق کې يې سيستان د طاهريانو له واک څخه وويست او د دويم طاهر له مړينې وروسته د هغه زوی محمد امير شو (۱۰: ۱۲۸).

۱,۸. د محمد واکمني (۲۵۹-۲۴۸هـ ق)

(۲۵۱-۲۴۰ هـ ش)

(۸۷۲-۸۶۱ ن)

د دویم طاهر له مړینې وروسته د هغه زوی محمد واک ته ورسید، نوموړی د خپلو نیکونو برخلاف یو بې کفایت او عیاش شخص و، ډیر وخت به مست او بې هوشه و؛ د هیواد له ادارې څخه عاجز و. یعقوب لیث صفاري له دې وضعې څخه گټه واخېسته، لومړی یې هرات ونيو بیا یې نیشاپور چې د طاهریانو پلازمینه او د افغانستان یو ایالت و ونيو، د طاهریانو وروستی امیر محمد د یعقوب لیث له خوا بندي شو او د طاهریانو د کورنۍ واکمني پای ته ورسیده (۶:۴۶).

د محمد له بندي کېدو (۲۵۹هـ ق) وروسته له دې کورنۍ څخه ابراهیم د محمد زوی د دویم طاهر لمسی، د عبدالله کړوسی اود طاهر پوشنجي کودی تر ۲۶۸ هـ ق پورې په مروه کې خپل حاکمیت ته دوام ور کړ. احمد د محمد زوی له ۲۵۹ - ۲۶۷ هـ ق پورې هم په خوارزم کې حاکم و، او دریم طاهر د محمد زوی د نیشاپور په یوه لیرې سیمه کې ۲۵۹ - ۲۸۲ هـ ق په محلی توگه حکمراني کوله. خو په رښتیني توگه د طاهریانو واکمني د دویم طاهر د زوی محمد له بندي کېدو (۲۵۹ هـ ق) وروسته له مینځه ولاړه او د دوی د واکمنۍ ډیرې سیمې د صفاریانو د حکومت له خوا ونيول شوې (۲۶:۱۱۵).

۱,۹ . د طاهریانو د عصر علمي او فرهنگي خدمتونه

د طاهریانو کورنۍ ټول فعالیتونه د اسلام مقدس دین د قرآني اصولو او د اسلام د ځلاند فرهنگ په اساس تر سره کېدل. دوي وتوانېدل چې یو روښانه او قوي مرکزي دولت په افغانستان کې جوړ کړي، د طاهري کورنۍ واکمنان د زده کړو لرونکي وو. د ماورالنهر ځیني سیمي هم د دوي په اداره کې شاملې وې، په خپله طاهر پوشنجي د عربي ژبې ښه ادیب او شاعر و، طلحه هم په نجوم او نحوه کې ښه پوهیده، عبدالله هم لکه د پلار په څېر شاعر و، منصور د طلحه زوی د مروې حاکم هم په فلسفه کې مقالې لیکلې وې، طاهري دولت د اسلامي معارف په خپرولو، د کرنې او اوبو لگولو په پراختیا کې ډېرې هڅې وکړې، د اوبو د ویش لپاره یې قانون جوړ کړ (۲۷:۹۷).

د طاهریانو د واکمنانو په دربار کې د دري ژبې مشهور شاعران لکه حنظله بادغیسي-مروزي او ابو حفص سغدی موجود وو. د دې کورنۍ د واکمنۍ پرمهال د عباسي دولت فشار کم و، د اسلام د مبارک دین له خپرېدو مخکې افغانستان په مختلفو محلي دولتونو ویشل شوی و، خو کله چې د

اسلام مقدس دین د افغانستان په ځینو ولایتونو کې خپور شو، پخواني دیني او ژبني اختلافات یې پای ته ورسول (۲۶: ۱۴۳).

ددې کورنۍ یو بل شخصیت عبید الله بن عبدالله په ادبیاتو، فلسفه، هندسه او نورو علومو کې ډیر معلومات درلوده، عبدالله د شاعرانو په ژوند هم یو کتاب لیکلی، د حکومت په اړه یې یوه رساله لیکلې، د طبقات ناصري لیکوال قاضي منهاج سراج جوزجاني د طاهریانو کورنۍ علم پالونکي او وروسته، باهنره او عادل مشران گڼلې، چې د دوی د واکمنۍ پر مهال د تفسیر، حدیث او فقهې علومو ډیر پرمختګ وکړ او گڼ شمیر پوهان لکه: ابراهیم خزای نیشاپوري، ابوبکر بن ابراهیم، محمد بن عبدالله بن محمد، ابو اسحاق سغدي ابراهیم بن یعقوب جوزجاني، ابراهیم بن ابو طالب، ابو موسی بن سلیمان جوزجاني، ابراهیم بن رستم، الحافظ بن عبدالله محمد بن نصر المروزي ابو داود سجستاني، شیار بن برد تخارستاني او داسې نور موجود وو چې د فرهنگ او علومو په پرمختګ کې یې ډېرې هڅې کړې دي (۲۶: ۱۴۴).

په افغانستان کې طاهري دولت د اسلامي پوهې د خپرۍ او همدارنګه د هغه مهال د کرکيلې او اوبو خور د ښه والی لپاره ډیرې هڅې کړې دي. له اوبو څخه د گټې اخیستلو لپاره یې یو قانون جوړ کړی و. له دې امله خپلواکه ملي، علمي او ثقافتي او په خپل اقتصاد متکي ټولنه او دولت گڼلی شو. ددې دورې یوه فرهنگي ښیګڼه او ځانګړتیا دا وه، چې له دوی وروسته د افغاني دولتونو په واکمني کې عربي، پښتو او دري ژبې هند ته ورسیدلې او هلته بیا اسلامي او ادبي علومو کې پوهان رامینځ ته شول.

د طاهریانو د واکمنۍ پرمهال یوه فرهنگي ځلیدونکی څېره چې په دواړو ژبو عربي او دري کې اشعار لري. محمود بن حسن وراق هروي دی چې د پېښې له مخې په وراق سره یادېږي، دا ځکه چې کتاب پلورنځی یې درلود او صحافت یې کاوه. نوموړی شخصیت په ۲۷۷ هـ ق کال د عبدالله ابن طاهر د واکمنۍ پرمهال په افغانستان کې و او د معتصم بالله د واک پرمهال په بغداد کې وفات شو. د طاهریانو د واکمنۍ پرمهال افغانستان د علم او فرهنگ ټاټوبی او اوسیدونکو یې په دې برخه کې د پام وړ شهرت درلود (۲۶: ۱۴۶).

زمونږ هیواد کې خلکو د خپلو کورنیو اړتیاو د پوره کولو لپاره په خپل لاس کې جوړو شویو دستګاو باندې د اړتیا وړ شیان جوړول. د څارویو له وړیو او پوستکو څخه د اړتیا وړ شیان لکه پوستینونه،

لیمخې، تېغر او د غلو د ساتلو په خاطر بڼیگانې او نور... له پنبې او وریشمو څخه ټوکړان جوړول. له ډیرې پخوا زمانې څخه زمونږ په هیواد کې رواج درلود. له دې امله ویلې شو چې د اوبدلو صنعت په طاهري دوره کې په ځانگړې توگه پرمختگ کړی و. د خراسان ټوکړان هغه مهال چین او سند ته وړل کېدل. د افغانستان بوري ډیر شهرت درلود؛ بادي ژرندي هم په افغانستان کې موجودې وې. همدارنگه فلز کارۍ او زرگرۍ هم پرمختگ کړی و. صنعت هغه مهال د خلکو په اقتصاد کې د کرنې په خوا کې مهم ارزښت درلود (۲۶: ۱۳۹).

امنیت ټینګ و او کاروانونو په ډاډ سره تگ راتگ کاوه، سوداگریزې توکې یې په اسانۍ سره لیری سیمو ته لیږدول او د هیواد په اقتصادي برخه کې سوداګري هم ځانگړې ونډه درلوده. په هر حال طاهري کورنۍ چې د اسلام د فرهنگي مخکښتوب په دوران کې ژوند کاوه، وکولای شول چې یو روښانه خو مستبد دولت په افغانستان کې جوړ کړي او ماورالنهر د خپلې د ادارې لاندې راولي. د طاهري کورنۍ واکمنان د تحصیلاتو لرونکي وو. په خپله طاهر په عربي ژبه کې ښه ادیب او شاعر و؛ عبدالله د پلار په شان شاعر و؛ طلحه په نحو کې ښه پوهیده؛ منصور بن طلحه د مروې حاکم هم په فلسفه کې رسالې لیکلې وې. طاهري دولت د اسلامي معارف په خپرولو او د کرنې او اوبو لگولو په پراختیا کې ډیرې هڅې وکړې. د اوبو لگولو او له اوبو څخه د استفادې په خاطر یې یو قانون د فقهاوو په واسطه جوړ کړ؛ هماغسې چې طاهریانو ملي خپلواکي غوښتل، هماغسې یې د اسلام د دین ننگه او د عربي ژبې ملاتړ او د اسلامي خلافت ساتنه وکړه، هومره یې چې د عربو د واکمنۍ برخلاف د افغانستان د خلکو د پاڅون او د ازادې غوښتونکو غورځنگونو ملاتړ وکړ هومره یې هم په سیستان کې د خوارجو پرضد او په ایران کې د عباسي خلافت د مخالفینو او په شام کې یې د اسلامي خلافت له بغاوت کوونکو سره مخالفت وکړ. عبدالله ابن طاهر په ۸۲۸ ز کال د افغانستان د زردشتیانو یو شمیر کتابونه وسوځول او د اسلام د مقدس دین په ټینګولو کې یې برخه واخېسته، د طاهریانو پلازمینه د نیشاپور ښار و، چې نیشاپور د افغانستان یو ایالت و (۲۷: ۹۶-۹۷).

۱,۱۰. د طاهريانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

طاهريانو د افغانستان په تاريخ کې لومړی ځل د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښود ، خو د بغداد خلافت له دوی سره موافق نه و، د مجبوريټ له مخې يې دطلحه واکمني په رسميت وپېژانده د دوی د سقوط انتظار يې کاوه چې د عيارانو مينځ ته راتگ او پياوړي کېدو سره د طاهريانو د دولت د سقوط زمينه هم برابره شوه ، ددوی د سقوط لاملونه په لاندې ډول ښودلې شو:

- د دويم طاهر د زوی محمد بې کفايتي او عياشي .
- د عيارانو د نهضت مينځ ته راتگ او پياوړي کېدل .
- د يعقوب ليث واک ته رسېدل .
- پر محمد باندې د يعقوب ليث د برياليتوب او دمحمد بندي کېدل .
- د محمد له بندي کېدو سره د بغداد د خلافت موافقه او د هغه بندي کېدل .

لنډيز

د افغانستان په تاريخ کې د افغاني (خراساني) مستقلو اسلامي دولتونو تاسيس او په ځانگړي ډول د طاهر پوښنجي پوهه او تدبير چې د مامون او امين له اختلاف څخه يې پوره گټه واخېسته ، لومړی يې مامون واک ته ورساوه ، وروسته يې د مامون نوم له خطبې څخه لېرې او په افغانستان کې يې يو مستقل اسلامي دولت اعلان کړ ، چې د افغانستان په تاريخ کې دا يو نوي پړاو دی .

په دې څپرکي کې د طاهر پوښنجي د اصلي ټاټوبي پوښنگ يا پوښنج ، موقعيت او لرغوني تاريخ په اړه پوره بحث شوی دی ، ورپسې د طاهري دولت آخرنی واکمن محمد او د يعقوب ليث صفاري فعاليتونو ته اشاره شوي ده ، په ټوليز ډول په پورته څپرکي کې له نهمي پيړۍ څخه تر دولسمې پيړۍ پورې د افغانستان ټولنيز ، اقتصادي او کلتوري وضعيت د مختلفو واکمنانو د واکمنۍ پرمهال په جلا ډول د اړتيا تر بريده توضيح شوی . ځکه چې د صفاريانو ، غزنويانو او غوريانو د هر يو کورنۍ د دې دورې په کلتوري بډاينه کې د پام وړ ونډه اخېستې ده . په دې دوره کې پوهانو، ډېر اثار ليکلي ، د لاسي صنعت او بزگرۍ په چارو کې يې ډير پرمختگ وکړ .

د طاهر پوښنجي پلار هم د عباسي دولت سره اړيکې در لودی، ځکه د هارون الرشيد د واکمنۍ پر مهال دوی په پوښنگ کې لوړ ټولنيز موقف در لود ، کله چې عبدالله د طاهر پوښنجي زوی واک ته ورسيد؛ له عباسي دولت سره يې اړيکې نرمې وې، نوموړی خپله يو عالم سپری و ، د اوبو لگولو يو قانون يې جوړ کړ چې د اوبو لگولو چارې يې تنظيم کړې او د بزگرو ژوند ته يې هم پاملرنه وکړه ، د طاهري کورنۍ اخرنۍ پاچا د دويم طاهر زوی محمد چې يو بې کفايته او عياش شخص و ، او د خپلې بې کفايتي له امله يې د طاهريانو واکمني سقوط کړه ، په خپله بندي اود دې کورنۍ واکمنۍ ته يې د پای ټکی کېښود ، د دې څپرکي په پای کې ځيني پوښتنې مطرح شوي دي چې له موضوع سره نږدې اړيکې لري ، اولوستونکې د دې څپرکي محتوا سره اشنا کوي .

پوښتنې

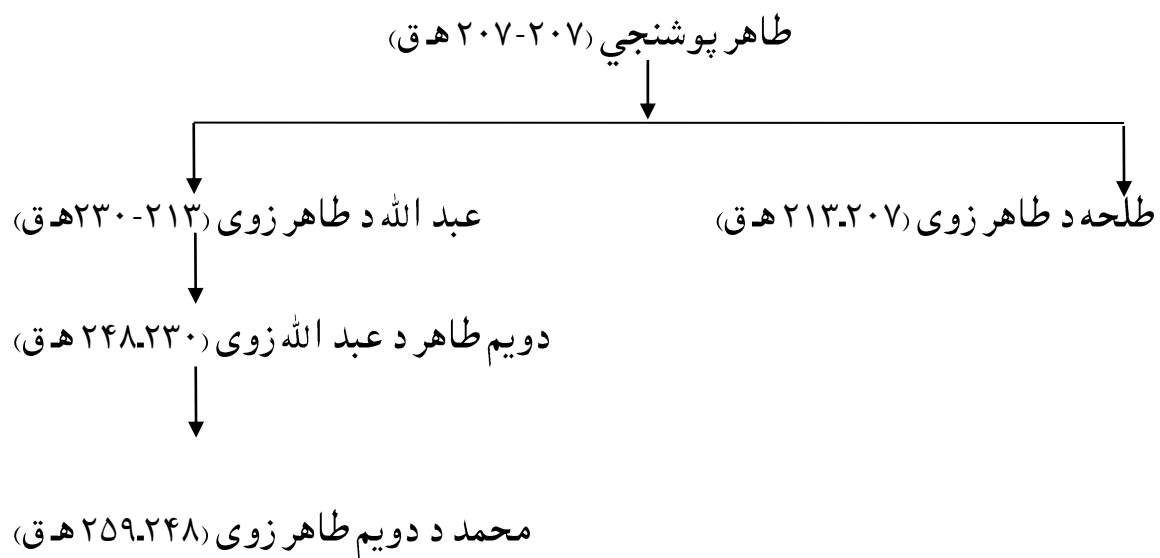
۱. په افغانستان کې د لومړي خپلواک اسلامي دولت په جوړېدو کې د مامون الرشید او امین الرشید تر مینځ اختلاف څه اغېز در لوده؟
۲. د طاهر پوښنځي پواسطه د خپلواک اسلامي دولت بنسټ ایښودل د راتلونکو خپلواکو اسلامي دولتونو په تاسیس کې څه اغیز در لود؟
۳. ایا یوازې د دویم طاهر د زوی محمد بې کفایتي او عیاشي د طاهري دولت د سقوط لامل وگرځیده؟
۴. امین الرشید د خپل ځای ناستی په توگه څوک وټاکه؟
۵. مامون الرشید د امین الرشید د پوځونو د مقابلي په خاطر خپل پوځونه د چا په مشرۍ ولیږل؟
۶. طاهر پوښنځي په کومه نیټه د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کښیود؟
۷. طاهر پوښنځي د افغانستان په کوم ولایت کې زیږیدلی دی؟
۸. د پوښنځ سیمه اوس په کوم نوم یادېږي؟
۹. د طاهریانو وروستی واکمن څوک و؟
۱۰. طاهر پوښنځي څومره واکمني وکړه؟
۱۱. د مامون الرشید او امین الرشید تر مینځ د اختلاف لامل څه و؟

د طاهریانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمنۍ موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	طاهر پوشنجی د حسین زوی	(۲۰۷-۲۰۷ هـ ق) (۲۰۱-۲۰۱ هـ ش) (۸۲۲-۸۲۲ ز)
۲	طلحه د طاهر زوی	(۲۰۷-۲۱۳ هـ ق) (۲۰۷-۲۰۱ هـ ش) (۸۲۸-۸۲۲ ز)
۳	عبدالله د طاهر زوی	(۲۱۳-۲۳۰ هـ ق) (۲۰۷-۲۲۳ هـ ش) (۸۴۴-۸۲۷ ز)
۴	دویم طاهر د عبدالله زوی	(۲۳۰-۲۴۸ هـ ق) (۲۲۳-۲۴۱ هـ ش) (۸۶۲-۸۴۴ ز)
۵	محمد د دویم طاهر زوی	(۲۴۸-۲۵۹ هـ ق) (۲۴۰-۲۵۱ هـ ش) (۸۶۱-۸۷۲ ز)

۱،۱ جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۱,۱. گراف: لاندینی. گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د طاهري کورنۍ واکمنان

دويم څپرکی

د صفاريانو دولت

پيليزه

په افغانستان کې د طاهر پوښنځي په واسطه د مستقل دولت له تاسيس وروسته، د خپلواکو اسلامي دولتونو د جوړېدو لپاره زمينه برابره شوه. د طاهريانو د وروستي پاچا محمد (د دويم طاهر زوی) د واکمنۍ پر مهال چې نوموړی يو عياش او بې کفايته واکمن و، يعقوب ليث صفاري وتوانيد، چې د هغه واکمنۍ ته د پای ټکی کېږدي او په ۲۴۶ هـ ق کال په سيستان کې د صفاريانو د دولت بنسټ کېږدي. د صفاريانو دولت وتوانيده چې د افغانستان په ډيرو سيمو کې د اسلام مقدس دين خپور کړي. کله چې يعقوب ليث واک تر لاسه کړ، دوه ستر دښمنان يې پر وړاندې موجود وو. يوه يې د خوارجو فرقه چې مشر يې يو بهرنی اعمار و، دويم يې صالح بن نصر و. يعقوب ليث له خوارجو سره د سولې لار ونيوه او د يوې لنډې مودې لپاره يې د هغوی له شر څخه ځان خلاص کړ، خو وروسته يې بيا هغه له مينځه يوړ. صالح د کندهار او کابل له پاچا رتبيل سره تړون لاسليک کړ. يعقوب دوه ځله پر صالح حمله وکړه، چې دويم ځل يې صالح او د هغه مرستندوی رتبيل ته ماته ورکړه. رتبيل په دغه

جگړه کې مړ او صالح بندي شو. صالح څه موده وروسته په بنديخانه کې ومړ. يعقوب ليث صفاري وټوانيد چې خپل مخالفين له مينځه يوسي او خپلی واکمني ته پراختيا ورکړي.

په دې څپرکي کې د نهو تنو واکمنانو يعنی: ديعقوب ليث صفاري په واسطه افغانستان کې د صفاريانو دولت تاسيس او يعقوب ليث صفاري، عمر د ليث زوی، طاهر دمحمد زوی، ليث د علي زوی، ابو علي د محمد زوی، معدل د علي زوی، دويم عمر د عبدالله زوی، ابو جعفر د احمد زوی او خلف د احمد د زوی واکمني او ددغې صفاري لړۍ د عصر کلتوري، ټولنيز وضیعت او د صفاريانو د سقوط لاملونه څېړل شوي دي.

۲،۱. د صفاري دولت مينځ ته راتگ

زرنج د صفاريانو او د سيستان د پلازمېنې په توگه د ډېرو گټورو منابعو او کانونو لرونکې و، چې د هغه وخت له عجايبو څخه شمېرل کېدل. د دې ښار اوسېدونکو هونبنيار وو او په ادب او علم کې يې شهرت درلود. خراسان د بصرې په نوم هم يادېده، گرد چارپېر يې روانې اوبه وې، مسجد او بنديخانې په دې ښار کې هم موجودې وې. د زرنج ښار به د هلمند د اوبو په واسطه خړوبېده، د زرنج په يو منزل کې د طعام په نوم يو نهر جلا کېږي، چې د دې ښار ډېری کليو ته اوبه ورکوي (۸: ۶۷۵).

د زرنج زوړ او پخوانی نوم درنگيانه دی، له درنگيانه څخه (پانه) لري شوی ده او درنگ يې په زرنج اوبنتی دی. د يونانيانو په اثارو کې زرنج د (درنگيانې) او (درنگان) په شکل استعمال شوی دی. کله چې له مينځنۍ اسيا څخه ساکان دې سيمې ته راغلي دي، هغه وخت د دې سيمې نوم (ساکستان) شوی دی. وروسته د سکستان پرځای به سگستان ويل کېده، عربانو هغه سجستان باله ځکه چې هغوی په خپله الفبا کې د (گ) توری نه لري، نو (گ) په (ج) بدل شوې، لکه گوزگان يې په جوزجان بدل کړ، وروسته (ج) په (ی) بدل شو، او سجستان په سيستان باندې بدل شو. اوس هم دغه سيمه د سيستان په نوم يادېږي (۱۶: ۸۲۷-۸۲۸).

اما محمد اعظم سيستاني پورتنی نظر سره موافق نه دی. هغه ليکي: ((به روزگاريکه ما از آن سخن ميزنيم. سيستانيان از داستان مهاجرت سکاها به سرزمين شان درمحدوده قرن ۶ ق.م و مسمی شدن انجا به نام انها هيچگونه اطلاعی ندارند. می پندارند که سيستان اصلاً سيسوستان جايگاه

مردان شجاع ودلاور بود، وکلمه (سیو) به معنی (مرد دلیر) در میان اصل سیستانیان استعمال میشد.)) (۲۱:۱۰۲).

خینی خپرونکی عقیده لري چې سيستان د اريانا له لرغونو او مشهورو ولايتونه څخه دی، لرغونی يوناني جغرافيه لیکونکی سترابون (STRABON) په خپلو لیکنو کې د درانجی DRANGI او زرنجی ZRINGI په نومونو یاد کړی، خوځینی په دی اند دی، چې په اوستایي ژبه کې زریه، زرابو یا زرانگه، د سیند معنی ورکوي. په لرغوني فارسی کې دریا او پهلوی ژبه کې د زریا نومونه له همدې رینې څخه مینځ ته راغلی، چې اوس د دریا په نوم استعمالیږي. په هر صورت لرغونی درنجیانه درنجیانه یا ذرنگا، د داریوش په کتیبه کې د سیستان دنوم په توگه کارول شوي ده.

زرنګ په هغه وخت کې د تمدن مرکز و، چې په اسلامي دوره کې په زرنج تبدیل شو. ددغه ښار شاپېرې ځمکې د سیستان د نادعلي په قریه کې موجودې دي. نوموړی ښار د اسلامي لښکرو د لښکر کشۍ په وخت کې موجود و او له ډېر شهرت څخه برخمن و، چې د نړۍ پهلوان امیر کروړ سوري له دې شعر: (د زرنج سوبه می د تورې په مخسور وکړه) څخه هم دا معلومیږي. د بلازري له لیکنې دا معلومیږي، چې له ۳۰ هـ ق وروسته عبدالرحمن بن ثمره زرنج ته راغی او ددې سیمې له ساتونکو سره یې سوله وکړه چې بیا سیستان ته راوړسېد. د حضرت عثمان (رض) له مړینې وروسته د زرنج د امیر، امیر بن احمد پر ضد یې شورش وکړ او هغه یې بندي کړ. د حضرت علي (ک) په وخت کې د اسلامي لښکرو قوماندان بیا هم د دې سیمې له ساتونکو سره سوله وکړه؛ د بلازري له لیکنو دا هم څرگندیږي چې هغه مهال د رتیبلاانو نفوذ په کابل، زابل، زرنج او سیستان کې موجود و (۹:۴۰-۴۱).

د طاهریانو د واکمنۍ پر مهال (۲۰۷-۲۵۹ هـ ق) د عربستان او افغانستان دولتي اړیکې ښې وې، خو عام خلک راضي نه وو، ځکه حمزه سیستاني د طاهریانو پر ضد هم پاڅونونه وکړل. په دې جگړه کې د خوارجو اغېز هم موجود و، چې له کبله یې د حمزه سیستاني دغه غورځنگ له مینځه ولاړ، د سیستان د عیارانو ډلې ځانگړې تشکیلات درلودل؛ دوی یو مشر درلود، عیاران زړور او جنگیالي ځوانان وو، چې کله ناکله به یې د محلي امیر او کله نا کله به یې هم د هغوی د مخالفینو خوا ونیوله، د عیارانو مهمې ډلې په زرنج، بست او قندهار کې مینځ ته راغلې. یعقوب لیث صفاري چې د عیارانو د ډلې مشر و، سیستان کې یې د یو مستقل دولت بنسټ کېښود (۸:۴۶).

۲،۲. د يعقوب ليث صفاري واکمنی (۲۶۵-۲۴۷هـ ق)

(۲۵۷-۲۳۹ هـ ش)

(۸۷۸-۸۶۰ ن)

يعقوب ليث صفاري د ليث زوی د المعدل لمسی او د حاتم ماهان کړوسی و. د قرنبن په قريه کې، چې د زرنج د ښار په ۶ کيلومتري کې موقعيت لري زېږېدلی دی. د سيستان تاريخ نوموړی د فرید او جمشید له نسله گڼي، نوموړی په ځوانۍ کې د زرنج ښار ته راغی او له تيارسره شاگرد شو، د ورځي به يې نيم درهم ورکاوه. نوموړی د ابو مسلم په څېر له ټيټې طبقې څخه و. يو وخت د عيارانو له غورزنگ سره يو ځای او ډېر ژر د عيارانو د مشر په توگه و ټاکل شو او لاس ته راغلی مال به يې په خپلو ملگرو مصرفاوه، عياران هونبنيار، زړور او وطن پرست ځوانان وو، چې د ټولو يرغلگرو پر ضد يې پاڅونونو کې ونډه درلوده (۵: ۲۰۰-۲۰۱).

دې ډله کې د غړيتوب داوطلبان د ځانگړو شرايطو له مخې منل کېدل. هغوی به ژمنه کوله، خطبه به لوستل کېده، بيا به يې ملا ورتړله او مالگه او اوبه به يې ورباندې څښلې. دوی په سخا، صفا او وفا کې شهرت درلود. په ځانگړي ډول لوی پرتوگونه يې اغوستل. عيارانو هغه مهال د ټولنيزو شرايطو له مخې سياسي بڼه غوره کړه. د بهرنيانو د واکمنۍ پر ضد، د ځمکوالو د زور په وړاندې او د دولت د فشار په مقابل کې په مبارزه بوخت شول. په زرگونو عياران د خپلو مشرانو په لارښوونه په سياسي او انقلابي مبارزه کې گډ شول او د شتمنو د کاروانونو لوتلو يې هم ډډه نه کوله. په سيستان کې د لويديځ افغانستان عيارانو کارونه تر نورو ټولو زيات نوم لري. تر هغو چې پخپله صفاري يعقوب ليث د صفاريانو د دولت بنسټ ايښودونکې او يو عيار و. همدغه عياران وو چې سلگونو تنو به يې د مغلو په لښکرو د شپې له خوا حملې کولې، هغوی ته به يې ماته ورکوله او غنيمتونه به يې ورڅخه ترلاسه کول. کله چې چنگيز هرات ويجاړ کړ، د عيارانو يو شمير غړي لکه فخر اهنگر، رشيد چرجي، اصیل معدل او نورو له غور، غرجستان او مروې څخه تر څلورو کلونو پورې د هرات ويجاړ شوی ښار ته غلې دانې راوړې او پر بيوزلو يې ويشلې؛ د هيواد واکمنو به هم کله ناکهل له دوی څخه مرسته غوښته. په اتمه پيړۍ کې د سيستان د عيارانو نامتو مشران ابوالعريان او په نهمه پيړۍ کې له صفاريانو پرته، درهم بن نصر، حامد بن عمر، محمد بن هرمز او زنگالو او په لسمه ز پيړۍ کې احمد نيا، په يولسمه پيړۍ کې امير جعفر

ناصر، احمد بن طاهر، اسحق کاژین، شنگیان، لیث نوری، محمد منصور او نور وو. غزنوي دولت ددغې ډلی د له مینځه وړلو لپاره ډیره هڅه وکړه، خو بیخي یې له مینځه ونشو وړلی، ترڅو چې چنگیز راغی، ډیر وړانی یې وکړ، خو بیا هم دا ډله په یوه کوچنۍ او یوه بله بڼه په افغانستان کې پاتې شوه. دوی په کابل کې د کاکه په نوم او په کندهار کې د ځوان په نوم تر شلمې پېړۍ پورې ژوند وکړ. د دوی مشران دوست د اذر زوی، د بهایي زوی پیرو، و بچه ادې، کاکه طلا، کاکه شکور، میرزا عبدالعزیز لنگر، زمین صوفي، صوفي غني او یو شمیر نور. په نولسمه او شلمه پېړۍ کې په کابل کې ددغې ډلې غړي وو. د کابل کاکه گان په پاین چوک، شوربازار، مراد خانیه او چنداول کې جلا جلا ډلې او مشران درلودل؛ دوی چې په خپل مینځي جگړو کې ټپي یا مړه کېدل، حکومت ته یې خبر نه ورکاوه. د ځوانانو غړو به اوږدې پټه لرونکې لونگی تړلې، شمله به یې تر زنگونو پورې رسیدله. پنی به یې په پنبو کولې او یوازې به په ټول ښار کې گرځیده. که چیرې به په جگړه کې بریالی شو بیا به یې ورته مبارکي وویل او که له جگړې به وتښتیده بیا ځوان نه گڼل کېده. ځوانانو به یو بل ته په خبرو کې شیربچه ویل، دوی به لامبو، چوب بازي، پهلواني او پیاده گرځیدل زده کول، ځان سره به یې چاره، پیش قبضه او تفنگچه گرځول. دوی خرامان خرامان گرځیدل، پاکی جامی به یې اغوستی، رښتینی وو، په ژمنه کلک ولاړ و، وفادار او د غریبو لاس نیوونکي وو. د کار په کولو سره به یې ځان ته ډوډی پیدا کوله. نام و ننگ ته ډیر کلک ژمن وو. داسرارو ساتنه یې کوله، سخیان وو، خو د مخالفینو له وژلو یې مخ نه اړولو، له غریبو خلکو سره د بدایانو په پرتله ډیر نژدی او زړه سواندي وو. وروسته بیا په کابل کې کاکه گي هم مبتدله او بی خونده شوه، بی تقوا خلکو هم د ځوان او کاکه نوم غوره کړ او له بلې خوا یې د امیرانو او مخورو په چوپړ لاس پورې کړ ترڅو د شلمې پېړۍ په پیل کې بیخي ورک شول (۲۷: ۱۰۰-۱۰۱).

د سیستان والي صالح بن نصر د بغداد د خلیفه واثق بالله پر ضد په ۲۳۲ هـ ق کال د پاڅون له کبله د بُست^۱ په ښار حمله وکړه، خو صالح ل یعقوب لیث صفاري څخه د مرستې غوښتنه وکړه، نوموړي صالح سره مرسته وکړه او د بست ښار یې د هغه له پاره ونيو، دوه کاله (۲۳۶-۲۳۸ هـ ق) نور هم یعقوب لیث د خپلو ورونو عمرو، علي او طاهر سره د صالح خدمت وکړ، صالح به تل په جگړو کې

(^۱) بُست د هلمند د سیند کښې غاړې ارغنداب او هلمند د رودونو د یو ځای کېدلو له محله یو څه ښکته د بست د تاریخي ښار کنډوالې پرتې دي، یعنی په همدغه محل کې د بست زاړه ښار موقعیت درلود بست چې تاریخي نومونه یې بیوت BIUT یا بیجس BIJIS د لرغوني تمدن د پخوانیو مرکزونو څخه یو مهم مرکز دی او له کومه ځایه چې له خاورینو ډبرو څخه یې شاوخوا کې معلومېږي په لرغونو زمانو کې د یادونې وړ ترقي درلوده (۴۱: ۱۲۸)

مشغول و، د بغداد د نفوذ د مخنیوي په خاطر به له یو ځای څخه بل ځای ته تللو خو له دوو کالو وروسته د صالح او یعقوب لیث تر مینځ اختلاف پیدا شو. ددې اختلاف په پایله کې صالح له خراسان څخه وتښتېده، د صالح له تښتېدلو وروسته د سیستان خلکو او یعقوب لیث صفاري یو تن د درهم بن حسین په نوم خپل امیر او یعقوب یې د عمومی سپه سالار په توګه وټاکه، درهم د یعقوب پواسطه واک ته ورسېد خو له یعقوب سره یې کینه درلوده او په پټه یې د یعقوب لیث د له مینځه وړلو لپاره به یې لارې لټولې. د نوموړي دغه توطیه رسوا شوه، یعقوب لیث د خپلو ملګرو په مرسته درهم ونيو او بندي یې کړ. د درهم پوځیانو یعقوب ته بیعت ورکړ. وروسته د سیستان خلکو یعقوب لیث صفاري خپل پاچا وټاکه (۱۰: ۴۶-۱۱).

کله چې یعقوب لیث صفاري په ۲۴۷هـ د محرم په ۲۵ مه د دوشنبې پر ورځ د خپلو وسلوالو عیارانو په مرسته درهم او خوارج مات کړل، د سیستان له خلکو یې بیعت واخیست او پاچا شو. صالح له رتبیل مرسته وغوښته، خو یعقوب رتبیل وواژه او بست یې ونيو، په دې جګړه کې شپږزره تنه ووژل شول، دیرش زره بندیان، ډېر پیلان او زیات غنیمتونه د یعقوب لاس ته ورغلل (۱۰: ۱۳۰).

کوم وخت چې یعقوب لیث صفاري د طاهر د زوی (محمد) لښکرو ته ماتې ورکړه. هغه یې بندي او نیشاپور یې ونيو او د صفاریانو دولت یې تاسیس کړ؛ د بغداد خلیفه مجبور شو، چې طبرستان، جوزجان، ری او فارس رسماً یعقوب ته وسپاري او هغه د پاچا په توګه وپېژني (۲۵: ۱۷۹).

یعقوب لیث صفاري د پاچا کېدو سره سم د خپلو مخالفینو صالح بن نصر او د خوارجو د ډلې مشر عمار د له مینځه وړلو لپاره لازمي کړنې پیل کړې. صالح چې د بست د ښار په شاوخوا سیمو کې پټ و د یو پوځ له جوړولو وروسته د یعقوب لیث د ماتې په موخه د بست د ښار په لوري یې حرکت وکړ، مګر نوموړي د یعقوب لیث سره په جګړه کې ماتې وخوړه، د رتبیل په دربار کې یې پناه واخېسته؛ رتبیل چې تر دې وخته د بودایي دین پیرو و، صالح سره یې مرسته وکړه؛ خو رتبیل د کندهار په سیمه کې په ۸۶۲ ز ومړ؛ صالح هم بندي او بیا په بندي خانه کې مړ شو. د خوارجو مشر عمار هم د یعقوب سره په جګړه کې ومړ او ملګري یې غرونو ته وتښتېدل (۴۶: ۱۰-۱۱).

يعقوب ليث صفاري خپلې واکمنۍ ته تر کابله پورې پراختيا ورکړه، سند او کرمان يې ونيول، په ۸۶۸ ز کال يې هرات او پوښنج چې د طاهريانو د اصلي ټاټوبي وه و تر خپل نفوذ لاندې هم راوستل، ۸۶۹ ز کال يې کرمان هم ونيو (۲: ۷۳).

يعقوب ليث صفاري د خپلو دښمنانو له مينځه وړلو وروسته د دولت د نفوذ د پراختيا په فکر کې شو، تصميم يې ونيو، چې د طاهريانو د کورنۍ اخرنی پاچا محمد (ددويم طاهر زوی) چې يو ضعيف واکمن و او د هېواد له ادارې عاجز و، له مينځه وباسي او په افغانستان کې سياسي وحدت رامینځ ته کړي. يعقوب په خپله موخه کې بريالی شو. د طاهري دولت ټولې سيمې يې ونيولې او د طاهريانو واکمنۍ ته يې په ۲۵۹ هـ ق کال خاتمه ورکړه، وروسته يې د غزني، کابل، بلخ، باميان، تخارستان، گرديز، فارس او شيراز سيمې هم ونيولې، يعقوب تر کابله پورې د اسلام مقدس دين خپور کړ، په افغانستان او هند کې يې د اسلام مقدس دين د خپرولو له پاره زمينه برابره کړه، خو عباسي دولت يعقوب د خان له پاره د ختيځ له خوا يو تهديد گانه او د صفاريانو له زياتېدونکي نفوذ څخه په وېره کې و. دوی د طاهريانو د کورنۍ اخرنی پاچا محمد، خليفه معتمد د افغانستان د امير په توگه اعلان کړ، چې پرې د يعقوب ليث او عباسي خلافت تر مينځ اړيکې خرابې شوې. يعقوب د عباسي خلافت له روحاني مقام څخه ډډه وکړه، وروسته په ۲۶۱ هـ ق کې د بغداد په لوري لښکر کشي وکړه په نظامي لحاظ يعقوب په عباسيانو پياوړی و، خو د عباسيانو تبليغ د يعقوب ليث په فوځيانو باندې بده اغېزه وکړه او ماتې يې وخوړه د يعقوب د ماتې له امله د بغداد لپاره خطر کم شو، خو يعقوب غوښتل چې عباسيانو ته غوڅه ماتې ورکړي، مگر په ۲۶۵ هـ ق د نيشاپور د جندي په سيمه کې ناروغه او مړ شو (۴۶: ۱۱).

يعقوب ليث يو زړور، ځوانمرد، عاقل، د حوصلې خاوند او ثابت قدمه پاچا و، د لوړې روحې درلودنکی و. د جگړې په فن کې يې ډېر مهارت درلوده؛ په ورځني ژوند کې يو مهربانه شخص و، خپلو مادونانو، بې وزلو او غريبو خلکو سره يې نرم چلند کاوه، خو خانانو او شتمنو سره ډېر سخت و. د جگړې پر مهال به له عسکرو سره يوځای په خيمه کې اوسېده او ساده جامې يې اغوستې، يوازې دسفيرانو د هرکلی پر مهال يې شاهانه جامې اغوستې او مجلل محفل به يې جوړاوه. لنډه دا چې حکومت يې د هغه وخت دسلطنتي حکومتونو سره شباغت نه درلود.

بازتولد د یعقوب په اړه داسې نظر لري: ((د طبرستان فرمانروا حسن بن زید، د یعقوب پولادي کرکتر دسندان په نوم یادوه، یعقوب له قانوني بیروکراسۍ څخه کرکه کوله، یوازې په خپل شمشېر متکي و... یعقوب د خپل لښکر د اړتیاو د پوره کولو په خاطر اړ و چې ډیری لښکر کشۍ وکړي...)) (۲: ۷۶).

یعقوب لیث صفاري یو پوځي او سیاسي شخص و، د عامه خلکو له ژوند څخه خبر و، نو ځکه یې له خلکو او بزگرې طبقې سره په زړه سوی چلند کاوه، یعقوب لیث صفاري له هغو خلکو مالیه نه ټولوله، چې له ۵۰۰ درهمو څخه یې لږ مال درلود؛ هغه له خپلو همکارانو سره مینه نښودله او خپله یې یو ساده ژوند غوره کړ، ساده کتاني جامې یې اغوستې او پرځمکه به کښیناسته او د توري په موټي به یې سر ایښوده او ویده کېده به؛ د هیواد د چارو په پرمخ بیولو کې یې پریکنده دریځ درلود او یو کلک سړی و، چې فورمالیته او تشریفاتې بیروکراسي یې نه خوښوله، خو د سلطنت د ساتنې لپاره یې دوه زره درباري گارد چې د سرو او سپینو زرو گرزونه یې لرل وساتل او په رسمي ورځو کې به د پاچا د دربار دوو خواوو ته تلل. یعقوب لیث له ساده گۍ سره تر مړینې وروسته څلور ملیونه دیناره، پنځوس ملیونه درهمه، لس زره خره او پنځوس زره اوبنان له ځان څخه په میراث پریښودل (۲۷: ۱۰۲).

۲,۳. د عمرو واکمني (۲۸۷-۲۶۵ هـ ق)

(۲۷۸-۲۵۷ هـ ش)

(۹۰۰-۸۷۸ ز)

د یعقوب د مړینې پر مهال دده دوه وروڼه (عمرو او علي) د هغه په خوا کې، حاضر وو. عمرو څه موده مخکې په قهر شوی او سیستان ته راغلی و، د ده په غیاب کې د پوځ قومندانۍ علي بن لیث ته سپارل شوې وه، د یعقوب له مړینې وروسته دواړو وروڼو عمرو او علي د ځای ناستي دعوه کوله. د صفاري دولت مشرانو د مینځگړیتوب په اساس، علي څخه د سلطنت گوته واخېسته او عمرو ته یې ورکړه. عمرو د وخت د غوښتنې سره سم د بغداد خلیفه ته د یو لیک په ذریعه خپل اطاعت څرگند کړ، په مقابل کې خلیفه د کرمان، فارس، اصفهان، طبرستان، خراسان، سند، هند او ماورالنهر د حکومت فرمان د احمد بن ابی الاصبح پواسطه عمرو ته راولېږه، په دې شرط چې د کال ۲۰ ملیونه درهم به

خليفة ته د خراج په توگه استوي، عمرو دا شرط هم ومانه او په ۲۶۶ هـ ق کال د رجب په ۲۷ مه د نيشاپور^۱ د جند له سيمي څخه سيستان ته راغی (۲۰۲-۲۰۳).

عمرو د يعقوب ورور او د هغه ځای ناستی په توگه مجبور شو چې د هيواد په اداري سيستم کې بدلون راولي، د جگړې کړنلاره يې هم بدل کړ. عمرو وضعیت په دقيقه توگه څاره، په همدې خاطر يې هڅه کوله چې ډير مسائل د سولې له لارې حل کړي. د يعقوب ليث صفاري عسکرو عمرو د يعقوب ريبښتيني ځای ناستې گانه او هغه يې له يعقوب وروسته د خپل فرمانروا په توگه مانه... د عمرو ليث قدرت هم د يعقوب ليث په څېر د تورې په زور ټينگ و. له همدې امله عمرو ليث هم اړ و چې د خپلو پلانونو د تطبيق په خاطر پيسې ولري. عمرو دا پيسې نه يوازې د خلکو د مالونو ضبطولو له لارې، بلکې ده د يو منظم اقتصادي او اداري کړنلارې په واسطه په خپله خزانه کې جمع کولې (۲: ۷۹).

په بغداد کې د معتمد پر ځای موفق واک په لاس کې واخېست، خو عمرو له موفق سره هم ښې اړيکې درلودې. عمرو چې کله له بغداد څخه خاطر جمع شو. بيا د هغو شورشونو دارامولو په فکر کې شو چې د صفاريانو دواکمنۍ په قلمرو کې مينځ ته راغلي وو. احمد خجستاني چې دطاهريانو په طرفدارۍ يې د نيشاپور ښار نيولی و. د هغه د ايل کولو لپاره يې حرکت وکړ، په دې لښکر کشۍ کې له ده سره د عمرو زوی محمد هم و. او د عمرو ورور علي هم ورسره و، خجستاني د نيشاپور ښار ته د عمرو د لښکرو مخه ونيوله. څرنگه چې علي په پټه خجستاني ته خبر ورکړ، چې د هغه پلوی دی. خجستاني په دې خبر سره ډير زړور شو، د عمرو په عسکرو يې د شپې له خوا حمله وکړه. عمرو ماتې وخوړه او هرات ته په شاه شو. لومړی يې ماتې وخوړه، خو دوهم ځل پر احمد خجستاني بريالی شو او هغه يې وواژه. د فارس حکمرانان چې د احمد خجستاني په مقابل کې د عمرو بن ليث له ماتې خبر شو، هغوی هم د رفيع په مشرۍ په ۲۶۷ هـ ق کال خپل استقلال اعلان کړ، خو هغوی هم ماتې وخوړه، عمرو خپل اعتمادی کسان په فارس او اصفهان کې مقرر کړل، پخپله سيستان ته راغی (۴۶: ۱۳۰).

عباسي دولت نه غوښتل چې د دوی په ختيځ گاونډ کې دې د صفاريانو مقتدر دولت موجود وي، نو يې د صفاري دولت په مقابل کې خپله پاليسي بدله کړه، لومړی هغه امتيازات چې عمرو ته يې ورکول لغوه کړل. دويم داچې ددويم طاهر زوی محمد چې له دوی سره په دربار کې و، د عمرو پر ضد

البتة دغه وخت عمرو په نيشاپور کې د يعقوب د خسولو په مراسمو کې مصروف ځکه يعقوب په نيشاپور کې وفات شو. ¹

دوباره د واکمنۍ لپاره خراسان ته راولپړه. نصر بن احمد ساماني يې په ماروالنهر کې د صفاريانو پر ضد ولمساوه، کرمان او فارس ته يې خپل اجنټان راولپړل، عمرو يې د کورنيو جنجالونو پواسطه ضعیفه کړ، عباسي خلیفه په دې هم بسنه ونکړه، له عمرو څخه يې غوښتنه وکړه، چې خپل زوی خلیفه ته د گروگان په شکل ورکړي، عمرو د خلیفه دا ناروا غوښتنه ونه منله. د هغه مقابلي ته يې تیاری ونيو، عمرو د خپل زوی محمد په مشرۍ ۶۵ زره عسکر د بغداد لورې ته ولېږل، عباسيانو هم (۱۵۰) زره عسکر د دوی مقابلي ته راولېږل، د عربي عسکرو مشري پخپله خلیفه کوله. کله چې محمد چې د خلیفه، له حرکت څخه خبر شو، بېرته سيستان ته راوگرزید، مگر محمد بن عمرو په لار کې ناروغه او په ۲۷۴ هـ ق کال د جمادى الاول په ۲۹ نيټه د شاک سيمه کې چې د زرنج ښار ته ۲۳ فرسنگه واټن لري وفات شو. عمرو دوه کاله وروسته ۲۷۶ هـ ق فارس د خلیفه له حکمران څخه ونيو. عمرو، رفيع بن هرشمه ته يې چې د طاهر يانو طرفدار و ماتې ورکړه. که څه هم له ۲۷۸ څخه تر ۲۸۲ هـ ق کال پورې د رفيع او عمرو تر مينځ څو ځله جگړې وشوې چې بالاخره رفيع ووژل شو. په همدغه وخت اسماعيل بن احمد ساماني په ماورالنهر کې واک ته ورسېد. عباسي خلیفه غوښتل چې دا دواړه دولتونه يو د بل سره وجنګوي، خو اسماعيل ساماني سره يې ډېرې مادي مرستې وکړې، اسماعيل ساماني او عمرو تر مينځ د بلخ په شاوخوا کې جگړه ونښته، په دې جگړه کې د صفاري دولت فوځ تیت او پرک شو، عمرو په ۲۸۷ هـ ق کې سامانيانو سره بندي شو، اسماعيل ساماني هغه د بغداد خلیفه ته وليږه په ۲۸۹ هـ ق په بنديخانه کې وفات شو (۴۶: ۱۴۰).

ځينې مؤرخين په دې عقیده دي چې عمرو له لوړې څخه په بنديخانه کې مړ شو، خو ځينې وايي چې عمرو د خلیفه د وزير قاسم بن عبدالله له خوا د يو شخص پواسطه ووژل شو. عمرو د خپل ورور يعقوب ليث کړنلاره تعقيب کړه، هيڅکله يې ضعیف خلک نه ازارول. د گرديزي په وينا عمرو د افغانستان امارت ښه اداره کړه او داسې سياست يې غوره کړ، چې هيڅوک ترې ناراضه نه و. د عمرو واک هم د يعقوب په څېر د توري په زور ټينګ و، په همدې خاطر عمرو چې د خپلو جگړيزو پلانونو د تطبيق لپاره پيسو ته اړتيا درلوده، نوموړی دغه پيسی د پانگه والو د مالونو د ضبطولو له لارې پوره کولې او د مالياتو په راټولولو سره يې په خپله خزانه کې جمع کولې. ده په ۲۸۳ هـ ق کال څلور مليونه درهمه د بغداد د خلیفه المتوکل دربار ته وليږل (۲۸۱: ۲۲).

عمرو ځيني وخت بغداد ته سوغاتونه ليرل. خو عمرو لومړنی مسلمان پاچا و، چې خپل نوم يې په خطبه کې ذکر کړ. مخکې له دې په خطبه کې يوازې د خليفه نوم يادیده. عمرو له طاهريانو په پرتله ډير مستقل و. ابن خلکان وايي چې خراسان له ډيرې مودې پورې د عمرو په څېر هونبنيار او زرنګ واکمن نه و ليدلی، خو گردیزی وايي چې د عمرو د واکمنۍ پرمهال درې ډوله مصارف و، لومړی هغه مصارف چې په نظامي برخه کې به کېدل. دويم هغه پيسی چې دوی به له شخصي جايدادونو څخه برابرولې او د دربار په چارو کې به يې مصرف کېدل. دريم ډول مصارف دوی هغو خلکو ته ورکول چې هغوی به د دښمن مقابلې کوله او له همدې برخې څخه خپلو استازو او لايقه اشخاصو ته انعامونه يې هم ورکول. گردیزی عقیده لري چې عمرو د خلکو مالونه ضبطول چې هغوی ته کومه بهانه پيدا کړه (۸۰:۲-۸۱).

عمرو يو پوه سياست مداره او زړور شخص و. د واک په لومړيو وختونو کې د روغې له لاری يې خپلې ستونزې د بغداد له خلافت سره حل کړې. د عسکري نظام د اصلاح لپاره يې ډېرې هڅې وکړې، د يعقوب ليث برخلاف له تجمل سره يې علاقه درلوده. په دربار کې به يې شاعران موجود وو، چې مشهور يې محمد بن وصيف سکزی چې د دارالانشا ريس و، د عمرو د ماتې او بندي کېدو سره د صفاريانو د قدرت او شوکت دوره پای ته ورسېده، له دې تاريخ وروسته ددوی سلطنت د نالايقو شهزاده گانو اوخاينو خدمتگارانو د لاس بازيچه شوه ژر يې خپل ځای د سامانيانو ځوان دولت ته پرېښود (۳۱:۱۲).

۲،۴. د طاهر واکمني (۲۸۷-۲۹۶ هـ ق)

(۲۷۸-۲۸۷ هـ ش)

(۹۰۰-۹۰۹ ز)

څه وخت چې عمرو بن ليث بندي شو، واکمني يې پای ته ورسېده، نوموړي زوی نه درلود، چې دده پر ځای پاچا شوی وای. د صفاري دولت مشرانو دده لمسی د محمد زوی طاهر د امير په توگه وټاکه. نوی امير د بدلي د اخېستلو په غرض د بغداد په لوري حرکت وکړ، خو د خوزستان په سيمه کې يې ماتې وخوړه اوسيوستان ته له رسيدو سره سم له يو ترک سره په جگړه کې بندي او بغداد ته يې لاس تړلی واستوه. په دې ډول د صفاريانو د دريم امير دوره هم پای ته ورسېده. د صفاري دولت زوال له

همدي (۹۱۰ز) نيټې څخه پيل شو. دده په وخت کې د سامانيانو مينځ ته راتگ، د شهزاده گانو تر مينځ دواک پر سر اختلاف او دبغداد دخلافت مداخلې، دصفاريانو دواکمني د زوال لاملونه شمېرل کېږي. هغه دولت چې ديعقوب ليث پواسطه يې بنسټ ايښودل شوی و دنيمې پېړۍ له دوام وروسته دزوال لوري ته سوق شو (۴۶:۱۰).

محمداعظم سيستاني د طاهر په اړه داسې نظرلري: د طاهر غيرعقلانه سياست چې د هېواد له ادارې او سياست سره يې ډېر واټن درلود. د صفاري دولت د سقوط زمينه برابره کړه... (۲۱:۲۲۰).

طاهر بن محمد يو عياش او بې تدبيره شخص و؛ کله چې د پارس له خوا ډاډه شو، په سيستان کې يې په عياشۍ پيل وکړ. د هيواد چارو، لښکر، ماليه او نورو ته يې شاه کړه او خپل ټول وخت يې په عياشۍ تيراوه، د شتمنۍ ډيره برخه يې په همدغه لاره کې خرڅوله. په پای کې د هيواد ټولې چارې، په ځانگړي توگه ماليه له مينځه ولاړه، اقتصادي برخه کې له ستر تاوان سره مخامخ شو او خزانه بالکل تشه شوه (۲۳۳:۳۱).

۲،۵. د ليث واکمني (۲۹۷-۲۹۶هـ ق)

(۲۸۸-۲۸۷هـ ش)

(۹۱۰-۹۰۹ز)

د عمرو ليث د لمسي او د محمد د زوی (طاهر) له بندي کېدو وروسته د ليث صفاري لمسی د علي زوی ليث واک ته ورسېد. ده ايران ته لښکرکشي وکړه او ياغي واليان يې تابع کړل، ده او عسکرو يې لا دمه نه وه جوړه کړي، بيا يې له بست او زمينداور څخه له اوه زره سيستاني سوارو سره دپارس په لوري حرکت وکړ، ډېر ژر يې کرمان، شيراز او بست ونيول. لومړی يې د سبکزی د ورور غالب د مخنيوی لپاره چې د زابلستان حاکم و، د خپل ورور معدل په مشرۍ د هغه په لور لښکر واستاوه او يرغمل يې ونيو، معدل له هغه ځای څخه غزني ته لاړ او سنجک چې د غزني حاکم و، هغه يې وواژه. وروسته له هغه د معدل او سنجک د لښکرو ترمينځ نښته رامينځ ته شوه. ليث بن علي له سيستان څخه د خپل ورور مرستی ته لښکر واستاوه. خو لانجه د سولې له لارې حل شوه. په خپله سنجک شايد د کابل شاهانو له پاتې شونو څخه و. خو د هغه په اړه اوس هم کره معلومات نشته، خو د غزني د يوې سيمې

حاکم و. په هر حال کله چې لیث بن علی پر پارس حمله وکړه سبکزی ته تر ماتې ورکولو وروسته یې په شیراز خپله ولکه ټینګه کړه. (۳۱: ۲۳۵). سبکزی د لیث نه وېرېده نو د بغداد خلیفه دربار ته ورغی، خلیفه له لیث څخه وغوښتل چې فارس خلیفه ته پرېږدي، خو لیث خپل عسکر د محمد بن زهیر سره د بغداد د خلافت د قوتونو مقابله ته ولېږل، دده قوتونه کم و ماتې یې وخوړه او شا ته تګ یې وکړ. د محمد بن زهیر ماتې لیث بن علی ورخطا کړ او دې ته یې اړ کړ چې په سختو غرنیو لارو باندې شاه ته راوگرزي، دا شاته تګ چې په سختو غرنیو لارو باندې وشوه، لیث بن علی ته یې ډېر مالي او ځاني زیان ورپېښ کړ، په پایله کې د یوې وړې جګړې په جریان کې لیث بن علی هم بندي شو او بغداد ته واستول شو (۲۱: ۲۲۲-۲۲۳).

۲, ۶. د ابوعلی محمد واکمني (۲۹۷-۲۹۷هـ ق)

(۲۸۸-۲۸۸ هـ ش)

(۹۱۰-۹۱۰ ز)

کله چې د لیث بن علی بن لیث د بندي کېدو خبر سیستان ته راوړسید، ابو علی محمد بن علی بن لیث چې په زرنج کې اوسېده، د پاچاهۍ واک یې ترلاسه کړ او دده بل ورور معدل هم له فارس څخه راغی او له ده سره یوځای شو. د واکمنۍ په پیل کې خلکو له ده څخه ډېر امیدونه درلودل، خو یو هم پوره نه شو، ځکه چې ابوعلی یو بیکاره شخص و، د هېواددارې لپاره جوړ نه و، د ده په واکمنۍ کې کورنۍ بې اتفاقي ډېره شوه، له څو میاشتو حکومت وروسته لیرې شو او پر ځای یې خپل ورور معدل واک ته ورسېد (۱۵: ۴۶).

احمد اسماعیل ساماني غوښتل چې سیستان ته ولاړ شي. د فراه په سیمه کې خبر شو، چې د بست خلک د محمد بن علی لیث له ظلم څخه په تنگ شوي دي. له سیستان څخه یې د بست لوري ته حرکت وکړ، لږې ورځې وروسته سهار خاربار (دمارجي دښتې) ته ورسېده. خلک د ده د لښکرو په لیدلو سره خوښ شول. کله چې محمد بن علی خبر شو، امر یې وکړ چې د بست پل وران کړي؛ او په ډېرې وې؛ خو د اسماعیل احمد ساماني لښکر وار د مخه بست ته داخل شوي وو، محمد بن علی دغه مهال له بست څخه بولان ته وتښتېد چې (۶-۷ کپلو متره د بست سره واټن لري) خو د

اسماعیل محمد ساماني یو شمېر عسکرو محمد په رخج (قندهار) کې ونيو، هغه یې له خپلو مالونو سره یو ځای چې له خلکو څخه یې په زور اخیستی وو، بست ته بېرته بوتللو. احمد اسماعیل ساماني دخپل پوځ سره یوځای د هیرمند سیند پر غاړه بست ته نږدې خپله قرارگاه جوړه کړه. د بست چارې یې یو نیک سړي حاتم بن عبدالله شاشي (چاچي) ته وسپارلې او فرمان یې صادر کړ چې له محمد بن علي سره چې د خلکو کوم مالونه دي هغه دې بیرته خپلو څښتانو ته توزیع کړي. په دې ترتیب د محمد بن علي واکمني پای ته ورسېده او د هغه ورور معدل په زرنج کې مخکې واک تر لاسه کړی و (۲۱: ۲۲۵).

۲،۷. د معدل واکمني (۲۹۸-۲۹۷ هـ ق)

(۲۸۸-۲۸۹ هـ ش)

(۹۱۰-۹۱۱ ز)

له علي بن محمد وروسته د هغه ورور معدل په زرنج کې واک ته ورسېد، خو کله چې محمد بن علي په بست کې د عسکرو له خوا و نیول شو، دې کار نوموړی حیران کړ، معدل له زرنج څخه دبست په لور د جگړې په غرض حرکت وکړ، د زرنج د ښار په شمالي دروازه کې د ساماني عسکرو سره چې حسین بن علي مروردی یې مشري کوله جگړه پیل کړه، ساماني پوځ د ښار خلک تر حملې لاندې و نیول (۱۲ د رجب ۲۹۸ هـ ق). لږه موده وروسته د حسین پوځ ښارته لار پیدا کړه او د ښار د اکار په نوم دروازه یې و نیوله. له دې بریالیتوب سره سم ۲۹۸ هـ ق کاله دشعبان په ۲ مه د سیمجور په نوم ساماني حکومت له خوا د سیستان د حکومت فرمان صادر شو. د ۲۹۸ هـ ق کال دشعبان په ۲۷ اوویشتمه د زرنج د ښار د فارس دروازه چې د دې ښار په جنوب غرب کې واقع وه د ساماني پوځ له خوا و نیول شوه. معدل له مخالفت څخه لاس واخېست، یو شمیر مشرانو او علماو سره یو ځای یې حسین مروردي ته ورولېږل، وروسته پخپله هم د ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجې په لومړۍ نیټه حسین مروردي ته ورغی او د ښار تسلیمي یې ورکړه، په همدې وخت کې سیمجور خپلو عسکرو ته امر وکړ چې د ښار ټولې دروازې وباسي او ښارته داخل شي په دې ترتیب د ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجې په دویمه یې د زرنج ښار په بشپړه توګه و نیوپه دې ترتیب ۵۲ کاله وروسته په سیستان کې د صفاریانو د کورنۍ نوم له خطبې څخه ولوید. احمد ساماني په خپله له بست څخه هرات ته ولاړ او معدل بن علي یې هم له ځان سره بوت (۲۱: ۲۲۶).

۲,۸. د دویم عمرو واکمني (۲۹۸-۲۹۸ هـ ق)

(۲۹۰-۲۸۹ هـ ش)

(۹۱۱-۹۱۲ ز)

دویم عمرو چې د یعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرو بن لیث کړوسی و. هغه وخت واک ته ورسېد چې احمد بن اسماعیل د صفاري دولت اصلي ټاټوبي د سیستان پلازمینه (زرنج) نیولې وه. صفاریانو نور د مقاومت توان نه درلود. سامانیانو تر ۳۱۱ هـ ق پورې په سیستان حکومت وکړ خو ابو جعفر احمد بن محمد په ۳۱۱ هـ ق کې بېرته سیستان له ساماني حاکم نصر بن احمد ساماني څخه ونيو (۴۶: ۱۶).

۲,۹. د ابو جعفر احمد واکمني (۳۵۲-۳۰۱ هـ ق)

(۳۴۲-۲۹۲ هـ ش)

(۹۱۴-۹۶۴ ز)

ابو جعفر احمد د محمد زوی او د عبدالله لمسی، هغه وخت واک ته ورسید، چې سامانیانو د صفاریانو پلازمینه زرنج ونيو. صفاریانو د سیستان په لیرې پرتو سیمو کې د محلي امیرانو په څېر حکومت کولو او تر ډېر وخت پورې یې خپل حاکمیت ته دوام ورکړ. ابو جعفر یو سیاست مدار او باکفایته شخص و، د ده د حاکمیت پر مهال د یادونې وړ کورنۍ یا بهرنې جگړه نه ده پېښه شوې، نوموړی یو علم پالونکې او د ادب مینه وال و. د ده په دربار کې شاعران اوسېدل، د واک په اړه کې دده په سلوک او خوی کې تغیر راغی، په خپلو خلکو یې ظلمونه پیل کړل، په پای کې نوموړی د قوم د مشرانو له خوا ووژل شو (۴۶: ۱۶).

۲,۱۰. د خلف واکمني (۳۹۳-۳۵۲ هـ ق)

(۳۸۳-۳۴۲ هـ ش)

(۱۰۰۵-۹۶۴ ز)

ابو جعفر احمد او د هغه زوی خلف د یعقوب لیث صفاري کورنۍ پورې اړه نلري، خو له دوی سره یې د خپلوي اړیکې درلودی. خلف د صفاریانو د کورنۍ وروستی او مشهور واکمن و. واک ته له رسېدو سره سم یې د خپلې واکمنۍ سیمې ته پراختیا ورکړه، هغه ډېرې سیمې چې د سامانیانو تر سلطنت لاندې وې بېرته له هغو څخه و نیولې، د کرمان ځینې سیمې یې هم ونیولې، خوځلي یې له سامانیانو او غزنویانو سره جگړې وکړې، خو د واک په اړخو وختونو کې یې عصبي تکلیف پیدا کړ او ډېرې وژنې یې وکړې، حتی خپل زوی طاهر یې هم ووژ. په سیستان کې یې په دسته جمعي ډول خپل مخالفین ووژل، د سیستان خلک دده له ظلم څخه تنگ شول او له سلطان محمود غزنوي څخه یې مرسته وغوښته، سلطان محمود غزنوي پر سیستان حمله وکړه په ۳۹۳ هـ ق کال یې سیستان ونیو، خلف یې بندي او له شپږوکالو بند وروسته وفات شو. په دې ترتیب د صفاریانو دولت په ټول سیستان کې ختم شو (۴۶: ۱۷).

۲,۱۱. د صفاریانو د عصر کلتوري او ټولنیز وضعیت

صفاریانو په افغانستان کې یو مرکزي حکومت جوړ او د افغانستان د پرمختګ لپاره یې زمینه برابره کړه. هېواد د صنعت او معمارۍ په برخه کې ډېر پرمختګ وکړ. یعقوب او عمرو د خپلو واکمنیو پرمهال ډېره پاملرنه د عام المنفعه ځایونو جوړولو ته کوله، دوی پلونو، لارو په تېره بیا د هلمند پر سیند باندې بندونو ته پاملرنه کوله چې ویالې به یې بیلولې، (یعقوب او عمرو) دواړو واکمنانو د واک پر مهال د اوس په څېر د وزارت مقام وجود نه درلود. پاچا د لښکر د مشرۍ سر بیره نورې مهمې دولتي چارې هم سرته رسولې چې د خلکو عریضو او نورو ټولنیزو چارو ته یې توجه کوله. د جگړې پر مهال پاچا به د لښکر قوماندان و، خو د عمرو د واکمنۍ له سقوط وروسته دده د ځای ناستو د واکمنۍ پر مهال د دولت مهمې چارې وزیرانو سرته رسولې. صفاریانو منظم عسکر درلودل چې د دولت له خزانه به یې معاش ورکاوه. یعقوب لیث صفاري په دوو میاشتو کې د خپلو لښکرو رسم گذشت کاته. دولت ځانگړي تشکیلات درلودل؛ عواید به یې د خزانه په نوم له لاس لاندې سیمو څخه راټولولو، چې د ابن خرداد په

قول ۱۰۷۸۰۰۰۰۰ درهمه د ابن خلدون په قول ۸۲۰۰۰۰۰ درهمه دولتي عوايد و. او ډېر لگښت د ويالو په كښلو، د بندونو په جوړولو او په لښكر كشيو كې كېدل، ځكه پاچاهانو يې ساده او بې تجمله ژوند كاوه؛ د صفاريانو د واكمنانو رسمي ژبه دري شوه. د دري او پښتو ژبې لومړي شاعران لكه د دري ژبې شاعر محمد وصيف، د پښتو ژبې شاعر ابوالهاشم ابن زيد سرواني بستي چې د يعقوب ليث هم عصر و ژوند كاوه.

د زرنج ښار او سيستان د صفاريانو په دوره كې د لوړتيا لوړ پړاو او شوكت ته ورسيد. زرنج ته د صفاريانو د پلازميني په توگه د سوداگرو كاروانونه راتلل، په ځانگړي ډول هغه مالونه چې له بخارا او نيشاپور څخه هرات ته راوړل كېدل. له هغوي زيات شمير مالونه يې زرنج ښار ته راوړل. اصطخري هرات د خراسان او سيستان دروازه گڼله، ځكه د زرنج ښار د هرات په سهيل كې د دريو سوداگريزو لارو يعني د هند، خراسان او فارس په سر كې پروت و. له همدې كبله دغه ښار په ډير لږ وخت كې ډير پرمختگ وكړ. اصلي ښار اوسپنيزې دروازي لرلې؛ د ښار گرد چاپيره، د كسبگرو د اوسيدو ځاي او د بزگرانو بڼونه جوړ شوي وو. زرنج ښار په داخل كې مختلفې ماڼۍ درلودې. ددې ښار ديوالونه او بنسټونه له خامو خښتو او خټو څخه جوړ شوي وو. د طاهريانو او صفاريانو د وخت مؤرخ يعقوب په خپل كتاب، كتاب البلدان كې چې په ۲۷۸-۲۷۹ هـ كې يې ليكلي دي، د دې ښار پراخوالي او پلنوالي څلور فرسخه (۳۰ كيلو متر مربع) ليكلي دي. جامع مسجد او دوه پاڅه حوضونه په داخل كې جوړ شوي وو، چې لومړي به اوبه حوضونو ته رسولې او بيا به ټول ښار كورونو ته ويشل كېدلې. د ښار د تنظيم په خاطر يعقوب ليث صفاري ځانگړې بوديجه منظوره كړې وه. د هغې بوديجې فهرست چې د ښاري چارو لپاره مصرفيدله په لاندې ډول وه:

۱. د پاچا د ربار مصارف دوه سوه زره درهمه.

۲. د ديوالونو او طاقونو د جوړولو لپاره دوه سوه زره درهمه.

۳. د كلاگانو د جوړولو په خاطر پنځوس زره درهمه.

۴. د بنديانو لپاره شل زره درهمه.

۵. د قرآن د حافظانو او اذان كوونكو لپاره شل زره درهمه.

۶. د روژې په میاشت کې د جامع جومات د مصرف لپاره دیرش زره درهمه.

۷. په روژه کې د قاریانو، خادمانو او ساتونکو لپاره هر یو ته په میاشت کې شل درهمه او د ورځی دوه منه ږوډی ورکول کېده (۲۲: ۲۶۹-۲۷۰).

۲,۱۲. د صفاریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

صفاریان له طاهریانو وروسته وتوانېدل . چې افغانستان کې یو مرکزي دولت تاسیس او د افغانستان په ډېرو سیمو کې د اسلام مقدس دین خپور کړي. د یعقوب لیث او عمرو د واکمنیو پر مهال صفاری، دولت ډېر پرمختګ وکړ، خو د سامانیانو په مقابل کې د عمرو ماتې او د هغه بندي کېدو د صفاریانو واکمني د سقوط لوري ته سوق کړه، چې له ده وروسته د دوی ځای ناستي ونه توانېدل چې د یعقوب لیث او عمرو لیث مقام او حیثیت ژوندی کړي. دا لاندې عوامل د صفاریانو د واک په سقوط کې ډېر مهم ګڼل کېږي:

- له یعقوب لیث او له وروستیو ځای ناستو په ځانګړي ډول له عمرو سره د بغداد د خلافت مخالفت .
- د سامانیانو ظهور او له هغوی څخه د بغداد د خلافت د چارواکو ملاتړ .
- د صفاري شهزاد ګانو ترمینځ د واک پر سر مخالفت .
- د بغداد د خلیفه پرضد د عمرو له خوا لښکر کشي او د هغه ماتې.
- پر سیستان د سلطان محمود غزنوي حمله چې د خلف له بندي کېدو سره د صفاریانو واکمني ته یې د پای ټکی کېښود.

لنډيز

د صفاريانو د واکمنۍ پر مهال افغانستان په ځانگړي ډول سيستان او د زرنج ښار ډير پرمختگ وکړ، ځکه چې سيستان کې د صفاري دولت د بنسټ ايښودلو سره سم د سوداگري لپاره زمينه برابره شوه. صفاري دولت د خپل نفوذ سيمه د بغداد تر پولو ورسوله. د دوی د نفوذ پراختيا د بغداد خلافت هم انديښمن کړ او د صفاريانو د له مينځه وړلو لپاره يې هڅې پيل کړې او د صفاري پاچا عمرو ليث پرضد يې د ساماني پاچا خواجه احمد اسمعيل ساماني ملاتړ غوره کړ او هر ډول مالي مرستې يې ورسره کولې. کله چې ساماني پاچا خواجه احمد اسمعيل ساماني، عمرو بن ليث ته ماتې ورکړه، هغه يې بغداد ته واستوه. د بغداد خلافت تر هغه پورې خپل مخالفت ته ادامه ورکړه تر څو چې صفاري دولت سقوط وکړ. د صفاريانو د واکمنۍ په سقوط کې که څه هم د بغداد مخالفت اغيزه درلوده، خو د شهزادگانو خپل منځي مخالفت په دې برخه کې ډير مهم و.

صفاريانو له ۲۴۶ - ۳۹۳ هـ ق کال پورې د افغانستان په ځينو سيمو واکمني وکړه، دوی په دې موده کې خپل اداري تشکيلات درلودل او د ځانگړي سيستم پواسطه يې ماليات راټولول. صفاريانو وتوانيدل چې له طاهريانو وروسته يو خپلواک اسلامي دولت جوړ کړي، حتی د صفاريانو دويم پاچا عمرو د بغداد د خليفه نوم له خطبې څخه ليري کړ.

د سامانيانو له خوا د صفاريانو د پلازمينې زرنج تر نيولو وروسته، ابو جعفر احمد صفاري د صفاريانو واکمني ټينگه کړه، خو د هغه زوی خلف له سامانيانو څخه زرنج بيرته ونيو. خلف د سامانيانو او غزنويانو سره ډيرې جگړې وکړې او ډيرې سيمې يې ورڅخه ونيولې، خو نوموړی واکمن په اخرو وختونو کې په عصبي ناروغۍ اخته شو او ټول وژنه يې پيل کړه، بالاخره د سيستان خلکو له سلطان محمود غزنوي څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمود غزنوي په زرنج حمله وکړه، خلف يې بندي کړ. په دې ډول په ۳۹۳ هـ ق کال د صفاريانو واکمني پای ته ورسیده.

پوښتنی

۱. د بغداد له خلافت سره د یعقوب لیث او عمرو مخالفت د صفاریانو د واکمنی په سقوط کوم اغیز درلود؟
۲. ایا د صفاری شهزاد گانو خپل مینځني اختلاف د صفاریانو واکمني د سقوط لوري ته سوق کړه؟
۳. د بغداد خلافت ولې د صفاریانو پر ضد د سامانیانو ملاتړ وکړ؟
۴. ایا له اسمعیل ساماني سره د بغداد د خلافت مرستی ددې کورنۍ د واکمنی په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟
۵. سلطان محمود غزنوي ولې پر سیستان حمله وکړ؟
۶. خلف د چا له خوا بندي شو؟
۷. د عمرو زوی محمد ولې د بغداد د خلافت د لښکرو په مقابل کې ماتې وخوړه؟
۸. عمرو د چا پواسطه بندي او ووژل شو؟
۹. یعقوب لیث صفاري د عیارانو سره څه اړیکې درلودې؟
۱۰. د یعقوب لیث له مړینې وروسته د علي او عمرو اختلاف څه ډول پای ته ورسید؟

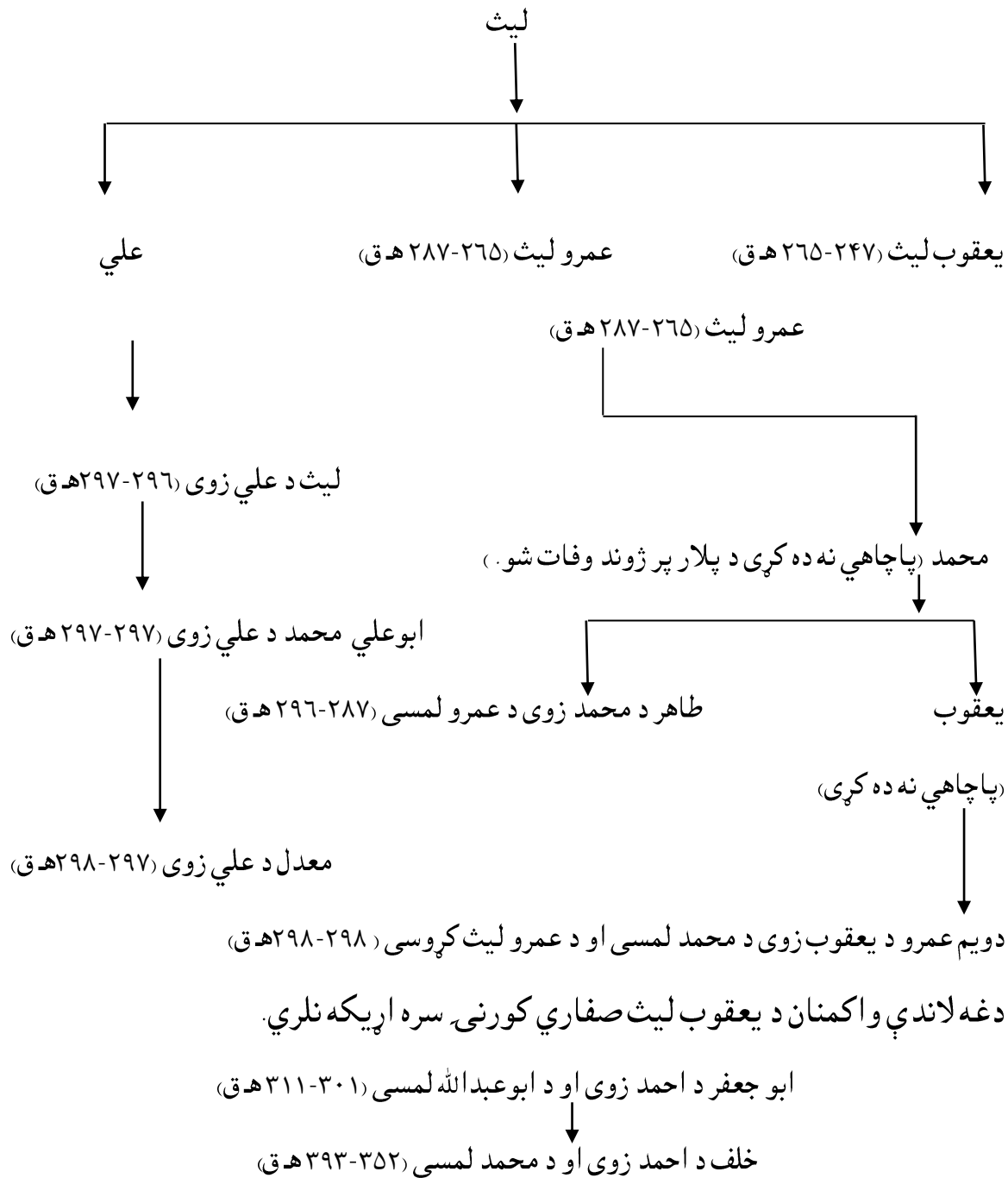
د صفاريانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمنۍ موده		
شميره	د پاچا نوم	کال
۱	يعقوب ليث صفاري	(۲۶۵-۲۴۷هـ.ق) (۲۵۷-۲۳۹هـ.ش) (۸۷۸-۸۶۰ز)
۲	عمرو د ليث زوی	(۲۸۷-۲۶۵هـ.ق) (۲۷۸-۲۵۷هـ.ش) (۹۰۰-۸۷۸ز)
۳	طاهر د محمد زوی او د عمرو لمسی	(۲۹۶-۲۸۷هـ.ق) (۲۷۸-۲۸۷هـ.ش) (۹۰۰-۹۰۹ز)
۴	ليث د علي زوی او د ليث لمسی	(۲۹۷-۲۹۶هـ.ق) (۲۸۸-۲۸۷هـ.ش) (۹۱۰-۹۰۹ز)
۵	ابو علي محمد د علي زوی او د ليث لمسی	(۲۹۷-۲۹۷هـ.ق) (۲۸۸-۲۸۸هـ.ش) (۹۱۰-۹۱۰ز)
۶	معدل د علي زوی او د ليث لمسی	(۲۹۸-۲۹۷هـ.ق) (۲۸۹-۲۸۸هـ.ش) (۹۱۱-۹۱۰ز)
۷	دویم عمرو د يعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرو کړوسی	(۲۹۸-۲۹۸هـ.ق) (۲۹۰-۲۸۹هـ.ش) (۹۱۲-۹۱۱ز)
۸	ابو جعفر د احمد زوی او د ابو عبدالله لمسی	(۳۵۲-۳۰۱هـ.ق) (۳۴۲-۲۹۲هـ.ش)

(۹۱۴-۹۶۴ ز)		
(۳۵۲-۳۹۳ هـ ق) (۳۴۲-۳۸۳ هـ ش) (۹۶۴-۱۰۰۵ ز)	خلف د احمد زوی او د محمد لمسی	۹

۲,۱. جدول: پورتنی جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۲,۱. گراف: لاندینی. گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د صفاري کورنۍ واکمنان

درېيم څپرکی

ساماني دولت

پيليزه

سامان خدات چې اصلاً د افغانستان د بلخ حاکم و، د بغداد له حاکم سره يې د ښو اړيکو له امله خپل پخوانی زردشتي دين پرېښود او مسلمان شو. د هغه زوی اسد څلور زامن (نوح، احمد، يحيی او الياس) درلودل، چې د مامون الرشيد لخوا نوح د سمرقند، احمد د فرغانې، يحيی د تاشکند (چاچ) او الياس د هرات د والي په توگه مقرر شول. کله چې خواجه احمد اسمعيل ساماني، عمرو ته ماتې ورکړه. د ساماني حکومت ساحه هم پراخه شوه. د سامانيانو واکمني په مرکزي اسيا، افغانستان او د ايران په ځينو برخو کې خپل حاکميت ټينگ کړ. پخپله اسمعيل ساماني د بغداد د خليفه له غوڅ ملاتړ څخه برخمن و. د ساماني دورې واکمنان د علم، فرهنگ او اسلامي تمدن په پرمختگ کې د پام وړ ونډه واخېسته. ډيرې مدرسې يې جوړې او د دوی په دربار کې عالمان، اديبان او شاعران اوسيدل. د دوی د ډيرو واکمنانو وزيران عالمان او اديبان وو. خو ددې کورنۍ وروستي واکمنان د عمر په لحاظ کوچنی وو او د واک چاری د خودغرضه جنرالانو بکتوزن او فايق لاس ته ورغلی هغوی د دولت د پياوړتيا پرځای،

د خپل شخصي واک د زیاتوالی لپاره په خپل مینځ کې جگړې کولې چې دې کار د سامانیانو واکمني ضعیفه کړه.

په دې څپرکي کې په بلخ کې د سامان خدات حاکمیت، د ابونصر د اسمعیل ساماني زوی، ابونصر د احمد زوی، نوح د نصر زوی، ابوصالح منصور د نوح زوی، دویم نوح د منصور زوی، دویم منصور د دویم نوح زوی، دویم عبدالمالک د نوح د زوی واکمنی، د سامانیانو د عصر مدني، ټولنیز او فرهنگي حالت، د سامانیانو د سقوط لاملونو ته ځای ورکړل شوی او هر عنوان د اړتیا تر بریده توضیح شوی دی.

۳,۱. سامان خدات

سامانیان یوه اریایي کورنۍ وه او په بلخ کې اوسیدله. سامان خدات ددې کورنۍ مشر و. سامانیان هم د خپل نیکه سامان خدات په نوم یادېږي. کله چې د بلخ خلکو د سامان خدات پرضد شورش وکړ. سامات خدات د خراسان له حاکم اسد بن عبدالله څخه د مرستې غوښتنه وکړه. نوموړي د سامان خدات سره مرسته وکړه، شورش یې ارام او سامان خدات یې د بلخ د حاکم په توګه مقرر کړ. سامان خدات په خراسان کې د اموي دولت د حاکم اسد بن عبدالله له مرستې څخه ډیر خوښ شو نو یې خپل پخوانی زردشتي دین پرېښود او د اسلام مقدس دین یې قبول او مسلمان شو. د خپل زوی نوم یې اسد کینود.

د سامان خدات زوی اسد څلور زامن (نوح، احمد، یحی او الیاس) درلودل. دوي د عباسیانو سره ښې اړیکې درلودې او له عباسیانو سره یې د شورشونو په ارامولو کې په ځانګړي ډول د رافع بن لیث په جګړه کې له مامون الرشید سره ډیره مرسته وکړه. مامون الرشید چې کله هرات ته متوجه شو، نو یې غسان بن عباد د خراسان د امیر په توګه مقرر کړ او د اسد د زامنو سپارښتنه یې ورته هم وکړه، کله چې د حسین زوی طاهر له هغه وروسته د خراسان حاکم شو، هغوي یې په خپل حال پرېښودل. مامون الرشید هم د اسد څلور واړه زامن په مهمو څوکیو (نوح د سمرقند د حاکم، احمد د فرغانې حاکم، یحی د چاچ حاکم او الیاس د هرات د حاکم) په توګه مقرر کړل (۴۶:۲۰).

د عباسيانو ټولو خلفاو د دوي درناوی کاوه، د نوح بن اسد له مړينې وروسته د خراسان امير، طاهر پوشنجي د يو فرمان په ترڅ کې، د نوح بن اسد ټول قلمرو دده د وروڼو يحيی او احمد ترمينځ وویشل شو، خو کله چې يحيی وفات شو، د ماورالنهر ټول واک د احمد لاس ته ورغی.

احمد يو بانصافه حاکم و، چې د وروڼو په مينځ کې يې د عادل لقب گټلی و. په خراسان کې يې نفوذ پيدا کړ، نوموړی هم به ۲۵۰ هجري قمري کال وفات شو. ده اووه زامن (نصر، اسمعيل، يعقوب، يحيی، اسد، اسحق او احمد) درلودل. نصر چې تر ټولو مشر و، د پلار ځای ناستی شو او د واک چارې يې په لاس کې واخيستې. عباسي خليفه (المعتمد بالله) د ټول ماورالنهر^۱ د حکمرانۍ فرمان دنصرپه نوم صادر کړ.

نصر خپل ورور اسمعيل د بخارا د حاکم په توگه مقرر کړ او د ماورالنهر د خلکو د ژوند د ښه کېدو او امنيت د ټينگېدو لپاره يې ډيرې هلې ځلې وکړې. د نصر دوره د صفاريانو د نهضت له پيل (۲۴۶هـ) سره برابره وه. طاهريانو په اريانا کې د وحدت او خپل نفوذ د ټينگوالي په موخه مخ په ماورالنهر لښکر ور واست. په دغه وخت کې په ټوله اريانا کې درې مرکزونه (په نيشاپور کې طاهريان، په زرنج کې صفاريان او سمرقند کې سامانيان) موجود وو. د اريايانو درې وارو دولتونو کونښن کاوه چې د يو بل د نفوذ ساحه کمه او د خپلې واکمنۍ ساحه پراخه کړي. ښه به دا وه چې دوي د سولې له لارې په اريانا کې يووالي تامين کړی وای. خو د سولې له لارې دې کار امکان نه درلود، له همدې امله د صفاريانو او طاهريانو ترمينځ جگړه پيل شوه، چې په پايله کې د طاهريانو دولت سقوط وکړ. وروسته بيا د صفاريانو او سامانيانو ترمينځ جگړې ونښتې، چې دا جگړې هم د افغانستان په زيان وې. ساماني لښکرو په ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجې په مياشت کې د ابوالحسن سيمجور قهستاني او حسين بن علي مروردي چې د خراسان سپهه سالار و، د زرنج د ښار دروازې پرانيستې او د زرنج ښار يې ونيو. اسمعيل ساماني چې کله د بست او کندهار وضعیت ارام کړ، حسين مروزي (مروالرودي) ته د يوه ليک پواسطه دستور ورکړ چې محمد بن علي بن ليث صفاري دې سيمجور ته پرېږدي او پخپله د معدل بن علي بن ليث سره هرات ته راشي. خو هغوی محمد بن علي بن ليث هم له ځان سره هرات ته بوتله او له هغه ځای څخه يې بخارا ته واستول او د مياشتې به يې درې زره درهمه تنخواه ورکوله، مگر ډير وخت

^۱ عربي مؤرخينو او واکمنانو د امو سيند هغې خواته سيمي د ماورالنهر په نوم ياد کړی.

تیر نه شو، چې د خلیفه د غوښتنې په اساس هغوی یې بغداد ته ولیږل او هلته د خلیفه لخوا بندیان شول. په همدغه وخت ساماني پاچا، سیستان د هغه د کاکا زوی منصور بن اسحاق ساماني ته ورکړ. منصور بن اسحاق ساماني د زرنج د خلکو سره د لیدنی پرمهال د ښو کارونو د عملي کولو زیاتې وعدې ورکړې خو وفا یې پرې ونکړه (۲۱: ۲۲۷).

۳,۲. د امیر اسمعیل ساماني واکمني (279-295 هـ ق)

(270-286 هـ ش)

(892-908 ز)

د ساماني دولت بنسټ ایښودونکي اسمعیل داحمد ساماني زوی د ۲۳۴ هجري قمري کال د ربیع الاخر په میاشت د فرغانې په ښار کې هغه وخت چې پلار یې هلته حاکم و، وزیرید. کله چې پلار یې مړ شو، دده ورور نصر هغه د بخارا حاکم مقرر کړ. په ۲۷۲ هجري قمري کال رافع^۱ د هرثمه زوی له نصر څخه د مرستی غوښتنه وکړه. نصر، اسمعیل د څلورو زرو عسکرو سره د هغه مرستی ته واستاوه او رافع وکولای شو چې د عمرو لیث صفاري د لښکرو مشر ابوظلحه ته ماتې ورکړي (۲۵۳: ۳۵-۲۵۴).

اسمعیل ساماني په ۲۷۹ هجري قمري کې د خپل مشر ورور ابونصر له مړینې وروسته د خوارزم او ماورالنهر پاچا شو. د ابونصر زوی یې په سمرقند کې حاکم وټاکه، پخپله بخارا ته راغی او بخارا یې د خپلې پلازمینې په توګه وټاکله. عباسي خلیفه معتمد د اسمعیل واکمني په رسمیت وپېژنده، هغه ولایتونه چې په ماورالنهر کې د نصر تر واک لاندې و د یو فرمان په ترڅ کې اسمعیل ساماني ته ورکړل او خلک یې د هغه اطاعت ته وهڅول؛ دویم ځلې بیا اسمعیل ساماني ته یې فرمان ورکړ چې تخارستان او جوزجان ولایتونه ونیسي (۲: ۲۰۶).

معتمد له صفاریانو څخه په ویره کې و، د ساماني واکمن اسمعیل ساماني سره یې د صفاریانو پرضد مرسته کوله، څرنگه چې د معتمد د توطیې، تحریک عمده لامل، د عمرو زیات ځواک او له دې امله چې ډیرې سیمې لکه سیستان، بست، رنج (کندهار)، هرات، نیشاپور، مرو، کابل، بامیان، غزني

^۲ رافع بن هرثمه د هرات د بادغیس او سیدونکې دی. هغه تر خجستاني وروسته د خراسان حکومت ترلاسه کړ، او په هغه جګړه چې له عمرو لیث سره پېښه شوه ماتې وخوړه. (۳۵: ۲۵۳).

او بلخ د عمرو تر واک لاندې وې، خو عمرو د رافع له ماتې وروسته غوښتل چې خوارزم هم دده تر واک لاندې راشي. همدا لاملونه وو، چې د اسمعيل ساماني او صفاري پاچا عمرو ليث ترمينځ جگړه ونښته، چې په جگړه کې عمرو ليث ماتې وخوړه، اسمعيل ساماني لومړی هغه بندي او بيا يې د عمرو د غوښتنې او هيلې برخلاف بغداد ته واستلو، چې له دوو کاله بند وروسته په ۲۸۹ هجري قمري کال کې وفات شو (۴۶: ۲۲).

عباسي خليفه د خراسان د ځينو سيمو د حاکميت فرمان د اسمعيل ساماني په نوم صادر کړ. اسمعيل ساماني د طبرستان د محلي امير محمد بن زيد طبري او د شمال د ترکانو له مشر ايلک خان^۱ سره جگړې وکړې، او په دې جگړو کې بريالې هم شو. د ساماني دولت د نفوذ ساحه پراخه شوه، کله چې اسمعيل ساماني له رافع څخه خوارزم وغوښت، هغه په ورين تندي د خوارزم حاکميت اسمعيل ته وسپاره او اسمعيل خپل استازی هلته واستاوه. په دې ترتيب د سامانيانو رينبنتی بنسټ ايښودونکی اسمعيل بن احمد ساماني واک ته ورسيد. په هغو محلي واکمنانو کې چې د بغداد د خليفه له اطاعت څخه يې غاړه غړولې وه، يو هم شاه اسمعيل ساماني و. اسمعيل ساماني چې د خراسان او ماورالنهر حکمران و. په ۲۷۹ هجري قمري کال کې يې کندهار، زابل او غزنی ونيول، بخارا يې د خپل دارالخلافت په توگه وټاکله او خپل ځان ته يې د پاچا لقب ورکړ. دې کورنۍ نژدې يوه پيړۍ پاچاهي وکړه (۳۶: ۶۰).

دده په وخت کې سامانيانو د صفاريانو د واک لاندې ډيري سيمې ونيولې، په خوارزم او ماورالنهر کې يې د بغداد د خلافت د موافقې او رضایت سره سم حاکمان مقرر کړل. د خراسان، ماورالنهر او خوارزم زياتې برخې د دوي په واکمنۍ کې شاملې شوی، پخپله اسمعيل ساماني يو عادل شخص و، په اداره او سياست کې يې پوره وړتيا درلوده. نصر ته د پنځه سوه زرو درهمو د نه ليرلو اصلي دليل دا و

¹ ايلک خان د ترکانو له قبایلو څخه و، چې د فرغانې په جنوب کې اوسيدل، لکه د ترکانو د نورو قبایلو په شان د لسيمې پيړۍ کې مسلمانان شوی وو. په لسيمه پيړۍ کې دوی داسې يو حکومت جوړ کړ چې له فرغانې څخه يې د چين پولو پورې پراخوالی درلود. د قراختايانو چې ختيځ تورکان وو، پلازمینه يې کاشغريستان کې و او د ايلک خانيانو چې لويديځ تورکان و پلازمینه يې «اوزگند» وو چې د فرغانې په جنوب کې موقعيت لري. په هر حال د ايلک خانيانو پاچا بغرا خان ماورالنهر ته لښکر کشي وکړه او په ۹۹۰ ز کال يې د ساماني دولت پلازمینه بخارا يې ونيوله، خو د ايلک خان د ناروغۍ له امله هغه بېرته خپل هيواد ته ستون او هلته مړ شو، چې دويم نوح د هغه له ناروغۍ او مړينې وروسته بېرته بخارا ته راستون شو او پر تخت کښيناست (۲۷: ۱۱۰).

چې امير اسمعيل يو رعيت پال ، زړه سواندي او ځواکمن شخص و، نوموړی په دې راضي نه و، چې له بنار، کليو اوباندو څخه راټوله کړې ماليه بلې سيمې ته وليږي. که چيرې د هغه ملک مشرتابه دده د مشر ورورپه لاس کې هم وي. غوښتل يې چې دغه راټوله شوې ماليه د بنار په ودانۍ او نورو ودانيزوچارو ولگوي، نو ځکه د نصر استولي کسان له بخارا څخه تش لاس بيرته ولاړل. له دې امله د دواړو وروڼو ترمينځ تاوتریخوالی رامینځ ته شو. خو ده بيا هم خپل ورور وروسته وباڅښه او بيرته يې د حاکم په توگه مقرر کړ ترڅو وفات شو(۲۵۶:۳۵).

د اسمعيل ساماني د واکمنۍ پلازمينه بخارا د ډيرو عالمانو او پوهانو مرکز و، دده په دربار کې مشهور علما اوسېدل، ابوالفضل محمد بلعمي چې يو پياوړی عالم و، دده په حکومت کې د وزارت دنده درلوده. دده د حکومت پر مهال ډيرې مدرسې جوړې شوې، دري ژبې ته يې زياته پاملرنه وکړه. اسمعيل ساماني د سلطنتي واک سربيره اخلاقي نفوذ هم درلود. دده پرهيزگاري ، ځوانمردي او ښو اخلاقو د هغه محبوبيت لاپسې زيات او دده په واکمنۍ کې د معمارۍ صنعت هم ډير پرمختگ کړی و. په بخارا کې يې داسې مانۍ جوړې کړې چې په ټول خراسان کې يې شهرت درلود چې لا تر اوسه هغه ودانۍ شتون لري. د کرنې په برخه کې يې هم د پام وړ اقدامات وکړل (۴۶:۲۲).

امير اسمعيل ساماني بخارا ته نږدې په يوه اباده کلي کې چې د ازماز په نوم يادیده او دده ډيره خوښیده، د ۲۹۵ هجري قمري کال د صفری په ۱۴ مه چې د سپې شنبې شپه وه د ۶۱ کلنې په عمر وفات شو. هغه ځای چې د اسمعيل ساماني د مقبرې په نوم شهرت لري، د اسلامي دورې د معمارۍ په تاريخ کې له مهمو ودانيو څخه شميرل کېږي. اوس هم په بخارا کې د سيلانيانو د توجه وړ ده. دغه مانۍ دده له مړينې وروسته جوړه شوه. په دې مقبره کې له اسلام د مخه، د مرکزي آسيا د معمارۍ سبک په ښه ډول څرگنديږي. معماري يې په ساماني دورې پوره اړه لري (۳۹:۲۶۷).

۳,۳. د ابونصر احمد واکمني (۳۰۱-۲۹۵ هـ ق)

(۲۹۲-۲۸۶ هـ ش)

(۹۱۴-۹۰۸ ز)

د امير اسمعيل ساماني له مړينې وروسته د هغه د وصيت سره سم د هغه مشر زوی احمد د ابونصر د لقب په غوره کولو سره پاچا شو. نوی پاچا یو عصباني او جگره خوښوونکی شخص و. لومړی یې خپل تره اسحق د سمرقند له حکومت څخه لیرې او بندي کړ، د طبرستان امیر چې ډیر ثروت مند شوی و پرهغه یې حمله وکړه، د طبرستان امیر له خپل ثروت سره بغداد ته وتښتید. ساماني پاچا د هغه په عوض بل حاکم وټاکه.

ابونصر احمد په ۲۹۹ هجري قمري کال هرات ته راغی، ډیره موده یې هلته تیره کړه. یو ټولگی عسکر یې د صفاري پاچا ابوعلي سره د جگړې په غرض، چې هغه تر رخج او بست پورې یې نفوذ درلود سیستان ته یې واستاوه. د سیستان ښار ته نږدې د دواړو قوتونو ترمینځ سخته جگره ونښته، په پایله کې ابوعلي ماتې وخوړه او بندي شو، ساماني پاچا ابونصر احمد خپل وراره د ابوعلي په عوض په سیستان کې د حاکم په توګه مقرر کړ. ابونصر احمد ساماني ډیر وخت په ښکار او حرمسرای کې تیراوه، دده دې سلوک د ساماني دربار لوړ پوړي چارواکي خفه کړل او دده د وژلو پلان یې طرح کړ، د څو تنو غلامانوله لاسه چې لا وار د مخه تطمیع شوي وو، په ۳۰۱ هجري قمري کال کې ووژل شو (۴۶:۲۳).

په سجستان کې معدل بن علي بن لیث د یعقوب لیث او عمرو وراره مخالفت پیل کړ. نصر بن اسمعيل د معدل بن علي د رعیت کولو په خاطر لښکر ولیږه. معدل بن علي بن لیث په دې جگره کې ماتې وخوړه او بندي شو. نصر د سجستان په ولایت کې د خپل تره زوی ابوصالح منصور بن اسحاق بن احمد ساماني د حاکم په توګه مقرر کړ، خو د سجستان خلکو د منصور پر ضد پاڅون وکړ او هغه یې بندي کړ او د یعقوب لیث له زوی عمرو سره یې بیعت وکړ، خو نصر د دویم ځل لپاره لښکر ولیږه، عمرو د یعقوب زوی یې کلابند کړ، خو هغه سوله وکړه او سجستان یې د نصر لښکرو ته وسپاره (۷: ۲۰۷).

۳،۴ . د نصر واکمني (۳۳۱-۳۰۱ هـ ق)

(۲۹۲-۳۲۲ هـ ش)

(۹۱۴-۹۴۴ ز)

د ابونصر احمد بن اسمعيل ساماني له وژل کېدو وروسته د دربار مشرانو د هغه (۸) کلن زوی ابوالحسن نصر چې په امير سعيد هم مشهور و، د پاچا په توگه وټاکه. خو کوم وخت چې يې نصر له حرم څخه بيرون کړ، چې پر تخت کې کښينوي، خو هغه ډير وړوکی يعني اته کلن کوچنی و، ويړه پرې غالبه شوه؛ ژړل يې او ويې ويل چې ما چيرته بيایي، غواړئ ما هم ووژنئ څرنگه چې زما پلار ووژل شو، له ما څخه ليرې شی، خو مشرانو نوموړی پرتخت کښيناو (۷: ۲۰۸).

ابوعبدالله محمد بن احمد الجيهاني چې يو مشهور اديب او نیک سړی و، دده د وزير او نایب په صفت تعين کړ. ترڅو نوموړی د بلوغ عمر ته ورسېږي د حکومت چاری به دغه نایب سرته رسوي او له هغه سره به مرسته کوي. دده د حکومت په لومړيو وختونو کې دده وروڼو (يحيي، منصور، ابراهيم) او د نوموړی تره اسحق بن اسد يو شمير شورشونه وکړل، چې ترټولو مهم شورش د هغه د کاکا اسحق بن اسد شورش و، ځکه هغه په سمرقند کې ډير واک او قدرت درلود. په ۹۱۴ ز کال اسحق له دوو جگړو وروسته د نصر له خوا ونيول شو چې بيا په بنديخانه کې وفات شو. احمد د سهيل زوی او حسين علي هم دده پر ضد په هرات او سيستان کې شورشونه وکړل، خو دده پوه او باتدبيره وزير ابوعبدالله بن احمد الجيهاني دغه ټول شورشونه ارام کړل. نصر يو عادل، پرهيزگاره او علم پالونکی شخص و، د عالمانو په پالنه کې يې ډير کونښن کاوه، رودکي او شهيد بلخي دده د واکمنۍ د شاعرانو له جملې څخه وو، د کليله او دمنه قصه دده په وخت کې له عربي ژبې څخه دري ته وژباړل شوه، چې د هغې د نظم کولو له امله رودکي ته يې اتيا زره درهم د انعام په توگه ورکړل. د رودکي هغه قصيده (بوی جوی موليان) چې د نصر ساماني لپاره يې ويلي وه اوس هم د ژبو پر سر ده. ختيځ مؤرخين د نصر ډير ستاينه کوي او هغه له اسمعيل وروسته دويم پياوړی پاچا گڼي او دده واکمني د ساماني کورنۍ د عظمت آخیرنی دوره گڼي (۴۶: ۲۴).

د نصر په واکمنۍ کې يوه مهمه پيښه په ری او ماورالنهر کې د اسماعيليه فرقې پټ او ښکاره تبليغاتو پيل و، چې خلک يې د مصر د فاطمي خليفه تابعيت او پیروۍ ته رابلل. احمد نخشبی د دې

نهضت لارښوونکې د خپل فعالیت او تبلیغ په پایله کې په خپله امیر نصر د احمد زوی اړ کړ ترڅو ۱۱۹ زره دیناره د مروردي د مړینې د دیت په نوم د مصر خلیفه فاطمي ته ولېږي. امیر نصر ساماني اسمعیليې فرقي ته په گزیدو سره، د ترک معتصبه غلامان او روحانیون او نور مسلمانان په قهر او دده پرضد راپورته شول. په گارد کې د ترکانو په مرسته یې د امیر نصر ساماني د وژلو توطیه جوړه کړه. د امیر نصر ساماني زوی نوح له دې توطیې څخه خبر شو او پلار ته یې وړاندیز وکړ چې د توطیه کوونکو مشر خپل حضور ته راوغواړي او سر دې ترې غوڅ کړي، نصر د خپل زوی خبره ومنله، یو محفل یې جوړ کړ او خپلو افسرانو ته یې امر وکړ چې د توطیه کوونکو رئیس سر دې دده مخې ته کینودل شي. وروسته یې اعلان وکړ، چې د خپل زوی نوح په گټه د خپل سلطنت څخه تیر او پاچاهي ده ته پرېږدي. څرنگه چې نوح په اسمعیلیه طریقه باندي متهم نه و، د پوځ مشران د پاچا له دې غیر منتظره پریکړې څخه حیران شول او نوي امیر نوح بن نصر ته یې بیعت وکړ. خو نوح د نصر زوی چې کله واک ته ورسید لومړی کار یې دا و چې د اسمعیلیه فرقي مشر نخشی یې دې ته اړ کړ چې د فقهي علماو سره بحث وکړي، چې په پایله کې د اسلامي فقهي عالمان پر نخشی بریالی شول، لږه موده وروسته یې نخشی په دې متهم کړ چې له هغو پیسو څخه چې نصر بن احمد د مروردي د دیت په خاطر فاطمي خلیفه ته لېږلې وې څلویښت زره دیناره یې حیف میل کړی دی، په پایله کې نخشی د مخالفینو له خوا له نیولو وروسته د بخارا په میدان کې پانسي کړ. په دې ډول د نصر بن احمد واکمني د هغه په استعفا سره پای ته ورسیده او پرځای یې دده زوی نوح پاچا شو (۲۲: ۲۹۰).

۳,۵. د نوح واکمني (۳۴۳-۳۳۱ هـ ق)

(۳۲۲-۳۳۴ هـ ش)

(۹۴۴-۹۵۶ ز)

د نصر بن احمد له مړینې وروسته د هغه زوی نوح په ۳۳۱ هجري قمري کې واک ته ورسید. امیرالمؤمنین نوح بن نصر ته د خراسان د هغو سیمو فرمان ورکړ کومې چې دده د پلار په واک کې وې او دده واکمني یې په رسمیت وپېژنده (۷: ۲۰۹). نوح، ددې لپاره چې د خلکو هغه احساسات او مخالفتونه چې دده د پلار (نصر) د واکمني پرمهال د اسمعیلیه فرقي ته د ورگرځیدو په خاطر پیدا شوي وو، له مینځه یوسي. فقهي عالم ابوالفضل محمد بن احمد یې د خپل وزیر په توگه وټاکه.

ابوالفضل محمد بن احمد الحاکم که څه هم د فقهی یو لوی عالم و خو د هیواد په ادارې او سیاست کې یې چندان مهارت نه درلود، په همدې علت دده په اداره کې گډوډي مینځ ته راغله چې د نوح د دولت د ضعف سبب وگرځیده. د وزیر د مخالفینو مشر د سمرقند حاکم و، پر هغه باندې له کامیابیدو وروسته امیر هغه معاف کړ. نوح د ټولو مخالفینو سره له نرمې څخه کار واخیست. مگر گټه یې ونه کړه. بوعلی چغانی بن محتاج د سامانیانو سپه سالار هم د نوح پر ضد پاڅون وکړ، د مروې او بخارا له نیولو وروسته یې د نوح کاکا ابراهیم سره یو ځای شو، او هغه یې د سامانیانو امیر وباله، دې کار د سامانیانو سقوط زمینه برابره کړه (۲۴-۲۵). د یوڅ د مشرانو او د علم د دښمنانو یو ټولگی د نوح بن نصر په شاوخوا کې نفوذ پیدا کړ، له نوح څخه یې غوښتنه وکړه چې د نوموړي وزیر د کړنلاری له امله سیاسي وضعیت خراب دی، وزیر مونږ ته وسپاری، که نه مونږ به ستا له تره سره یو ځای شو. نوح بن نصر، نوموړی عالم ظالمانو ته وسپاره، هغوی په ډیر ناوړه ډول وزیر وواژه، خو نوح بن نصر هم په ۳۴۳ هـ ق کې مړ شو (۷: ۲۰۹).

د نوح د حکومت دوره (۳۳۱-۳۴۳ هـ ق) کې د ساماني دولت د سقوط نښې په واضح ډول ښکاره شوې. د سقوط عمده لامل د نوح بن نصر د حکومت تگ لار و. نوح بن نصر د اسمعیلیه غورځنگ له غلي کېدو وروسته، ابوالفضل محمد بن احمد فقيه يې د خپل وزیر په توگه وټاکه. ابوالفضل محمد بن احمد خپل ډیر وخت په لمانځه او عبادت تیراوه او له حکومتي چارو سره یې دومره علاقه نه لرله. په دغه وخت کې ساماني دولت له سختواقتصادي او مالي ستونزو سره مخ شو. خو دا ستونزه هغه وخت زیاته شوه چې په ۳۴۳ هـ کال بغاوت کوونکو د ساماني دولت خزانه چور کړه. دولت ددې بحراني وضعیت د له مینځه وړولو لپاره امر وکړ چې خلک د راتلونکې کال مالیه مخکې له مخکې ورکړي، مگر حکومت بل کال د خلکو هغه مالیه حساب نه کړه او د خلکو پور یې ادا نه کړ. حکومت په دې کار دا ثابته کړه چې دوی د خلکو د پور د ورکولو توان نه لري. په دې ترتیب د نورو لاملونو په خوا کې مالي ستونزې د نوح بن نصر حکومت د سقوط سره مخ کړه. (۲۲: ۲۹۲).

۳, ۶. د عبدالملک واکمني (۳۵۰-۳۴۳ هـ ق)

(۳۴۰-۳۳۴ هـ ش)

(۹۶۳-۹۵۶ ز)

د نوح له مړینې (۳۴۳ هجري قمري) وروسته د هغه د پنځو زامنو هر یو عبدالملک، منصور، نصر، احمد او عبدالعزیز څخه عبدالملک پاچا شو. نوموړي، لومړی پخواني مامورین له دندو گوښه او پرځای یې نوي مامورین مقرر کړل. ابومنصور احمد د عزیز زوی یې د وزیر او بکر بن مالک یې سپه سالار او د خراسان د والي په توګه مقرر کړل، خو الپتګین یې د ټولو قواو سپه سالار وټاکه. عبدالملک له دغو تعیناتو وروسته د سامانیانو د واکمنۍ د پراختیا له پاره لښکر کشي پیل کړه، لومړی یې خراسان ته د ابوعلي محتاج د له مینځه وړلو لپاره لښکر راواستوه. بکر بن مالک ابوعلي محتاج ته ماتې ورکړه، بیا یې په اصفهان کې رکن الدوله ته مخه کړه، چې پر هغه هم بریالی شو، بکر بن مالک یو لایقه او پوه خو ډیر کبرجن اداره چې و، چې پوځي چارواکو ورڅخه کرکه کوله. عبدالملک ته یې شکایت وکړ، نوموړی دا ناراضي توب د خپلې پاچاهي له پاره خطر وګاڼه، دده پرځای یې الپتګین د خراسان د حاکم او سپه سالار وټاکه، چې وروسته نوموړی په افغانستان کې د غزنوي دولت بنسټ کېښود. خو عبدالملک په ۳۵۰ هـ ق کال د چوګان په لوبه کې له آس راولوید او مړ شو (۴۶: ۲۵).

د عبدالملک له مړینې وروسته نوي شورشونه پیدا او خلکو پاڅونونه پیل کړل. ددې خبرې مهم لامل دا و چې د عبدالملک واک ته د رسیدو پرمهال د ترک د قوماندانانو زور او قوت ورځ تر بلې زیاتیده، چې ټولې حکومتي چارې د هغوی لاس کې وې. په سیاسي لحاظ په دغه وخت کې د الپتګین نقش ډیر زیات و. ځکه هغه د حاجب کل دنده ترلاسه کړې وه او د ترکي ګارد د رئیس په توګه وټاکل شو، په دې خاطر چې د ترکانو نفوذ کم شي او عبدالملک، الپتګین له ځان څخه لرې کړي، هغه یې د خراسان د حاکم په توګه مقرر کړ. د هغه پر ځای د الپتګین پخوانی سردار د حاجب کل په توګه وټاکه. خو د عبدالملک له مړینې وروسته د هیواد د مشرانو ترمنځ اختلاف پیدا شو، ځکه الپتګین غوښتل چې د عبدالملک کوچنۍ زوی پاچا شي، خو د دربار مشرانو د هغه پر عوض د عبدالملک د ورور نوح بن نصر پلویان وو او هغه یې پاچا کړ (۲۲: ۲۹۴).

۳،۷. د ابو صالح منصور واکمني (۳۶۶-۳۵۰ هـ ق)

(۳۵۶-۳۴۰ هـ ش)

(۹۷۹-۹۶۳ ز)

کله چې عبدالملک له اوو کالو حکومت وروسته د چوگان د لوبې پرمهال له آس څخه ولویده، له لویدو سره سم مړ شو. د ساماني دربار مشران په دې فکر کې شول چې د عبدالملک له ورونو او زامنو څخه یو تن د هغه د ځای ناستی په توګه وټاکي. ابوعلی محمد بلعمی د عبدالملک وزیر، چې له الپتګین سره یې دوستي درلوده، او د هغه له مشورې پرته یې کوم کار نه کاوه، په همدې خاطر یې الپتګین ته یو لیک راولیږه او د ځای ناستې په اړه یې د هغه د نظر غوښتنه وکړه. الپتګین د هغه د ځای ناستې لپاره د عبدالملک زوی نصر خوښ کړ، خو مخکې له دې چې بخارا ته د الپتګین لیک ورسیري، د ساماني دربار نورو سردارانو د عبدالملک ورور منصور د ځای ناستې په توګه ټاکلې و. له همدې ځایه د نصر او منصور د پلویانو ترمینځ د نظر اختلاف پیدا شو، دا اختلاف دومره زیات شو چې الپتګین د نیشاپور ښار پرېښود او له خپلو عسکرو سره یې د سامانیانو د پلازمینې په لور حرکت وکړ (۴۶:۲۶).

د امو د سیند په خوا کې د الپتګین د فوځونو او د بخارا د عسکرو ترمینځ جګړه ونښته، خو الپتګین د ماورالنهر په نیولو بریالی نه شو، د مجبوریت له مخې غزني ته راوگرځید، الپتګین د غزني ښار ونيو او هلته یې د غزنویانو د سلطنت بنسټ کېښود. خو په ۹۶۱ ز کې د عبدالملک ناڅاپي مړینې د هیواد وضعیت ډیر کړکېچن حالت سره مخ کړ او بې نظمي زیاته شوه، حتی په دې ګډوډۍ کې د پاچا قصر هم چور او وسوځول شو. که څه هم بلعمی د الپتګین د غوښتنې سره سم د عبدالملک ځوان زوی نصر واک ته ورساوه، خو د نصر حکومت له یوې ورځې زیات دوام ونه کړ، ځکه د سامانیانو سلطنتي کورنۍ او د ګارد مشرانو د ابو صالح منصور پلوي کوله. فایق چې د منصور د کوچنیوالي ملګری و، د هغه په پلوي یې پاڅون وکړ، چې ددې مخالفونو په پایله کې منصور واک ته ورسید. الپتګین دوی ټول ترک کړل، خو بلعمی د منصور د حکومت طرفداري وکړه چې د مړینې تر ورځې پورې وزیر پاتې شو (۲:۱۳۶).

د منصور د واکمنی پرمهال د سیستان حاکم خلف د احمد زوی د حج د فریضې د ادا کولو په خاطر مکې معظمې ته تللی و. د بیرته راگرځیدو پرمهال د طاهر بن حسین له مخالفت سره مخامخ شو. ساماني منصور له خلف سره مرسته وکړه او هغه یې بیرته حکمرانې ته ورساو. لږه موده وروسته خلف پخپله د سامانیانو سره جگړه وکړه، منصور د هغه سره له یوې اوږدې جگړې وروسته په سوله راضي شو. منصور یو سوله خوښوونکې او امن غوښتونکې پاچا و. د نوموړي له مړینې وروسته د هغه زوی دویم نوح واک ته ورسید (۴۶: ۲۶).

د ابو منصور بن نوح واکمنی په ارامۍ سره تیره شوه، کومه مهمه پېښه په کې واقع نه شوه. خو دده د واکمنۍ پرمهال د حکومت د دربار مصرف د دولت له عوایدو څخه زیات شو. ده د عوایدو د زیاتوالي او چور چپاول په خاطر په نورو سیمو یو شمیر حملې وکړې. په پایله کې د کورنیو ځمکوالو (فیوډالانو) مخالفتونه زیات شول. هغوی د محلي ازادیو او خودمختاری غوښتونکي وو. د دولت عایدات د لښکرکشیو او د فیوډالانو د پاڅونونو له امله ډیر زیان ولید، د حکومت کمزوري ورځ تر بلې زیاتیده، چې قراخطایانو د حملې په مقابل کې ماتې وخوړه (۲۲: ۲۹۵).

۳،۸. د دویم نوح واکمني (۳۸۷-۳۶۶ هـ ق)

(۳۷۷-۳۵۶ هـ ش)

(۱۰۰۰-۹۷۹ ز)

د منصور له مړینې وروسته دده زوی دویم نوح چې لا ۱۳ کلن و پاچا شو. نوموړی د عمر په لحاظ کوچنی او د دولتي چارو له اجرا څخه عاجز و. د ساماني دولت ټولې سیاسي او دولتي چارې د دريوو تنو (ابوالحسین عبدالله د احمد عتبی زوی، حسام الدوله ابوالعباس تاش او ابوالحسن فایق) او د هغه د مور له خوا اداره کیدې. چې عتبی د وزارت دنده، ابوالعباس تاش د حاجب الحجاب (د دربار وزیر) او د خراسان امارت او فایق د بلخ د حکمران دنده اجرا کوله. د ساماني دولت وزیرانو او آمرینو ددې پرځای چې د هیواد د ابادۍ او د شورشونو د ارامولو په خاطر خپله انرژي مصرف کړي، شخصي مسایلو ته یې په دولتي مسایلو ترجیح ورکړه. د خپل شخصي واک د زیاتوالي په خاطر یو د بل د له مینځه وړلو لپاره هلی ځلی پیل کړې وې. په پایله کې د ساماني دولت بحراني وضعیت نور هم کړکېچن او شورشونه زیات شول. په ځانگړي ډول د تاش او سیمجور چې د خپل پلار له مړینې وروسته

د خراسان حکومت يې تر واک لاندې و، له ابوالحسين عبدالله عتبي سره يې دبنمني درلوده، د بلخ له حاکم ابوالحسن فايق سره يوځای شو او د استقلال له پاره يې هڅې پيل کړې. نوح د سيمجور د له مينځه وړلو او خراسان کې د وضعیت د ارامولو له پاره يو پوځ راوليږه او له سبکتگين څخه (چې دا مهال يې ورسره نښې اړيکې درلودې) د مرستې غوښتنه وکړه. سبکتگين له خپل زوی سلطان محمود سره يو ځای د دويم نوح د مرستې لپاره ورغی. سيمجور ماتې وخوړه، ساماني پاچا دويم نوح سبکتگين ته د ناصرالدين او سلطان محمود ته د سيف الدوله لقبونه ورکړل، په خراسان او بلخ باندې يې ددوي حاکمیت په رسمیت وپيژانده(۲۷:۴۶).

دویم نوح هڅه کوله چې د لویو نظامي ډلو له پوځي مشرانو، په ځانگړي ډول له ابوالحسن سيمجوري سره سوله وکړي. په همدې خاطر يې ابوالحسن سيمجوري ته اعزازي لقبونه ورکړل، کله چې ددوی حکومت ټينگ شو، د دويم نوح وزير ابوالحسين بن عبدالله بن احمد عتبي په دې فکر کې شو چې د حکومت بيروکراسي پياوړی کړي او پوځ تر خپل نفوذ لاندې راولي. دا کړنلاره ددې سبب شوه، چې يو قوي قوماندان ابوالحسن سيمجوري يې له دندې ليرې کړ. پر ځای يې تاش چې پخوا د عتبي د پلار غلام و، وټاکه. خو اصلي لامل دا و چې سيمجور دويم نوح ته مشوره ورکوله چې عتبي ځوان او د وزارت له چارو څخه عاجز دی نو پرځای يې جيهاني د وزير په توگه وټاکه، هغه وه چې سيمجور يې له دندې گوښه کړ دې وضعیت د نوح واکمنی د ځواکمن کېدو پرځای کمزوری کړه(۲:۱۴۰).

د دويم نوح د واکمنی په کمزورتيا کې د بغرا خان بن موسی د سلجوق لمسی مخالفت هم اغيزه درلوده، ځکه هغه د ابوعلی سره په پټه داسې تړون لاس ليک کړ چې د سامانيانو قلمرو به په خپل مينځ کې تقسيم کړي. بغرا خان چې کله ماورالنهر ونيسي د امو درياب جنوبي ولايتونه به ابوعلی ته ورکوي. خو کله چې ۹۹۲ ز نوح بخارا پريښوده، بغرا خان د بخارا ښار ته داخل شو او د سامانيانو له خزانی څخه ورته ډير غنيمتونه په لاس ورغلل. نوح په امل کې لښکر راغونډ کړ. عبدالله بن محمد بن عزيز يې له خوارزم څخه راوغوښت او د خپل وزير په توگه يې مقرر کړ. ابو علي هم له بغرا خان څخه جلا او له نوح سره يو ځای شو، خو له نوح څخه يې وغوښتل چې ده ته د ((ولي امير المؤمنین¹)) لقب

¹ ولي اميرالمؤمنين: دا لقب د سامانيانو د کورنی ځانگړی لقب و، چې علي هم ددې لقب غوښتنه وکړه.

ورکړي چې دا لقب د سامانيانو د کورنۍ ځانگړی لقب و. نوح د ابوعلی دا غوښتنه ومنله، له دې وروسته دویم نوح بیرته د بخارا ښار ته راوگرځید (۲: ۱۵۴).

سیمجور او فایق څه موده وروسته بیا د دویم نوح پر ضد شورش وکړ، خو دا ځل یې هم د سلطان محمود غزنوي له خوا ماتې وخوړه، سیمجور د محمود غزنوي لخوا بندي او بیا په ۹۹۷ ز کال کې مړ شو، خو فایق د ایلک خان په دربار کې پناه واخیسته او ترکان یې پر بخارا حملې ته وهڅول. مگر سبکتگین هغه له خپله ځایه دې خواته پرېښود. او ایلک خان شاته وتښول شول. دویم نوح په ۳۸۷ هجري قمري کې مړ او په همدې کال سبکتگین هم وفات شو (۴۶: ۲۷).

د دویم نوح واکمني د سامانيانو په دوره کې یوه بحراني دوره وه. د نوموړي ډیر وخت د شورشونو په ارامولو کې تیر شو. خو بیا هم د ده په دربار کې عالمان او ادیبان اوسیدل. د دري ژبې مشهور شاعر دقیقي دده درباري شاعر و.

۳،۹. د دویم منصور واکمني (۳۸۸-۳۸۷ هـ ق)

(۳۷۷-۳۷۸ هـ ش)

(۱۰۰۰-۱۰۰۱ ز)

د دویم نوح له مړینې وروسته د هغه کوچنی زوی دویم منصور چې بلوغ ته لا نه و رسیدلې پاچا شو. ټولې دولتي چاری د فایق او بکتوزن له خوا اداره کېدلې. ابومنصور عزیر چې د امیر سبکتگین له ویرې تښتیدلې و، بیرته یې راوست. ابومنصور عزیر بخارا ته د راتگ پرمهال د ایلک خان سره مرسته کړې وه، خو کله چې ابومنصور د دوهم نوح زوی سمرقند ته ورسید، ابومنصور عزیر یې بندي کړ، فایق هم دغه مهال په سمرقند کې و. ایلک د ابومنصور عزیر د ازادۍ غوښتنه وکړه او د هغه د خلاصولو لپاره یې لښکر بخارا ته راولیږه. امیر منصور د دوهم نوح زوی چې د ایلک خان د لښکر د رالیږلو خبر واورید له بخارا څخه بیرون شو او امل ته ولاړ، خو کله چې فایق بخارا ته راوړسید او پاچاهۍ وضعیت یې خراب ولید ډیر خفه شو او امیر منصور بن دوهم نوح سره یوځای شو، او هغه ته یې وویل چې امارت یې ولې خالي پرېښی دی، منصور بیرته بخارا ته راغی او د لښکرو دنده یې فایق ته پرېښوده (۷: ۲۱۵).

د دویم نوح واکمني د دغو جاه طلبو جنرالانو او د ساماني دولت د نورو مشرانو د اختلاف په وجه له ستونزو سره مخ شوه. بکتوزن او فایق په اتفاق سره دواړه وتوانیدل چې دویم منصور روند او له واک څخه لیرې کړي. د هغه پرځای د هغه کوچنی زوی عبدالملک واک ته ورسوي. د دویم منصور د واکمنۍ په دوره کې ددې پرځای چې د ساماني دولت د وضعیت د بهبود لپاره کار وشي، پر ځای یې نوموړی دولت د بحران خواته سوق کړ. خو د خود غرضو جنرالانو په واسطه دده پندیدل او پرځای یې د کوچنی زوی پاچا کېدل ددې کورنۍ د سقوط زمينه برابره کړه (۴۶: ۲۸).

۳, ۱۰. د دویم عبدالملک واکمني (۳۸۹-۳۸۸ هـ ق)

(۳۷۸-۳۷۹ هـ ش)

(۱۰۰۱-۱۰۰۲ ز)

دویم عبدالملک د دویم منصور کوچنی زوی چې لا ماشوم و، واک ته ورسید. هغه هسی په نوم پاچا و او د دولت له ادارې څخه عاجز او ویې نشوای کولای چې د ساماني دولت د پرځیدو مخه چې د واک غوښتونکو فیوډالانو، د نظامي خود غرضو جنرالانو او ترکي غلامانو د مخالفتونو پواسطه سياسي وضعیت یې کړکيچن حالت سره مخ و، مخنیوی وکړي. د دولت چارې د بکتوزن او فایق پواسطه اداره کېدلې، دغو دواړو جنرالانو (بکتوزن او فایق) غوښتل چې د ساماني دولت اړیکې د غزنویانو له دولت سره خرابې او کمزورې کړي، په بدل کې یې د ایلک خان سره د ساماني دولت د پیاوړي کېدو کوښښ کاوه.

غزنوي پاچا سلطان محمود غزنوي چې لا په بلخ کې و، له یوې خوا د دویم منصور په پندیدو خپه و، او له بلې خوا د بکتوزن او فایق په دې هڅو باندې زیات اندیښمن شو چې هغوي د ایلک خان له دولت سره د ساماني دولت د اړیکو د پیاوړي کېدو کوښښ کاوه. په همدې سبب سلطان محمود غزنوي د سامانیانو د پلازمینې په لور لښکر کشي وکړه. بکتوزن او فایق ته یې په مروه کې ماتې ورکړه. بکتوزن او فایق بخارا ته وتښتیدل، سلطان محمود له دې بریالیتوب وروسته خپل ورور نصر د نیشاپور او خراسان د سپهسالار په توګه مقرر کړ او بیرته غزني ته راوګرځید. خو ایلک خان له خپل ټاټوبي کاشغر څخه حرکت وکړ، په ۳۸۹ هجري قمري کال یې بخارا ونیوله؛ دویم عبدالملک او د هغه د

کورنی غړي يې بنديان کړل. که څه هم د دویم عبدالملک ورور ابراهیم د لباس په بدلولو سره له بنديخانې څخه وتښتیده، خوارزم ته ولاړ او هلته يې یو لښکر برابر کړ او د سلطان محمود غزنوي له ورور نصر او ایلک خان سره يې جگړې وکړې خو مثبته پایله يې ترلاسه نه کړه، چې بیا په مروه کې نوموړی ووژل شو، چې د ابراهیم په وژلو سره د ساماني دولت لړۍ پای ته ورسیده او ددوي ځای غزنوي دولت ونيو(۴۶: ۲۹)

۳,۱۱. د سامانیانو د عصر مدني، ټولنيز او فرهنگي حالت

په ماورالنهر او د خراسان په شمال کې د تاریخي ودانیو اثار لیدل کېږي. چې له هغې جملې څخه یوه د بخارا د کهندز ودانۍ ده. دا ودانې د شپږو پاچاهانو د اوسیدو ځای و. پکې د خزاني د ساتلو او د بنديخانې خونې وې. دا ودانې یو ځل ویجاړه شوه. د اصطخری په قول دوه دروازی يې درلودې. اما د بخارا د مدینې ښار اوه دروازی درلودی... د بخارا د ښار شاوخوا سیمې باغونه وو. او ټولې سیمې يې شنې وې چې پاچاهي ودانې د هغو په مینځ کې لیدل کېږي؛ روانې ویالې يې درلودې، بازارونه يې تل له شوره ډک او پاک وو (۸: ۶۷۲).

کوم ساماني دولت چې د نصر بن احمد ساماني په لاس جوړ شوی و ، او تقریباً یوه پېړۍ يې دوام وکړ. په دې دوره کې اسلامي فرهنگ او تمدن په مینځنۍ اسیا، افغانستان او ایران ځینې برخې چې د دوي په واکمنۍ کې شاملې وې ډیر پرمختگ وکړ. په دې دوره کې کرنې ، اوبو لگولو، څارویو روزنې، د ورینمو ټوکر اوبدلو او کاغذ^۱ جوړولو ترقي وکړه. سره او سپین زر، قلعي، مس، سرب او نوشادر به د افغانستان او ماورالنهر په ځینو سیمو کې ایستل کېدل. د اسونو براق ، خرمن او صابون جوړولو، پوست گندلو، د غالیو اوبدلو صنعت او سوداگرۍ پرمختگ وکړ. په دې برخه کې د درملو، څارویو، کاغذ، پوستکو، لرگیو، ورینمو، غلې، غوړیو، کړدیو، صابون، میوې، سپینوزرو، اوسپنې او مسو

^۱ د سمرقند کاغذ د نړۍ د تمدن په تاریخ کې ځانگړی مقام لري. د مسلمانانو له ویناو څخه معلومېږي چې د سمرقند خلکو د کاغذ جوړولو فن له چینایي بندیانو څخه یاد کړی، چې زیاد بن صالح په ۷۵۱ کې بنديان کړي وو. خو پروفیسور کرېچیک Karabchek د تازه څېړنو پر بنسټ داسې حدس او کمان کوي، چې له زړو کالیو څخه د کاغذ جوړول په خپله د سمرقند د خلکو اختراع ده. ځکه له ۹۴۰ ز کال څخه مخکې چینایي کاغذ چې له زړو او فرسوده کالیو څخه جوړ شوی وي په بازارونو کې نه لیدل کېده. سر ایم اوریل شتین Sir.M. Aurelstein په خپلو څېړنو کې دا ثابت کړي چې چینایانو له زړو او فرسوده کالیو څخه کاغذ جوړ کړ او هغوي کاغذ په دویمه میلادي پېړۍ کې اختراع کړی، چې په لسمه زیږدیز پېړۍ کې د سمرقند د کاغذ د پایروس او پوستکو چې پر هغوي لیکونه کېدلې ځای په اسلامي هیوادونو کې ونيو. (۲: ۱۱۰-۱۱۱).

سوداگري په سمرقند کې دود شوه. د ماورالنهر او افغانستان ښارونه د علماو، شاعرانو او هنرمندانو د توليدو ځای و. ساماني دولت علم پالونکي وزيران لرل لکه: ابوالفضل محمد بن عبدالله بلعمي، رودکي، ابو علي محمد بن ابوالفضل بلعمي، د طبري د تاريخ ژباړونکي، ابوعبدالله محمد بن الجيهاني، ابوعلي بن ابو عبدالله جيهاني، ابو عبدالله احمدبن ابوعلي جيهاني، ابوالحسن عتبي او يو شمير نورو علماو د علم او هنر په وده کې ژوره اغيزه درلوده (۲۷: ۱۱۱).

د سامانيانو د واکمنۍ دوره په آسيا کې د اسلامي فرهنگ او تمدن د پرمختگ دوره وه، د ساماني کورنۍ واکمنانو چې د سياسي واک د ټينگښت لپاره جگړې کولې، د علم او کلتور د پرمختگ لپاره يې هم ډيرې هلې ځلې وکړې. د ساماني واکمنانو د واک پرمهال مرو، بلخ، نيشاپور او بخارا د زده کړې او پوهې په مرکزونو بدل شول. او ددوی په واکمنيو کې عالمانو د لومړي وزير په توگه دنده اجرا کوله. ساماني پاچاهانو د عالمانو د پالنې په خوا کې خپل معلومات هم زياتول او د خپلو اولادونو تربيه ته يې ځانگړې پاملرنه کوله. د ساماني پاچاهانو له خوا به شاعران، ادیبان او عالمانو تشويق کېدل. د ساماني پاچاهانو په دربار کې د عالمانو، شاعرانو او ادیبانو شمير زيات وو (۴۶: ۳۱).

په ساماني دوره کې دري ژبې ښه وده وکړه، د نظم او نثر په برخه کې ښه اثار وليکل شول. لکه د طبري تفسير، تاريخ طبري، کليله او دمنه په دري ژبه وژباړل شول. عجایب البلدان چې د ابوالموئيد بلخي اثر و، د منصورې منثوره شهنامه، د سعودي منظومه شهنامه، د جوزجاني حدودالعالم او د الابنيه فی حقايق الادويه دهروي په همدې وخت کې تاليف شوي دي. يو شمير شاعران لکه شهيد بلخي، رودکي بخارايي، دقيق بلخي، رابعه بلخي او لسگونه نور شاعران په همدې دوره کې راڅرگند شول. په هغه اثارو کې چې نظر عربي لغاتو ته دري لغاتونه پکې ډير دي عبارت دي له بلعمي تاريخ او حدود العالم گڼل کېږي. ددې دورې فيلسوفانو لکه ابو زيد بلخي، ابو سعيد سجزي، ابوسليمان منطقي، ابوجعفرخازم او ابو الوفا جوزجان؛ ديني عالمان لکه سليمان سبتي، ابو حاتم سبتي، محمد بن الکتاب؛ او نامتو پوهان ابونصر فارابي او ابن سينا بلخي د سامانيانو د دورې پوهان وو. د سامانيانو په پلازمينه او نورو سيمو کې کتابتونونه موجود وو. اسماعيليه طريقه هم ددوي په واکمني کې رواج شوه. ساماني دولت د لسو وزارتونو (ديوانونو) لرونکې و. د شخصي چارو او درباري چارو منظم ديوان، د مستوفي ديوان، اوقاف، قضا، رسائل، مشرط، برید، احتساب او د مشرف ديوانونه پکې راتلل چې د صدارت چارې، د دربار وزارت، د ماليې چارې، عدلي چارې، شاهي تحريراتو او بهرنيو چارو دندې،

ښاري امنيت، مخابرات، احتساب، بلديه، او استخباراتو دندې يې ترسره کولې. وزارت ديوان د صدارت حيثيت درلود. په خپله وزير تر پاچا وروسته مقتدر شخص و. يوازي سپه سالار دده سره برابر گڼل کيدای شو. د اشرافو ديوان به استخباراتي چارې هم سرته رسولې. بريد ديوان د مخابراتو کار کاوه. لويانو په خپلو کورونو کې جاسوسان او مخبران لرل. د احتساب ديوان د ښاروالي، او سيمه ايزه پوليسو په شان و. د مشرط امير لکه د پوليسو امر و. د دولت خزانه دوه برخې درلودې. يوه يې د عمومي دخل او خرچ لپاره او بله برخه يې د پس انداز يا سپما لپاره ځانگړې شوې وې. پاچا ددغو ټولو تشکيلاتو په سر کې قرار درلود، چې يوازي او يوازي د خدای په نزد مسؤل و. د افسرانو مقررول، ليری کول او تقاعد د پاچا واک گڼل کېده. روحانيون او مذهبي عالمان د دولت د درناوي وړ وو (۲۷: ۱۱۳).

ساماني دولت ددغه پراخ تشکيل سره سره په دې بريالی نه شو چې هيواد کې مرکزيت ټينگ وساتي، ځکه سيستان، نيشاپور، هرات، بلخ، جوزجان او خوارزم- ټولو تقريباً د خپلواکو امارتونو بڼه درلوده. ساماني دولت له دوو مخالفو ځواکونو سره مخامخ و، يو يې محرومه طبقه او بل يې ځواکمن فيوډالان وو. دولت د ځان ساتنې لپاره د دواړو پر وړاندې په عسکرو ډډه لگوله. بل پلو ساماني پوځ د ترک له اجيرانو او ازادو عسکرو څخه جوړ و. سپاره او پلي عسکر د ليندۍ او غشي لرونکي وو. کله به يې توره او سپر ځينې وخت به يې زغرې هم استعمالولې. پلي عسکر به مخکې او سپاره به ورپسې و. د منجنيق استعمال، د اړيکو لارې پريکول او کلابند کول- د دښمن د ماتې لارې وې. پرته له دې پاچا له مرئيانو څخه جوړ گارد درلود. دولت خپلو عسکرو ته د پيسو پرځای ځمکې ورکولې. د ساماني دورې په پای کې ساماني پاچاهان د افسرانو د لاس د آلې په توگه استعماليدل. د دولت عايد به په لاندې برخو کې لگول کېدل. د پاچا او دربار لگښتونه، د عسکرو او مامورينو معاشونه، د برجونو جوړول او ساتنه، د سيلابونو د ويجاړيو رغونه، د بنديانو لگښت، د ملا او مؤذن معاشونه، د پلونو جوړول، د ويالو کيندل. د مامورينو معاش به په شلو ورځو کې ورکول کېده، چې بيست گانې يې بلل. پاچا له وزيرانو څخه جوړ مشورتي مجلس درلود، خو د مجلس پريکړې د پاچا د ارادې مخنيوی نشو کولای، پاچا هيڅ قانون ته غاړه نه کښېښوده، دربار له اشرافو، خدمتگارانو، شاعرانو، طبیبانو او بذله گويانو څخه ډک و (۱۱۶: ۲۷).

د سامانيانو مرکزي دولت ناچاره و چې د فيوډالانو د استقلال طلبانه تمايلاتو په مقابل کې مبارزه وکړي. د ساماني دولت ټولو واکمنانو د مرکزي حکومت د ټينگښت له پاره ډيرې هلې ځلې وکړې، مگر خپلې موخې ته ونه رسيدل. سامانيانو د فيوډالانو د پاڅونونو د مخنيوی په خاطر بانفوذ اشخاص د

خپلو سیمو د مسؤلینو په توگه وگومارل؛ خو دا سیاست هم گټور تمام نه شو. د نصر د زوی نوح (۳۴۳-۳۳۱ هجري قمري) د حکومت په دوره کې د ساماني حکومت د سقوط نښانې ښکاره شوې. ځکه نوح بن نصر له خلکو څخه مالیات مخکې له مخکې د قرضې په بڼه اخیستل، خو بیا یې هیڅکله د خلکو قرضه ورنکړه. بارتولد په دې عقیده دی، چې د ساماني دولت د مالیاتو کلنۍ اندازه ۴۵۰ میلیونه درهم وه، چې دا به ددوي په لاس کې وې او هغه خراج چې له ختیځو ولایتونو څخه اخیستل کېده؛ د پاچا خزانی ته نه رسیده (۲۲: ۲۹۲).

که څه هم پورته د سامانیانو د دورې د دفترونو یادونه وشوه، خو دلته بیا هم د ځینو نومونه لیکو:

1. د وزارت دفتر: چې د هیواد ټولې سیاسي او اقتصادي چارې یې څارلې او په نورو ټولو دفترونو یې ریاست لاره.
2. د مستوفي دفتر: د حکومت مالي برخې یې تنظیمولې.
3. د امنیت دفتر: چې اوس مهال د کورنیو چارو وزارت ته ورته دی.
4. د شکایاتو اوریدو دفتر.
5. د خدماتو دفتر: چې د وزیرانو او نورو دولتي مامورینو کارونه یې سرته رسول.
6. د ځانگړې محکمې دفتر: ددې دفتر دنده د ځانگړو ځایونو څارنه وه.
7. د محتسب دفتر: دې ادارې به شرعي چارې، جامې او د نورو څیزونو د پلورلو او پیریدلو څار کاوه.
8. د اوقافو دفتر: د جوماتونو او نورو وقف شویو ځایونو څار به یې کاوه او هغه به یې تر خپل واک لاندې ساتل.
9. د قضا دیوان: د خلکو د دعوو د حل او فصل کولو او نورو عرایضو پر وړاندې به یې هڅې ترسره کولې.

پورته دفترونه ټول شاهي سرای ته څېرمه په یوه ښکلې ودانۍ کې پراته وو، دغو ادارو په ولایاتو کې هم ځانگړې درلودې (۲۲: ۲۹۳).

۳,۱۲. د سامانیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

- هغو کوچنیو شهزادگانو ته واک سپارل چې د دولت له ادارې څخه به عاجز ول.
- د لوړ رتبو چارواکو تر مینځ د واک د زیاتوالي په خاطر خپل مینځي اختلافات.
- د فایق او بکتوزن له خوا د دویم منصور ړندیدل او د غزنوي پاچاهانو مداخله.

د پورته او یو شمیر نورو لاملونو په پام کې نیولو سره د سامانیانو دولت چې د اسمعیل ساماني له خوا د هغې بنسټ ایښودل شوی و، د دویم عبدالملک د دویم منصور د زوی د واکمنۍ پرمهال چې نوموړی ډیر کوچنی و د دربار مشرانو لخوا د پلار پر ځای د پاچا په توګه وټاکل شو. نوموړی د دولتي چارو له ادارې څخه عاجز او واک د خود غرضو جنرالانو لاس ته ورغی چې د واک په اخرو وختونو کې د ایلک خان د حملې په مقابل کې عبدالملک یې بندي شو. دده په بندي کېدو سره د سامانیانو د واک لړۍ پای ته ورسید.

لنډيز

د سامانيانو واکمني د ماورالنهر په تاريخ کې ځانگړې ځای لري. تاجکستان اوس هم خپله د چلند وړ پيسې د سامان په نوم يادوي. دغه کورنۍ چې اصلاً له بلخ څخه وه، مامون الرشيد او طاهرپوشنجنې د خپلې حکمرانۍ پرمهال د سامان خدات د زوی اسد څلور واړه زامن (نوح، احمد، يحيى او الياس) په ترتيب سره د فرغانې، سمرقند، چاچ (تاشکند) او هرات د حاکمانو په توگه وټاکل، په دې ترتيب بيا وروسته، له بلخ څخه ماورالنهر ته وليږديدل.

د احمداسماعيل ساماني پواسطه ددې کورنۍ د سلطنت بنسټ کېښودل شو. په لومړيو وختونو کې د بغداد خلافت د صفاريانو په مقابل کې ددوی ډيره پلوي کوله، خو وروسته د سامانيانو ترمينځ د اختلاف او د دربار د مشرانو له خوا د کوچنيو شهزادگانو لکه دويم منصور او دويم عبدالملک واک ته رسولو له امله، چې هغوی د هيواد له ادارې څخه عاجز وو، د سامانيانو واکمني د سقوط لورې ته سوق کړه.

د سامانيانو د واکمنۍ دوره په آسيا کې د اسلامي فرهنگ او تمدن د پرمختگ دوره وه. سره ددې چې دوی د واکمنۍ د پراختيا لپاره جگړې کولې، د علم او کلتور لپاره يې هم ډيره هلې ځلې کولې. د دوی د واکمنۍ پرمهال بلخ، نيشاپور او بخارا د زده کړو په مرکزونو بدل شول. بل پلو ته په سمرقند کې د څارويو، پوستکو، کاغذ، صابون او ميوې سوداگرۍ پيل شوه. ماورالنهر او د افغانستان لرغوني ښارونه د عالمانو او شاعرانو د توليدو په ځايونو بدل شول. د ساماني واکمنانو په دربار کې به ستر عالمان اوسيدل. لکه: ابوالفضل محمد بن عبدالله بلعمي، رودکي، ابوعلي محمد، ابو عبدالله بن محمد بن الجيهاني، ابوالحسن عتبي او نور. په ساماني دوره کې دري ژبې ښه پرمختگ وکړ. د نظم او نثر په برخه کې ښه اثار لکه د طبري تفسير، تاريخ طبري، کليله او دمنه په دري ژبه وليکل شو.

ساماني دولت ډير پراخه تشکيلات درلودل. اداري چارې يې د ديوانونو په واسطه اداره کيدلې، خو بيا هم دوی ونشو کولی چې د فيودالانو او ځان غوښتونکو جنرالانو د مخالفت مخه ونيسي. ځکه فايق او بکتوزن وتوانيدل چې دويم منصور ږوند او له واک څخه ليرې کړي او پر ځای يې د هغه کوچنی زوی واک ته ورسوي. د دوی عوايد د برجونو په جوړولو، د عسکرو په معاشونو، د سيلابونو پواسطه د ويجاړ شويو بندونو په رغولو، د بنديانو په معثيت، د پلونو په جوړولو، د ويالو په کيندلو او

نورو برخو کې مصرفیدل. پاچا له وزیرانو سره یو مشورتي مجلس درلود، خو د مجلس پریکړو د پاچا د ارادې مخنیوی نه شو کولی. پاچا هیڅ قانون ته مسؤل نه و. دربار به تل له اشرافو، خدمت گارانو او بذله گویانو څخه ډک و.

د سامانیانو واکمنی هغو وړو شهزادگانو ته واک سپارلو، چې د هیواد له ادارې څخه به عاجز وو، د چارواکو ترمینځ اختلاف، د غزنوي دولت او ایلک خان مداخلو او یو شمیر نورو عواملو له امله سقوط وکړ. ځکه ایلک خان بخارا ونيوه؛ د عبدالملک کورنۍ غړي یې بندیان کړل خو د عبدالملک ورور ابراهیم د الیاس په وژلو سره له بندي خانې څخه وتښتید. خوارزم ته ولاړ، د لښکر له برابرولو وروسته یې دسلطان محمود له ورور او ایلک خان سره جگړې وکړې، خو مثبتې پایله یې ترلاسه نه کړه. بالاخره نوموړی په مروه کې مړ شو. د ابراهیم له مړینې سره سم د سامانیانو د دولت لړۍ پای ته ورسیده.

پوښتنې

۱. آیا د عمرو په مقابل کې د بغداد خلافت د امیر اسمعیل ساماني سره مرسته کوله؟
۲. د سامانیانو په سقوط کې د کاشغر پاچا ایلک خان مخالفت څه اغیز درلود؟
۳. آیا د ساماني دولت په سقوط کې د فایق او بکتوزن مخالفت اغیزه درلوده؟
۴. د دویم عبدالملک کوچنیوالی ددی دولت په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟
۵. له ساماني دولت سره د غزنوي دولت د اړیکو د ښه والی لامل څه و؟
۶. سامانیان څه ډول واک ته ورسیدل؟
۷. سامان خدات اصلاً د کوم هیواد اوسیدونکې و؟
۸. سامان خدات ولي خپل زردشتي دین په خپله خوښه پرېښود؟
۹. اسمعیل ساماني په کوم کال د ساماني دولت بنسټ کېښود؟
۱۰. سامانیانو په فرهنگي برخه کې کوم مهم خدمتونه وکړل؟

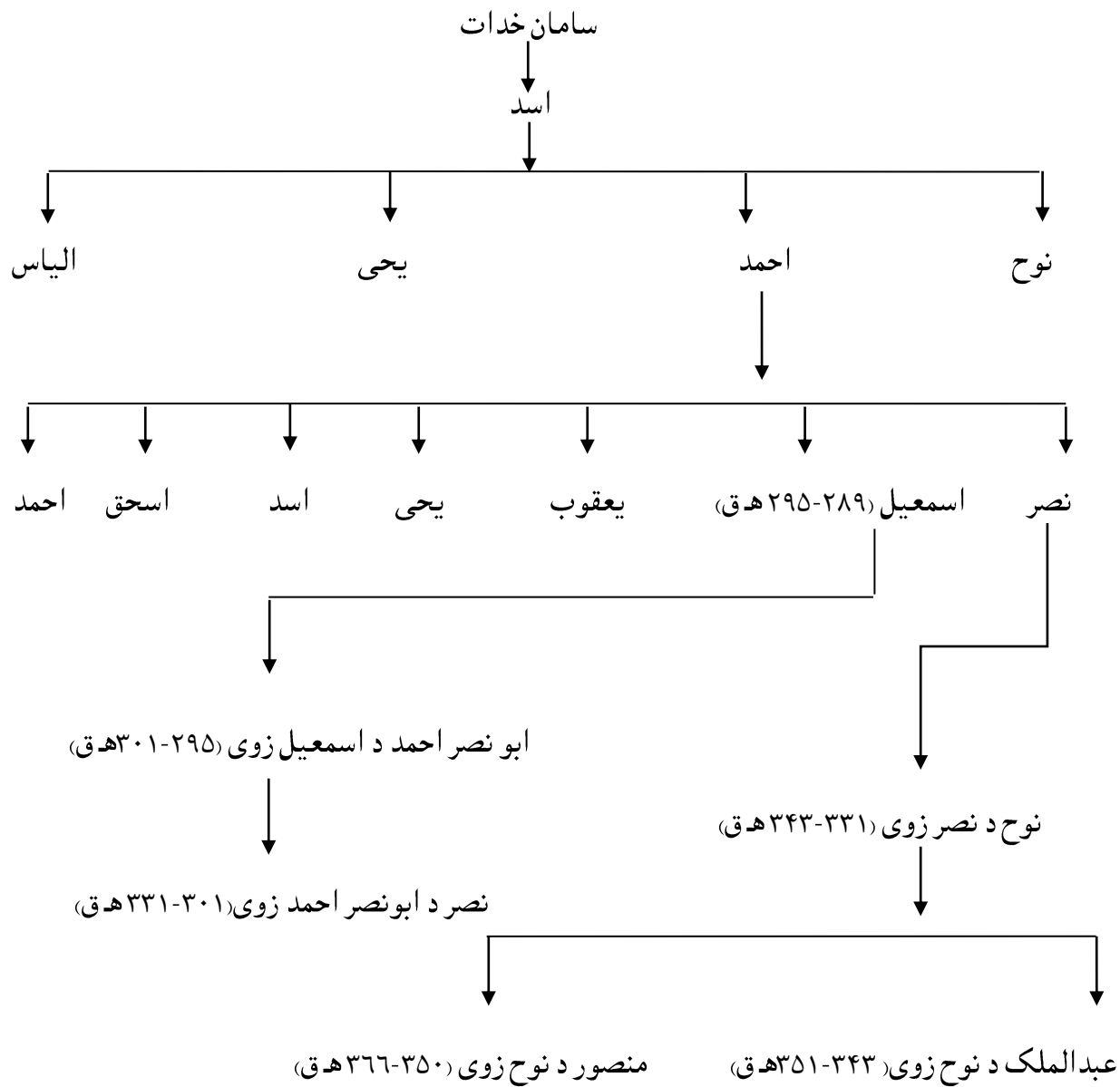
د سامانيانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمني موده		
شميره	د پاچا نوم	کال
۱	امير اسمعيل ساماني	(279-295 هـ ق) (270-286 هـ ش) (892-908 ز)
۲	ابو نصر احمد د اسمعيل زوی	(۳۰۱-۲۹۵ هـ ق) (۲۹۲-۲۸۶ هـ ش) (۹۱۴-۹۰۸ ز)
۳	نصر د احمد زوی	(۳۳۱-۳۰۱ هـ ق) (۳۲۲-۲۹۲ هـ ش) (۹۴۴-۹۱۴ ز)
۴	نوح د نصر زوی	(۳۴۳-۳۳۱ هـ ق) (۳۳۴-۳۲۲ هـ ش) (۹۵۶-۹۴۴ ز)
۵	عبدالملك د نوح زوی	(۳۵۰-۳۴۳ هـ ق) (۳۴۰-۳۳۴ هـ ش) (۹۶۳-۹۵۶ ز)
۶	ابو صالح منصور د نوح زوی	(۳۶۶-۳۵۰ هـ ق) (۳۵۶-۳۴۰ هـ ش) (۹۷۹-۹۶۳ ز)
۷	دوهم نوح د منصور زوی	(۳۸۷-۳۶۶ هـ ق) (۳۷۷-۳۵۶ هـ ش) (۱۰۰۰-۹۷۹ ز)
۸	دوهم منصور د دوهم نوح زوی	(۳۸۸-۳۸۷ هـ ق) (۳۷۸-۳۷۷ هـ ش) (۱۰۰۱-۱۰۰۰ ز)

(۳۸۸-۳۸۹ هـ ق)	دوهم عبدالملک د دوهم منصور زوی	۹
(۳۷۸-۳۷۹ هـ ش)		
(۱۰۰۱-۱۰۰۲ ز)		

۳,۱. جدول: پورتنی. جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۱.۳. گراف: لاندینی. گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د سامانی کورنۍ واکمنان

دوهم نوح د منصور زوی (۳۶۶-۳۸۷ هـ ق)

دوهم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷-۳۸۸ هـ ق)

دوهم عبدالملک د دوهم منصور زوی (۳۸۸-۳۸۹ هـ ق)

خلورم خپرکی

د غزنویانو دولت

پیلیزه

د غزنویانو مستقل اسلامي دولت وتوانیده چې په ټول افغانستان او د هند په ځینو برخو کې د اسلام مقدس دین خپور کړي، چې سرحدات یې هند او فارس ته رسېدل. دغه لویه امپراتوري د افغانستان د غزني له ښار څخه اداره کېده، چې د افغانستان په تاریخ کې ځانگړی ځای لري، ځکه غزنوي دولت د افغانانو پرمه د هند په نیمه وچه کې د اسلام مقدس دین خپور کړ. په دغه خپرکي کې د غزني ښار د نوم د تسمیې وجه، د الپتگین له خوا د غزني د ښار نیول او د غزنوي دولت بنسټ ایښودل، د ابواسحق ابراهیم، بلکاتگین، پریتگین او سبکتگین واکمني، په هند کې د سلطان محمود غزنوي فتوحات، د غزنویانو د کورنۍ د ټولو واکمنانو د واکمنۍ دوره او د سقوط لاملونه یې توضیح شوي دي.

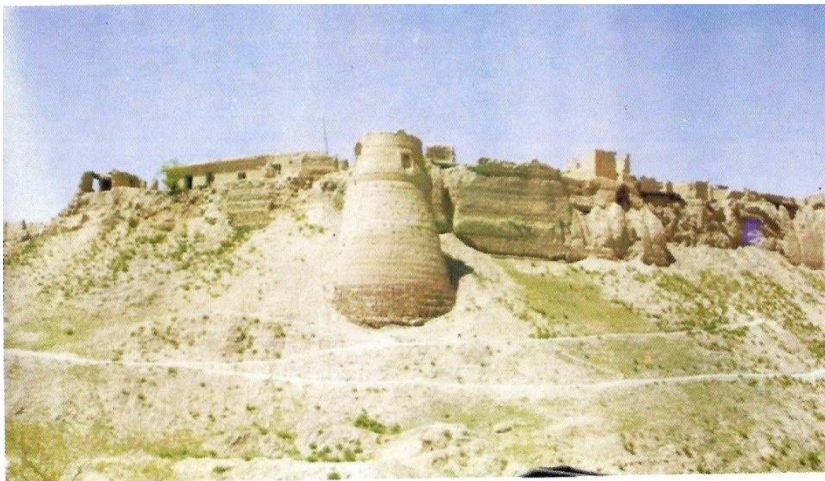
په دې څپرکي کې د غزنویانو د عصر فرهنگي او ټولنیز وضعیت د دولسمې او پنځلسمې زیږدیزو پېړیو ترمینځ د افغانستان اوضاع ، خو د پوښتنو ترڅنګ کې د غزنویانو د کورنۍ د واکمنۍ د سقوط لاملونه تشریح شوي دي.

۴,۱. د غزنویانو د دولت مینځ ته راتګ

۴,۱,۱. غزني ښار

غزني ښار د تاریخ په اوږدو کې په مختلفو نومونو لکه غزني، گزنيک ، غزنه (جزنه)، غزنین، غزنو، گزاکه ، هوسی نا ، کنژک او گنجک باندې یاد شوی دی. اوس د غزني پخوانی ښار د کابل- کندهار ترمینځ د یوې کنډوالې په بڼه پروت دی، خو لرغوني عظمت او برم یې اوس له څو خرابو پرته نور څه نه لري. د سلطان علاؤالدين جهان سوز په لاس له سوزولو مخکې یو آباد ښار و. هیوان تسنگ د غزني ښار هوسی نا بللی دی ، نوموړي لیکلي، چې دا ښار د یوې مستحکمې کلا په بڼه په یوه شنه او حاصلخیزه سیمه کې پروت دی . هیوان تسنگ لومړنی عالم دی چې هوسی نا (غزنی) یې د زابلستان پلازمینه وبلله (۴۲ : ۶۸).

د غزني پخواني ښار په کلاسيکه بڼه جوړ او په یوه اوچته غونډۍ باندې پروت دی. یوه مضبوطه کلا او دیوال ورنه راچارپير شوی او د یوې جنګي کلا بڼه یې خپله کړې ده، ځکه د کلا په غاړو کې پاخه او کلک برجونه موجود وو، چې په دفاع کې ورڅخه گټه اخیستل کېده . (۴۲ : ۷۵).

۴,۱. انځور: پورتنی انځور د غزني د پخواني ښار بڼه رانښيي. (۳: ۱۲۴)

د غزني اوسنی ښار د غزني د ولايت مرکز دی، چې د کابل له ښاره ۱۳۵ کيلو متره واټن لري. د سمندر له سطحې په ۲۱۸۳ متره لوړوالي سره په يوه لوړه تپه باندې موقعيت لري او د سوق الجشي اهميت لرونکی دی. د غزني ښار د سبکتگين په واکمنۍ کې هم پرمختگ وکړ، خو د سلطان محمود غزنوي په واکمنۍ کې له ځانگړي اداري، علمي، سوداگريز او اقتصادي اهميت څخه برخمن شو، مگر د گود تيمور لمسي له دې ښاره د يوې نظامي هډې په توگه گټه اخېسته، خو د اورنگزيب په واکمنۍ کې نوموړی ښار بيا د پاملرنې وړ وگرزید. د انگریزانو د لومړي يرغل پرمهال يې ډير زيان وليد، خو د اعليحضرت محمد ظاهر شاه په واکمنۍ کې د ۱۳۴۳ ل کال د نوي اساسي قانون له مخې په نوي تشکيلاتي ويش کې غزني د ولايت او د غزني ښار د هغه د مرکز په توگه وپيژندل شو. د غزني د نوي ښار بنسټ په ۱۳۳۷ ل کال کې کيښودل شو. ددې نوي ښار ودانيو او سرکونو د ۱۳۴۲ او ۱۳۴۷ ل کلونو ترمنځ يو څه پرمختگ وکړ. اوس دغزني ښار دپراختيا او پرمختگ په حال کې دی (۳: ۱۰-۱۱).

۴،۱،۲. د غزنوي دولت بنسټ ايښودونکی

کله چې د الپتگين اړیکې د ساماني دولت له مشرانو سره خرابې شوې او د دوي ترمنځ جگړه وشوه؛ له جگړې وروسته الپتگين غزني ته مخه کړه. د غزني ښار يې د هغه وخت له محلي حکمران ابوبکر لاويک^۱ څخه ونيو. او په ۳۵۱ هجري قمري کې يې د غزني په ښار کې د غزنوي مستقل دولت بنسټ کيښود.

د غزنوي د واکمنۍ دوره په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولتونو په لړ کې هغه دوره ده چې پکې د اسلام مقدس دين ته د پام وړ خدمتونه سرته رسيدلي دي. د غزني ښار يې د اسلامي مدنيت مرکز گرزولې و. همدا لامل و، چې په ۱۳۹۱ ل (۲۰۱۳ ز) کال د نړۍ د اسلامي هيوادونو له خوا د غزني ښار د نړۍ د اسلامي تمدن د مرکز په توگه وپيژندل شو. دا وياړ هم د غزنوي دولت د هغو خدمتونو پر بنسټ د افغانستان په برخه شو چې غزنوي دولت په ختيځ کې د اسلام د مقدس دين په خپرېدو او د اسلامي عالمانو په تربيه کې سرته رسولې وه.

^۱ ابوبکر لاويک چې د ساماني منصور له لوري د غزني حاکم په توگه ټاکل شوی و. (۳۲: ۲۷۷).

۴،۲. د الپتگین واکمني (۳۵۲-۳۵۱ هـ ق)

(۳۴۲-۳۴۱ هـ ش)

(۹۶۳-۹۶۲ ز)

الپتگین په ۲۶۷ هجري قمري کې زیږیدلی دی. د اسمعیل ساماني د زوی احمد په دربار کې غلام و (۳: ۱۷). نوموړی ډیر ژر د شاهي گارد غړی او په شاهي گارد کې د افسر رتبې ته ورسید. وروسته د حاجب الحجاب (دربار وزیر) په دنده وگمارل شو. په ۹۵۶ ز کال د بلخ حاکم، په ۹۵۹ ز کال د ساماني پوځ د سپه سالار او د افغانستان د شمالي سیمو د والي په حیث مقرر شو. په ۹۶۰ ز کال په بخارا کې د عبدالملک له مړینې وروسته، الپتگین د عبدالملک ساماني وزیر ابوعلي بلعمي ته په یوه لیک کې ولیکل چې د عبدالملک زوی دې پاچا شي، مگر د دربار نورو مخورو د عبدالملک ورور منصور پاچا کړ. منصور د د الپتگین د ایل کولو په غرض پوځ راولیږه، خو الپتگین نوموړي پوځ ته د خلم په دره کې ماتې ورکړه. له دې مخالفت وروسته الپتگین د غزني ښار د غزني له حاکم ابوبکر لایوک^۱ څخه ونیو. په ۹۶۲ ز ۳۵۱ هجري قمري کې یې په غزني کې د غزنویانو د خپلواک دولت بنسټ کینود. له سولې وروسته ساماني پاچا د خراسان د حکومت فرمان د الپتگین په نوم راولیږه.^۲ الپتگین په ۳۵۲ هجري قمري کې ومړ او د هغه پرځای دده زوی ابواسحق پاچا شو (۲۷: ۱۱۷).

۴،۳. د ابواسحق ابراهیم واکمني (۳۵۵-۳۵۲ هـ ق)

(۳۴۵-۳۴۲ هـ ش)

(۹۶۶-۹۶۳ ز)

ابواسحق ابراهیم یو کمزوری، عیاش او بې کفایت شخص و، چې د پلار پرځای پاچا شو. ده د افغانانو غوښتنې نه شوای پوره کولی، عسکرو دده پر ضد شورش وکړ. د ابوعلي لایوک زوی ابوبکر لایوک له دې وضعیت څخه گټه واخېسته او د غزني په ښار یې حمله وکړه، د غزني د ښار له نیولو

^۱ قاضي منهاج سراج جوزجاني د ابوبکر لایوک پرځای د انوک نوم ذکر کړی. (۷: ۲۲۶).

^۲ الپتگین چې په غزني کې یو نوی سلطنت تشکیل کړ، خو د هغه دپاره د خپل سلطنت د پراختیا په مخ کې د کابل شاهانو سره زور وازمایي او جگړې څخه بله لاره نه و، چې له کابل شاه سره د پیښور څخه تر کابله پوری پښتانه ملگري وو (۲۷۷: ۳۲).

وروسته ابواسحق ابراهيم بخارا ته ولاړ او له ساماني پاچا څخه يې د مرستې غوښتنه وكړه. ساماني پاچا ډير عسکر غزني ته راواستول. د غزني ښار د دويم ځل لپاره ابواسحق ابراهيم ونيو. ددې ښار تر نيولو وروسته ابواسحق ابراهيم د دويم ځل لپاره پاچا شو، مگر ډير ژر په ۳۵۵ هجري قمري د ذوالعقدی په ۲۵ مه مړ شو. دده پرځای د الپتگين غلام، جنرال بلکاتگين واک ته ورسيد (۳: ۱۸).

۴,۴. د بلکاتگين واکمني (۳۵۵-۳۶۵ هـ ق)

(۳۴۵-۳۵۵ هـ ش)

(۹۶۶-۹۷۷ ز)

د الپتگين زوی ابواسحق وارث نه درلود. د دربار مشرانو او جنرالانو بلکاتگين، چې د الپتگين د ساتونکي گارد قوماندان و، د پاچا په توگه وټاکه. نوموړی يو عادل او پرهيزگاره شخص و. بلکاتگين په عسکرو ډير گران و، نوموړي پوره لس کاله پاچاهي وکړه، په ۳۶۵ هجري قمري کال د گردیز په کلابندی کې مړ شو (۴۶ : ۳۵).

۴,۵. د پريتگين واکمني (۳۶۶-۳۶۵ هـ ق)

(۳۵۵-۳۵۶ هـ ش)

(۹۷۷-۹۷۸ ز)

د بلکاتگين له مړينې وروسته د غزنوي دربار مشرانو پريتگين، چې د الپتگين غلام او جنرال و، د پاچا په حيث وټاکه، خو نوموړي د عدالت او خدمت پرځای د ظلم او بې رحمۍ لاره غوره کړه. خلک دده له ظلم او ناوړه کړنلارې څخه په تنگ شول. ابوعلی لاويک د غزني مخکني حاکم له دې فرصت څخه گټه واخېسته، د کابل د پاچا کابل شاه له زوی سره يې يوځای پر غزني د حملې په نيت حرکت وکړ، مگر سبکتگين د لوگر د څرخ په سيمه کې د هغوي مخه ونيوله، په جگړه کې ابوعلی او د کابل شاه د پاچا زوی دواړه بنديان او ووژل شول. د غزني د دربار مشرانو پريتگين له واک څخه ليرې او پرځای يې سبکتگين د غزني پاچا کړ (۴۶ : ۳۶).

۴, ۶. د سبکتگین واکمني (۳۶۶-۳۸۷ هـ ق)

(۳۷۶-۳۵۶ هـ ش)

(۹۹۸-۹۷۸ ز)

سبکتگین په ۳۳۱ هجري قمري کال په ماورالنهر کې زیږدیدی دی. پلار یې جوق نومیده، چې د خپلې قبیلې مشر و. ددې قبیلې په خوا کې یوه ترکي قبيله اوسېده. نوموړې قبیلې د جوق پرقبیلې حمله وکړه. د جوق د قبیلې د سیمې نیولو سره سم سبکتگین چې لا ۱۲ کلن و د یادې قبیلې سره بندي شو. سبکتگین څلور کاله په بند کې پاتې شو. بیا په یوه سوداگر باندې، چې نصر نومیده د مرثیې په توګه وپلورل شو. سبکتگین له نصر سره و چې د جګړې او توري استعمال یې زده کړ. خپل صاحب ورڅخه ډیر خوښ و، نوموړی یې د خپلو مرثیانو د رئیس په توګه وټاکه. له همدې سوداګر نصر سره و، چې د اسلام مقدس دین یې قبول کړ. (۴۶:۳۶).

نصر، سبکتگین بخارا ته له ځانه سره بوت، کله چې الپتگین په سبکتگین کې د زپورتیا نښې ولیدې، نوموړی یې واخېسته، په دې مهال الپتگین د ساماني عبدالملک حاجب الحجاب^۱ و. څه وخت چې الپتگین د افغانستان د شمالي سیمو حاکم په حیث مقرر شو، سبکتگین هم ورسره و او د غزني د ښار په نیولو کې هم له الپتگین سره ملګری و (۷:۲۲۶).

سبکتگین ډیر ژر د الپتگین د دربار وزیر او د هغه د معتمدو کسانو له جملې څخه وګڼل شو. د الپتگین له لور سره یې واده هم وکړ. د الپتگین د زوی ابو اسحق په واکمنۍ کې یې هم مهمه دنده درلوده. تر هغه وروسته د بلکاتگین او پریتگین په واکمنیو کې هم مهم شخص و او لوړه څوکی یې درلوده. سبکتگین د پریتگین د درباریانو له خوا د ۳۶۶ هجري قمري کال د شعبان په ۲۷ مه د جمعې په ورځ د پاچا په توګه وټاکل شو. له پاچا کېدو سره سم د غزنوي دولت دواکمنۍ د پراختیا په فکر کې شو، ترڅو په افغانستان کې د یو قوي دولت پواسطه ملي وحدت تامین او د هیواد د تجزیې او سقوط مخه ونیسي. لومړی یې بست، قصدار (بلوچستان) او قلات جنوبي برخې ونیولې. په کابل کې د محلي دولت له مینځه وړلو وروسته د افغانستان ختیځ ته متوجه شو. د کابل هندوشاهي دولت چې د

^۱ حاجب الحجاب د سبکتگین په واکمنۍ کې یو ځانګړی ارګان و چې د دربار چارې به یې سرته رسولی او د هغه مسؤل ته یې د حاجب الحجاب (د دربار وزیر) هم ویل.

صفاريانو د واکمني پرمهال يې کابل پرېښود او د گندهارا په ختيځو سيمو (لغمان او ننگرهار) کې يې خپل موقعيت ټينگ کړ. له لغمان څخه د گنگ درياب پورې سيمه يې تر نفوذ لاندې وه. د اسلامي لښکر د پرمختگ په مخکې يو لوی خنډ و. د پنجاب راجه جيپال چې د برهمن له قوم څخه و، د سرهند له انبالې څخه نيولې تر پېښور پورې په اوږدوالي، له کشمير څخه نيولې تر ملتان پورې په پلنوالي دده واکمني وه. يعنې د افغانستان ختيځه برخه دده تر لاس لاندې وه، کله چې نوموړی راجا د سبکتگين له نيت او هڅو څخه خبر شو، يو لوی لښکر يې راټول او د خپلې پلازمينې (لاهور) څخه يې د افغانستان په لورې حرکت وکړ، سبکتگين هم له خپل فوځ سره د هغه مخې ته ورغی (۳۶: ۶۲).

امير سبکتگين د سلطنت په دويم کال ختيځ لورې ته لښکر کشي وکړه، څوکلاگانې يې ونيولې، په ډيرو ځايونو کې يې جوماتونه جوړ کړل. له زياتو برياليتوبونو سره بيرته غزني ته راوگرزید. دغه وخت په هندوستان کې راجه جيپال حکومت کاوه. د جيپال د حکومت ساحه له لاهور څخه تر لمقان او له کشمير څخه تر ملتان پورې پراخوالی درلود؛ هغه په دې خاطر چې په ويهند کې اوسېده، نو د مسلمانانو له لښکر سره مخامخ شو، کله چې جيپال د مسلمانانو له حرکت څخه خبر شو، ورخطا شو، قوي پوځ، فيلان او سواره يې د مسلمانانو مخې ته راولېږل. د لمقان (لغمان) په ميدان کې جگړې ته يې تيارې ونيو. لمقان د کابل او پېښور تر مينځ موقعيت درلود. امير سبکتگين هم له غزني څخه د جگړې لپاره د جگړې ډگر ته راوړسيد، دواړو لښکرو جگړه پيل کړه. له سبکتگين سره د هغه زوی سلطان محمود غزنوي هم په دې جگړه کې ملگری و. (۲۵: ۴۹).

د دواړو لښکرو تر مينځ درې ورځې جگړه روانه وه¹. سلطان محمود چې دغه وخت د خپل پلار د لښکر مشر او سردار و، سره له دې چې ډير ځوان او بې تجربې و، خو په دغه جگړه کې يې ډيره ميرانه وښوده او په ډيرې چالاکۍ سره وښکته. په پای کې راجه جيپال ته د خپل لښکر کمزوري ښکاره شوه. د پنځوسو (۵۰۰) پيلانو او روپيو په ورکولو يې سوله وکړه او خپل يو معتبر امير يې د سبکتگين سره د ضمانت (يرغمل) په توگه پرېښود او څو تنه مسلمان اميران يې د هغو شيانو د ورکولو په خاطر

¹ په جگړه کې پښتنو قوم ته ډير زيان ورسیده ځکه د کابل او پېښور تر مينځ پښتانه پراته وو. بل پلو د سبکتگين په لښکر کې هم پښتانه وو چې ددوي په برياليتوب کې ډيره ونډه درلوده او ددوي کورونه وران شول خو له کابل څخه تر پېښوره پورې د پښتنو ونډې ته په تاريخ کې ډيره يادونه نه ده شوی، يوازی البيروني ليکلی چې له اباسيند څخه تر کابل پورې علاقه کې پښتانه قبایلو يادونه کوی او داسې وايي چې دا خلک ډير سرکښ، سرتيري، زېره او هندو مذهب دي. (۳۲: ۲۷۵).

چې د سولې د تړون په وخت کې يې منلي وو له ځان سره لاهور ته بوتلل. خو کله چې راجه جيپال لاهور ته ورسيد، خپل تړون يې مات او مسلمان اميران يې ونيول، غزني ته يې ځواب راوليږه تر هغه چې زمونږ هندو مشر خوشې نکري، مونږ به هم مسلمان اميران خوشی نکړو. سبکتگين چې په دې جگړه کې له لغمان څخه تر سند سيند پورې سيمه نيولې وه، د جيپال ددې ځواب له خبرېدو سره سم د يو لوی پوځ سره د هند په لورې يې حرکت وکړ، راجه جيپال د هندي راجگانو په مرسته د يو لوی لښکر سره له لاهور څخه د پيښور په لورې حرکت وکړ، په غالب گومان د سند د سيند لويديځ ته د پيښور په شاوخوا کې د هندوانو او مسلمانانو تر مينځ جگړه ونښته، په پايله کې هندوانو ماتې وخوړه او سبکتگين بريالی شو. له دې بريا وروسته د افغانستان ختيځه برخه د لاهور له رياست څخه آزاده شوه. د سند تر سيند پورې خطبه د سبکتگين په نوم جاري شوه. سبکتگين دوه سوه زره عسکر په پيښور کې پرېښودل. د هغه ځای اوسيدونکي پښتانه چې د پيښور په شاوخوا کې اوسيدل په ډيرې کرارې اوتسلې سره تابع او د هغه ځای پښتانه يې په خپل پوځ کې شامل کړل (۳۶: ۶۲-۶۳).

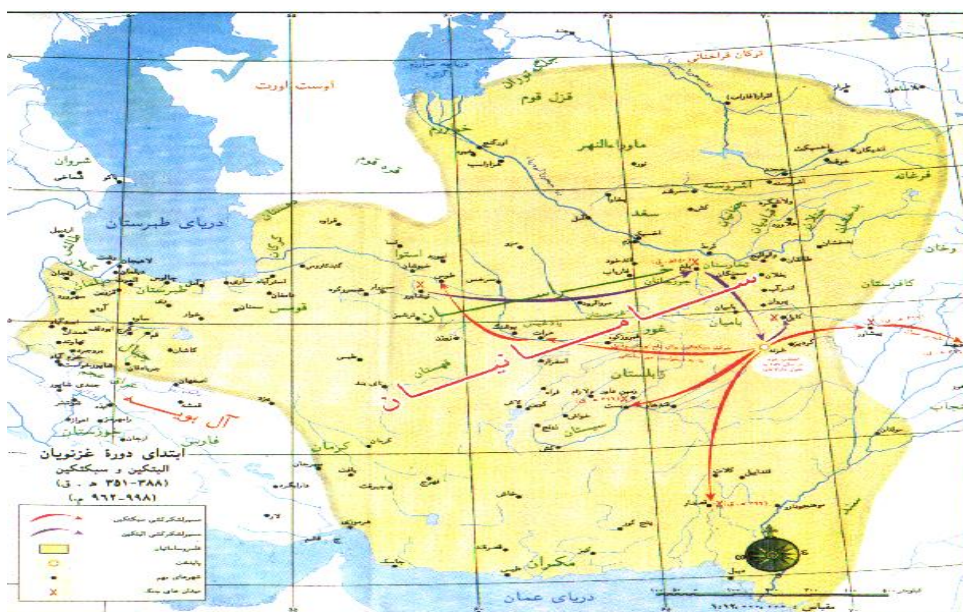
د سبکتگين او جيپال تر مينځ لومړی جگړه په ۳۷۶ هجري قمري پيښه شوه او جيپال د هندو شاهي دولت پاچا د پنجاب د راجه گانو په مرسته د غزني په لورې حرکت وکړ، د کابل د سيند په غاړه د لغمان په سيمه کې د دواړو لښکرو (مسلمانانو او هندوانو) تر مينځ جگړه ونښته. جگړه د سبکتگين په برياليتوب او د جيپال په ماتې سره پای ته ورسیده. د سبکتگين قوتونو له لغمان څخه د سند د سيند تر سواحلو پورې سيمې، چې د افغانستان طبيعي حدود دی، ونيولې. د نيول شويو سيمو خلکو ته يې د اسلام د مقدس دين تبليغ کاوه، ډير مسجدونه يې جوړ کړل. دومره ډير غنيمتونه يې لاس ته راوړل، چې د غزنوي دولت او پوځ په پياوړتيا کې يې ډيره مرسته وکړه. د غزنوي دولت د واکمنۍ د پراختيا لپاره يو بل لامل دا و چې د سامانيانو واکمني د داخلي مخالفتونو په وجه د زوال لورې ته سوق شوه. سبکتگين له دې وضعيت څخه ښه گټه واخيستله، له نوح ساماني سره د ابو علي سيمجور او فايق مخالفت، نوح مجبور کړی و چې له سبکتگين څخه د مرستې غوښتنه وکړي. سبکتگين د خپل زوی محمود سره د نوح مرستې ته ورغی. د ساماني پاچا مخالفينو ته يې ماتې ورکړه او د ايلک خان له خطر څخه يې هم خلاص کړ. ساماني پاچا سبکتگين ته ددې خدمت په مقابل کې د ناصرالدين او سلطان محمود ته د سيف الدوله لقبونه ورکړل. سلطان محمود غزنوي ته يې د خراسان سپه سالاري هم ورکړه. سبکتگين، محمود په نيشاپور کې پرېښود، په خپله لومړی بلخ ته ولاړ، بيا يې غوښتل غزني

ته راشي ، د لارې په اوږدو کې د باميانو او بلخ ترمينځ ، بلخ ته نږدې په ۳۸۷ هجري قمري کې وفات او غزني کې يې خښ کړ (۳۷:۴۶-۳۸).

قاضي منهاج سراج جوزجاني د امير سبکتگين د شخصيت په اړه داسې نظر لري: ((امير سبکتگين مرد عاقل و شجاع و ديندار و نيكو عهد و صادق و بى طمع از زمان مردمان، و مشفق بر رعيت و منصف بود. و هر چه در امرا و ملوک از اوصاف حميده بيايد، حق تعالى جمله او را کرامت کرده بود، و مدت ملک او بيست و يك سال بود، و عمر پنجاوشش سال بود، و وفات او به حدود بلخ بود...)) (۷:۲۲۸).

سبکتگين په رعيت او عسکرو گران و. هغوي سره يې په سختو او ستونزو کې تل برخه اخيسته. دده له نښې ادارې څخه ټول خوښ وو. کله چې سبکتگين مړ شو نو د امير عادل لقب يې وگاټه... سبکتگين په سختيو کې صابر او د کلکې ارادې خاوند او خير رسوونکې شخص و. دده دوه زامن حسن او حسين په کوچنيتوب کې مړه شوي و او محمود، اسمعيل، نصر او يوسف ورڅخه پاتې شول. سبکتگين په خپلو اولادونو ډير شفقت درلود. د هغوي تعليم ته يې ډيره پاملرنه کوله. کله چې يې واک ترلاسه کړ، خپل وروڼه، مور او خويندې يې راوغوښتل او په خوشحالي کې يې شريک کړل (۳۷:۵۸).

۴,۱. نقشه :لاندینی. نقشه مونږ ته د الپتگين او سبکتگين د لښکر کشيو لوري راښيي. (۴۴۹:۳۰)

۴,۷. د سلطان محمود غزنوي واکمني (۳۸۸-۴۲۱ هـ ق)

(۴۰۹-۳۷۶ هـ ش)

(۱۰۳۱-۹۹۸ ز)

سلطان محمود غزنوي د سبکتگین زوی د جوق لمسی او د قرایجکم کړوسی په ۳۶۱ هجري قمري د محرم په لسمه شپه زیږدلی دی. مور یې د زابلستان د یو نجیب شخص^۱ لور وه. څرنگه چې د ختیځو شهزادگانو سره ښایي سلطان محمود غزنوي هم د هغه وخت په مدرسو کې قرآن حفظ کړي او په شریعت او حدیثو کې یې زده کړې وکړي. په سیاسي برخه کې سبکتگین پخپله هغه ته د هیوادنیو چارو ترسره کول وروښودل او خپلې ښودنې یې د پندنامې په نوم یوه رساله کې راوړې دي. سلطان محمود غزنوي په اداري چارو کې هم پوره بلدیت درلود. کله چې سبکتگین د بست جگړې ته ولاړ، اوه کلن محمود یې په خپل وکالت په غزني کې پرېښود او ابوعلی کرمانی د هغه وزیر و. څو کاله وروسته هغه ته د زمینداور د ولایت چارې وسپارلې. محمود په توره وهلو او نښه وپشتلو کې پوره مهارت درلود. دا تجربې یې له پلار سره په گډو سفرونو او جگړو کې ترلاسه کړې وې، په ۳۷۶ هجري قمري په لغمان کې له جیپال سره او همدارنگه په ۳۸۴ هجري قمري له فایق او ابوعلی سیمجور سره په جگړه کې له خپل پلار سره یو ځای جنگیده. په وروستی جگړه کې ورته د سیف الدوله لقب ورکړ شو (۶۰:۳۷-۶۲).

سبکتگین شپږ زامن (محمود، اسمعیل، نصر، یوسف، حسن او حسین) درلودل. سبکتگین د مړینې پرمهال، خپل کوچنی زوی اسمعیل چې د الپتگین لمسی و، د خپل ځای ناستې په توګه وټاکه. ځکه چې سبکتگین، الپتگین ته خاص احترام درلود. اسمعیل بلخ ته ولاړ او خپله پاچاهي یې اعلان کړه. عبدالحارث منصور بن نوح ساماني ته یې درناوی وکړ. هغه خزانه چې پلار یې په هلو ځلو راټوله کړې وه، عسکرو ته بخش کړه. ده فکر کاوه که چیرې له سلطان محمود سره یې جگړه پېښه شي هغوی به د دې ننگه او ملاتړ وکړي (۳۷: ۶۵).

سبکتگین د اسمعیل د ځای ناستې له ټاکنې وروسته سلطان محمود غزنوي ته په دې مضمون یو لیک لیکي: اسمعیل مې د ځای ناستې په توګه وټاکه، چې ته ډیر لوی کارونه په مخکې لرې، امید دی چې ته به له دې مصلحت سره راضي یې. په غزني کې به ستا لپاره خطر نه وي. اسمعیل ستا له نږدې

¹ په همدې خاطر د سلطان محمود غزنوي د دربار شاعرانو هغه د محمود زابلي بللې دی.

مرسته کونکو څخه دی. ته له هغه څخه ډیر ځواکمن یې ... خو محمود خپل پلار ته ددې لیک ځواب ورنکړ (۳۰: ۹۸).

سلطان محمود چې په نیشاپور کې و، اسمعیل ته یې خبر ورکړ، چې دی د پاچاهي مستحق دی. ابوالحسن حمولی یې له یو لیک سره یو ځای اسمعیل ته راولیږه. او دا یې هم ورته ویلي و، چې مشر ورور ته په درناوي، د محمود د حقوقو او د ورورۍ د مینې په لرلو سره غزنی هغه ته وسپاري، د بلخ یا د خراسان ولایت به اسمعیل ته ورکړي. په لیک کې یې دا هم لیکلي و: که چیرې رښتیا هم اسمعیل عسکري لیاقت، تجربه او په کارونو کې کفایت لرلای، نو محمود به هیڅکله د پلار له وصیت څخه سرغړونه نه وې کړې. خو اسمعیل دا وړاندیز ونه مانه، د دغې پېښې له امله د جوزجان حکمران او عبدالحرث ډیره هڅه وکړه ترڅو چې دواړه وروڼه سره پخلا شي او یو بل سره خبرې وکړي، خو اسمعیل ددغه مینځگړیو په هڅو شکمن شو او خبرو ته یې غوږ ونه نیوه. محمود اړ شو چې غزني ته روان شي او د تورې په زور خپل مقصد ترلاسه کړي. خو کله چې هرات ته راوړسید بیا یې د سولې وړاندیز وکړ، اسمعیل بیا هم انکار وکړ (۳۷: ۲۶-۲۷).

اسمعیل د محمود له خوا د سولې وړاندیزونه د هغه د ضعف علامه گڼله او د دربار د مشرانو د مشورو په اساس د محمود ټول وړاندیزونه رد او د جگړې تیاری یې ونیوه. سلطان محمود هم د جگړې لار غوره کړه. غزني ته نږدې د ۳۸۸ هجري قمري د ربیع الاول په میاشت کې د دواړو وروڼو ترمینځ د پاچاهۍ پر سر جگړه ونښته. په پایله کې محمود بریالی شو او اسمعیل ماتې وخوړه او بندي شو. په دې ترتیب د اسمعیل د پاچاهۍ اوه میاشتې دوره پای ته ورسیده، او په بندیخانې کې مړ شو. سلطان محمود د واکمنۍ چارې په خپل لاس کې واخیستې (۳۷: ۶۵).

سلطان محمود د غزني د لویو پاچاهانو له جملې څخه دی. کله چې ده غزنی ونیو، اسمعیل تسلیم شو او د سبکتگین پرتخت کیناست. عالمان، سیاسي او نظامي مشران یې معاف کړل. دده د فرمان پر بنسټ د سبکتگین قبر په ډیر ښه شان سره جوړ شو. د واکمنۍ په لومړي کال کې وتوانید د ټولو سیمو حاکمان تابع او د سبکتگین قلمرو تر خپل کنترول لاندې راولي.

۱,۷,۴. د سلطان محمود غزنوي او ابوالحارث ساماني اړيکي

د سبکتگین د مړینې پرمهال، سلطان محمود غزنوي د سامانیانو د سپه سالار په توګه په نیشاپور کې اوسېده. محمود غزنوي غزني ته د راتګ پر مهال ساماني پاچا ابوالحارث د واکمنۍ له نیولو څخه خبر کړ. څه وخت چې محمود پر خپل ورور اسمعیل بریالی او د سبکتگین د قلمرو تر تصرف وروسته په خراسان کې د خپل قدرت په فکر شو، په داسې حال کې چې نوموړی کله غزني ته راتللو، ساماني پاچا ابوالحارث له فرصت څخه ګټه واخېسته، بکتوزن چې د سامانیانو د پوځ مشر و د خراسان د سپه سالارۍ او حاکم په توګه مقرر کړی و. سلطان محمود غزنوي د پورته خبر له خبرېدو، بیرته د پخواني مقام د لاس ته راوړلو په غرض د یو لښکر سره بلخ ته ولاړ او هلته میشت شو. له بلخ څخه یې د ساماني امیر څخه د خراسان د حکومت او سپه سالارۍ غوښتنه وکړه، هغه ته یې ځان او سبکتگین د خدمتونو یادونه وکړه. خو له ساماني امیر څخه یې مثبت ځواب ترلاسه نه کړ. ساماني امیر د خپل استازي پواسطه محمود ته د سلطنت د مبارکۍ په خوا کې د بلخ، ترمز او هرات حکومت ده ته ورکړ. خو ده د خراسان له حکومت او سپه سالارۍ څخه یې ډډه وکړه. محمود بیا خپل استازی ابوالحسن حمولي د قیمتي سوغاتونو سره ساماني دربار ته ولیږه او یادونه یې وکړه چې ساماني پاچا باید دده د پلار خدمتونه هیر نکړي او ویې وویل چې ما باید دې ته اړ نکړې چې د سامانیانو مخالفت وکړم (۳۰:۱۰۷).

کله چې ابوالحسن حمولي بخارا ته ورسید. ساماني امیر هغه ته وزارت ورکړ، هغه د محمود دربار ته له راتګه ډډه وکړه. محمود له بلخ څخه نیشاپور ته حرکت وکړ ترڅو پخوانی مقام لاسته راوړي. بکتوزن محمود سره له جګړې ډډه وکړه، له نیشاپور څخه ووت او ساماني پاچا یې د سلطان محمود له حملې څخه خبر کړ. ابوالحارث د محمود د مقابلې په خاطر لښکر ترتیب او له پلازمینې څخه د خراسان په لورې روان شو. کله چې ابوالحارث سرخس ته ورسید، بکتوزن او فایق چې د ساماني دولت مشران وو، له ابوالحارث څخه ناراضي و، ابوالحارث (دویم منصور د دویم نوح زوی) یې پوند او پرځای یې عبدالملک واک ته ورساوه. په ۳۸۹ هجري قمري کې. د ابوالحارث (دویم منصور د دویم نوح زوی) له واکه د لیږې کېدو وروسته د هغه کوچنی زوی عبدالملک د بکتوزن او فایق پواسطه واک ته ورسید. محمود د منصور ښه پندیدل بهانه کړل. بکتوزن او فایق ته یې ماتې ورکړه، خراسان یې ونیو. د هرات او بلخ حکومتونه یې په رسمي ډول محمود ته ورکړل. د عبدالملک له مړینې وروسته د سامانیانو له

مینځه تگ نور په خراسان^۱ کې د محمود له پاره کومه ستونزه نه وه. نصر یې د نیشاپور د حاکم او سپه سالار په توګه په نیشاپور کې پرېښود. محمود په بلخ کې پاتې شو ترڅو وضعیت وڅاري او د بغداد خلافت ته یې د مذهبي او روحاني مقام په حیث خبر ورکړ. عباسي خلیفه القادر بالله محمود د فتح شویو سیمو د حکمران په توګه وپېژاند، د امین السلطنت او یمین الدوله لقبونه یې ورته ورکړل. په ۳۸۹ هجري قمري کې یې دده پاچاهي په رسمیت وپېژانده. سلطان محمود غزنوي په اسلامي دوره کې لومړنې پاچا و چې په ټول افغانستان کې یې محلي واکمنان تابع او یو قوي مستقل اسلامي دولت یې تشکیل کړ (۱۰۹:۳۰).

۴,۷,۲. د سیستان نیول

د سبکتګین د واکمنۍ پرمهال د صفاریانو واکمن خلف د احمد زوی د محمد لمسی له سبکتګین سره د اړتیا په اساس دوستانه اړیکې درلودې، خو د سبکتګین له مړینې وروسته وتوانیده چې د غزني دربار، له بحراني وضعیت څخه ګټه واخلي او د خپل زوی طاهر پواسطه پوښتنې ونیسي. د طاهر د لښکر مشران سلطان محمود ته راغلل او هغه یې وهڅاوه چې پر سیستان حمله وکړي. سلطان محمود غزنوي په ۳۹۰ هجري قمري کال سیستان ته لښکر کشي وکړه. د غزني پوځونو؛ خلف چې په یوه محکمه قلعه کې اوسېده، کلایند کړ. دغې کلایندی ډیر دوام ونکړ، ځکه خلف پوهیده چې نوموړی د غزنوي پوځونو سره مقابله نشي کولی. د سولې وړاندیز یې وکړ. سلطان محمود د سولې وړاندیز ومانه، خو دده واکمني یې په سیستان کې پای ته ورسوله. سلطان محمود غزنوي خلف ته د اوسیدو د ځای د خوښولو اختیار ورکړ. خلف په جوزجان کې سکونت غوره کړ او څلور کاله په جوزجان کې واوسېده، خو وروسته یې د ایلک خان سره د یو خراب لیک د لېرلو له امله د محمود په دستور هغه (خلف) د گردیز

^۱ د خراسان نوم یې لومړی ځل واوریدو او په خپلو کتابونو او اثارو کې یاد کړل. لومړنۍ عربي لیکوال امام احمد بن یحیی بن جابر بغدادی دی، چې په بلازری سره شهرت لري. د دویمې هجري پېړۍ په وروستیو کې زیږدیدی او په ۲۵۵ هجري کې خپل نامتو کتاب فتوح البلدان تالیف او اسلامي مؤرخینو لپاره یې دروند ماخذ پرېښې د خراسان کلمه استعمال کړې ده. خو د اسلام تر راتګ څخه وړاندې د افغانستان خاوره په دريو لویو برخو - شمالي (باختر)، سویلي پراخه سیمه (نیمروز) او مینځني برخه (خراسان) ویشل شوی و. پر افغانستان د اسلامي لښکرو د راتګ پرمهال د باختر برخه له مینځه تللی وه او ځای یې خراسان نیولې و، ځکه مونږ وینو کله چې د مسلمانانو لښکرو د فارس له هیواد څخه حتیخ لور ته راوړسیدل او د هغه سمسورو سیمو تر فتحې وروسته یې د لومړي ځل لپاره د خراسان نوم واوریده او لاندیني ولایتونه او ښارونه یې د خراسان برخې وپېژندلې: د نیشاپور ولایت، هرات ولایت، تخارستان ولایت، بلخ ولایت، ماورالنهر ولایت او د خوارزم ولایت. (۲۸: ۶-۸).

کلا ته ولیږه، چې په ۳۹۹ هجري قمري کې هلته مړ شو. د خلف له مړینې وروسته د صفاریانو حکومت سقوط وکړ او ددوي سیمې د سلطان محمود د قلمرو برخه وگرزیدې. بیرته غزني ته د راتگ پرمهال د اعتماد وړ قیچي حاجب یې د سیستان د حاکم په توگه وټاکه. محمود چې له سیستان څخه غزني ته ورسید، په سیستان کې شورش پیل شو. سلطان محمود دویم ځل سیستان ته لښکر کشي وکړه، شورش یې ارام کړ او خپل ورور نصر چې د نیشاپور حاکم و، د سیستان د حاکم په توگه مقرر کړ (۱۱۱:۳۰-۱۱۲).

۴,۷,۳. د غور نیول

هغه ټولې غرنۍ سیمې چې د هرات ختیځ او جنوب ختیځ، د سیستان جنوب اود جوزجان جنوب ته پرتې وې د غور یا غورستان په نوم یادیدې. د دغو سیمو شاوخوا سیمې د اسلامي فاتحانو له خوا فتح شوي وو. مرکزي سیمې له دې امله چې ورتگ ورته ستونزمن و، ازادې پاتې وې. یوازې د مندیش حکمران ابن سوري د سبکتگین واکمني ومنله. خو د سبکتگین له مړینې وروسته یې بیرته خپله ازادې وساتله، او ټاکل شوي پیسې به یې نه ورکولې، خو سلطان محمود د غور د شاوخوا سیمو له خلکو څخه د سرسلامتی محصول اخیسته. په ۴۰۱ هجري قمري کال سلطان محمود په خپله د غور په خوا روان شو. د هرات د حاکم التون نتاش او د طوس د حاکم ارسلان جاذب لښکرې یې مخکې کړې. ددغه لښکر خبر غورته ورسید. د غور د غرونو خلکو د جگړې لپاره تیاری ونيو او التون نتاش ته یې ماتې ورکړه، خو سلطان محمود ډیر ژر مرستې ته ور ورسید. او غوریانو ته یې وروسته له څو جگړو ماتې ورکړه. په دې ترتیب سلطان محمود دغور پلازمینه اهنگران ونيوله. محمد ابن سوري کلاگانې پرېښودې. غرونو ته وخوت او د سلطان محمود پر ضد یې جگړه پیل کړه. خو سلطان محمود د مهارت او جسارت د لرلو سره سره پر محمد ابن سوري بریالې نه شو. محمود له یوه ځانگړې تاکتیک څخه گټه واخیسته (دوی د تینبتي په بهانه خپل ځایونه پرېښودل، شاته ولاړل. غوریان چې ددوی ظاهري شاته تگ ولید، له خپلو سنگرونو څخه راووتل، د غزنوي لښکرو لټون یې وکړ. سلطان محمود ډیر ژر پرې راوگرزیده، په دې ډول یې د غوریانو تیت او پرک لښکر ته ماتې ورکړه. سلطان محمود مندیش د ابن سوري بل زوی ابوعلی ته وسپاره. ابن سوري او شیش یې بندیان غزني ته ولېږل. خو محمدابن سوري

له اسارت څخه مرگ بهتر وگاڼه، هغه زهر چې د خپلې گوتې له غمي لاندې يې ايښې وو، وختل. په لاره کې د کدن¹ Kidan په سيمه کې مړ شو (۳۷: ۱۰۸).

سلطان محمود د غور د ختيځو برخو له نيولو وروسته په ۴۰۵ هجري قمري کې د غور جنوب خواته لښکر کشي وکړه. د څو کلاگانو له نيولو وروسته بيرته غزني ته راغی. سلطان محمود غزنوي په ۴۱۱ هجري قمري د غور د شمال غربي برخې د نيولو لپاره د هرات حاکم مسعود له هرات څخه حرکت وکړ، تر څو دتب سيمې ته ورسيد او د څو کلاگانو تر نيولو وروسته د تب حاکم تسليم شو او وعده يې ورکړه ټولې هغه کلاوې چې په غرستان کې يې نيولې وې هغه به بيرته سلطان ته ورکړي. ماراباد Marabad چې د لارې په اوږدو کې موقعيت درلود. ددې سيمې حاکم هم د خراج په لپړلو سره د مسعود متابعت وکړ. په دې ترتيب ټول غور يې ونيولو (۳۷: ۱۱۰).

۴,۷,۴. د قصدار يا نننی بلوچستان نيول

د قصدار حکومت د نننی بلوچستان په شمال ختيځ کې د غزني له توابعو څخه شميرل کېده. په ۴۰۱ هجري قمري د قصدار حاکم د ايلک خان په لمسون غزني سره دښمني غوره کړه او د خراج له ورکولو څخه يې ډډه وکړه. سلطان محمود د ۴۰۲ هجري قمري په جمادي الاول کې قصدار ته لښکر کشي وکړه. قصدار يې کلابند کړ، د قصدار حاکم تسليم شو، د کلني خراج د ورکولو وعده يې وکړه. دا يې هم ومنله چې (۱۵) پيلان او ۱۵ ميلونه درهمه د جگړې تاوان به هم سلطان ته ورکړي. سلطان محمود د سولې شرايط ومنل، باج يې پرې وټاکه او غزني ته راستون شو (۳۷: ۱۱۱).

۴,۷,۵. د مکران نيول

د مکران سلطنت په لومړيو وختونو کې د بويه² کورنۍ تابع و. د اباسين سيند او د عمان خليج ترمينځ د سمندر پر غاړه، د کرمان او بلوچستان په يوه برخه کې پروت و. کله چې د ال بويه ځواک او

1 عتبي ۲۴۴ مخ. طبقات ناصري ۳۲۱ مخ. (کدن د غزني او باميانو ترمينځ لاره کې و. د کدن دغه موقعيت د طبقات ناصري په (۳۲۴، ۳۴۳، ۴۳۱ او ۴۳۲ مخونو) تر يادونې او مقاييسې وروسته ترلاسه شوی. د کدن موقعيت د غور شمال غرب ته موقعيت لري (۳۷: ۱۰۸).

2 ابو شجاع بويه د ايران د بويه پاچاهانو نيکه و، چې د قزوین څنگ ته د کياکاش اوسيدونکي و، او ويل يې چې دې د ساماني سلطان بهرام گور له نسب څخه دی. کله چې ماکان بن کاکي طبرستان ونيو، ابو شجاع له خپلو دريو زامنو (علي، حسن او احمد) سره د هغه په حضور کې د ملازمت دنده ترلاسه کړه. په ۳۵۱ هجري کې ماکان د اسفار بن شيرويه له لاس

واکمني پای ته ورسیده، د مکران^۱ حکمران معدان لومړی د سبکتگین او بیا د محمود تابع و. کله چې سلطان محمود غزنوي په ۴۱۶ هجري قمري د سومنات ښارونو پسې هند ته ولاړ، معدان مړ شو. له معدان څخه دوه زامن عیسی او ابوالمعسر پاتې شول. د دواړو ترمینځ د واک پر سر جگړه ونښته، ابوالمعسر^۲ ماتې وخوړه، د سلطان محمود دربار ته یې پناه یوړه. محمود ابوالمعسر په غیر کې ونیو. عیسی د سلطان محمود له دې نیک چلند څخه وویږیده، چې محمود به دده ورور ابوالمعسر واک ته ورسوي. عیسی یو هیئت د نمایندګانو په توګه سلطان ته ولیږه او له خپل ورور سره یې شخړه حل کړه. د سلطان محمود قهر کم شو او عیسی یې د مکران د حاکم په توګه په رسمیت وپېژانده. خو په ۴۲۰ هجري قمري کال کله چې محمود سلجوقیانو سره په جگړه بوخت و، عیسی دښمني پیل کړه او د مکران ازادې یې اعلان کړه. سلطان محمود تصمیم ونیو چې ابوالمعسر د مکران پرتخت کښینوي، خو مخکې له دې کاره مړ شو (۳۷:۱۲۰).

۴،۷،۶. دري، همدان او اصفهان نیول

فخر الدوله د ری د بویه کورنۍ حاکم په ۳۸۷ هجري قمري کې مړ شو. پر ځای یې د هغه ۹ کلن زوی مجدوالدوله پاچا شو، مور یې د خپل کوچني زوی نایب السلطنه شوه. کله چې مجدالدوله ځوان شو، غوښتل یې خپله مور لیرې کړي، خبره جگړې ته ورسیده. مجدالدوله ماتې وخوړه او بندي شو. هغه د خپلې مور واکمني ومنله او له بند څخه آزاد شو. د مجدالدوله مور په ۴۱۹ هجري قمري کې مړه شوه. د حکومت چارې مجدوالدوله ته پاتې شوې. نوموړی له سلطان محمود څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمود په ۴۲۰ هجري قمري کې اته زره سپاره عسکر د حاجب علي په مشرۍ هلته واستول. مجدالدوله له سلو تنو عسکرو سره د هغه مخې ته ورغې، چې په ډیرې اسانۍ سره د دښمن لاس ته ورغی. ځکه، کله چې د راغلو عسکرو او سلطان د احترام په خاطر له آس څخه ښکته شو، ډیر

ماتي وخوړه او خراسان ته وتښتیده. اسفار هم د مرداویچ بن زیاد وواژه، په خپله د طبرستان حاکم شو. د بویه درې واړه زامن دده خواته ورغلل. مرداویچ د بویه مشر زوی علی ته د کرچ (همدان ته نږدې پروت دی) حکومت ورکړ. دوه نور وروڼه یې هم کرچ ته ولاړل. د فتوحاتو په لړ کې علی فارس، حسن ری او احمد عراق ونیو. د مرداویچ له مړینې وروسته علی خپلواکي اعلان کړه، اصفهان یې هم ونیوه او د واک ساحه یې پراخه شوه (۳۷: ۲۶۶-۲۶۷).

^۱ د مکران پایتخت کز Kiz نومیده. د ننني تربت کلي ته نږدې پروت و (۳۷: ۱۱۹).

^۲ ابوالمعسر د مکران معدان زوی و، چې د پلار له مړینې وروسته یې د خپل ورور عیسی سره د واک پر سر جگړه وکړه. به جگړه کې ابوالمعسر ماتې وخوړه او د سلطان محمود په دربار کې یې پناه واخېسته. (۳۷: ۱۲۰)

ژر د غزني د عسکرو له خوا په خيمه کې نظر بند شو. حاجب علي خپل عسکر د ری د ښار دروازو د نيولو لپاره وليږل. ددې برياليتوب زيری يې سلطان محمود ته راوليږه (۱۲۰:۳۷).

سلطان محمود ډير ژر له جرجانيه څخه د ری خواته روان شو. د ۴۲۰ هجري قمري د جمادي الاول په نهمه د دوشنبې ورځ ښار ته ننوت، زيات غنيمتونه لکه يو مليون دینار نقدې پیسې، نیم مليون دیناره جواهر، ۶۰۰۰۰ جوړې جامې او د طلا او نقرې ډير شمير لوبښي يې په لاس راوړل. وروسته له هغه مجدوالدوله يې خپل حضور ته راوغوښت، بيا يې هغه له خپل زوی ابو دolf سره د بندي په توگه هند ته وليږه. سلطان محمود يو څه موده په ری کې پاتې شو. د ری د ادارې لپاره يې وړ کسان وټاکل. د ری د شاوخوا سيمو حاکمان ورته تسليم شول. يوازې ابراهيم بن مرزيان ديلمی مخالفت وکړ. سلطان محمود بيا په قزوین کې ابراهيم بن مرزيان ديلمی ته ماتې ورکړه، او نوی نيول شوی ولايت يې مسعود ته پرېښود؛ امر يې ورته وکړ چې د بويه د کورنۍ تر واک لاندې نورې سيمې هم بايد ونيسي (۱۲۴-۱۲۵:۳۷).

غزنوي لښکر د همدان او اصفهان د نيولو په نيت حرکت وکړ. لومړی يې په همدان يرغل وکړ. علاوالدين ابن کاکه ته يې ماتې ورکړه او همدان يې ونيو. بيا يې د اصفهان خواته حرکت وکړ. علاولدوله تستر (Tester) ته وتښتيد. مسعود په ۴۲۱ هجري قمري کې اصفهان ونيو. خو کله چې د سلطان محمود د مړينې خبر ورته ورسيد، مسعود، علاولدوله له خبرو وروسته بيرته د اصفهان د حاکم په توگه مقرر کړ، په دې شرط چې د کال شل زره دیناره خراج به ورکوي. په خپله ری ته ستون شو او له هغه ځايه نيشاپور ته راغی (۱۲۶:۳۷).

۴,۷,۷. د فارس نيول

سامانيان په بخارا کې د سقوط په حال کې وو. په افغانستان کې سلطان محمود غزنوي د خپلواکۍ بيرغ پورته کړ. د سلطان محمود د قدرت او عظمت آوازي له خوارزم څخه تر هند پورې ورسيدې. د خراسان په لويديځ کې وضعيت کړکيچن و. په ۳۱۶ هجري قمري کې د زيار د کورنۍ د واک بنسټ د زيار زوی اویز پواسطه کينودل شو، چې په ری او اصفهان کې يې حکومت درلود. همدارنگه د بويه د کورنۍ د واک بنسټ په ۳۲۰ هجري قمري ابوالحسن علی د ابو شجاع بويه پواسطه کينودل شو چې د فارس په سهيل او د عراق په ځينو برخو کې يې پاچاهي کوله. د بويه درې زامنو

درې جلا جلا امارتونه جوړ کړل، چې په تاریخ کې د دريودیالمه په نوم یادېږي. چې د پارس دیالمه، د ری او همدان دیالمه، د عراق دیالمه، اهراز او کرمان کې به تل د دواړو کورنیو (بویه او زیار) ترمینځ جگړې وې. سلطان محمود غزنوي چې د هند زیاتې برخې نیولې وې، خوارزم یې هم نیولې و، د ترکستان په خانانو باندې هم بریالی شوی و، اوس په دې لټه کې و چې لویدیځ طرف ته هم خپل نفوذ ته پراختیا ورکړي. لویدیځ لورې ته د لښکر کشۍ په پایله کې یې د ری، اصفهان، همدان، گیلان، طبرستان، قزوین، گرگان او مازندران ښارونه ونیول. او د افغانستان سرحدات یې عراق ته نږدې کړل. د بویه کورنۍ واکمني یې پای ته ورسوله (۴۶: ۴۶-۴۷).

۴,۷,۸. ختیځ لوري ته فتوحات

سلطان محمود غزنوي د افغانستان ستر ځواکمن واکمن و، چې په کلمه الله یې راسخه عقیده لرله او غوښتل یې چې د خپل پلار په څېر د خپلو بریو لمن د اباسین پورې غاړې د هندوستان په پراخه ځمکو کې وغځوي. په همدې موخه یې پوځي سفرونه وکړل. محمود غزنوي چې کله واک ته ورسید، ډیر ژر په هند کې د فتوحاتو په فکر کې شو. دې هدف ته د رسیدو دپاره یې لومړی د یوه قوي سیاسي ځواک د جوړولو هڅه وکړه.

۴,۷,۸,۱. د ویهند جگړه

سبکتگین د ویهند^۱ د هندوشاهي^۲ کورنۍ پاچا د انند پال له زوی جیپال سره جگړه وکړه او د خپل سلطنت برید یې تر لغمان پورې ورساوه. محمود هم د خپل پلار لاره تعقیب کړه، کله چې د بغداد د خلیفه له خوا په ۳۸۹ هجري قمري کې د مستقل سلطان په توګه وپېژندل شو، پریکړه یې وکړه چې هند ته پوځي سفر وکړي.

^۱ هغه وخت چې هندوشاهي دولت له کابل څخه وشړل شو، ویهند یې دویم پایتخت و. البیروني لیکي: چې له پیښور څخه ۱۴ میله فاصله لري (۱۶: ۵۲۷).

^۲ لسمه میلادي پیړۍ کې د هند د شهزادګانو یوه سلسله په داسې یوه سیمه چې له لغمان څخه تر سند او د جنوبي کشمیر له غرونو څخه د ملتان تر سیمې پورې پراخه وه. پلازمینه یې ویهند و. جیپال چې کله له بهیم څخه وروسته پاچا شو، ډیر ژر یې د غزني حکمران سره شخړه پیل کړه. د غزني حکمران سبکتگین، جیپال ته ماتې ورکړه. ټوله سیمه یې تر لغمانه پورې تر حکمراني لاندې راوستله (۳۷: ۱۱۹-۱۲۰).

په ۳۹۱ هجري قمري کې د پنځلس زره سپرو عسکرو او يو شمير رضا کارانو سره يې له غزني څخه د هند لورې ته حرکت وکړ. پيښور ته نژدې يې پوځي قرارگاه جوړه کړه. جيپال د دولس زره سپرو، ديرش زره پلي او درې سوه پيلانو يو لښکر برابر کړ. د ۳۹۲ هجري قمري د محرم په اتمه د دوی ترمينځ جگړه ونښته. په جگړه کې هندوانو ماتې وخوړه. ډير غنيمتونه د مسلمانانو لاس ته ورغلل. جيپال له خپلو پنځلسو زامنو سره بندي شو. وروسته د سلطان محمود او جيپال ترمينځ د سولې تړون لاسليک شو. په تړون کې جيپال ژمنه وکړه چې ۲۵ زره ديناره او پنځوس پيلان به امير ته د جگړې تاوان ورکړي، نو ځکه يې هغه بيرته په خپل ځای مقرر کړ، خو د هغه زوی يې د دغه تاوان تر ورکولو پورې له ځان سره وساته. محمود د ويهند په لوري لاړ. د ۳۹۳ هجري قمري په پسرلي کې بيرته غزني ته راغی. جيپال پنجاب ته له رسيدو سره سم ځان وواژه، پرځای يې زوی انند پال پاچا شو (۱۲۹: ۳۷).

۴,۷,۸,۲. د سند نيول

۳۹۶ هجري قمري کې سلطان محمود د ملتان د نيولو په نيت روان شو. د سند دسيند له کوزي برخې څخه پورې وتل له خطر ډک کار و. پريکړه يې وکړه چې د پيښور په سيمه کې له دغه سيند څخه پورې وځي. انندپال ته يې خبر ورکړ چې د افغاني پوځ ممانعت ونکړي، خو انندپال د ملتان د حکمران داود په ملاتړ پاڅېد او د سلطان د عسکرو د مخنيوي له پاره مخ په پيښور راغی. سلطان محمود، انند پال ته سخته ماته ورکړه او د چيناب تر سيند پورې يې وځغلاوه. انند پال د کشمير غرونو ته وتښتيد. خو سلطان محمود له دې وړاندې ورپسې ورنغې، د ملتان په لوري روان شو (۳۷: ۱۳۱).

کله چې سلطان محمود په ۳۹۶ هجري قمري کال په پنجاب او ملتان کې خپل فتوحات پيل کړل، نو د غازي لقب ورکړ شو. لومړی يې ملتان ونيو، خو د ملتان حاکم داود چې قرمطي مذهب يې درلود، خپل مذهب ته يې پريښود او ۷۵ طلايي درهم يې محمود ته ورکړل. په ۳۹۸ هجري قمري کې انند پال د گواليار، قنوج، اجمير او يو شمير نور هندي راجاگان له ځان سره ملگري کړل، د پيښور او د سلطان محمود لخوا د نيول شويو سيمو د بيرته نيولو په خاطر يې له خپلو سيمو څخه حرکت وکړ. ددوي ترمينځ د نگر يا لنگرکوټ په قلعه کې جگړه ونښته. لنگرکوټ قلعه د هماليا د غرونو په لمن کې يوه کلکه او مستحکمه کلا وه چې د هند پانگوالو او راجاگانو خپله پانگه (طلا) هلته ساتلې وه. خو سلطان محمود غزنوي نوموړي قلعه هم فتح کړه. سلطان محمود ډيره خزانه (اوه لکه ديناره، اوه سوه

منه زرین لونیې او ۲۲ منه خالصه طلا، دوه زره منه خامه نقره، شل منه مختلف جواهرات) د لنگرکوت له قلعه څخه لاسته راوړل. دغه غنیمتونه په ۴۰۰ هجري قمري کې درې ورځې نندارې ته کینودل شول (۴۶:۴۲).

د ۴۰۵ هجري قمري په پسرلی کې سلطان محمود غزنوي غوښتل د ناردين قلعه چې حکمران تریلوچنیال پکې حکمراني کوله، له مینځه یوسي ځکه هغه په لاهور کې د هندوشاهي د سلسلې له نورو حکمرانانو سره په یوځای کېدو سره یو قوي قوت جوړ کړی و او هڅه یې کوله چې په لاهور کې د غزنویانو نفوذ له مینځه یوسي. د ناردين کلا په لورې یې حرکت وکړ. کله چې تریلوچنیال د سلطان محمود له ورتگ څخه خبر شو، خپل زوی (بهیمپال) یې د کلا د دفاع لپاره وټاکه. سلطان محمود بهیمپال ته ماتې ورکړه او کلا یې فتح کړه. او ډیر غنیمتونه د سلطان محمود په نصیب شول. د تریلوچنیال ځواک درې ورځې شو. هغه د پنجاب ختیځ د سوالک Siwalik په غرونو کې له لاسه وتلو فوځونو په راټولولو شروع وکړه. یو ځل بیا یې پر محمود حمله وکړه، خو ماتې یې وخوړه. د سلطان محمود ددې بریا خبر ډیرو لریو ځایو ته ورسید، چې په پایله کې د شاوخوا راجاگانو سلطان ته د وفادارۍ لوړه وکړه. او د هغو سیمو گڼ شمیر خلکو د اسلام دین ومانه. سلطان محمود د دینې ښوونې لپاره هلته افغاني عالمان پرېښودل او ډیر جوماتونه یې جوړ کړل او په خپله د ۴۰۵ هجري قمري کال په اوړي کې بیرته غزني ته راستون شو (۳۷:۱۳۷).

په ۴۰۹ هجري قمري کې محمود د کشمیر د فتحې پریکړه وکړه. که څه هم هغه د جیهلم له سیند څخه تیر شو د لوهړکوت مشهور حصار چې هلته ډیر هندوان جمع شوي وو، محمود دوه ځله حمله وکړه. کله چې د سلطان محمود لښکر له افغانستان څخه هند ته ورسید. د قنوج او مترا (ماتوره^۱) په ښارونو کې، چې په هند کې د مدنیت مرکزونه وو او ډیر معبدونه یې لرل، حمله وکړه. د لنگرکوت چې د سلطان له مهمو فتحو څخه گڼل کیږی، ځکه ددې ښار په یوه معبد کې پنځه زره بتان چې سترگو کې یې یاقوت ځای پرځای شوي وو، او نور قیمتي اجناس موجود و، هم محمود ته په لاس ورغلل. وروسته د مترا، قنوج او د گنگا دریا په غاړه کې چې ډیرې کلاگانې او زرهارو بوتان موجود وو

¹ ماتوره: د هند له مشهورو فرهنگي ښارونو څخه وه، چې هلته ډیر معبدونه موجود وه. نوموړي ښار سلطان محمود غزنوي په ۴۰۸ هـ ق (۱۰۱۸ م) کال فتح کړ. سلطان محمود چې کله د ماتوره ښار فتح کړ، په دې ښار کې پنځه بتان موجود وو. دغه بتان له سرو زرو څخه جوړ او د یو بت په سترگو کې دوه یاقوت ځای پرځای شوي وو. (۴۶:۴۲)

د هغوی د فتحې لپاره تیاري ونيوه. د قنوج تر نیولو وروسته مظفر او منصوره یې هم ونيول. سلطان محمود ته په دې فتح کې پنځه پنځوس زره غلامان، ۳۵۰ پیلان او درې ملیونه درهم په لاس ورغلل. کله چې سلطان له دې وروسته غزني ته راوړسید، په غزني کې یې د مشهور جماعت (عروس فلک) بنسټ کېښود. د عروس فلک مسجد په آسیا کې د معمارۍ په لحاظ ساری نه درلود. سلطان محمود په ۴۱۲ هجري قمري د کالنجر د نیولو لپاره اقدام وکړ، په لاره کې یې د گوالیار کلا ونيوله، او د کالنجر کلا یې هم فتح کړه (۴۶:۱۴۳).

۴,۷,۸,۳. د سومنات فتح (۴۱۶ هـ ق)

(۴۰۴ هـ ش)

(۱۰۲۶ ز)

سلطان محمود غزنوي د پرلپسې فتوحاتو په لړ کې د هند ډیری سیمې ونيولې او د هندوانو یو شمیر معبدونه یې وړان او پرځای یې جوماتونه جوړ کړل. ټولو هندوانو به ویل چې سومنات زمونږ پر بتانو په غوسه شوی دی، که هغه خوښ وای، هیچا به بتان نه وای تخریب کړای. کله چې سلطان محمود دا خبر واوړید. د سومنات د ویجاړولو دپاره، ترڅو د هندوانو پورته ادعا رد کړي په ۴۱۶ هجري قمري د شعبان په ۲۳ مه د دوشنبې په ورځ له دیرش زره منظمو سپرو او ډیر شمیر داوطلبو مسلمانانو سره له غزني څخه روان شو، چې د همدې کال د رمضان په ۱۵ مه ملتان ته ورسید. هلته د وسایلو د چمتو کولو او بیدیا کې د لارې د خپرلو او تثبیتولو لپاره تم شو. سلطان هر عسکر ته د اوبو لپاره دوه اوبیان ورکړل او شل زره نورو اوبیانو باندې یې وسایل او شیان بار کړل. د ۴۱۶ هجري کال د شوال په دویمه یې له ملتان څخه حرکت وکړ. د سختو لارو له طې کولو وروسته د ۴۱۶ هجري قمري کال د ذیقعدې په ۱۴ مه د پنجشنبې ورځ سلطان محمود هغه ښار ته چې هلته سومنات^۱ بت ؤ، ورسید. هغه د سمندر تر غاړې یوه کلکه کلا ولیده. د کلا برجونه د برهمنانو په لاس کې وو. هغوی مسلمانانو ته په سپکاوي سره وویل، چې سومنات به له تاسې څخه هغه بدله واخلي کوم چې تاسو یې سپکاوي کړی دی. خو کله چې د کلا مشر خپله ناتوانې ولیدله، یو ټاپو ته وتښتیده، ترڅو چې سلطان محمود بیرته راونه گرزید هغه مشر هم سومنات ته راغی (۳۷:۱۳۷).

¹ د سومنات د بتانو خونه د کاتیاوار د ایالت د شعبي جزیرې په جنوب کې چې لویدیځ برخه کې موقعیت درلود. (۴۶:۴۳).

سلطان محمود د سومنات کلا محاصره کړه. د کلا اوسیدونکو برهمنانو او د سومنات نورو پیروانو په کلکه دفاع کوله، خو د سلطان محمود پوځ د ۴۱۶ هجري قمري د ذیقعدې په ۱۵ مه د جمعې په سهار پر کلا حمله وکړه، ماسپینین مسلمانانو د کلا برجونه ونیول او د اذان په کولو سره یې خپله کامیابي اعلان کړه. د کلا هندوان د کلا دننه معبدونو ته ننوتل، د بت پنبو ته پریوتل او مرسته یې وغوښتله. دوباره یې په زیات جرئت او هیله بیا جگړه پیل کړه. د مسلمانانو پوځ گډ وډ شو، مخکې له ماښام څخه هندوانو له دوی څخه هغه سنگرونه بیرته ونیول کوم چې نیولي یې وو. د شنې ورځ د ذیقعدې په ۱۶ مه مسلمانانو بیا د کلا استحکامات ونیول او هندوان یې په شا وتنبول. هندوان بیا ډلې ډلې معبد ته ننوتل او له سومنات څخه یې مرسته وغوښتله. خو د هندوانو دغه عصبيت د مسلمانانو په جرئت هیڅ اغیزه ونکړه. مسلمانان د کلا په نیولو بریالي شول. په پایله کې پنځوس زره هندوان د سومنات په دفاع کې ووژل شول (۳۷: ۱۷۰).

جواهر لعل نهرو د سومنات په اړه داسې نظر لري: سومنات یو لوی معبد و، چې د پیړیو په اوږدو کې هلته ډیر سوغاتونه جمع شوي وو. کله چې محمود هغه ځای ته نږدې شو، په زرگونو خلکو دې معبد ته پناه یوړه، هیله یې درلوده چې معجزه به مینځ ته راشي. هغه خدای چې دوي د هغه عبادت کوي، ددوي ساتنه او ملاتړ به وکړي... په پایله کې محمود معبد ونیوه. پنځوس زره کسان چې هلته د ساتنې په انتظار کې وو، ټول مړه شول... (۴۵: ۳۱۲-۳۱۳).

سلطان محمود له دې بریالیتوب وروسته د ۴۱۷ هجري قمري کال د صفری په لسمه بیرته غزني ته راغی.

۴,۷,۸,۴. د جتانو سره جگړه (۴۱۸ هـ ق)

(۴۰۶ هـ ش)

(۱۰۲۸ ز)

جتان چې سلطان محمود، له سومنات څخه د بیرته راتگ پرمهال کړولي وو. له ملتان څخه یې حرکت وکړ، پریکړه یې وکړه چې په سیند کې د جتانو مقابله وکړي. خپل لښکر یې په بیړیو او وسلو سمبال کړ، جتانو هم د جگړې له پاره ترتیبات نیولي وو، کورونه او مالونه یې یو لیرې ټاپو ته یوړل.

خلور زره بیړې یې مجهزې کړې وې. خو د جټانو بیړۍ به چې کله د مسلمانانو له بیړیو سره ولگیدلې نو چپه او ډوبې به شوې. په پایله کې جټانو ماتې وخوړله. سلطان محمود په ۴۱۸ هجري قمري کال کې بیرته غزني ته راغی (۳۷: ۱۷۷).

۴,۷,۹ . د سلطان محمود مړینه

سبکتگین له بلخ څخه د غزني پر لورې د سفر په لاره د ۳۸۷ هجري قمري کال په شعبان کې مړ شو. د هغه له وصیت سره سم اسمعیل پاچا شو، او اوه میاشتې یې پاچاهي وکړه. سلطان محمود له یوې جگړې وروسته چې د ۳۸۸ کال د ربع الاول په میاشت کې د دواړو ورونو اسمعیل او محمود ترمینځ واقع شوه، محمود بریالی او پاچا شو. سلطان محمود د ۳۳ کالو (۳۸۸-۴۲۱ هجري قمري) واکمنۍ وروسته د ۴۲۱ هجري قمري کال د ربیع الثاني په ۲۳ مه نیټه وفات شو. سلطان محمود په ۴۱۸ هجري قمري کال په هند کې د جگړو له امله په ځانگړي ډول د اوړي په موسم کې د جگړو د سختیو او تکلیف له کبله یې د بدن ځواک ورځ تر بلې کمیده. په ۴۱۸ هجري قمري کال له جټانو سره د جگړې پرمهال د ملاریا مکروب یې وجود ته ورننوت چې دغه مزمنې ناروغۍ ورته د اسهال او سل (نرې رنځ) سب وگرځید. نوموړی دوه کاله په دغې شدیدې ناروغي باندې اخته و. سلطان محمود هڅه کوله چې دغه ناروغي له خلکو پټه وساتي. طبیبانو ورته د بشپړ استراحت سپارښتنه کوله، خو بیا هم سلطان محمود ورځنۍ چارې ترسره کولې. د ورځې دوه ځله یې خلک خپل حضور ته منل. خپل کلني سیاحت ته یې د پخوا په شان دوام ورکړ. د امپراتورۍ دننه یې گرځیدل راگرځیدل پري نښودل. د ۴۲۰ کال ژمی یې په بلخ کې تیر کړ، خو د بلخ آب او هوا دده پر وجود باندې ښه ونه لگیده. د ۴۲۱ هجري قمري په مینځ او د ۱۰۳۰ ز کال په اپریل کې غزني ته راوړسید. د ځای بدلون هم گټه ونکړه. په غزني کې له یوې اونۍ وروسته د ۴۲۱ هجري قمري د ربیع الثاني په ۲۳ مه د پنجشنبې ورځ د سهار په ۹ بجو د ۵۹ کالو په عمر وفات شو. په هماغه ورځ یې د ماخستن د لمانځه پروخت په فیروز بن کې یې خښ کړ (۳۷: ۱۷۸-۱۷۹).

۴,۷,۱۰ . د سلطان محمود شخصیت

سلطان محمود غزنوي د هغو پاچاهانو په جمله کې شامل دی چې د خپلو لوړو کارنامو له کبله نه یوازې په اسلامي تاریخ کې مشهور دی؛ بلکې د نړۍ په تاریخ کې هم ډیر شهرت لري. د بغداد خلیفه

له خوا د سلطان په لقب ولمانځلی شو. دده مور د زابلستان د یو سردار لور او پښتنه وه. د پلار له لورې ترک و. دا چې دی په افغانستان کې پیدا شوی او روزل شوی دی افغان دی. ولې پښتنو نوموړی د هغه د لوړو کارنامو له امله د خپل مشر او لیدر په توګه قبول کړ. په تخت باندې د سلطان محمود د کښیناستلو پرمهال د غزني حکومت لا ډیر پرمختګ نه و کړی، مګر ده د خپلې واکمنۍ قلمرو په یو عظیم سلطنت بدل کړ. دده په واکمنۍ کې بخارا، د فارس یوه لویه برخه او د هند ډیرې سیمې شاملې وې. پر هند باندې یې ۱۷ ځلې لښکر کشي کړېده. د سلطان محمود غزنوي د فوځونو اکثریت، پښتانه وو. دا خبره العتبي هم د هند د ناردين په جګړه کې تائید کړی وه. په دې جګړه کې ګڼ شمیر پښتانه دده سره ملګري وو (۲۸۱:۳۲-۲۸۲).

جواهر لعل نهرو د سلطان محمود د شخصیت په اړه داسې نظر لري: له سبکتګین وروسته د هغه زوی محمود پاچا شو. سلطان محمود یو ممتاز سردار، د سپرو عسکرو یو ښه لارښود، پر هند یې ډیر کلونه پرلپسې حملې وکړې؛ ډیر غنیمتونه او بندیان یې له ځانه سره یوړل، اولس ځله یې پر هند حمله وکړه، یوازې یو ځل یې ماتې وخوړه، نور په ټولو حملو کې بریالی و (۳۱۲:۴۵).

سلطان محمود یو مسلمان او د قرآن حافظ و. د هند هره سیمه یې چې نیولې هلته یې د اسلام مقدس دین خپور کړی دی. ټول غنیمتونه یې د خدای ج د دین په لاره کې لګول. هغه د خلکو شخصي شتمنۍ او کورونو سره کار نه درلود. نوموړی مینځنی قد او جلیوونکې څېره درلوده. سلطان محمود یو مهربانه سړی و، له ورونو سره یې نرم چلند کاوه، له مامورینو او صاحب منصبانو سره یې ښه سلوک کاوه، هغوی به له مړینې وروسته هم هغه په نیک نوم یادوه. خپل ژوند یې د اسلام د سپیڅلي دین له اصولو سره سم تیراوه. د چا مخالفت یې نه شو منلې، خپله تیروتنه یې منله، د قانون احترام یې کاوه او هیچا ته یې د قانون خلاف کړنو ته اجازه نه ورکوله.

۴,۷,۱۱. د سلطان محمود دورې ته یوه کتنه

سلطان محمود غزنوي د مینځنیو پېړیو او مخکښو امپراتورانو په څېر د یو مطلق العنانه پاچا په توګه د درې واړو قوو (اجرائیه، قضائیه او مقننه) په سر کې قرار درلود. ده په خپل ژوند کې دا ثابته کړه چې د سکندر مقدوني او ژول سزار په څېر د نړۍ له لویو فاتحانو څخه دی؛ او د اسلام په تاریخ کې د سترو او مقتدرو اسلامي پاچاهانو په لیکه کې ولاړ دی. ده په خپل ژوند کې یوه لویه امپراتوري

تشکیل کړه. د ده د امپراطورۍ سرحدات په لویدیځ کې د اصفهان، همدان او طبرستان پورې؛ په ختیځ کې د گنگا تر سواحلو پورې او په شمال کې تر سیر دریا پورې رسیده، تاسیس کړه. سلطان محمود په خراسان کې د یو مقتدرې امپراطورۍ په جوړولو، تر ډیره وخته پورې د افغانستان په سیاسي، نظامي، او اقتصادي لحاظ د اسلامي هیوادونو مقتدر دولت گڼل کېده. د اسلام مقدس دین یې په ټول افغانستان او هند کې خپور کړ (۴۶: ۴۷).

سلطان محمود هیڅکله په خپلو دندو کې بې عمله شخص نه و. نوموړی د دولتي چارو په سرته رسولو کې نه ستومانه کېده. له هرې ادارې څخه یې څارنه کوله. کله به یې چې ظلم، جبر او بې عدالتي ولیدله، ډیر ژر به یې مجرم ته سزا ورکوله او مظلوم ته به یې د جبران چاره کوله. د امپراطورۍ په لېرې سیمو کې په گرځیدو راگرځیدو سره یې د حاکمانو په زړونو کې دده محبوبیت زیاتوه. له صاحب منصبانو او دولتي چارواکو یې دوامداره څارنه کوله. سلطان محمود د ټول پوځ قوماندان او سپه سالار و. پخپله یې په جگړو کې گډون کاوه. بهرنی سیاست یې خپله شخصاً اداره کاوه. مهم مکتوبونه یې پخپله لیکل. لوړ رتبه مامورین یې خپله مقررول. له وزیرانو سره یې مشوره کوله. دده په دربار کې ډیر زیات شمیر قلموالو او شاعرانو حضور درلود. د سلطان محمود دولت یو قوي مرکزي دولت و.

سلطان محمود حکومت لاندې وزارتونه درلودل.

1. د دیوان وزارت (وزیر مالیه)
2. عرض دیوان (حربیه وزیر)
3. د رسالت دیوان (دارالتحریر وزیر)
4. د شغل دیوان (وزیر د اشرف الملوک یا استخبارات)
5. دیوان وکالت یا د دربار وزیر

په ولایتونو کې جلا ادارې موجودې وې. (۳۷: ۱۸۴).

د سلطان محمود غزنوي په دربار کې د وخت مشهور شاعران او عالمان لکه عنصری بلخي، فرخي سیستانی، منوچهری، فردوسی (د شهنامې لیکونکې)، ابوریحان البیروني، ابن سینا بلخي، احمد حسن میمندي، العتبی او داسې نور موجود وو. ډیر اسلامي علما یې تربیه او د امپراطورۍ لیرې برخو

ته يې واستول. چې د همدې خدمت پر بنسټ د اسلام مقدس دين هر ځای ته ورسیده او په غزني کې لويه ديني مدرسه جوړه شوه، چې پکې اسلامي زده کړی کېدلې. د همدې ارزښتونو له مخې په ۲۰۱۳ ز کال کې د اسلامي نړۍ له خوا غزني د اسلامي نړۍ هیوادونو د تمدن د مرکز په توګه وپېژندل شو.

جواهر لعل نهرو د سلطان محمود د واکمنۍ د دورې په اړه داسې نظر لري: محمود په ۱۰۳۰ ز کال کې مړ شو. دده د مړینې پرمهال ټول پنجاب او سند دده په قلمرو کې شامل و. په هند کې محمود د یو لوی اسلامي رهبر په توګه پېژندل شوی دی. ده د اسلام دنشراو پراختیا لپاره پرهند حملې کولې. ډیر مسلمانان د هغه ستاینه کوي... (۲۱۳:۴۵).

همدارنګه مرحوم میر غلام محمد غبار د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ د دورې په اړه داسې نظر لري: ... هند ته د محمود لښکرو مذهبي اړخ درلود، نه د مال د ترلاسه کولو اړخ. هغه، غنیمتونه او مرثیان یې د مذهب له حکم سره سم منل او د غیر مسلمانانو مذهبي ځایونه یې په جوماتونو اړول او یا یې له سره جوړول. محمود یو کلک مسلمان و او د الهي کلمه الله لوړېدا یې خپله ديني دنده بلله. په دغه لار کې د هغه جګړو ديني بڼه درلوده او که چیرې د مالي ګټو لپاره وای نو مسلمان شوی او تسلیم شوي هندوان به یې یو هم ژوندی نه وای پرېښی. مالي او ځاني مصونیت به یې نه و ورکړای. او یا به یې د بوتانو د ماتولو پرځای د هغه په پیروانو پلورلي وای. هغه به په دي قيمتي غنیمتونو او څیزونو باندې تل جوماتونه او مدرسې جوړولې (...)) (۱۲۱:۲۷).

د سلطان محمود دوه تیروتنې د تاریخ په وړاندې د پاملرنې وړ دي. یو دا چې په افغانستان کې ترکي سلجوقيانو ته یې د اوسیدو اجازه ورکړه، ځکه همدې سلجوقيانو د ده له مړینې وروسته د مسعود سره مخالفت وکړ او د هغه د قوتونو تر ماتې وروسته سلجوقيانو خپل مستقل دولت تاسیس کړ. دویمه تیروتنه یې دا وه چې د مسعود پر ځای محمد د ځای ناستې په توګه وټاکه چې په لوی لاس یې پخپلې غزنوي کورنۍ کې بې اتفاقي پیدا کړه، چې بیا مسعود په زور له محمد څخه واک ترلاسه کړ. (۴۶:۴۹).

د سلطان محمود د واکمنۍ دوره د افغانستان د اسلامي واکمنانو په لړ کې یوه ځلانده او له ویاړه ډکه دوره ده چې په افغانستان کې یې یو لویه امپراتوري جوړه او د هند په نیمه وچه کې یې د اسلام

مقدس دین خپور کړ. او د هیواد دننه یې سیاسي وحدت تامین او په خوا کې یې یو قوي مرکزي دولت تاسیس کړ.

۴،۲. نقشه : لاندینی نقشه د سلطان محمود غزنوي د لښکر کشیو لوري رابښي. (۱۵۰:۳۰)

۴،۸. د محمد واکمني (۴۲۱-۴۲۱ هـ ق)

(۴۰۹-۴۰۹ هـ ش)

(۱۰۳۱-۱۰۳۱ ز)

سلطان محمود غزنوي اوه زامن مسعود، محمد، سلیمان، اسمعیل، نصر، ابراهیم او عبدالرشید درلودل. دوه لومړني مسعود او محمد یې مشران زامن وو. مسعود چې تر محمد مشر و؛ زړور، مبارز او د مشرۍ صفتونه پکې موجود وو، خو محمد دا صفتونه نه درلودل. هغه عیاش سپری و او د سیاست په نسبت د شعر او ادب سره یې زیاته علاقه درلوده (۴۶:۴۹).

سلطان محمود په ۴۰۶ هجري قمري کې خپل زړور زوی مسعود د خای ناستې په توګه وټاکه، چې نوموړی هغه مهال ۱۹ کلن و. اما د مسعود دښمنانو د شیطانت په وسیله سلطان محمود پر مسعود باندي بدګومانه کړ او سلطان محمود، د دښمنانو د توطیې او دسیسې پر بنسټ مسعود تل تهدیدواوه او بل زوی محمد یې د مسعود په مقابل کې تشویق او هڅاوه. سلطان محمود غزنوي خپل زړور زوی مسعود سره له کینې څخه ډک چلند کاوه، مسعود یې د تهدید په خاطر له هرات څخه ملتان ته ولیږه. لږه موده وروسته یې بیرته هرات ته بدل کړ. ددې دواړو (پلار او زوی) ترمینځ د تاوتریخوالي

پایله دا شوه چې سلطان محمود غزنوي؛ مسعود د ځای ناستې له مقام څخه لیرې کړ. خو ددې موضوع له ښکاره کېدو څخه یې ډډه وکړه، ځکه هغه د مناسب وخت په انتظار کې و. خو ددربار مشرانو هم په ښکاره د سلطان ددې تصمیم مخالفت نشو کولې؛ که چا مخالفت هم کاوه، سلطان محمود د هغوي نظریاتو ته کوم اهمیت نه ورکاوه خو سلطان محمود د مړینې پر مهال د دولت مشرانو ته وویل: کونښنې وکړئ چې زما د زامنو تر مینځ بې اتفاقي پیدا نشي او مسعود د محمد سره جگړه ونکړي. د سلطان محمود له مړینې وروسته د غزنوي دربار مشران په دوه ډلو وویشل شول؛ یوې ډلې د مسعود ملاتړ وکړ؛ بلې ډلې د سلطان د وصیت سره سم د محمد ملاتړ وکړ او محمد چې په دې مهال په جوزجان کې و، د پاچا په توګه یې اعلان کړ. علي د ارسلان زوی حاجب د پلازمینې د امنیت د ساتلو او ټولو حکومتی چارو څارنه کوله. محمد یې له جوزجان څخه غزني ته د یو لیک په واسطه راوغوښت. محمد چې د علي لیک ولوست؛ له خپلو مشاورینو سره یې یو ځای پریکړه وکړه چې د ځای ناستې په اړه د مسعود نظر ته انتظار وباسي؛ د هیواد گټو ته وفادار درباریانو د محمد دا نظر تائید کړ. خو فرصت طلبو عناصرو وویل: ((څه کوی چې نقد په نسبه خرڅوی. غزني، سیستان، کابل، زابل، هندوستان او هغه خزانه چې ته پوهیږی چې څومره ده له تاسره ده؛ هغه عسکر چې نړۍ یې د مقابلې توان نلري له لاسه ورکوي او د بل تر امر لاندې ژوند کوي)) (۳۰: ۱۸۵).

محمد غزني ته راغی او په غزني کې یې تود هرکلی وشو. له درې ورځو غم او فاتحې اخیستلو وروسته پرتخت کښیناست؛ محمد د نرم طبیعت خاوند و؛ یو شمیر درباریان چې مسعود یې د امپراطورۍ د ادارې لپاره وړ ګانه، ویې هڅاوه چې غزني ته راشي او واک ترلاسه کړي. مسعود هم ځان د پاچاهۍ مستحق ګانه؛ د واک د ترلاسه کولو په خاطر له فارس څخه هرات او له هرات څخه بلخ او بیا غزني ته راغی. د مسعود پلویانو وار د مخه محمد بندي او پوند کړې و. په دې ترتیب مسعود واک ته ورسید او د محمد اوه میاشتنۍ واکمني ختمه شوه (۴۶: ۵۰).

۴،۹. د مسعود واکمني (۴۲۱-۴۳۲هـ.ق)

(۴۲۰-۴۰۹هـ.ش)

(۱۰۴۲-۱۰۳۱ز)

مسعود چې کله واک ته ورسید، خواجه احمد حسن میمندي یې له بندیکاني څخه خلاص کړ او د خپل وزیر په توګه یې وټاکه؛ ابو علي حسن بن محمد یې چې په حسنک مشهور و، بندي کړ او احمد ینالتګین یې وپهڼد ته ولیږه. هغه دواړه سرداران چې محمد یې بندي او ږوند کړی و، بندیان او پانسي کړل، چې دې کار ظاهري بڼه درلوده؛ ځکه چې مسعود پخپله امر کړی و چې محمد ږوند کړی. مسعود یو کال د دربار د چارو په سنبالښت او د داخلي ستونزو په اوارولو کې تیر کړل. په ۴۲۲ هجري قمري کې د عیسی په نوم یو تن په مکران کې بغاوت وکړ؛ د مسعود عسکرو هغه شورش ارام او په ۴۲۳ هجري قمري کې ترکمنانو پر هرات حمله وکړه. هغوي ته یې هم ماتې ورکړه. په ۴۲۴ هجري قمري کې مسعود هند ته پوځي سفر وکړ. خو کله چې له هند څخه بیرته راوګرځید؛ د هیواد په داخل کې وضعیت ورځ تر بلې بحراني کېده؛ په ځانګړي ډول ترکمنانو به په طوس، هرات او ترمذ حملې کولې. علي تګین هم له بخارا څخه د بلخ د نیولو تصمیم درلود. مسعود پخپله مقابلې ته ورغی او په سرخس کې یې قرار ګاه ونيوله. ترکمنانو په مروه کې ماتې وخوړه. علي تګین په خپله مړ شو، مسعود خاطر جمع شو (۴۶: ۵۱).

مسعود یو ځل مخکې له علي تګین څخه د واک لپاره د مرستې غوښتنه کړې وه، او تعهد یې کړی و چې د مرستې په بدل کې به د ختلان سیمه علي تګین ته ورکوي. خو کله چې مسعود د علي تګین له مرستې پرته واک ته ورسید نو د ختلان د سیمې له ورکړې یې انکار وکړ. خو علي تګین وار د مخه د جګړې تیاري نیولې وه. کله چې مسعود سرخس ته د جګړې لپاره ورسید، علي تګین مړ شو، مسعود د هغه له خطر څخه بې غمه شو. له بل پلوه د قدر خان سره یې د دوستۍ اړیکې په دې مقصد ټینګې کړې. چې د کاشغر له قدر خاني دولت سره اړیکې په دوستۍ بدلې شي، په ۴۲۲ هجري قمري کې سلطان مسعود خپل دوه سفیران کاشغر ته ولیږل؛ دوی دواړو دنده درلوده چې د قدر خان دربار ته ورشي او د هغه لور مسعود ته او د هغه د زوی بغراتګین لور مودود لپاره وغواړي. بالاخره

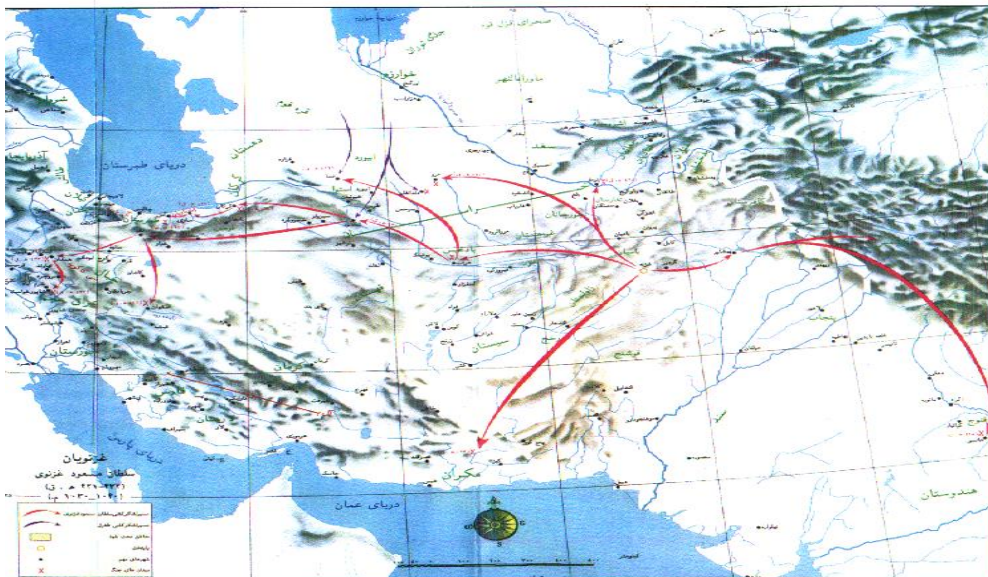
استازي بريالی شول. قدر خان خپله لور مسعود او د خپل زوی بغراتگین لور يې د هغه زوی مودود ته په نکاح ورکړې (۳۰: ۲۱۰).

بازتولد هم پورته مطلب تائيدوي او ليکي : مسعود يو هئيت د ابوالقاسم ابراهيم بن عبدالله حصيري او قاضي ابو طاهر عبدالله بن احمد ثياني په مشرۍ کاشغر ته وليږه. دغه هئيت د کاشغر پاچا قدر خان ته د مسعود له پاچا کېدو خبر ورکړ. او د مسعود له خوا يې د دوستی ډاډ ورکړ او له قدر خان څخه يې غوښتنه وکړه چې خپله لور مسعود او د هغه د زوی بغرا خان لور د مسعود زوی مودود ته په نکاح ورکړي. مسعود د قدر خان د لور لپاره پنځوس زره ديناره او د بغرا خان د لور لپاره يې ديرش زره ديناره پيشنهاده کړل. د دوي وړاندیز د کاشغر د پاچا قدر خان او د هغه له مړينې وروسته د هغه د زوی بغرا خان له خوا ومنل شو. د مودود ميرمن په لار کې وفات شوه خو د مسعود ميرمن شاه خاتون په ۱۰۳۴ ز کال غزني ته راورسيده چې د مسعود له خوا يې تود هرکلی وشو (۲۱۸: ۲-۲۱۹).

له قراختائيانو سره د کورني پيوند او دوستی څخه د مسعود موخه دا وه ترڅو له شمال څخه خاطر جمع شي او دده دښمنان له قراختائيانو سره ملگري نه شي. په ۴۲۵ هجري قمري کال سلجوقيان د ييغو - طغرل او داود په مشرۍ له ماورالنهر څخه د خراسان نيسايا (جوزجان) ته داخل شول. مسعود دوه تنه جنرالان د ترکمنانو د دفاع لپاره جوزجان ته واستول، خو سلجوقيانو د غزني پوځ ته ماتې ورکړه. مسعود مجبور شو چې د جوزجان ولايت ته نږدې سيمې سلجوقيانو ته پرېږدي. په ختيځ کې د وضعيت د کنترول لپاره يې د سلطان محمود د وخت حاکم اربارق له هند څخه بلخ ته راوغوښت؛ ددې لپاره چې د هغه عسکر پاڅون ونکړي. لومړی يې د هغه احترام او وروسته يې په ۴۲۲ هجري قمري کال بندي او ثروت يې ورته لوټ کړ. احمد ينالتگين يې د پنجاب د حاکم په توگه وټاکه. احمد ينالتگين په ۴۲۶ هجري قمري کال د سلطان مسعود له اجازې پرته پر بنارس حمله وکړه او له ډيرو غنيمتونو سره لاهور ته راوگرزید. مسعود د هغه دا عمل د ځان لپاره خطر وگاڼه او جنرال تلک يې د هندو قواو د قوماندان په توگه چې خپله هندو و، وټاکه، د احمد ينالتگين د ايل کولو په خاطر لاهور ته وليږه. احمد ينالتگين غوښتل چې مانسيري (منصري) ته وتښتي؛ مگر د سند سيند کې ډوپ شو. سلطان مسعود په ۴۲۸ هجري قمري کال هند ته سفر وکړ. د هانسي مشهوره کلا او بنارس بندر يې ونيول او له ډيرو غنيمتونو سره غزني ته راوگرځيد. خپل زوی مجدود يې د لاهور د حکمران په توگه مقرر کړ. مسعود په همدې کال ماورالنهر ته سفر وکړ، هغه ترکمنان چې د بلخ د نيولو نيت يې درلود

بیرته شاته تگ ته مجبور کړل. په جوزجان کې علي کندوزي چې بغاوت یې کړی و، د خپلو ملگرو سره یې یو ځای پانسي کړ (۴۶: ۵۲).

۴,۳. نقشه : لاندینی نقشه د سلطان مسعود د لښکرکشیو لوري رابښي. (۳۰: ۱۵۱)

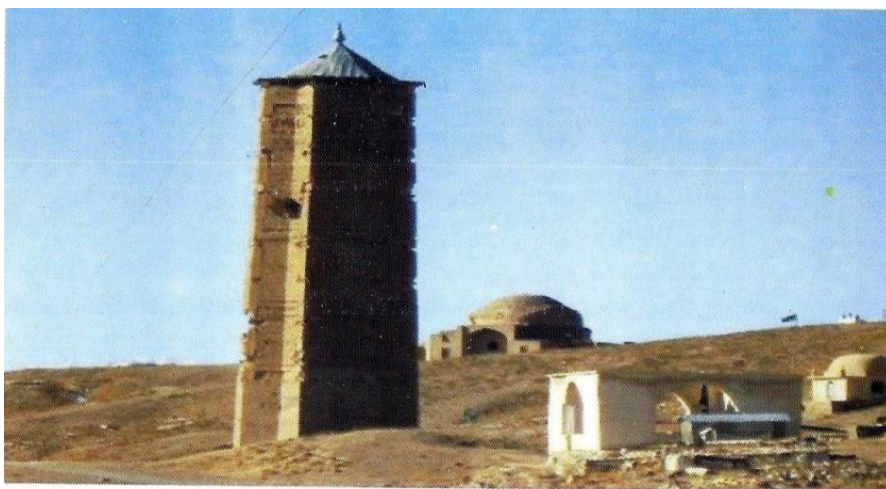

سلطان مسعود د واک په اخرو وختونو کې د ډیرو جگړو او ستونزو له امله عصابي شوی و. هغه مشران چې مسعود ته وفادار و، زاړه یا مړه شوي وو. په دربار کې بې باوري او گډوډي د مسعود واکمني د زوال کندي ته ورتپیل وهله. مسعود د دندانقان په سیمه کې چې د سرخس او مروې په مینځ کې موقعیت لري سخته ماتې وخوړه. په ډیر بد حالت غزني ته راوړسید. په همدې مهال (۴۳۱ هجري قمري) د میکائیل سلجوقي زامنو (طغرل بیک او داود چغر بیک) نیشاپور، هرات او سیستان پورې سیمې ونیولې.

مسعود چې د هیواد په داخل کې وضعیت خراب ولید، خپل زوی مودود یې په غزني کې پرېښود، پخپله یې هند ته په دې نیت سفر وکړ چې هلته به د یوه قوي پوځ له برابرولو وروسته افغانستان ته راشي؛ ترڅو له سلجوقيانو څخه نیول شوې سیمې بیرته ونیسي. د دربار مشرانو نوموړی هند ته له سفر څخه منع کاوه، خو مسعود ونه منله. په دې سفر کې یې خپل ږوند ورور محمد او د هغه زامن له بنديخانې څخه ازاد او له ځانه سره یې هند ته بوتلل. کله چې مسعود د مارگلي سیمې ته، چې د سند دریا د اوسني حسن ابدال ختیځ کې موقعیت لري، ورسید، په دې ځای کې هغو عسکرو چې د

مسعود خزانی ته سترگی پتې کړې وې، دده پر ضد شورش وکړ. دوي د لږ مقاومت وروسته د مسعود په طرفدارانو بريالی شول. د مسعود خزانه يې چور او نوموړی يې بندي کړ او د هغه ورور روند محمد يې پاچا کړ. په ۴۳۲ هجري قمري کال کې د محمد د پاچا کېدو سره سم يې مسعود وواژه. مسعود د توري او قلم خاوند و، د ادب سره يې هم مينه درلوده. د ده د واکمنی مشهور عالم ابوريحان البيروني و(۴۶:۵۳).

د مسعود قبر اوس د روضه په لار کې نبي طرف ته تقريباً د يو ميل په واټن د بنونو په مينځ کې موجود دی. د هغه پر سر يوه گنبد هم جوړه شوې، د مرمر له ډبرو څخه يو نښايسته صندوق دده پر قبر جوړ شوی. خلک دا د مسعود مزار گني چې د باغونو په مينځ کې پروت دی(۳:۴۳)

۴,۲. انځور: پورتنی انځور د سلطان مسعود تاريخي منار رانښي. (۳:۱۲۱)

۴,۱۰. د مودود واکمني (۴۳۲-۴۴۱ هـ ق)

(۴۲۹-۴۲۰ هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۴۲ ز)

سلطان مسعود د واکمنی په آخر کې خپل مشر زوی مودود چې مخکې يې د وليعهد په توگه ټاکلی و. په ۴۳۲ هجري قمري کې يې د خپل وزير احمد بن محمد بن عبدالصمد سره په اتفاق يو لوی لښکر د سلجوقيانو سره د مقابلي په خاطر له غزني څخه حرکت وکړ ترڅو له سلجوقيانو سره مقابله وکړي. مگر د پلار له وژلو او د عسکرو د شورش د خبرېدو سره سم يې د سلجوقيانو له مقابلي

څخه لاس واخيست او پريکړه يې وکړه چې ژر تر ژره د خپل پلار له قاتلانو څخه د خپل پلار بدل واخلي. خو دده پوه وزير ابونصر احمد بن محمد بن عبدالصمد، مودود ته وويل: ښه دا ده چې لومړی غزني ته ولاړ شو او غزني ونيسو. کله چې غزني مو ونيو، ټول عسکر ډير ژر زمونږ لاس ته راځي (۲۷۷:۳۰).

د وزير دا وړانديز د مودود خوښ شو، بيرته غزني ته راغې. په غزني کې د خلکو له خوا يې دروند استقبال وشو. د سلطان مسعود د فاتحې د مراسمو له پای ته رسيدو وروسته يې د سلطان مسعود د قاتلانو څخه بدلې اخیستلو لپاره عسکر راټول او مجهز کړل. محمد په پيښور کې د مودود د مقابلې لپاره تياری کاوه. د پسرلي په رارسيدو سره مودود له غزني څخه بهر شو، محمد خپل زوی يې د پيښور او ملتان د سپه سالار په توگه وټاکه، پخپله يې له پيښور څخه د مودود د مقابلې لپاره حرکت وکړ. د اوسني فتح آباد په سيمه کې دواړه لښکرې سره مخامخ شوې، په لومړۍ جگړه کې يو هم بريالی نشو. مودود، عبدالرشيد د محمود زوی يې د ځان ملگری کړ، بالاخره امير محمد ماتې وخوړه او د مودود په دستور د سلطان مسعود تابوت غزني ته راوړل شو او هغه ځای فتح آباد¹ په نوم ياد کړو (۲۷۹:۳۰).

امير محمد مخکې مودود ته ليکلی و چې سلطان مسعود د ښالتگين زامنو؛ زما له رضایت پرته د خپل پلار د قتل په بدل کې وژلی دی. خو مودود په خپلې واکمنۍ کې دوه مهمې دندې درلودې، يوه د پلار د وینې بدله اخیستل او بله د سلجوقيانو سره مقابله. خپل تره امير محمد يې په ۴۳۲ د رجب په ۱۳ مه وواژه. همدارنگه د ښالتگين او د امير محمد زامن يې چې د خپل پلار قاتلين گڼل، ټول يې ووژل (۴۴:۳).

مودود بيرته غزني ته راوگرزید. په ۴۳۲ هجري قمري کال کې يې ځان پاچا اعلان کړ. د سلجوقيانو سره ددښمني پرځای يې د دوستۍ لار غوره کړه. د چغري بيک داود لور يې پخپله نکاح کړه. مگر د دوستۍ سربيره سلجوقيانو د غزنوي دولت په سيمو حمله وکړه او بلخ يې دوباره ونيوه او د سيستان پر يوه برخه يې هم تسلط پيدا کړ. په همدې علت غزنويانو هند کې خپلو نيول شويو سيمو ته پاملرنه وکړه. د سلجوقيانو د شورش سره سم د مودود ورور محدود هم د خپل ورور پرضد په لاهور کې

¹ فتح آباد ښار گوتی د سره رود ولسوالی مربوط دی چې د خير اباد څخه پورته موقعيت لري چې د خوگياڼيو او سره رود ولسواليو تر مينځ فاصل حد دی.

مخالفت پیل کړ. دواړه ورونه جگړې ته تیار شول؛ خو محدود په ناڅاپي ډول مړ شو، او د هغه عسکر هم د مودود ملگري شول. د غزنویانو واک دوباره په هند کې ټینګ شو. وروسته په ۴۳۵ هجري قمري یې عسکر د سلجوقیانو سره د جگړې په خاطر باختر ته واستول؛ مگر د غزني پوځ د سلجوقي پاچا الپ ارسلان سره په جگړه کې ماتې وخوړه. په همدې وخت کې سلجوقیانو پر بست حمله وکړه. مودود د سلجوقیانو مقابلي ته د طغرل په نوم قوماندان واستوه، طغرل لومړی په بست بیا په هرات کې سلجوقیانو ته ماتې ورکړه. خو دوه کاله وروسته سلجوقیانو بیا پر بست حمله وکړه، غزنوي دولت دا ځل هم طغرل د سلجوقیانو مقابلي ته واستوه. خو طغرل د غزنوي دولت سره خیانت وکړ او د مودود پر ضد یې شورش وکړ. خو کومه مثبتة پایله یې ترلاسه نكړه. له دې نیتې وروسته هغه په تاریخ کې د طغرل نمک حرام په نوم یاد شو. د سلجوقیانو ورځ تربلې د قدرت زیاتوالي، مودود دې ته اړ کړ چې د ماورالنهر او اصفهان له امیرانو سره د سلجوقیانو پر ضد متحد شي. او د سلجوقیانو نفوذ په افغانستان کې ختم کړي. خو مخکې له دې چې هغه دا پلان عملي کړي. نوموړې په ۴۴۱ هجري قمري کال له نهه کالو واکمنۍ وروسته د ۳۹ کلنۍ په عمر وفات شو (۴۶: ۵۴).

۴,۱۱. د دویم مسعود واکمني (۴۴۱-۴۴۱ هـ ق)

(۴۲۹-۴۲۹ هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)

د سلطان مودود له مړینې وروسته په ۴۴۱ هـ ق کې د هغه کوچنی زوی چې څلور کلن و د پاچا په توګه وټاکل شو؛ مگر د دربار مشرانو داسې پریکړه وکړه ترڅو دویم مسعود قانوني سن ته رسیږي د هغه کاکا علي د لومړي مسعود زوی به د هغه د نائب السلطنه په حیث دنده اجرا کوي. خو علي بن ربیع خادم؛ د مسعود په پاچا کېدو کې مهم نقش درلود. علي بن ربیع دا موخه درلوده چې دویم مسعود به تش په نوم پاچا او واک به له ده سره وي. خو له دې کوچني پاچا سره د دربار د وزیر (حاجب) باشتګین کوم چې د سلطان محمود غزنوي د وخت له آمرینو څخه و مخالفت پیدا شو. باشتګین او د ربیع ترمینځ مخالفت ورو ورو زیات شو. باشتګین غوښتل چې د مودود زوی علي واک ته ورسوي. په پایله کې باشتګین بریالی شو او د دویم مسعود شپږ ورځني حکومت پای ته ورسید. او پر ځای یې د مسعود زوی علي د واک په ګدی کېښناست (۴۶: ۵۵).

۴,۱۲. د علي واکمني (۴۴۱-۴۴۱هـ ق)

(۴۲۹-۴۲۹هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۱ز)

د مودود زوی دویم مسعود له گونبه کېدو وروسته چې کله علي په ۴۴۱ هـ ق کې واک ته ورسید. د بهاءالدوله په لقب یې غوره کړ او د خپل ورور له کونډې سره چې د داود چغری بیک^۱ لور وه، نکاح وکړه. د ده واکمني هم ډیر دوام ونه کړ، ځکه علي بن ربیع د میرک وکیل چې په دربار کې یې نفوذ درلود د نورو غلامانو او د غزنوي دربار د امیرانو سره یو ځای د سلطنتي خزاني له چورولو وروسته د پېښور په لورې حرکت وکړ. بل پلو ته علي د لومړي مسعود زوی په تخت باندې له کښیناستلو وروسته خپل وروڼه مردانشاه او ایزدشاه چې له غزني څخه لیرې و، غزني ته راوستل او د هغوی یې ډیر عزت یې وکړ. د سلطان محمود غزنوي زوی عبدالرشید هم واک ته د رسیدو لپاره کونښونونه پیل کړل، خو علي د لومړي مسعود زوی یې په مقابل کې په خلکو پیسې وویشلې او د خزاني له مالونو څخه یې د نفوذ خاوندانو ته تحفې ورکولې، مگر گټه یې ونکړه (۳۰:۳۰۲).

د دویم مسعود او د لومړي مسعود د زوی (علي) د واکمنیو پر مهال د سلجوقیانو نفوذ د غزنویانو په دربار کې زیات شو. په دې کار له غزنوي واکمنانو څخه د خلکو په تیره بیا غوریانو خاوبده او سخت مخالفت یې پیل کړ.

۴,۱۳. د عبدالرشید واکمني (۴۴۱-۴۴۴هـ ق)

(۴۲۹-۴۳۲هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۴ز)

عبدالرشید د سلطان محمود غزنوي زوی چې گردیزی هغه د سلطان معظم عزالدوله وزین المله معزالدین دین الله په لقب باندې یاد کړی دی. پرته له ستونزو واک ته ورسید، نوموړی یو پوه او عاقل سړی و؛ خو زړور او جگره خوبونکی شخص نه و او د ستونزو په مقابل کې ناتوانه سړی و، نوموړی مودود د بست د مندین په کلا کې بندي کړی و. خواجه میمندي د مودود وزیر چې د سلطان په امر

¹ په ځینو کتابونو کې د مودود ددې میرمنې د پلار نوم شاکر بیک ښودلی (۴۶:۵۵).

بُست ته تللی و، هلته د مودود له مړینې خبر شو هغه عبدالرشید د سلطان محمود زوی د پاچاهي له پاره وړ وگانه نو له بندي خانې څخه یې آزاد او غزني ته یې راوست، کله چې علي بن سلطان مسعود له عبدالرشید سره د جگړې توان نه لیده، وتښتیده او عبدالرشید واک ته ورسید. عبدالرشید هم د خپل پلار په څېر زړور نه و. چغري بیک داود سلجوقي چې د خراسان حاکم و، خپل زوی الپ ارسلان یې د تخارستان له لارې پر غزني باندې د حملې په خاطر راولیږه. الپ ارسلان د سیستان له لارې بست ته لښکر کشي وکړه. عبدالرشید د طغرل په مشرۍ د هغوي مخې ته لښکر واستوه. طغرل د خمار په دره کې (شاید د میدان ننی ولایت زړه خمار دره وي) د الپ ارسلان لښکر ته ماتې ورکړه. طغرل ډیر ژر بست ته ولاړ د داود سلجوقي لښکرو ته یې ماتې ورکړه؛ او د هغوی عسکر یې تعقیب کړل خو تر سیستان پورې ورسید (۳۰:۳۰۴).

طغرل په دې بریالیتوب سره د غزني په دربار کې ډیر نفوذ پیدا کړ او د حاجب الحجاب (دربار وزیر) مقام ته ورسید. نوموړی دومره مغروره شو چې په سر کې یې د پاچاهي فکر پیدا شو. له سیستان څخه د راتگ پر مهال خراسان ته ولاړ نشو، غزني ته راوگرزید، کله چې د غزني پنځه فرسنگۍ ته راوړسید، عبدالرشید ته یې پیغام راواستوه، چې عسکرو یې ورسره خراسان ته په تلو مخالفت وکړ. غواړي غزني ته راشي. عبدالرشید چې دا پیغام واوریده، له خپلو نږدې درباریانو سره یې مشوره وکړه. هغوی چې د طغرل په موخه پوهیدل، عبدالرشید یې د غزني په قلعه کې اوسیدو ته وهڅاوه. خو ورځې وروسته طغرل حاجب د غزني ښار ته داخل شو او حکومتی مانی کې ځای پر ځای شو. عبدالرشید د خپلو ملگرو سره په غزني کې د یو غرنۍ سیمې په یو قلا کې پټ شو. طغرل د هغه ملگرو ته د تهدید او طمع څخه ډک لیک ورولیږه او ورڅخه یې وغوښتل چې سلطان عبدالرشید هغوي ته تسلیم کړي. عبدالرشید او د هغه ملگرو پرته له تسلیمۍ بله چاره نه درلوده. دوي ټول تسلیم شول. خو طغرل، عبدالرشید له زهه تنو شهزادگانو سره یو ځای وواژه، او پخپله د پاچاهۍ پر تخت کینیناست (۵۶:۴۶).

۴،۱۴. د طغرل واکمني (۴۴۴-۴۴۴هـ.ق)

(۴۳۲-۴۳۲ هـ.ش)

(۱۰۵۴-۱۰۵۴ ن)

د عبدالرشید له وژلو وروسته طغرل پر تخت کښیناست. تقریباً شپږ اونۍ یې پاچاهي وکړه. طغرل هغه کسان چې د ادارې او پاچاهۍ کولو توان یې درلود له مینځه یوړل. طغرل د عبدالرشید د لیرې کولو او د غزنویانو د پر تخت کښیناستلو په اړه داسې وایي: ((کله چې زه عبدالرشید د الپ ارسلان مخې ته د جگړې له پاره استولم؛ له ماسره یې وعده وکړه او قول یې راکړ. خو د ځان ساتنې ویره پرده دومره غالبه شوه چې د بدن د هډوکو لړزه یې زما غوږونو ته راوړسیده؛ زه پوه شوم چې له دومره بی زړه انسان څخه نه نشي کېدای د پاچاهۍ د چارو د سرته رسولو او ادارې طمع وکړو.)) . د طغرل خبری دومره واقعیت ته نږدې نه دي؛ خو د طغرل واکمني د غزني د درباریانو له کرکې سره مخ شوه، ځکه چې هغوی د پردیو واک نه شو زغملی. که څه هم طغرل له پاچا کېدو وروسته د سلطان مسعود لور سره نکاح وکړه، خو د سلطان مسعود لور او د دربار مشرانو له خرخیز څخه چې مخکې د غزنوي دربار لخوا د هند د ځینو سیمو د حکمران په توګه ټاکل شوی و. د طغرل په مقابل کې یې له هغه څخه مرسته وغوښته، له طغرل څخه یې گيله وکړه او خرخیز یې د انتقام لپاره وهڅاوه. د طغرل مخالفین د خرخیز په یو ځای کېدو سره قوي شوي و؛ د طغرل د له مینځه وړلو په فکر کې شول. په داسې حال کې چې طغرل لا پر تخت ناست و چې څو قوي متیو ځوانانو یو ناڅاپه پر طغرل حمله وکړه او هغه یې ټوټی ټوټی کړ. د هغه سر یې د لرګي پر سر وټومبه او ښار کې یې وگرځاوه (۳۰:۳۰).

۴،۱۵. د فرخ زاد واکمني (۴۴۴-۴۵۱هـ.ق)

(۴۳۹-۴۳۲ هـ.ش)

(۱۰۶۱-۱۰۵۴ ن)

فرخ زاد د لومړي مسعود زوی او د سلطان محمود لمسی دی چې په ۴۴۴ هـ.ق کال په تخت کښیناست. هغه د ښو اخلاقو خاوند او عادل شخص و، خو د غزنوي دولت متزلزل وضعیت هغه ضعیف کړ. دده ډیر کارونه دده وزیر خرخیز سرته رسول. داود سلجوقي پر غزني حمله وکړه؛ خو خرخیز هغه ته ماتې ورکړه، له غزني څخه یې شاته وشاړه، خو لا د خراسان ډیری برخې سلجوقيانو نیولې وې، فرخ زاد

په داسې حال کې واک ته ورسید چې د دولت وضعیت په کړکيچن حالت کې و، خو نوموړی وتوانید چې یو پوځ ترتیب او بست ته یې ولیږي. سلجوقیانو د غزني د لښکرو د مقابلي په خاطر کلسارغ چې د سلجوقي پوځ یو سپه سالار و، راوړلېره. د جگړې په جریان کې د سلجوقیانو پوځ ماتې وخوړه او کلسارغ له غزنوي پوځ سره بندي شو، خو کله چې دغه بندیان غزني ته ورسیدل، فرخ زاد ټول خوشی کړل. ترڅو چې فرخ زاد ژوندی و، سلجوقیانو پر بست باندې حملې ته زړه ښه نکړ. هند یې هم په ښه وجه اداره کړ. درې ځلې په هند کې شورشونه وشول خو هلته د سپه سالارانو له خوا آرام شول. فرخ زاد په ۴۵۱ هـ ق د قولنج د ناروغۍ له امله مړ شو (۳: ۴۷-۴۸).

فرخ زاد د خپل اوه کلن سلطنت په موده کې د زابل پر خلکو باندې؛ درانده مالیات لیرې کړل. هغه مړي چې طغرل نمک حرام په سمخو کې اچولي و راووېستل او خښ یې کړل (۴۶: ۵۶).

۴،۱۶. د ابراهیم واکمني (۴۵۱-۴۹۲ هـ ق)

(۴۳۹-۴۷۹ هـ ش)

(۱۱۰۱-۱۰۶۱ ز)

څه وخت چې د سلطان ابراهیم ورور فرخ د قولنجو د ناروغي له امله وفات شو، ابراهیم د لومړي مسعود زوی او د سلطان محمود لمسی په ۴۵۱ هـ ق کې پر تخت کښیناست. ابراهیم یو عادل، پوه او سیاسي شخص او د سبکتگین د کورنۍ له پوهو اشخاصو څخه گڼل کېده. پر تخت باندې د کښیناستلو پرمهال د سلطان محمود غزنوي د وخت د حکمرانۍ ډیره برخه ددښمنانو لاس ته ورغلی وه؛ حتی بست، بلخ او هرات د سلجوقیانو په لاس کې و. سلطان ابراهیم په دې پوهیده چې سلجوقیان قوي شوي دي؛ د جگړې په واسطه نشي کولی چې هغوي ایل او مهار کړي، د اړتیا له امله یې له سلجوقیانو سره د جگړې پر ځای د سولې لار غوره کړه. دواړو لوریو تعهد وکړ چې د یو بل حدودو ته به احترام کوي. د دوي اړیکې دومره دوستانه شوې، چې د الپ ارسلان زوی ملک شاه سلجوقي خپله لور د ابراهیم زوی مسعود ته په نکاح کړه. دا د سلجوقیانو او غزنویانو ترمنځ د امن دوره وه. ابراهیم له دې وضعې څخه گټه واخېسته، او د خپلو خلکو د ژوند د ښه کېدو له پاره یې کارونه سرته ورسول او هم یې په غزني کې جوماتونه او کلاگانې جوړې کړې. هند ته یې سفرونه وکړل، ډیرې سیمې یې ونيولې او غنیمتونه یې لاس ته راوړل (۴۶: ۵۷).

سلطان ابراهيم په ۴۲۴ هـ ق کال کې زيږيدلې او په ۴۵۱ هـ ق کې په ۲۷ کلنې پاچا شو. تقريباً يو څلويښت کاله يې پاچاهي وکړه. نوموړې د بنو اخلاقو خاوند او د بنې ادارې له امله په غزنوي پاچاهانو کې د پام وړ شهرت لري (۳۰: ۳۱۳).

سلطان ابراهيم د خپلې حکمرانۍ په دوران کې دوه مهمې دندې په مخکې درلودې، لومړۍ دنده يې دا وه چې د سلجوقيانو د نفوذ د زياتېدو مخه ونيسي، چې لا د مخه يې له دې کورنۍ سره دښمني درلوده. دويمه دنده يې دا وه، چې په داخل کې د هغو ستونزو او کړکيچن حالت مخه ونيسي چې د سلطان محمود امپراتوري يې تجزيې ته نږدې کړې وه. ابراهيم د لومړۍ دندې لپاره د سلجوقيانو سره دوستي پيل کړه او د هغوی له خوا خاطر جمع شو. په داخل کې يې هم يو لړ اصلاحات عملي کړل، د حکومتي او ملکي چارو دقيقه څارنه يې کوله. سلطان ابراهيم شپږديرش زامن او څلويښت لور گانې درلودې او ساداتو ته يې ورکړې وې.

د سلطان محمود غزنوي لښکرو په غور حمله وکړه او غور يې فتح کړ، د ملک محمد سوري له نيولو وروسته د هغه زوی ابو علي يې د غور د حکمران په توگه پرېښود. خو د هغه وراړه امير عباس بن شيش ؛ ابوعلي دستگير او بندي کړ، امير عباس يو زړور او د سخت مزاج لرونکی شخص و، خلک ورځينې تنگ شول؛ د غور مخورو او مشرانو د غزني دربار ته يو ليک وليږه او د امير عباس په لېږی کولو کې يې ترې مرسته وغوښته. سلطان ابراهيم د يو لوی لښکر سره د غور لورې ته روان شو، د غور عسکر هم له سلطان ابراهيم سره يو ځای شول. سلطان ابراهيم امير عباس ونيوه او غزني ته يې راوليږه او د هغه د قلمرو واک يې امير محمد غوري ته پرېښود، په دې ترتيب غور د دويم ځل لپاره د غزنويانو تر حاکميت لاندې راغی.. په ۴۹۲ هـ ق کې وفات شو. د هغه له وفات وروسته د هغه زوی درېيم مسعود پاچا شو (۳۰: ۳۱۷).

۴, ۱۷. د درېيم مسعود واکمني (۴۹۲-۵۰۹ هـ ق)

(۴۹۵-۴۷۹ هـ ش)

(۱۱۱۸-۱۱۰۱ ز)

ابراهيم شپږ ديرش زامن درلودل. د هغه له مړينې وروسته درېيم مسعود پاچا شو. درېيم مسعود ډير وروڼه درلودل؛ مگر دده په واکمنۍ کې کومه ستونزه پيدا نشوه. درېيم مسعود يو لايقه پاچا او د

پوهې خاوند و. دده د واکمنۍ دوره آرامه وه؛ ځکه چې ده د سلطان سنجر له خور سره نکاح کړې وه او سلجوقيانو سره یې دوستي درلوده؛ د یو بل په سیمه یې تیرې نه کاوه. درېیم مسعود په داخل کې د مالیاتو قانون اصلاح او تطبیق کړ. دا چې نوموړی د سلجوقيانو له لورې خاطر جمع و، نو یې په هند کې فتوحاتو ته ادامه ورکړه. په هند کې د درېیم مسعود سپه سالار طغانگین د غزنوي دولت د واکمنۍ د پراختیا په خاطر د گنگا له سینده تیر او هغه سیمې چې سلطان محمود غزنوي نیولې وې بیا ځلي تر خپل کنترول لاندې راوستې (۴۶: ۵۷).

درېیم مسعود د مالیاتو په راټولولو کې زیاتوالی ونکړ او خلکو سره یې نرمۍ څخه کار اخیسته. د قاضي منهاج سراج جوزجاني په حواله درېیم مسعود په ۴۵۲ هـ ق کال په غزني کې زیږیدلې دی. درېیم مسعود په چارو کې عادل او له غریبانو سره یې په مرسته کې هېڅ توپیر رانغې. ټول خلک ترې راضي او خوښ وو. د هیواد خلکو خپل ژوند په ډیرې خوشحالی سره پرمخ وړ. هندوستان کې د غزنوي دولت تر ولکې لاندې سیمې په ښه توګه اداره کېدلې. نوموړی شهزاده په ۴۵۳ هـ ق کې په غزني کې زیږیدلی و او په ۵۰۹ هـ ق کال مړ شو. درېیم مسعود، منهاج سراج جوزجاني د هغه لقب علاوالدین، مستوفي عمادالدوله د علاوالدوله او د روضة الصفا لیکوال د جلال الدوله اود فرشته تاریخ کې د علاوالدوله په نومونو ضبط کړی دی. دده د عدالت یوه بیلګه دا ده چې په ۵۰۴ هـ ق په غزني کې ټول کرنیز حاصلات ملخانو له مینځه وپورل او خلک له قحطۍ سره مخامخ شول، ده امر وکړ چې له دولتي ذخیرې څخه غنم او خوراکی مواد دې وایستل شي او په خلکو دې په ارزانه بیه وپلورل شي. بالاخره نوموړی په ۵۰۹ هـ ق کې مړ او د غزني د ښار ختیځ لور ته د منار ترڅنګ خښ شو چې دا منار له ښار څخه په لږې واټن کې ولاړ دی. دا منار د همدې پاچا په وخت کې آباد شوی دی. دده لقب په هغه ځای کې د علاوالدوله و الدین ابی سعد مسعود په نامه لیکل شوی (۱۴: ۶۸۵).

۴,۱۸. د ارسلان شاه واکمني (۵۱۱-۵۰۹ هـ ق)

(۴۹۷-۴۹۵ هـ ش)

(۱۱۲۰-۱۱۱۸ ز)

د درېیم مسعود له مړینې وروسته ارسلان د خپل پلار پر ځای پر تخت کښیناست. خو ارسلان شاه ددې پر ځای چې د خپل سلطنت د ټینګښت لپاره یې هڅې کړې وای، د کورنۍ پر بربادۍ او په له

مینځه وړلو یې لاس پورې کړ. ځکه نوموړی واکمن د سلطان سنجر خور ته په خواره سترگه وکتل، سلجوقیان یې پرغزني باندې حملې ته وهڅول، خپل وروڼه یې بندیان کړل، ځینې یې بندیان، ځینې یې ړانده او ځینې یې ووژل. خو بهرام شاه په تینبته بریالی شو. خپل ماما سلطان سنجر سلجوقی ته یې پناه وپورته. دا مهال سلطان سنجرسلجوقی د خپل ورور له خوا د خراسان په یوه برخه کې د حاکم په توگه دنده ترسره کوله، نوموړی د بهرام شاه پلوی وکړه، ارسلان شاه ته یې ولیکل: ((چې په خپله خوبه بهرام شاه ته واک و سپاري، خو ارسلان شاه ونه منله)) (۱۴: ۶۸۶).

سلطان سنجر له خپلو عسکرو سره پر غزني یرغل وکړ او بهرام شاه یې واک ته ورساوه، لوموړي ځل د دوي ترمینځ په بست کې سخته جگړه ونښته چې د سلطان سنجر د پوځونو مشری د سجستان حاکم ابوالفضل نصر بن خلف کوله، ارسلان شاه په بست کې له سختې ماتې سره مخامخ او بیرته غزني ته ستون شو. ارسلان شاه چې په ویره کې و، د سنجر خور یې هغه ته واسطه کړه او دوه سوه زره دیناره یې هم هغه ته ولیږل. خو بهرام شاه سولې ته غاړه کینښنښوده او دومره هڅه یې وکړه چې بالاخره سنجر غزني ته د تلو پریکړه وکړه. کله چې سنجر د غزني دوه فرسنگی ته راوړسید، ارسلان شاه له دیرش زرو عسکرو او یو سلو شپيته پیلانو سره د هغه مقابلې ته ووت. بالاخره په جگړه کې یې ماتې وخوړه او د هند په لوری وخوځیده، سنجر د سترې شاهنشاهي پلازمینه په خپل واک کې واخېسته. په دې توگه د ارسلان شاه او بهرام شاه د بې اتفاقیو له امله د سلطان محمود غزنوي د سترې کورنۍ برم پای ته ورسید. سنجر په غزني کې تر څلویښتو ورځو وروسته بیرته خراسان ته ولاړ. ارسلان شاه بیا پر غزني حمله وکړه؛ بهرام شاه تر ماتې وروسته بامیانو ته وتښتیده سنجر چې له دې پېښې خبر شو، یو ځل بیا یې غزني د بهرام شاه لپاره ونيو؛ ارسلان شاه یې هم ونيو او بهرام شاه ته یې تسلیم کړ. بهرام شاه لومړی هغه ته بښنه وکړه او بیا یې د ویرې له امله په ۵۱۲ هـ ق کې په پټه وواژه (۶۸۸: ۱۴-۶۸۹).

۱۹، ۴. د بهرام شاه واکمني (۵۵۲-۵۱۱ هـ ق)

(۵۳۸-۴۹۷ هـ ش)

(۱۱۶۰-۱۱۲۰ ز)

بهرام شاه د درېیم مسعود زوی، د ابراهیم لمسی، د لومړی مسعود کړوسی او د سلطان محمود غزنوی کودی دی. د غزنوي کورنۍ لومړنی پاچا و چې د سلطان سنجر په مرسته واک ته ورسید. د

غزني دربار ته يې د سلجوقيانو د نفوذ لاره خلاصه کړه، ځکه بهرام شاه د جمعې د لمانځه په خطبه کې د خپل نوم سره د سلطان سنجر نوم هم ياد کړ او دا لومړی ځل و چې د غزنويانو د سلطنت پر منبر د خطبې پرمهال د سلجوقي پاچا سلطان سنجر نوم ياد شو. په تخت باندې د بهرام شاه کيښناستل د غزنويانو د کورنۍ د سقوط ورځ وه. بهرام شاه د کورنيو شورشونو له ارامولو وروسته دوه ځلي هند ته پوځي سفر وکړ، چې ددې پوځي سفرونو لامل په هند کې د ارسلان شاه سپه سالار محمد باهليليم شورش او مخالفت ؤ. چې بهرام شاه دوه ځله هند ته پوځي سفر وکړ چې په دواړو سفرونو کې يې محمد باهليليم او د هغه زامنو ته په ملتان او لاهور کې په ۵۱۲ هـ ق کې ماتې ورکړه (۴۶: ۵۸).

د غزني دربار ته د سلجوقي ترکمنانو د راوستلو له امله د غور واکمنان په قهر شول، خو کله چې قطب الدين محمد غوري له سلطان علاوالدين غوري او سيف الدين غوري څخه خفه شو، د غزني دربار ته ولاړ. بهرام شاه په لومړيو وختونو کې د هغه ډير احترام او درناوی وکړ او خپله خور يې ورته په نکاح کړه؛ خو وروسته ملک الجبال (قطب الدين محمد غوري) له ابراهيم څخه ځکه خواشيني شو چې سلجوقيانو ته يې په کورنيو چارو کې د لاس وهنې فرصت برابر کړ. کله چې ډير خلک دده په شاوخوا راټول شول، ابراهيم د خپلو نژدې کسانو له خوا د قطب الدين غوري پرضد وهڅول شو، ابراهيم، قطب الدين محمد غوري د واک پر نيولو او خلکو ته د پيسو په ويشلو تورن کړ، او هغه يې وواژه. د قطب الدين محمد غوري درې واړه وروڼه امير بهاولدين سام (د غور او باميانو حاکم)، سيف الدين (د غور محلي حاکم) او علاوالدين جهانسوز چې کله د خپل ورور قطب الدين محمد غوري له مړينې خبر شول؛ د غزني په لوري يې حرکت وکړ. د غور د لښکرو له رسيدو سره سم بهرام شاه هند ته وتښتيد (۱۴: ۶۹۹).

سيف الدين د غزني له خلکو سره ډير ښه چلند کاوه. کله چې د ژمي موسم راورسيد، سيف الدين د غور عسکر غور ته وليږل او پخپله د خپلو خدمتگارانو سره په غزني کې پاتې شو او د بهرام شاه په امنيتي کسانو او مامورينو يې باور وکړ. په دې وخت کې واورو لارې بندې کړې. غزنويانو بهرام شاه ته په يو ليک کې خبر ورکړ، چې سيف الدين غوري پرته له غوري عسکرو په غزني کې يوازې اوسېږي. بهرام شاه له وخت څخه گټه واخېسته، په ډيرې چالاکۍ سره يې پرغزني بريد وکړ، سلطان سيف الدين غوري اړ شو چې له مجدالدين موسوي او يو شمير غوريانو سره؛ له ښاره ووځي او د غور پر لورې روان شي. د بهرام شاه سوږو کسانو هغه وڅاره او د سوراخ په سيمه کې يې ايسار کړ. سيف الدين غوري په

ډیره میړانه او زړورتوب د غزني له سوړو سره تر هغې وځنگیده تر څو یې چې غشي درلودل، کله چې د سلطان سيف الدين غشي خلاص شول، هغه یې له خپل وزیر مجدالدین موسوي سره یرغمل غزني ته راوست؛ بیا یې په دوو اوبنانو سواره او په ډیره ناځوانۍ سره یې د غزني د ښار په کوڅو کې وگرځول او خلکو پرې له بالاخانو څخه خاورې اچولې. بیا یې دواړه د پل یک په طاق کې وځړول او د سلطان سيف الدين سر یې سنجر ته واستاوه (۱۴: ۷۰۰).

کله چې غور ته د سيف الدين د وژلو خبر ورسید، سلطان بهاولدين سام غوري د خپل ورور فاتحه وانځېسته. د بدلې د اڅېستلو په خاطر یې له غور، گرم سیر او غرجستان څخه یو لوی لښکر جوړ کړ، خو کله چې د گیلان سیمې ته راوړسید، د ډیرې غوسې او پریشانی له امله ناروغه او په همغه ځای کې وفات شو. له دې وروسته د هغه بل ورور علاوالدين د غزني په لورې حرکت وکړ. بهرام شاه له علاوالدين سره په زمينداور او تگین اباد (قندهار) کې له جگړو وروسته هند ته فرار وکړ. علاوالدين غزني ونيو. نوموړی اوه ورځې او شپې د غزني ښار کې اور بل کړ او امر یې وکړ چې نارینه ووژني او ښځې بندیانې کړي. امر یې وکړ چې له محمود، مسعود او ابراهيم د غزني د پاچاهانو له جسدونو پرته نور ټول شاهي جسدونه له قبرونو څخه راوباسي او وپې سوزوي. د ورونو مړي یې په تابوتونو کې ځای پرځای کړل او غور ته یې یوړل. په دې ترتیب علاوالدين په جهانسوز شهرت پیدا کړ. د بست ښار یې هم ویجاړ کړ. د غزني ښار چې د تمدن مرکز و وران شو. څه موده وروسته علاوالدين د سنجر په مقابل کې ماتې وخوړه او له هغه سره بندي شو. بهرام شاه د درېیم ځل لپاره له هند څخه راغی او د غزني واک یې په لاس کې واخېست، خو درېیم ځل واکمنۍ یې ډیر دوام ونکړ او ژر وفات شو (۶۰: ۴۶).

بهرام شاه یو علم دوسته پاچا و، د هغه شعر او شاعري ډیره خوښیده چې د حکیم سنایي حدیقه او د بهرامشاهي کلیله - دمنه یې ښې بیلگې دي. حمدالله مستوفي د هغه لقب یمین الدوله یاد کړی. هغه منار چې دده د واکمنۍ پر مهال جوړ شوی اوس هم په غزني کې شته چې دا لاندې لقبونه یې پرې لیکلي دي:

السلطان الاعظم یمین الدوله او امین الملّه ابوالمظفر بهرامشاه. دا القاب بالکل د ستر شهنشاہ سلطان محمود غزنوي القاب دي: خو هر چاته څرگنده ده چې ددې دواړو واکمنو ترمینځ څومره بې کچه توپیر و؛ یوازې القاب او کلمات د سرلوړۍ لامل نشي کیدای (۱۴: ۶۹۶).

۴,۳. انځور: پورتنی انځور د بهرام شاه تاریخي منار رانیسي. (۳:۱۲۱)

۴,۲۰. د خسرو شاه واکمني (۵۵۷-۵۵۲ هـ ق)

(۵۳۸-۵۴۲ هـ ش)

(۱۱۶۵-۱۱۶۰ ز)

د بهرام شاه له مړینې وروسته د هغه مشر زوی یمن الدوله خسرو شاه پر تخت کبينااست. دده د واکمنۍ پرمهال د غزنویانو دولت ډیر کمزوری شوی و؛ یوازې په غزني او د هندوستان په ځینو ښارونو کې دده واک چلیده. سنجر چې له دوی سره مرسته کوله هغه د غزه ترکانو له خوا بندي شوی و. بل پلو ته غوریان هم ډیر قوي شوی و. غزه ترکانو د سنجر له بندي کېدو وروسته غزني ته عسکر ولیږل. خسرو شاه هند ته وتښتید او لاهور یې د خپلې پلازمینې په توګه وټاکه. په دې ترتیب په افغانستان کې د غزنویانو واکمني پای ته ورسیده. غزه ترکانو دولس کاله په غزني کې واکمني وکړه، ترڅو سلطان غیاث الدین غوري غزه ترکان له غزني څخه وشړل او معزالدین غوري یې په غزني کې پرېښود. خسرو شاه اوه کاله په لاهور کې حکومت وکړ بیا هلته وفات شو (۱۴: ۷۰۷).

۴,۲۱. د خسرو ملک واکمني (۵۸۲-۵۵۷ هـ ق)

(۵۶۷-۵۴۲ هـ ش)

(۱۱۹۰-۱۱۶۵ ز)

د خسرو شاه له مړینې وروسته خسرو ملک په لاهور کې واک ته ورسید. لاهور وار د مخه د خسرو شاه پواسطه په ۵۵۲ هـ ق کال کې د غزنویانو د پلازمینې په توګه ټاکل شوی ؤ. خسرو ملک د غزنوي کورنۍ وروستی پاچا و؛ غوري واکمنانو یوازې د غزني پر حاکمیت قناعت ونه کړ، ځکه کله چې سلطان معزالدين غوري په غزني کې غزه ترکانو ته ماتې ورکړه، بیا به یې هر کال د خسرو ملک د واک سیمې تر لاسه کولې، په هند کې د غزنویانو د نیول شویو سیمو د نیولو لپاره یې د هند په لوري حرکت وکړ، خسرو ملک ونه توانیده چې د غوریانو مقابله وکړي، سلطان معزالدين په ۵۷۷ هـ ق کال تر لاهور پورې خپلې لښکرې واستولې. په ۵۸۲ هـ ق یې پر لاهور یرغل وکړ؛ خسرو ملک یې یرغل فیروز کوه ته ولیږه، چې وروسته په بنديخانه کې وفات شو. د خسرو ملک د واک له پای ته رسیدو سره سم د غزنویانو واکمني پای ته ورسیده (۷۱۰-۷۱۱).

۴,۲۲. د غزنویانو د عصر فرهنگي او ټولنيزې هڅې

د غزنویانو د واکمنۍ پر مهال د افغاني دولت نفوذ د هند نیمې وچې ته ورسید. نو ټول افغانستان د خراسان په نامه یادېده. خراسان چې د لمر ختلو یا ختیځ معنی ورکوي. د عباسي خلیفه له خوا هم په رسمي توګه سلطان محمود غزنوي د خراسان د سلطان په توګه وپیژندل شو. خو ابی بکر احمد بن محمد الهمداني چې په ابن فقیه هم مشهور دی، نوموړې خراسان په څلورو برخو ویشلې او لاندې ولایتونه د هغه څلورو برخې ګڼي: نیشاپور ولایت (اوسنې خراسان)، هرات ولایت، مرو ولایت، خوارزم ولایت، تخارستان ولایت، بلخ ولایت، ماورالنهر ولایت او د فرغانې ولایت، همدارنګه د کرمان او سیستان ولایت د ښارونو په ټاکلو کې تقریباً د بلاذري پیروي کوي، خو یو بل جغرافیه لیکونکی ابو القاسم عبیدالله بن عبدالله مشهور په ابن خرداد د خاص خراسان څلور برخې په دې توګه ښيي: د مرو شاجهان برخه، د بلخ او تخارستان برخه، د هرات، پوشنج، بادغیس او سجستان برخه، د ماورالنهر برخه، نوموړې د بست، رخج، کابل، زابلستان، هرات، بلخ، تخارستان (قطغن او بدخشان)، مرو او نیشاپور، خوارزم، بخارا، سغد، خجند او فرغانه ددې څلورو برخو اجزا ګڼي (۲۸: ۱۰-۱۱).

غزنویانو د آسیا په زړه افغانستان کې یوه لویه امپراتوري تشکیل کړه چې په هغه کې ټول افغانستان، فارس، د هندوستان ځینې سیمې او ماورالنهر شامل وو. د غزني، بلخ، لاهور او بست له ښارونو څخه یې د پلازمینې په توګه ګټه اخیسته. د غزنویانو دورې تقریباً دوه نیمې پیړۍ دوام وکړ. د غزنویانو په دوره کې په ځانګړې ډول د سلطان محمود غزنوي دوره د اسلامي مدنیت د ټینګښت او د دري ژبې د پرمختګ دوره وه. هند ته د سلطان محمود غزنوي پوځي سفرونو مذهبي بڼه درلوده. غزنویانو څو ځلې پر هند حملې وکړې؛ لومړۍ ځل د سبکتګین او جیپال ترمینځ جګړه وشوه؛ سبکتګین پر جیپال بریالی شو، خو هند یې فتح نه کړ؛ سلطان محمود چې یو کلک مسلمان و، غوښتل یې د اسلام مقدس دین د هند په نیمه وچه کې هم خپور کړي. نوموړي اکثراً د مني په موسم کې د هند هیواد ته پوځي سفر کاوه. په دې جګړو کې ډیر ثروت هم دده لاس ته ورغې. له ده سره د جګړې په بندیانو کې ډیر شمیر پوه معماران او صنعتګران هم وو، چې د غزني د ښار په ودانولو کې یې ترې ګټه واخیسته. هند ته د غزنویانو ورتګ د افغانستان او هند ترمینځ د نویو اړیکو پیلامه وه چې د افغانستان او هند یو نوی مدنیت مینځ ته راغې او غزني د تمدن په پلازمینه بدل شو. یو شمیر دیني عالمان افغانستان څخه هند ته ولاړل چې هندیانو سره یې په اسلامي زده کړو کې مرسته کوله. د غزنویانو امپراتوري د هند، فارس او ماورالنهر د نږدې کېدو سبب هم شوه او د دغه هیوادونو یو شمیر سیمې د پلازمینې غزني څخه اداره کېدلې (۴۶: ۶۰).

سلطان محمود غزنوي غنیمتونه او غلامان د اسلام د مقدس دین د اصولو سره سم قبلول، په ټولو ځایونو کې یې بودايي معابد په مسجدونو بدلول او یا تخریبول. بتان یې ماتول او له هغو څخه لاس ته راغلي مالونه او غنیمت یې حلال ګڼل. په اقتصادي برخه کې یې د اوبو بندونه جوړ او کرنیزې ځمکې ابادې کړې چې د هغه ګټه بېلګه د غزني بند سلطان دی چې لا تر اوسه پورې موجود دی. کسبه کارۍ په ځانګړې ډول نساجۍ او فلز کارۍ ډیره وده وکړه. په ودانیو کې مرمرینې ډبرې استعمال شوې، د سبکتګین او سلطان محمود غزنوي قبرونه او د غزني منارونه او د مسعود قبر لاتر اوسه پاتې دي. غزنویانو په آسیا کې د دیني عالمانو او شاعرانو په تربیه کې ځانګړې ونډه درلوده، نظامي قدرت یې ډیر پیاوړی ؤ، په فتوحاتو کې ادیبانو او شاعرانو هم هڅه کوله، او پوځیان یې هڅول. د غزنویانو د دربار مهم او مشهور وزیران دا وو: ابوالعباس الفرایني، احمد بن حسن میمندي، حسن بن مهمد میکالي، ابونصر احمد بن عبدالصمد شیرازي، خواجه احمد مستوفي، عبدالرازق بن احمد او نور.

مشهور عالمان يې عبارت وو له : ابوريحان البيروني، ابن سينا بلخي، ابوالفتح بستي، ابومنصور موفق هروي، عبدالجبار العتبي، ابونصر مشكان، ابوالفضل بيهقي، عبدالحی گرديزي، ابو عبدالله جوزجاني، ابو نصر عتبي او نور . مهم شاعران يې عبارت وو له : فردوسي، فرخي، عنصری، مسجدي، منو چهري، سنایي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو، اسد طوسي او سيد حسن غزنوي. دا دوره د دري ژبې د رنسانس دوره ده. سلطان محمود غزنوي يو مدرسه د عروس فلک مسجد په خوا کې جوړه کړې وه، چې مجهز کتابتون يې درلود. د امپراطورۍ له ډيرو سيمو څخه يې عالمان راټول کړل، دلته د اسلام فقه او په نورو اسلامي علومو کې عالمان تربيه او بيا هند او ماورالنهر ته استول کېدل. څو د اسلام مقدس دين په خپرولو کې اغيزمن فعاليت سرته ورسوي. د مدرسې استادانو ته دولت معاش ورکاوه. ددې مدرسې زده کوونکي يوازې له غزني څخه نه وو؛ بلکې د امپراطورۍ له مختلفو سيمو څخه به د زده کړې لپاره راتلل او د دولت لخوا اعاشه او اباطه کېدل، موزيم يې هم جوړ کړی و چې مختلف اثار ورکې ساتل کېدل؛ يو ښکلې مسجد يې د عروس فلک په نوم هم جوړ کړې و(۴۶: ۶۲).

کله چې غزنويانو خپل پایتخت لاهور ته انتقال کړ، هغه ښار هم د سياست او سوداگرۍ له پلوه پرمختگ وکړ. د سلطان محمود په وخت کې يو شمير ديني عالمانو، متصوفينو، فيلسوفانو، روحانيونو، شاعرانو او اشرافو له افغانستان څخه هند ته سفر وکړ او هلته يې د يو نوي تمدن بنسټ کيښود چې د هند او افغان د تمدن په نوم ياديږي. له متصوفينو څخه مشهور يې علي بن عثمان همجوري او خواجه معين الدين چشتي وو، چې دې دواړو په هند کې ډير نفوذ پيدا کړ. اسلامي عالمانو د اسلام د مقدس دين په نشر کې ډيره ونډه واخېسته. د غزنويانو په دوره کې د هند، افغانستان او ماورالنهر ترمينځ ازادانه تگ راتگ د سوداگرۍ لپاره زمينه برابره کړه او دغو سوداگريزو اړيکو د امپراتوري په مختلفو سيمو کې د اسلام د مقدس دين د تبليغاتو له پاره هم زمينه برابره کړه. هغه نظامي، دولتي سياسي تشکيلات چې سلطان محمود غزنوي وضع کړی وو د هغه د وروستيو ځای ناستو له خوا عملي کېدل، که چيرې کوم تغيير راغلی وي هغه ډير کم دی. د غزنويانو د واکمنۍ قلمرو ډير پراخه و. ددې امپراطورۍ ادارې ډير مصرف ته اړتيا درلوده، د غزنوي دولت د عوايدو مهمې سرچينې عبارت وې له :

۲. جگړه بيزه غنيمتونه چې يوازې د سومنات له بت څخه له شل ميليونو دینارو څخه يې ډير غنيمتونه لاس ته راوړي وو.

۳. هغه سوغاتونه چې د محلي اميرانو له خوا به ورکول کېدل.

۴. خراج او ماليات چې د مختلفو سيمو له حاکمانو څخه اخېستل کېدل (۴۶:۶۶).

۴,۲۳. د (۱۲ - ۱۵) زيږديزې پيړۍ ترمينځ د افغانستان ټولنيز حالات

د غزنويانو واکمني د افغانستان په تاريخ کې له لسمې او دولسمې زيږديزې پيړۍ سره برابره ده، په دې دوره کې مينځنيو پيړيو خپل پراوونه طې کول، کرنې او د اوبو لگولو چارو پرمختگ وکړ؛ د اوبو بندونه جوړ شول، چې بند سلطان اوس هم موجود دی. صنعت او کسبه کارې په تيره بيا نساجۍ او فلزکارۍ ډير پرمختگ وکړ. په دې دوره کې لوړې ودانۍ او څلې جوړ شول. د بلخ، کابل نيشاپور، هرات او مرو ښارونه د مينځنۍ آسيا په لويو سوداگريزو ښارونو بدل شول. يوازې غزني دوه سوه زره نفوس درلود. د ورينمو لويه لار چې ډيره برخه يې د غزنويانو د امپراطورۍ له سيمو څخه تيرېدل، تل به لوی کاروانونه په دې لاره تيرېدل، او د چين هيوادېې له مديترانې سره تړه. په دې لار کې ځای پر ځای کاروان سرايونه جوړ او د لارې امنيت ټينگ و. دغو کاروانونو له افغانستان، چين، هند، ترکستان، عراق، مصر او شام څخه مالونه وړل راوړل. په دغو مالونو کې رختونه، عطر، مرثيان، څاروې، درمل، فلزي سامانونه، وسلې، قيمتي ډبرې، مسي لوبښي، کاغذ، وړۍ، پوستکي، خرمن، دانې، ډيوې او غوړي شامل وو (۲۷: ۱۲۹).

بادي او د اوبو ژرندې، د اوبو رايستلو څرخونه (ارهټونه)، اوربشې، غنم، وريجې، پنبه او د انگور توليد وده وکړه، او له مميزو، بادام او سرکې څخه شراب جوړيدل، د کرنې ترڅنگ غالي اوبدلو، رخت جوړولو، له وړيو څخه د د تگرونو او ليمڅيو جوړول، له فلزاتو څخه د وسلو جوړول او خټينو لوبښو جوړولو ډير پرمختگ کړی و. له سپينو زرو څخه به گانې جوړيدې، د يو من غنمو بيه يو درهم وه. زرگري او پښ گري، ترکاني او د ودانيو جوړولو پرمختگ وکړ. دولت منظم اداري او نظامي تشکيلات درلودل، قضايي، مالي او د جاسوسۍ چارو ډيره پراختيا کړې وه. په ټولو ښارونو کې جوماتونه او مدرسې ودانې شوې. د غزني ښار په ټوله آسيا کې د دري ادب زانگو بلل کېده. فردوسي او ابوريحان

البیروني زيات اثار وليکل. يو شمير شاعران لکه سنایي ، اسد ، مسعود سعد، ابوالنصر او سيد حسن غوندي شاعران وروزل شول. د تیرو تورل، د مانیو گچ کاري ، کاشي تورل، انځوريز لرگي به استعماليدل. د غزني څلی ، د بست طاق په دې دوره کې جوړ شوي دي. ښوونه او روزنه د عقیدې سره سم سرته رسیدهله. په هر حال په افغانستان کې هم د غزنویانو دوره لکه د نورو اسلامي هیوادونو په شان ورځ تر بلې د فقه او دريځ د کلکېدو او د ادبیانو، هنر، صنعت او د علومو د ودې دوره وه. خو فلسفه په تپه ودریده (۲۷ : ۱۳۶).

د غزنوي دولت ملکي تشکيلات د دولت د ځواک د کلکوالي دوره وه. د هیواد د ملکي ادارې په سر کې د وزارت دیوان و، چې د صدارت او ماليې د وزارت دندې یې سرته رسولې. د دیوان مشر ته یې دیوان صاحب یا خواجه بزرگ ویلي. دویم دیوان رسایل و، چې د تحریراتو رسمي دندې په خوا کې یې د پاچا د بهرنې سیاست چارې هم پرمخ بیولې. د رسایلو په دیوان کې د عربي، ترکي او هندي ژبو ژباړونکی مقرریدل. د رسایلو د دیوان صاحب به د تکړه منشیانو له ډلې څخه غوره کېدل او ځوان منشیان د شاگرد په توګه د معینیت په څانګه کې یې تنخوا په کار بوختیدل. درېیم مهم وزارت ((دیوان عرض)) و چې د جګړې د وزارت په توګه په نظامي چارو او د پوځ په برخه کې بوخت و. دغو دریو واړو وزارتونو د (صاحب بزرگ) یا د دربار وزیر او د گارد قوماندان سره یو ځای د پاچا تر مشرتوب لاندې دوزیرانو مجلس جوړاوه. خو وروستی پریکړه د پاچا ارادې پورې اړه درلوده. دیوان وکالت : حسابي چارې سرته رسولې. قاضي القضاة په مرکز کې د ولایتونو د قاضیانو په سر کې قرار درلود. د قاضي حکم پرته له ځنډ څخه د اجرا وړ و. مهمې بنديخانې په مندیش (غور) ، گردیز، جوزجان، کشمیر، ملتان او غزني کې په کلکو کلاو کې موجودې وې. چې سیاسي او جنایي بنديان به ورکې ساتل کېدل، بنديانو ته ډول ډول سزاګانې ورکول کېدلې (۲۷ : ۱۳۷).

د غزنویانو د پوځ شمیر سل زره تنه وو چې څلویښت زره یې سپاره عسکر په غزني کې وو، پوځ لویې وسله تون درلود، اوه سوه پیلان چې څه یې بار وړونکي او څه جګړه ایزه وو. د غزني د دربار مصرف دومره زیات نه وو، خو د خوراکونو د چمتو کولو لپاره لویه اداره وه چې ((تولیت سفر شاهي)) بلل کېده . پاچا به په لوړه چوتره باندې پرتخت ناست و، څو سوه مرئیانو چې د وشاخ خولی، د سپینوزرو خولی ، کمربندونه (ملاوستنی) او ځانګړې وسلې به یې درلودې شاوخوا به ولاړ وو. د چوترې پرمخ به شهزادگان او سپهه سالاران وو، او نور مامورین به په ټاکلو ځایونو ناست وو. سلطنتي حاجب د (دربار

مسولين) به د دربار په دروازه کې ولاړ وو، او د مرثيانو څو زره کسيزه گارد به د دربار له دروازې بهر ودریده. شهزاد گان هم د تشریفاتو پابند وو او که سرغړونه به یې وکړه بیا به اوچته غږونه ورباندې کېدل. جگړې ته د روانیدو پر مهال به پاچا پوځ له یو لوړ ځای څخه معاینه کاوه. د بهرنیو سفیرانو لیدنې هم ډیره پرتمینه بڼه درلوده، د سفیرانو هټ ته به د غزني په ټولو لویو لارو کې ښه راغلاست ویل کېده. د پاچا لیک په پټه راغوبتل کېده. له ژباړې وروسته بیرته ورکول کېده. سفیرانو ته د راتگ په دريو لومړیو ورځو کې به شل زره درهم او یو شمیر قیمتي سوغاتونه ورکول کېدل. او د رخصتیدو په ورځ به تر دوو سوو زرو درهمو پورې نقدي او د سپینو زرو یو براق لرونکي آس، قیمتي جامې، یو څه مشک، عود او کافور سفیر ته ورکول کېدل (۱۴۱: ۲۷).

سره له دې د غزني دولت خپلو عسکرو ته به نقدي پیسې ورکولې خو لویو افسرانو او زورمندانو ډیرې ځمکې درلودې. مرثیان به تر روزنې لاندې نیول کېدل. چې کله به آزاد شول د مامورینو په توگه هم منل کېدل. په غزنوي دولت کې نسب او هم د پوهې د معیار سره سم درناوي کېده. د غزنوي دولت عواید له سل میلیونو درهمو څخه زیات وو چې جنسي او نقدي بڼه یې درلوده. د جگړو غنیمتونه او مصادره شوي شتمني د دولت په لگښتونو کې به مصرفیده. لکه د ځینو غزنوي پاچاهانو د دربار لوړ لگښت، د حرمسرای لگښت، د شاهي کورنۍ لگښتونه، د پوځ لگښت او معاش، د ملکي مامورینو معاشونه، د روحانیونو مستمري او معاشونه، د شاعرانو مستمري معاشونه، د لرې پرتو ولایتونو د والیانو معاشونه، چې په غزني کې به اوسیدل د میاشتي پنځه زره درهمه او په کال کې به یې دوه سوغاتونه اخیستل. د لارو جوړول او رغونه، د پلونو جوړول، د جوماتونو ابادول، د حکومتی ودانیو او بنسټونو جوړول او نورو برخو کې به مصرفېدل (۲۷: ۱۴۲).

۴,۲۴. د غزنویانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

د غزنویانو واکمنۍ د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال ډیر پرمختگ وکړ او یو لوی اسلامي دولت یې تاسیس کړ. خو د هغه له واکمنۍ وروسته د هغه د ځای ناستو تر مینځ مخالفت، د سلجوقيانو مخالفت، د غوریانو سره دښمني او د غزه ترکانو په مقابل کې ماتې د هغوی په سقوط کې مهمه ونډه درلوده، چې ورته په لاندې ډول اشاره شوې ده:

- د غزنویانو د سقوط ستر لالونه د سلجوقیانو مخالفت او د سلجوقیانو په مقابل کې د لومړي مسعود ماتی او د سلطان سنجر پواسطه د بهرام شاه واک ته رسیدل.
- له غوریانو سره مخالفت ، د بهرام شاه له خوا د قطب الدین غوري وژنه.
- د واک پر سر د شهزاده گانو ترمینځ مخالفت
- د سیف الدین غوري وژنه چې په غچ کې یې سلطان علاولدين جهان سوز د غزني ښار وسوزاوه.
- د بهرام شاه له خوا د غزني پرېښودل
- د غزه ترکانو په مقابل کې ماتي او لاهور ته د پلازمینې انتقالول.

لنډيز

د غزنويانو د واکمنۍ دوره د افغانستان په تاريخ کې ځانگړې ځای لري، ځکه د دوی د واکمنۍ پر مهال به د هند او اوسنۍ ايران ډيرې سيمې د افغانستان د واکمنانو پواسطه اداره کېدلې. سلطان محمود غزنوي په هند کې د اسلام د مقدس دين په خپرېدو کې ستره ونډه درلوده او د نړۍ د لويو امپراطورانو څخه شميرل کېده. سلطان محمود غزنوي پخپله په دغو جگړو کې د اسلام د مقدس دين د خپرېدو لپاره گډون کاوه او غازي هم ورته ويل کېده. سلطان محمود غزنوي د خپلې واکمنۍ پر مهال دغه لوی اسلامي دولت په نښه شان اداره کړ. د ده د واکمنۍ پر مهال د علومو زده کړې ترقي وکړه، او د ديني روزنې لپاره يې يوه مدرسه جوړه کړې وه چې تقريباً درې زره شاگردانو به ورکې درس وايه. سلطان محمود غزنوي د دولت د ادارې لپاره ځانگړې تشکيلات جوړ او هر ديوان به جلا دنده سرته رسوله. د سلطان محمود غزنوي له خوا د سومنات د بت خانې فتح او ددې بت ماتول د اسلام په تاريخ کې يوه ستره بريا ده. سلطان محمود غزنوي يو لوی اسلامي دولت افغانانو او خپلو وارثينو ته په ميراث پرېښود. له ده وروسته د غزني دربار د دربار د مشرانو تر واک لاندې راغی. هغوی لومړی د سلطان محمود غزنوي له مړينې وروسته د مسعود او محمد ترمينځ د اختلاف له امله په دوه ډلو ووېشل شول حتی د دربار ځينو مشرانو محمد نه پرېښود چې واک مسعود ته وسپاري او هغه يې جگړې ته لمسوه.

کله چې مسعود له محمد څخه واک په زور ونيوه، نو هغه يې بندي کړ. وروسته پخپله سلطان مسعود د محمد او د هغه د زامنو او پلويانو پواسطه ووژل شو. مودود د خپل پلار د وژلو له امله اړ شو چې له سلجوقيانو سره جگړه پرېږدي او د خپل پلار د انتقام په خاطر له خپل کاکا سره د جگړې په خاطر تياری ونيسي. مودود لږه موده وروسته دننگرهار په فتح آباد کې محمد ته ماتې ورکړه او د خپل پلار قاتلين يې ووژل. د مودود له مړينې وروسته د دربار مشرانو د مودود څلور کلن زوی دويم مسعود د پاچا په توگه او د هغه کاکا علي يې د هغه د نايب په توگه وټاکه خو له هغه سره به مرسته وکړې. خو علي ډير ژر په دويم مسعود کودتاه وکړه او واک يې په خپل لاس کې واخېست، خو هغه هم د دربار مشرانو له واک څخه ليری او پر ځای يې د سلطان محمود غزنوي زوی عبدالرشيد واک ته ورساوه. د طغرل نمک حرام پواسطه د واک نيول چې د غزنوي له کورنۍ سره يې اړيکې نه درلودې، ډير ژر له واک څخه ليری شو او د هغه پرځای د محمود غزنوي لمسی د لومړی مسعود زوی فرخ زاد واک ته

ورسید. دې پېښو د غزنویانو واکمنۍ لپاره د سقوط زمينه برابره کړه، خو په ځانگړي ډول د سنجر پواسطه د بهرام واک ته رسول او په خطبه کې د سلجوقي واکمن نوم اخیستل د غزنویانو واکمني د سقوط سره مخ کړه، خو کله چې غزنویانو د غزه ترکانو په مقابل کې ماتې وخوړه او خپله پلازمینه یې لاهور ته انتقال کړه، نو د غزنویانو واکمني عملاً په افغانستان کې سقوط وکړ.

غزنویانو سل زره تنه پوځ درلود چې خلویښت زره یې په غزني کې وو. په غزني کې یو لوی وسله تون هم موجود وو. اوه سوه پیلان یې درلودل چې څه یې بار وړونکې او څه یې جگړه ایز وو. خپلو عسکرو ته یې نقدي پیسې ورکولې خو افسرانو یې ځمکې هم درلودلې.

سلطان محمود غزنوي غنیمتونه او غلامان د اسلام د مقدس دین د اصولو سره سم قبلول. په ټولو ځایونو کې یې بودايي معبدونه په مسجدونو بدلول. په اقتصادي برخه کې یې د اوبو بندونه جوړ او کرنیزې ځمکې یې ابادې کړې. کسبگری هم په دې دوره کې وده وکړه.

پوښتنې

1. ولې د غزنويانو د کورنۍ بنسټ اېښودونکی الپتگین د ساماني پاچا په ټاکنه کې له اختلاف وروسته پر غزني ښار حمله وکړه؟
2. د غوريانو او غزنويانو ترمنځ اختلاف د غزنويانو په سقوط کې څه اغېزه درلوده؟
3. د غزنوي شهزاد گانو د خپل مینځي اختلاف پایلې څه وې؟
4. د بهرام شاه واک ته رسولو کې د سلطان سنجر مداخلې څه منفي اغېز درلود؟

د غزنویانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمني موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	الپتگین	(۳۵۱-۳۵۲ هـ ق) (۳۴۱-۳۴۲ هـ ش) (۹۶۲-۹۶۳ ز)
۲	اسحق	(۳۵۲-۳۵۵ هـ ق) (۳۴۲-۳۴۵ هـ ش) (۹۶۳-۹۶۶ ز)
۳	بلکاتگین	(۳۵۵-۳۶۵ هـ ق) (۳۴۵-۳۵۵ هـ ش) (۹۶۶-۹۷۷ ز)
۴	پریتگین	(۳۶۵-۳۶۶ هـ ق) (۳۵۵-۳۵۶ هـ ش) (۹۷۷-۹۷۸ ز)
۵	سبکتگین	(۳۶۶-۳۸۷ هـ ق) (۳۵۶-۳۷۶ هـ ش) (۹۷۸-۹۹۸ ز)
۶	اسمعیل	۳۸۷-۳۸۸ هـ ق
۷	سلطان محمود	(۳۸۸-۴۲۱ هـ ق) (۳۷۶-۴۰۹ هـ ش) (۹۹۸-۱۰۳۱ ز)
۸	محمد	(۴۲۱-۴۲۱ هـ ق) (۴۰۹-۴۰۹ هـ ش) (۱۰۳۱-۱۰۳۱ ز)
۹	لومړی مسعود	(۴۲۱-۴۳۲ هـ ق) (۴۰۹-۴۲۰ هـ ش) (۱۰۳۱-۱۰۴۲ ز)

(۴۳۲-۴۴۱هـ.ق) (۴۲۰-۴۲۹هـ.ش) (۱۰۴۲-۱۰۵۱ز)	مودود	۱۰
(۴۴۱-۴۴۱هـ.ق) (۴۲۹-۴۲۹هـ.ش) (۱۰۵۱-۱۰۵۱ز)	دویم مسعود	۱۱
(۴۴۱-۴۴۱هـ.ق) (۴۲۹-۴۲۹هـ.ش) (۱۰۵۱-۱۰۵۱ز)	علی	۱۲
(۴۴۱-۴۴۴هـ.ق) (۴۲۹-۴۳۲هـ.ش) (۱۰۵۱-۱۰۵۴ز)	عبدالرشید	۱۳
(۴۴۴-۴۴۴هـ.ق) (۴۳۲-۴۳۲هـ.ش) (۱۰۵۴-۱۰۵۴ز)	طغرل	۱۴
(۴۴۴-۴۵۱هـ.ق) (۴۳۲-۴۳۹هـ.ش) (۱۰۵۴-۱۰۶۱ز)	فرخ زاد	۱۵
(۴۵۱-۴۹۲هـ.ق) (۴۳۹-۴۷۹هـ.ش) (۱۰۶۱-۱۱۰۱ز)	ابراهیم	۱۶
(۴۹۲-۵۰۹هـ.ق) (۴۷۹-۴۹۵هـ.ش) (۱۱۰۱-۱۱۱۸ز)	درپیم مسعود	۱۷
(۵۰۹-۵۱۱هـ.ق) (۴۹۵-۴۹۷هـ.ش) (۱۱۱۸-۱۱۲۰ز)	ارسلان شاه	۱۸
(۵۱۱-۵۵۲هـ.ق) (۴۹۷-۵۳۸هـ.ش) (۱۱۲۰-۱۱۶۰ز)	بهرام شاه	۱۹

(۵۵۷-۵۵۲ هـ ق) (۵۴۲-۵۳۸ هـ ش) (۱۱۶۵-۱۱۶۰ ز)	خسرو شاه	۲۰
(۵۸۲-۵۵۷ هـ ق) (۵۶۷-۵۴۲ هـ ش) (۱۱۹۰-۱۱۶۵ ز)	خسرو ملک	۲۱

۴,۱. جدول: پورتنی. جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۴,۱. گراف: لاندینی. گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د غزنوي کورنۍ واکمنان

الپتگین (۳۵۱-۳۵۲ هـ ق)

اسحق د الپتگین زوی (۳۵۲-۳۵۵ هـ ق)

بلکا تگین د الپتگین د ساتونکي گارد قوماندان (۳۵۵-۳۶۵ هـ ق)

پريتگين د الپتگين غلام او جنرال (۳۶۵-۳۶۶ هـ ق)

سبکتگین د الپتگین زوم (۳۶۶-۳۸۷ هـ ق)

سلطان محمود (۳۸۸-۴۲۱ هـ ق)

اسمعیل (۳۸۷-۳۸۸ هـ ق) او ه میاشتی

عبدالرشید (۴۴۱-۴۴۴ هـ ق)

سلطان مسعود (۴۲۱-۴۳۲ هـ ق)

محمد (۴۲۱-۴۲۱ هـ ق)

سلطان مسعود (۴۲۱-۴۳۲ هـ ق)

ابراهیم

(۴۹۲-۴۵۱ هـ ق)

فرخ زاد

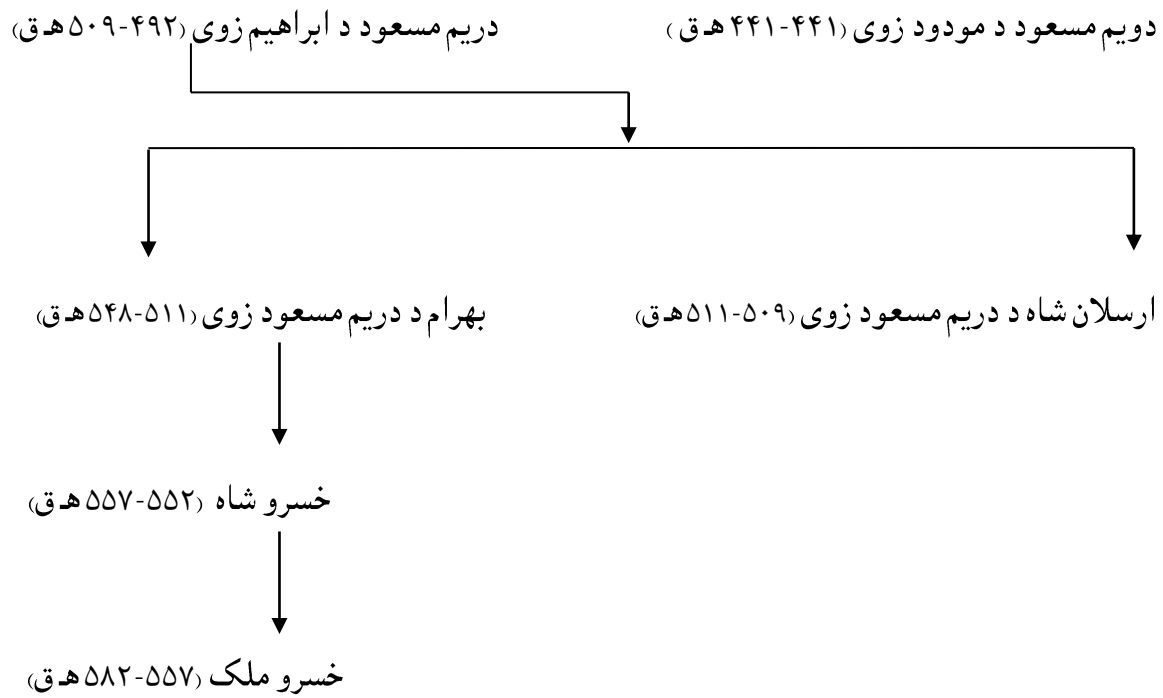
(۴۵۱-۴۴۱ هـ ق)

علي

(۴۴۱-۴۴۱ هـ ق)

سلطان مودود

(۴۴۱-۴۳۲ هـ ق)

نوټ: طغرل نمک حرام د سلطان محمود غزنوي د کورنۍ سره اړیکه نه لري.

طغرل نمک حرام (۴۴۴-۴۴۴ هق)

پنجم خپرکی

د سلجوقیانو دولت

پیلیزه

سلجوقیان له ترکی قومونو څخه یو قوم دی چې کسب یې مالداري وه او تل به له یوه ځای څخه بل ځای ته د څر ځای د موندنې په خاطر لیریدل. د سلجوق پلار دقاق یا توقاق تیمور نومیده. سلجوق په ماورالنهر کې د محلي امیرانو د واک لاندې ژوند کاوه. تر هغه پورې چې د سامانیانو واکمني د سیحون په شاوخوا سیمو کې ټینګه وه؛ سلجوقیانو د سامانیانو په خاوره باندې د تېرې جرئت نه شو کولای، خو کله چې د بې اتفاقی په وجه د سامانیانو واکمني کمزورې شوه؛ سلجوق له دې وضعیت څخه ګټه واخېسته، له جیحون څخه راتیر او په جند کې میشت شو. سلجوق په دغه وخت کې د اسلام مقدس دین قبول او مسلمان شو. سلجوق له هغو ترکانو سره جگړه کوله چې مسلمانان شوی نه وو. سلجوق ډیر شهرت وموند. د ماورالنهر محلي واکمنانو هم د خپلو دښمنانو د له مینځه وړلو له پاره له سلجوق څخه د مرستې غوښتنه کوله. کله چې سلجوق د جند په ښار کې مړ شو، دده د واکمنۍ ساحه دده د څلورو زامنو (یبغور ارسلان چې په اسرائیل مشهور و ، میکائیل، یونس او موسی)

له خوا اداره كېده . د سلجوق زوی اسرائیل د علي تگین سره د سلطان محمود غزنوي په مقابل كې مرسته وكړه. خو سلطان محمود غزنوي د آمو له سیند څخه تیر شو، علي تگین وټنبتیده؛ او اسرائیل د سلطان محمود له خوا په ۴۱۶ هـ ق کال د کشمیر د کالنجر په کلا كې بندي شو. ددې قوم یو شمیر مشرانو له سلطان محمود غزنوي څخه په افغانستان كې د میشته كېدو غوښتنه وكړه، سلطان محمود غزنوي په افغانستان كې د سلجوقيانو څلورو زرو كورنیو ته په دې شرط چې وسلې به نه ساتي د میشته كېدو اجازه وركړه. دا د سلطان محمود غزنوي یوه لویه تیروتنه وه چې سلجوق (ترکانو) ته یې د اریانا (افغانستان) دروازې پرانیستی چې بیا د همدې قوم مشرانو د سلطان محمود اولادې ته ستونزي پیدا كړی. په ۴۱۸ هـ ق کال سلجوقيانو په جوزجان (نیسیایا) ولایت كې د خلکو د مالونو په لوټولو پیل وكړ. خلکو غزنوي سلطان محمود ته شكایت وكړ، هغه یو پوځ ورولیږه، دوی ته یې سزا وركړه. د مسعود د پاچاهۍ پرمهال سلجوقيانو به پر مروه، هرات، ترمذ او بلخ باندې تل حملې كولې او مسعود به دوی له خپلې خاورې څخه شړل، مگر د میکائیل زامنو داود چغري بیک او طغرل له ډیرو جگړو وروسته په یوې جگړې كې په ۴۲۹ هـ ق کال مسعود ته ماتې وركړه. بلخ، نیشاپور او مروه یې له مسعود څخه ونيول. او په نیشاپور^۱ كې یې تاج پر سر كینود او خپله پاچاهي یې اعلان كړه. د سلجوقيانو واكمني له یو شمیر هیوادونو سره ارتباط لري خو مونږ دلته یوازې پر هغې برخې بحث كوو كوم چې افغانستان پورې اړه لري.

۱, ۵. د ركن الدين ابوطالب طغرل بیک واكمني (۴۵۵-۴۲۹ هـ ق)

(۴۴۲-۴۱۶ هـ ش)

(۱۰۶۴-۱۰۳۸ ز)

كله چې د میکائیل زوی، طغرل بیک د دندانقان په جگړه كې سلطان مسعود ته په ۴۲۹ هـ ق كې ماتې وركړه؛ په همدې کال (۴۲۹ هـ ق) كې یې د پاچاهي تاج په سر كړ او پاچاهي یې په نیشاپور كې اعلان كړه. طغرل بیک خپل ورور یبغور د لویدیځ افغانستان یعنی پوشنج، هرات او سیستان د حاکم په توگه وټاکه او په ۴۳۲ هـ ق کال نوموړی تر بست (هلمند) پورې پرمخ ولاړ. دده ورور داود چغري بیک له مروې او سرخس څخه نیولې تر بلخ او شبرغان پورې سیمې ونيولې، د بلخ په

^۱ نیشاپور او مروه هغه وخت د افغانستان (خراسان) د خاورې جز و.

علي آباد کي يې د سلطان مسعود لښکرو ته ماتې ورکړه او د خپل نفوذ ساحه يې په سويل کې تر سيستان او شمال کې تر بلخ او تخارستان پورې وغځوله. له سلطان مسعود وروسته سلطان مودوده غزني څخه خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی سيستان ته د جگړې له پاره واستوه، خو بريالی نشو، په مقابل کې تخارستان، بلخ، ترمذ، قباديان او وخت يې ترې ونيول (۱۰: ۱۶۸-۱۶۹).

طغرل بيک د سلجوقيانو لومړی پاچا و. نوموړی يو زړور، د ټينگ عزم او د جگړې په هنر پوه شخص و. په نيشاپور کې د پاچاهۍ له اعلان وروسته د اصفهان، بغداد او نورو سيمو په نيولو بريالی شو. د اصفهان له نيولو وروسته يې هغه ځای (اصفهان) د خپلې پلازمينې په توگه وټاکه او د بغداد د خليفه لور يې په نکاح کړه. د طغرل بيک په واسطه د بغداد له نيولو وروسته عباسي خليفه په ۱۰۵۵ هـ ق خپل واک له لاسه ورکړ او د سلجوقيانو تر مستقيم تسلط لاندې و. اما د مذهبي لارښود په توگه سلجوقيانو دده احترام کاوه. د طغرل وزير عبدالملک خراسانی د سلجوقيانو د واکمنۍ د نفوذ په پراختيا کې مهمه ونډه درلوده. نوموړی د دربار د دري او عربي برخې منشي هم و او له لويو عالمانو او لويانو څخه گڼل کېږي. د سلجوقي دولت ډير کارونه به دده په تدبير او سياست اداره کېدل. په ۴۵۵ هـ ق طغرل بيک مړ او پر ځای يې زوی الپ ارسلان پاچا شو (۴۶: ۶۸).

طغرل سلجوقي د خپل مهال يو ځواکمن پاچا و؛ د ايران سياسي يووالی تر ساسانيانو وروسته د همدې په لاس ټينگ شو. هغه ديلمي واکمنو ته ماتې ورکړه او بغداد يې هم ونيوه، بيا يې شام ونيو او د گرجستان له عيسويانو سره يې جگړې وکړې او په ۱۰۶۳ ز کې مړ شو (۲۷: ۱۴۳).

د طغرل بيک اداره په دوو برخو ويشل شوی وه، چې يو يې درگاه^۱ او بل يې ديوان و. درگاه د سلطان په حرم پورې ارتباط درلود، د هغې مالي او اقتصادي چارې ځانگړي وکیل اداره کولې، چې ددې ادارې په سر کې به يو مشهور شخص مقررېده چې د وزير او لويو امريانو په حساب کې راته، د درگاه بلې برخې د ملکي، نظامي، مذهبي اشخاصو، پوهانو او نورو د هرکلی برخه وه. وزيرانو به مستقيماً له سلطان سره خپلې ستونزې شريکولې او ورتلل يې آزاد وو. خو د ملک شاه په وخت کې وکیل د لوړو ملکي او نظامي افسرانو او سلطان ترمينځ د تگ راتگ مسؤل و. وروسته ((امير بار)) چې نظامي افسر به وه د وکیل ځای ونيو. له دې پرته يو بل منصب حاجب کبير هم موجود و، چې وروسته

¹ دغه ارگان د طغرل بيک په حرم پورې ارتباط درلود. ددې ارگان مالي او اقتصادي چارې ځانگړي کس اداره کولی.

له وزیر څخه د هیواد مهم شخص گڼل کېده . د طغرل بیک په وخت کې یو بل تن د نگهبان ریس په نوم و، چې پنځوس لرگین کوتک لرونکی کسان یې په اختیار کې درلودل. د هغوی دنده دا وه چې خلک به یې په غاړه کې وهل او بندیکانۍ کې به یې اچول. د ادارې بله برخه دیوانونو جوړوله، د هر دیوان په سر کې وزیر قرار درلود. سلجوقی وزیرانو نظامي دندې هم درلودې. وزیر به مالي چاري څارلې، د مصرف او عایداتو ډول یې د مستوفیت په واسطه معلومه. د پوځ حقوق یې کنترولول. ((دیوان اعلی)) چې په سر کې وزیر قرار درلود، په څلورو برخو (دیوان رسایل، دیوان استیفا، دیوان اشراف الممالک او عرض دیوان) ویشل شوی و. وروسته نور دیوانونه لکه دیوان خالص یا خالصه چې له سلطنتي ملکیتونو څخه څارنه کوله؛ دیوان مصادره هم تاسیس شو. ځینی اداري تشکیلات هم په پلازمینه کې موجود وو. له طغرل بیک وروسته د هغه ځای ناستو هم له همدغو تشکیلاتو څخه گټه اخیسته (۴: ۹۶).

۵،۲. د الپ ارسلان واکمني (۴۶۵-۴۵۵ هـ ق)

(۴۵۲-۴۴۲ هـ ش)

(۱۰۷۴-۱۰۶۴ ز)

د طغرل بیک له مړینې وروسته د هغه وراره د داود چغري بیک زوی الپ ارسلان واک ته ورسید. الپ ارسلان د روم امپراطورۍ لښکرو ته په ترکیه کې ماتې ورکړه. ارمنستان او ترکیه کې د روم امپراطور رومانوس دیو جانوس ته ماتې ورکړه او د نوموړی دیوجانوس لور یې خپل زوی ملک شاه ته واده کړه. او عبدالملک یې مړ کړ او د خراسان یو نامتو عالم خواجه نظام الملک طوسي یې چې شافعي مذهب او با تدبیره سپی و، د خپل وزیر په توگه وټاکه. الپ ارسلان د طوسي په مرسته په هیواد کې نظم ټینګ کړ (۱۴۴: ۲۷).

الپ ارسلان په افغانستان کې خپلو حملو ته دوام ورکړ. تخار، بلخ او ترمذ یې ونیول، که څه هم د غزني له پاچا ابراهیم سره یې بڼې اړیکې درلودې. د الپ ارسلان له مشهورو وزیرانو څخه یو هم ابوعلی حسن بن علي بن اسحق چې د نظام الملک طوسي خراساني لقب یې درلود، ده د الپ ارسلان د واکمنۍ پرمهال د سلجوقی دولت په پرمختگ کې ستره ونډه درلوده. الپ ارسلان په ۱۰۶۴ ز کال په ماورالنهر کې د ختل (ترمذ) ته لښکر کشی وکړه او هغه یې تر خپل کنترول لاندې راوست. کله چې

غزنوي دولت د بلخ او ترمذ کنترول له لاسه ورکړ، دا دواړه ولایتونه هم د سلجوقیانو لاس ته ورغلل. د دواړو ولایتونو خلکو شورشونه کول، خو الپ ارسلان له ډیرو ستونزمنو جگړو وروسته دغه شورشونه آرام کړل. الپ ارسلان په ډیر شجاعت او زړورتیا سره، پر هغو کلاگانو چې د غرونو په لوړو برخو کې جوړې شوی وې، حملې وکړې. یو کال وروسته یې په ۱۰۶۵ ز کال له خوارزمه څخه په جند (Jand) او ساوران (Sawran) حمله وکړه، د هغه ځای حاکم له جگړې پرته دې سلجوقي واکمن ته ځان تسلیم کړ. الپ ارسلان نوموړی حاکم چې په داوطلبانه توګه تسلیم شوی و، په خپل حال پرېښود. هغه د پخوا په څېر خپل حاکمیت ته دوام ورکړه. الپ ارسلان د طمغاچ خان ابراهیم د واکمنۍ په سیمه حمله وکړه. ابراهیم خان د بغداد د خلافت دربار ته له الپ ارسلان څخه شکایت وکړ. خو د خلافت دربار له دوی سره مرسته ونشووه کولی. دویم ځل په ۱۰۷۳ ز کال الپ ارسلان د یو لوی لښکر سره چې (۲۰۰۰۰۰) دوه سوه زرو ته یې شمیر رسیده پر ماورالنهر حمله وکړه، خو دا ځل لښکر کشي د الپ ارسلان د مړینې له امله له ناکامۍ سره مخ شوه، ځکه الپ ارسلان د یو کلا د اوسیدونکي د خنجر د ضربې له امله مړ شو. د الپ ارسلان له وژل کېدو وروسته دهغه زوی ملک شاه پاچاشو (۲۵۶:۲-۲۵۷).

۵,۳. د ملک شاه واکمني (۴۸۵-۴۶۵ هـ ق)

(۴۷۲-۴۵۲ هـ ش)

(۱۰۹۴-۱۰۷۴ ز)

د الپ ارسلان له مړینې وروسته د هغه له شپږو زامنو څخه ملک شاه چې په لیاقت او جرئت کې تر نورو ښه و او د پلار له خوا د ځای ناستي په توګه ټاکل شوی و؛ د جلال الدوله معزالدين ابوالفتح حسن ملک شاه په نوم پاچا شو. ملک شاه د غزني د پاچا ابراهیم له زوی سره دوستانه اړیکې درلودې، زابلستان او کابل یې تر لاهور پورې غزنوي دولت ته پرېښودل. په دغه وخت کې د ملک شاه ورور تکش په بلخ کې یاغي شو، ملک شاه هغه په ترمذ کې ونیو او ړوند یې کړ (۱۱: ۸۲۹).

ملک شاه هم د پلار د وخت پوه وزیر نظام الدین خراساني طوسي د خپل وزیر په توګه وټاکه؛ د دې وزیر تدبیرونو د دولت د واک په ټینګښت کې ډیره اغیزه درلوده. د ملک شاه د واکمنۍ پرمهال یو شمیر شورشونه په ځینو سیمو کې پیدا شوی وو؛ خو دده د پوه وزیر طوسي په لاس آرام شول او په کوچنۍ اسیا (ترکیه) کې یې خپل نفوذ ټینګ کړ. د خپلې واکمنۍ سیمې ته یې د مرکزي اسیا له

کاشغر څخه تر مدیترانې بحیرې پورې پراختیا ورکړه. دده په واکمنۍ کې بیت المقدس او سوریه شامل شول. خو کله چې ملک شاه سمرقند ته ورسید د سمرقند حاکم د سولې لاره خپله کړه، ملک شاه هم د سولې لاره ورسره ومنله. دواړو لوریو د مینځگړتوب لپاره نظام الملک ته مراجعه وکړه، ملک شاه له شمس الملک سره له روغی وروسته بیرته خراسان ته راغی (۲: ۲۵۷).

دویم ځل ملک شاه په ۱۰۸۹ ز کال کې بخارا فتح او سمرقند یې کلابند کړ؛ په سمرقند کې ملک له سخت مقاومت سره مخامخ شو، د سمرقند حاکم ټولو امنیتي مسؤلینو ته امر ورکړ چې له ښار څخه کلکه ساتنه وکړي، خو د سمرقند له امرینو څخه د یو امر زوی له ملک شاه سره بندي و، ملک شاه د هغه پلار تهدید کړ چې زوی دې وژنم، نوموړي له همدې امله له برج څخه ښه دفاع ونه کړه. د ملک شاه پوځ ته یې اجازه ورکړه چې هغه برج ونیسي، په دې ترتیب د ملک شاه پوځونو سمرقند ونیو. د سمرقند حاکم چې په یوه کور کې پټ شوی و، هغه یې پیدا کړ او رسې په غاړه یې ملک شاه ته راوست. ملک شاه امر وکړ چې هغه اصفهان ته واستوي. ملک شاه له سمرقند څخه اوزگند ته ولاړ، د ملک شاه په غوښتنه د کاشغر خان (حاکم) دده حضور ته راغی او په داوطلبانه ډول ملک شاه ته تسلیم شو. د کاشغر حاکم امر وکړ چې خطبه د ملک شاه په نوم ووایي او هم سیکه دده په نوم ضرب کړي. ملک شاه خراسان ته راغی او سمرقند کې یې خپل نائب پرېښود. په دې ترتیب سمرقند او کاشغر ددوی په واکمنۍ کې شامل شول (۲: ۲۶۱).

د سلجوقیانو د قلمرو پراختیا ددې سبب شوه چې په هره سیمه کې یو مشر د حاکم په توګه وټاکل شي. د هر حاکم قدرت به په تدریجي توګه زیاتیده، چې وروسته د ملک شاه سلجوقي د ځای ناستو د واکمنۍ پرمهال له سلجوقي دولت څخه جلا شول او جلا جلا سلجوقي دولتونه یې مینځ ته راوړل. لکه د کرمان سلجوقیانو حکومت، د شام (سوریه) د سلجوقیانو حکومت، د عراق د سلجوقیانو حکومت، د کردستان او د ترکی د سلجوقیانو د حکومت په نوم هر یوه خپل استقلال اعلان کړ. په دې توګه د کرمان د سلجوقیانو حکومت غزه ترکانو، د شام (سوریه) د سلجوقیانو حکومت، د عراق او کردستان د سلجوقیانو حکومت خوارزم شاهانو له مینځه یوړل مګر د ترکی د سلجوقیانو حکومت تر ۱۴ مې زیږدیزې پیړۍ پورې دوام وکړ چې د عثمانیانو پواسطه له مینځه ولاړ. ملک شاه په ۴۸۵ هـ ق کال کې ومړ چې له مړینې وروسته یې زوی برکبارق واک ته ورسید (۴۶: ۷۰).

ملک شاه سلجوقی دري ادب پیاوړی کړ او ددیني علماو ملاتړ یې وکړ. دده وزیر نظام الملک د نظامیه په نوم گڼ شمیر مدرسې په بلخ، مرو، نیشاپور، پوشنگ، هرات، بغداد، اصفهان، بصره، امل او موصل کې جوړې کړې، چې شافعي مذهب پکې تدریس کېده. عمر خیام د همدې پاچا په امر تاریخ جلالی کتاب لیکلی دی. ملک شاه سره له دې لکه د الپ ارسلان په څېر بیسواد و، خو ده لکه د غزنوي پاچاهانو په څېر د ادب پالنه وکړه او خپل واک یې ټینګ کړ. خو دده د ځای ناستو لکه محمود، برکبارق، ملک شاه ثاني او محمد د واکمنیو پرمهال د سلجوقیانو اداره ډیره ضعیفه شو (۱۴۴: ۲۷).

۵,۴. د برکبارق واکمني (۴۹۸-۴۸۵ هـ ق)

(۴۸۵-۴۷۲ هـ ش)

(۱۱۰۷-۱۰۹۴ ز)

د ملک شاه له مړینې وروسته یې زوی برکبارق پاچا شو. نوموړې پاچا دولس کاله پاچاهي وکړه چې یوولس کاله یې له پاچاهي غوښتونکو سره په جگړو او نښتو تیره کړه او د هیواد د ابادۍ له پاره یې وخت پیدا نکړ؛ یوازې یو کال یې په ارامۍ سره پاچاهي وکړه. نوموړې په ۴۹۰ هـ ق کې خپل ورور سلطان سنجر په افغانستان کې د نیول شویو سیمو د حاکم په توګه مقرر کړ. دده له مړینې وروسته دده ورور ابوشجاع محمد پاچا شو. (۴۶: ۷۰).

د برکبارق د واکمنۍ پرمهال په سمرقند کې دده لخوا سلیمان تګین، محمود تګین او هارون تګین یو پر بل پسې د واک چارې په لاس کې واخېستی، چې د دوی اصل معلوم نه و. سلیمان تګین د داود کوچ زوی، محمود تګین د ضمغاج خان ابراهیم لمسی و. د برکبارق په واکمنۍ کې قدرخان جبرئیل د بغراخان محمد لمسی، نه یوازې د ماورالنهر ډیرې برخې ونیولې او په ۱۱۰۲ ز کال یې د سلجوقیانو په قلمرو حملې پیل کړې او ترمذ یې ونیو، مګر د سلطان سنجر سره یې په جگړه کې ماتې وخوړه او ووژل شو، چې دغه جگړه د جند ښار ته نږدې وه. سلطان احمد سنجر د سلیمان تګین زوی احمد تګین، چې د قدر خان د حملې پرمهال فرار کړی و، بیرته خراسان ته راوغوښت. محمد تګین د ارسلان خان لقب پر ځان کښود او تر ۱۱۳۰ ز کال پورې د ماورالنهر حاکم و (۲۶۴-۲۶۵).

۵,۵. د ابوشجاع محمد واکمني (۵۱۱-۴۹۸ هـ ق)

(۴۹۷-۴۸۵ هـ ش)

(۱۱۱۹-۱۱۰۷ ز)

له برکبارق وروسته د هغه ورور ابوشجاع محمد د غياث الدين ابوشجاع محمد په نوم پاچا شو. دده په واکمني کې ډيره گډوډي وه، خو نوموړې وضعیت آرام کړ. دده د واکمنۍ له مهمو پېښو څخه د صليبي جگړو پيل و چې د مسلمانانو او عيسويانو ترمنځ پيل شوې. سلطان سنجر د نوموړي د واکمنۍ پر مهال د افغانستان په نيول شويو سيمو کې د پاچاهۍ اعلان وکړ. د محمد ځای ناستو هم ونشواي کولی چې له سنجر څخه د افغانستان نيول شوي سيمي بيرته واخلي (۴۶: ۷۱).

د ابو شجاع محمد واکمنۍ پر مهال د ماورالنهر چارې د سنجر پواسطه څارل کېدلې. د قدر خان له ماتې وروسته د هغه ځای حاکم محمد تگين د ارسلان خان په لقب وټاکل شو. کله چې ارسلان خان له ساغر بيک سره د قراختايانو سره اړيکې درلودې جگړه پيل کړه، سلطان سنجر د ارسلان خان پلوي وکړه او د دواړو ترمنځ يې سره روغه وکړه. په ۱۱۰۹ ز کال ساغر بيک دويم ځل بغاوت وکړ. سنجر د خپل ټاکل شوي سلطان ارسلان خان پلويتوب وکړ. ارسلان خان د سنجر په مرسته ياغيان او شورشيان تابع کړل، وروسته له دې ارسلان خان شل کاله حکومت وکړ. ارسلان خان د بخارا بالاحصار ترميم او د بنار ديوالونه يې بيا له سره جوړ کړل. په ۱۱۲۱ ز کې يې جامع جومات هم جوړ کړ (۲: ۲۶۶).

۵,۶. د سلطان محمود سلجوقي واکمني (۵۱۳-۵۱۱ هـ ق)

(۴۹۸-۴۹۷ هـ ش)

(۱۱۲۰-۱۱۱۹ ز)

د ابوشجاع محمد له مړينې وروسته د هغه زوی سلطان محمود پاچا شو. سلطان محمود پر تخت باندې له کبناستلو وروسته لومړی د خپل کاکا سنجر سره چې د افغانستان په نيول شويو سيمو کې يې لا د مخه د سلطنت اعلان کړې و، جگړه وکړه. په پایله کې سلجوقي دولت په دوو برخو ووېشل شو.

په ختیځه برخه کې سلطان سنجر او په لویدیځه برخه کې سلطان محمود سلطنت کولو. له دې وروسته په افغانستان کې د سلطان سنجر واکمني پیل شوه (۴۶: ۷۱).

په دغه وخت کې افغانستان پر څلورو برخو ویشل شوی و، شمالي ولایتونه له تخارستانه تر مروې پورې مستقیماً په سنجری او سلجوقی دربار پورې اړه درلوده. د غور، بامیانو او گوزگانانو سیمې د هرات تر شاو خوا پورې د غوریانو تر لاس لاندې وې. زابل ولایت له هلمند څخه تر غزني، کابل، ننگرهار، پېښور او لاهور پورې د سلطان محمود غزنوي کورنۍ په واکمنۍ کې و. سیستان، زمينداوره تر زرنج، فراه پورې د سیستان په ملکانو پورې اړه درلوده، چې دغو ملکانو د سلجوقیانو، غوریانو او غزنویانو سره نښې اړیکې درلودې، چې د صفاریانو او د سیستان د ملکانو له پاته شونو (بقایاو) څخه وو (۸۳۰: ۱۱).

۵,۷. د سلطان احمد سنجر واکمني (په افغانستان کې د سلجوقیانو

واکمني) (۵۵۲-۵۱۱ هـ ق)

(۴۹۶-۵۳۷ هـ ش)

(۱۱۵۹-۱۱۱۸ ز)

سلطان سنجر د ملک شاه زوی د سلجوقیانو د کورنۍ د مشهورو پاچاهانو له جملې څخه دی. دده له پاچا کېدو سره سم د غزنوي دولت تجزیه او د غوریانو واکمني نوی د پراختیا او ټوکېدو په حال کې وه. سنجر لومړی ماورالنهر ته لښکر کشي وکړه. ماورالنهر ته له لښکر کشۍ وروسته یې له بهرام شاه سره مرسته وکړه. هغه یې په غزني کې واک ته ورساوه. تر لاهور پورې سیمې یې بهرام شاه ته پرېښودې (۸۲۹: ۱۱).

په تیر کې موهم ویلی وو چې بهرام شاه په خطبه کې له خپل نوم سره د سلطان سنجر نوم هم اضافه کړ. سلطان سنجر لومړنی سلجوقی پاچا و چې یوازې یې په خطبه کې د نوم په یادولو بسنه وکړه. سلطان سنجر مروه خپلې پلازمینې په توگه وټاکله. سلطان سنجر په جگړه کې سلطان علاؤالدين حسین جهان سوز ته ماتې ورکړه او بندي یې کړ. لږه موده وروسته یې علاؤالدين بیرته آزاد او د غور د محلي حاکم په توگه یې وټاکه. په غور او غزني باندې له بري وروسته سلطان سنجر له دريو دښمنانو

سره مخ شو. لومړی د خوارزم پاچا اتسز، دویم د قراخطایانو دولت او درېیم د غزه ترکانو له مخالفت سره مخ شو (۴۶:۷۱).

اتسز خوارزم شاه په ۵۳۰ هـ ق کال د سنجر پر ضد شورش وکړ او جرجانیه ته نږدې د هزار آسپ کلا ته یې پناه یوړه. سنجر په دغه کلا حمله وکړه، اتسز خوارزمشاه فرار وکړ. سلطان سنجر د خوارزم حکومت ونيو، اتسز د بدلې اخیستلو لپاره د قراخطایانو له دولت څخه د مرستې غوښتنه وکړه. قراخطایانو چې په ۵۱۹ هـ ق په کاشغر کې مستقل دولت تشکیل کړې و، تل یې هڅه کوله چې په مناسب وخت کې پر مسلمانانو حمله وکړي. اتسز له نوموړې پاچا څخه غوښتنه وکړه چې د سلطان د واکمنۍ په سیمو حمله وکړي. قراخطایانو په ۵۳۱ هـ ق پر ماورالنهر حمله وکړه او د سمرقند په ۳۶ کیلو مترۍ کې د دواړو قواوو ترمینځ جگړه ونښته. سلطان سنجر په دې جگړه کې ماتې وخوړه، تقریباً ۳۰ زره عسکر یې ووژل شول. سلطان سنجر سلجوقي ترمذ ته راوتښتید. گوره خان قراخطایي سمرقند او بخارا ونيول او چور یې کړل او اتسز خوارزم شاه یې د باج په ورکولو سره په خوارزم کې پریښود. له دې وروسته ماورالنهر د قراخطایانو تر نفوذ لاندې راغی او د سلجوقيانو له نفوذ څخه خلاص شو، تر څو چې سلطان محمد خوارزم شاه واک ته ورسید او د قراخطایانو نفوذ ته یې د پای ټکې کښېد. اتسز د سنجر له ماتې او خفگان څخه گټه واخیسته په ۵۴۲ هـ ق کې یې په مروه او نیشاپور حمله وکړه په لومړی وخت کې اتسز مروه او نیشاپور ونيول خو وروسته یې ماتې وخوړه. مگر د سلطان سنجر سیاسي او نظامي وضعیت د گوره خان (قراخطایانو) سره په جگړه کې له ماتې وروسته ډیر خراب و. په همدغه وخت کې غزه^۱ ترکانو هم د سنجر پر ضد شورش وکړ. سنجر د غزه ترکانو مقابلې ته تیار شو. د دوی ترمینځ پرلپسې جگړې وشوې. په پایله کې سنجر په ۵۴۸ هـ ق ماتې وخوړه او د خپلې میرمنې سره د غزه ترکانو له خوا بندي شو. څلور کاله په بند کې پاتې شو. د مروې ښار غزه ترکانو ونيو او چور یې کړ. د سنجر میرمن په بنديخانه کې مړه شوه. خو سنجر له بنديخانۍ څخه فرار وکړ. لږه موده وروسته هغه هم مړ شو. د سلطان سنجر له مړینې سره سم په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني پای ته ورسیده. خو دوو دولتونو (غوریانو او خوارزمشاهیانو) د غزه ترکانو د چور مخه ونيوله (۴۶:۷۲).

^۱ غزه ترکان د خوارزم په شاوخوا سیمو کې اوسیدل. دوی مسلمانان ول خو دا قبیلې د قراخطایانو له خوا چې بودايي دین یې درلود زوریدل. د سلطان سنجر په اجازه غزه ترکان په بلخ کې میشت شول چې کال به یې ۲۴ زره پسونه سنجر ته ورکول. په تدریج سره قدرت زیات شو چې د باج له ورکولو څخه انکار وکړ. سلطان سنجر د دوي درعیت کولو په خاطر له دوي سره جگړه وکړه خو په جگړه کې سلطان سنجر ماتې وخوړه (۴۶:۷۲).

۵,۸. د سلجوقيانو د دولت سقوط او د خوارزمشاهانو پياوړې کېدل

د سلجوقيانو دولت هغه وخت له سقوط سره مخ شو چې د دوی واکمني په څو محلي حکومتونو وویشل شوه، هر محلي حکومت به د خپل نفوذ د پراختیا له پاره هڅې کولې. په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني هغه وخت پای ته ورسیده چې سلطان احمد سنجر د غزه ترکانو سره په جگړه کې ماتې وخوړه او له غزه ترکانو سره نوموړی بندي شو. که څه هم سلطان احمد سنجر له بنديځانې څخه وتښتید، مگر ډیر ژر وفات شو. د نوموړي له مړینې وروسته په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني پای ته ورسیده، خو افغانستان کې د غوریانو نفوذ د پراختیا په حال کې و؛ چې د غزه ترکانو واک ته یې په غزني کې د پای ټکې کېښود. په خوارزم کې د خوارزمشاهانو واکمني ورځ تر بلې پیاوړې کېده، ترڅو چې یې په ماورالنهر کې یو پیاوړی دولت تاسیس کړ. ددې کورنۍ د پاچاهانو په لړ کې سلطان علاؤالدين محمد خوارزم شاه وتوانید چې یوه لویه امپراتوري تاسیس او تر هند پورې خپل نفوذ ته پراختیا ورکړي. خو د خوارزم شاهانو نفوذ د سلطان علاؤالدين محمد خوارزمي او چنگیز خان ترمینځ د اختلاف او جگړې په پایله کې ضعیفه او له مینځه ولاړ. په دې ډول په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني هم د قراختایانو د دولت (گوره خان) سره په جگړه کې له ماتې وروسته د سلطان سنجر سیاسي او نظامي وضعیت ډیر ضعیفه شو او د اتسز د حملې لپاره هم زمینه برابره شوه چې لومړی مروه او نیشاپور ونیسي، خو وروسته اتسز ماتې وخوړه. دې مخالفت د سلطان سنجر پرضد د غزه ترکانو د شورش لپاره زمینه برابره او غزه ترکان وتوانیدل چې سلطان سنجر ته ماتې ورکړي. د سلطان سنجر له ماتې او بندیتوب سره سم د سلجوقيانو واکمني په افغانستان کې پای ته ورسیده (۲۷: ۱۴۴).

۵,۹. د سلجوقي دولت کلتوري او ټولنيزې کړنې

کله چې سلجوقيان واک ته ورسیدل، ماورالنهر او خراسان یې ترخپل تسلط لاندې راوستل، وروسته یې خپل نفوذ ته د فارس تر لویدیځې څنډې، سیستان او عراق پورې پراختیا ورکړه. سلجوقيان په څر ځایونو کې د رمې له څرولو څخه پاچاهۍ ته ورسیدل، له همدې کبله سلجوقي واکمنانو په جگړه کې مهارت درلود. دوی د واک د پراختیا سره ډیره مینه درلوده. د سلجوقي پاچاهانو له خوا په لومړیو وختونو کې په اقتصادي، سیاسي او فرهنگي برخه کې کومه هڅه نه ده شوی. خو کله چې دوی په نیول شویو سیمو کې د هغو ځایونو له فرهنگ او تمدن سره آشنا شول، دوی د هغه ځای د خلکو د

فرهنگ تر اغیز لاندې راغلل؛ خو بیا هم د سامانیانو او غزنویانو په څېر یې فرهنگي او ټولنیزو هڅو ته ډیره پاملرنه ونکړه. خو له دې سره هم په لښکر کشیو مصروف وو. د پوه او با تدبیره وزیرانو لکه عبدالملک او نظام الملک په هڅو یو شمیر کارونه په علمي او فرهنگي برخه کې سرته ورسیدل، او نظام الملک طوسي په اداري او سیاسي برخه کې ډیرې هلې ځلې وکړې، لکه د ملک شاه سلجوقي د وزیر خواجه نظام ملک په هڅه په بلخ، مرو، نیشاپور، پوشتنگ، هرات، بغداد، اصفهان او بصره کې یو شمیر مدرسې د نظامیه په نوم جوړې شوې. عمر خیام تاریخ جلالی ولیکه، سره له دې چې ملک شاه د الپ ارسلان او سلطان احمد سنجر په څېر بیسواده وو. د سلجوقيانو د واکمنۍ پرمهال دربار ساده بڼه درلوده، تجمل او دولتي تشکیل کم شو. دیوان برید (د مخابراتو وزارت) له مینځه ولاړ. د جاسوسی دستگاه خپل اهمیت له لاسه ورکړ. مجازات یې زیات کړل. په سلجوقي دولت کې د نظامي خدمت په مقابل کې د ځمکو ورکړې رواج درلود، او د پیسو په عوض به یې ځمکې ورکولې. کوم ښارونه چې د سلجوقي واکمنانو ترحمله لاندې راغلل هغو ډیر زیان ولید. سلجوقيانو په فرهنگي برخه کې له غزنویانو څخه پیروي کوله. په سوداګرۍ کې یې هم لږ پرمختګ وکړ (۴:۹۱).

سلجوقيانو په بشپړ ډول د یوه قبیلوي ملکیت غوښتونکی وو. دولت یوازې د پاچا مال نه، بلکې د پاچا د ټولې کورنۍ مال یې باله، نو ځکه هر سلجوقي شهزاده چې به په هر ځای کې و، هلته به یې په خپل نوم خطبه جاري کوله. له همدې امله د سلجوقيانو لویه شاهنشاهي په ټوله مینځنۍ اسیا، کوچنۍ او مرکزي اسیا کې په څو څو حکومتونو وویشل شوه. سلجوقيانو غوښتل چې مینځنۍ اسیا د پخوانیو پاچاهانو په څېر په مطلق العنانه ډول اداره کړي، خو د روحانیونو او اشرافو له مخالفت سره به مخامخ کېدل. د ځمکه والو جګړې او تجزیه طلبی د سلجوقيانو د دورې یوه ډیره څرګنده نښه ده. د بیلګې په توګه په کوچنۍ اسیا کې د سلجوقيانو دولت په لسو کوچنیو حکومتونو ویشل شوی وه. د ځمکې قیمت ټیټ شو او د ځمکه والو په اقتصاد باندې یې ډیره بده اغیزه وکړه. د دوی په اقتصادي سیستم کې د لږ ځمکومالکانو اقتصاد ډیر خراب او حاکمه طبقې نور هم په رعیت ظلم زیات کړ (۲۷:۱۴۵).

سره له دې چې سلجوقيانو یوه لویه امپراتوري له افغانستان څخه تر عراقه پورې تشکیل کړه، ولې عباسي خلافت ته د روحاني مقام د درناوي په خاطر؛ په ټوله امپراطورۍ کې د عباسي خليفه نوم په خطبه کې اخېستل کېده. کله چې به خليفه خپل ځای ناستی ټاکه، سلجوقي پاچا به هغه ته هم

بعیت کاوہ. ہمدارنگہ کہ چیری بہ سلجوقی پاچا خپل خای ناستی تاکہ د ہغہ د اعتبار لپارہ بہ د بغداد د خلیفہ تائید اخیستل کبده (۴۹۳).

کہ خہ ہم د سلجوقیانو د واکمنی پرمہال افغانستان پہ خلورو برخو ویشل شوی و، شمالی ولایتونہ لہ تخارستان خخہ تر مروی د سنجر او سلجوقی دولت پوری اہہ درلودہ. د غور، بامیانو او گوزگانانو سیمی د ہرات تر شاوخوا پوری د غوریانو ترلاس لاندی وی. زابل ولایت لہ ہلمندہ تر غزنی، کابل، ننگرہار، پینبور او لاهور پوری د سلطان محمود کورنی پوری. د سیستان ولایت لہ بست او زمینداور، زرنج، تر فراہ پوری د سیستان پہ ملکانو پوری اہہ درلودہ، دغو ملکانو لہ سلجوقیانو، غوریانو او غزنویانو سرہ ہم اریکی ساتلی، خو د غزہ ترکانو سرہ د سلطان احمد سنجر جگرہ کی د سنجر لہ ماتپ سرہ سم پہ افغانستان کی د سلجوقیانو واکمنی پای تہ ورسیدہ (۱۰: ۱۷۰).

ہغہ ترکمنان چپ اوس ہم پہ افغانستان کی پہ ترکمنی ژبہ خبری کوی د هیواد د شمال پہ سرحدی سیمو کی میشت دی. ددی قوم یو شمیر یی اوس ہم کوچیان دی. د حیواناتو پہ خانگری ډول د پسونو او آسونو پہ روزنہ بوخت دی. یو شمیر یی پہ کرنیزو چارو او یو تعداد یی پہ بنارونو کی ژوند کوی، او پہ صنعت او سوداگری بوخت دی. د ترکمن قوم ډیرہ لویہ قبیلہ د تیکی (Tekes) قبیلہ دہ چپ د ہرات پہ حوزہ کی اوسیری. بلہ مہمہ قبیلہ ساراک (Sarak) نومیری چپ د میمنی د بنار پہ ۹۵ کیلو متری کی سرحد تہ نردی اوسیری. د ترکمن قوم درپیمہ لویہ قبیلہ یرسریز (Erseris) نومیری چپ د هیواد پہ شمال کی پہ تیت او پرک ډول اوسیری (۱۵: ۲۶۳).

د سلجوقیانو د واکمنی پر مہال د پاچا دربار تہ د دولتی مامورینو او د ظالم لہ زور او جبر خخہ د شکایت او د عدالت غوښتنی لپارہ ورتگ اسانہ وہ. ہر چا کولې شو چپ د پاچا دربار تہ ورشی او پاچا سرہ خبری وکړی. سلجوقی پاچا طغرل پہ اونې کی د یکشنبی او چہار شنبی د خلکو د شکایتونو د اوریدو او خپرلو دپارہ خانگری کری وی. سلجوقی پاچاہانو د عدالت د تینگیدو پہ خاطر پہ ولایتونو او مرکز کی قاضیان تاکلی وو او د ہغوی پہ چارو کی یی مداخلہ نہ کولہ. قاضی د حکم پہ صادرولو کی آزاد و. د ہغہ حکم بیا کتنی تہ اړتیا نہ درلودہ، خو کلہ چپ غلط یا د غرض خخہ ډک حکم صادر کړ، ہغہ بہ یی لہ دندی گوښہ کاوہ. مدعی کولې شو چپ لوړو ذیصلاح مقامونو تہ شکایت وکړی. دوی د ملکی مامورینو برابرہ تنخوا درلودہ. د خپلی واکمنی خخہ د دفاع او د اخلی شورشونو د ارامولو پہ

خاطر سلجوقیانو نظامي قوې ته اړتیا درلوده. لومړیو وختونو کې د دوی قوتونه منظم نه وو. کله چې دوی لویه امپراتوري تشکیل کړه، دايمي او منظمو عسکرو ته اړتیا پیدا شوه. له غلامانو څخه یې خپل پوځ جوړ کړ. په هره اندازه چې قلمرو او د واکمنۍ ساحه پراخیده، په هماغه اندازه یې د پوځ شمیر هم زیاتوه. ددې پوځ مهمه برخه د سوږو برخه وه، چې دا برخه هم د غلامانو او ازادو خلکو څخه جوړه او له شخصي سلطان سره یې اړیکې درلودې. هغه سلجوقي امران او حاکمان چې په ولایتونو کې مقرریدل، هغوی هم ځانته عسکر درلودل. د لښکر کشي پرمهال یې مرکزي حکومت ته له ولایتونو څخه عسکر رالیږل. د دوی په جگړه کې سپر، شمشیر، تبر زین او نیزې څخه استفاده کوله (۹۴-۹۵).

۱۰.۵. د سلجوقیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

د سلجوقیانو د امپراطورۍ سقوط اصلاً له هماغه د لومړي ملک شاه له مړینې وروسته مخ په ځوړ شوه، چې سلجوقي شهزاده گانو هر یوه په هر ځای کې خپل حکومتونه جوړ کړل، د بیلگې په توگه په ۱۰۴۱ ز کال په کرمان کې، په ۱۰۹۴ ز کال په شام کې، په ۱۱۱۷ ز کال په عراق او کردستان کې، په ۱۰۷۷ ز کال ترکیه (کوچنی آسیا) کې خپلواک سلجوقي دولتونه اعلان کړل. سلطان سنجر خپله خور بهرام شاه ته په نکاح ورکړه او هغه یې په غزني کې واک ته ورساو. سنجر، علاوالدين جهانسوز او اتسز خوارزمشاه ته په ۱۱۴۰ ز کې ماتې ورکړه، خو اتسز د کاشغر قراخطایي دولت د سنجر پر ضد ولمساوه. ددغه لمسون په پایله کې د قراخطایي دولت او سنجر ترمینځ په ۱۱۵۲ ز کال د جیحون په غاړه جگړه ونښته. په جگړه کې سلطان سنجر ماتې وخوړه. یو کال وروسته د غزه ترکانو سره په جگړه کې بندي شو. څلور کاله په بند کې پاتې شو، په دغو څلورو کلونو کې غزه ترکانو د افغانستان په شمالي ولایتونو کې ډیر وړانې وکړې. ډیر شمیر فاضل خلک یې له مینځه یوړل. غزه ترکانو پر غزني یرغل وکړ او د غزنویانو لړۍ پاتې کسان یې له مینځه یوړل. سنجر له څلور کالو بند څخه وروسته له بنديخانۍ څخه وتښتید او مروې ته ورسید. خو له ۴۰ کالو پاچاهي وروسته په ۱۱۵۷ ز کال وفات شو. د سنجر له مړینې وروسته سلجوقي دولت سقوط وکړ او د دوی د واکمنۍ سیمې د افغانستان غوري دولت ونیولې. (۱۴۴-۱۴۵).

- په کوچنیو دولتونو باندې د سلجوقیانو د دولت ویشل کېدل.
- د کاشغر له قراختایانو سره په جگړه کې د سنجر ماتې.

- له غزه ترکانوسره په جگړه کې د سلطان سنجر ماتې او بندي کېدل.
- د خوارزمشاه اتسز مخالفت او سلطان سنجر پر ضد د قراختايي دولت لمسون او د سلجوقيانو پر ضد د هغوی پوځي عمليات.

لنډيز

سلجوقيان د سلطان محمود غزنوي په اجازه په افغانستان کې ميشت شول؛ خو وروسته يې د سلطان محمود له ځای ناستو سره مخالفت پيدا شو. سلطان مسعود او مودود ته يې ډيرې ستونزې پيدا کړې. طغرل بيک و توانيده چې په نيشاپور کې تاج پر سر او خپله پاچاهي اعلان کړي. يو شمير هيوادونه يې تر خپل کنترول لاندې راوستل او پراخه سلجوقي واکمني يې رامينځ ته کړه. سلجوقيانو چې له رمو څرولو څخه پاچاهي ته ورسيدل، په جگړه کې يې پوره مهارت درلود. دوی لومړی د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال د جوزجان د خلکو پر کورونو چور او تالان پيل کړ. د خلکو له شکايت وروسته سلطان محمود غزنوي هغوی ارام کړل، خو سلطان مسعود د سلجوقيانو په مقابل کې ماتې وخوړه او دې ته اړ شو ترڅو هند ته سفر وکړي او له هغه ځايه يو لښکر برابر او د سلجوقيانو سره مقابله وکړي، خو هغه په لاره کې ووژل شو. مودود هم د پلار يعنی لومړی مسعود د مړينې له امله د سلجوقيانو سره جگړه پرېښوده. سلجوقيانو د افغانستان ډيرې برخې ونيولې چې په پايله کې بهرام شاه د سلطان احمد سنجر پواسطه واک ته ورسيد او د سنجر نوم يې په خطبه کې واخېسته. سلجوقيان ورځ تر بلې پياوړی کېدل چې ټول ايران او عربستان يې هم ونيول. خو خليفه ته يې ځانگړی احترام درلود او د هغه نوم به يې خطبه کې يادوه. بالاخره د سلجوقيانو واکمني ډيره پراخه شوه او يو شمير محلي حکومتونو لکه د کرد سلجوقي دولت، د ترکيې سلجوقي دولت، د افغانستان سلجوقي دولت، د کرمان سلجوقي دولت، د شام سلجوقي دولت، د عراق سلجوقي دولت او د کردستان سلجوقي دولتونه مينځ ته راغلل. چې دې کار د سلجوقيانو د سقوط زمينه برابره کړه. دغه واړه دولتونه د خوارزم شاهيانو او غوريانو په واسطه له مينځه ولاړل. خو په ترکيه کې يې ډير وخت دوام وکړ ترڅو عثمانيانو د هغوی واکمني سقوط کړه.

سلجوقيانو ساده دربار درلود. که د دوی يو شمير پاچاهان بيسواده هم وو، خو د علم او فرهنگ سره يې علاقه درلوده. هغوی د نويو سيمو د نيولو پرمهال د نوي فرهنگ او تمدن سره مخ کېدل او تر اغېز لاندې يې راتلل. که څه هم د دوی ډير وخت په جگړو کې تېر شو، خو د دوی د با تدبيره وزيرانو لکه عبدالملک او نظام الملک په هڅو سره يو شمير فرهنگي کارونه سرته ورسيدل، په ځانگړي ډول د ملک شاه سلجوقي د وزير نظام الملک په هڅه په بلخ، مرو، نيشاپور، پوښنج، هرات، بغداد، اصفهان او بصره کې يوشمېر مدرسې د نظاميه په نوم جوړې شوې.

د سلجوقيانو واکمني د لومړی ملک شاه له واکمنۍ وروسته مخ په خور شو. د سلجوقي شهزاده گانو پواسطه محلي دولتونه جوړ شول او هر یو په خپل نوم خطبه جاري کړه. د غزه ترکانو په مقابل کې د سلطان احمد سنجر له بندي کېدو او مړینې وروسته په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني هم پای ته ورسېده.

پوښتنې

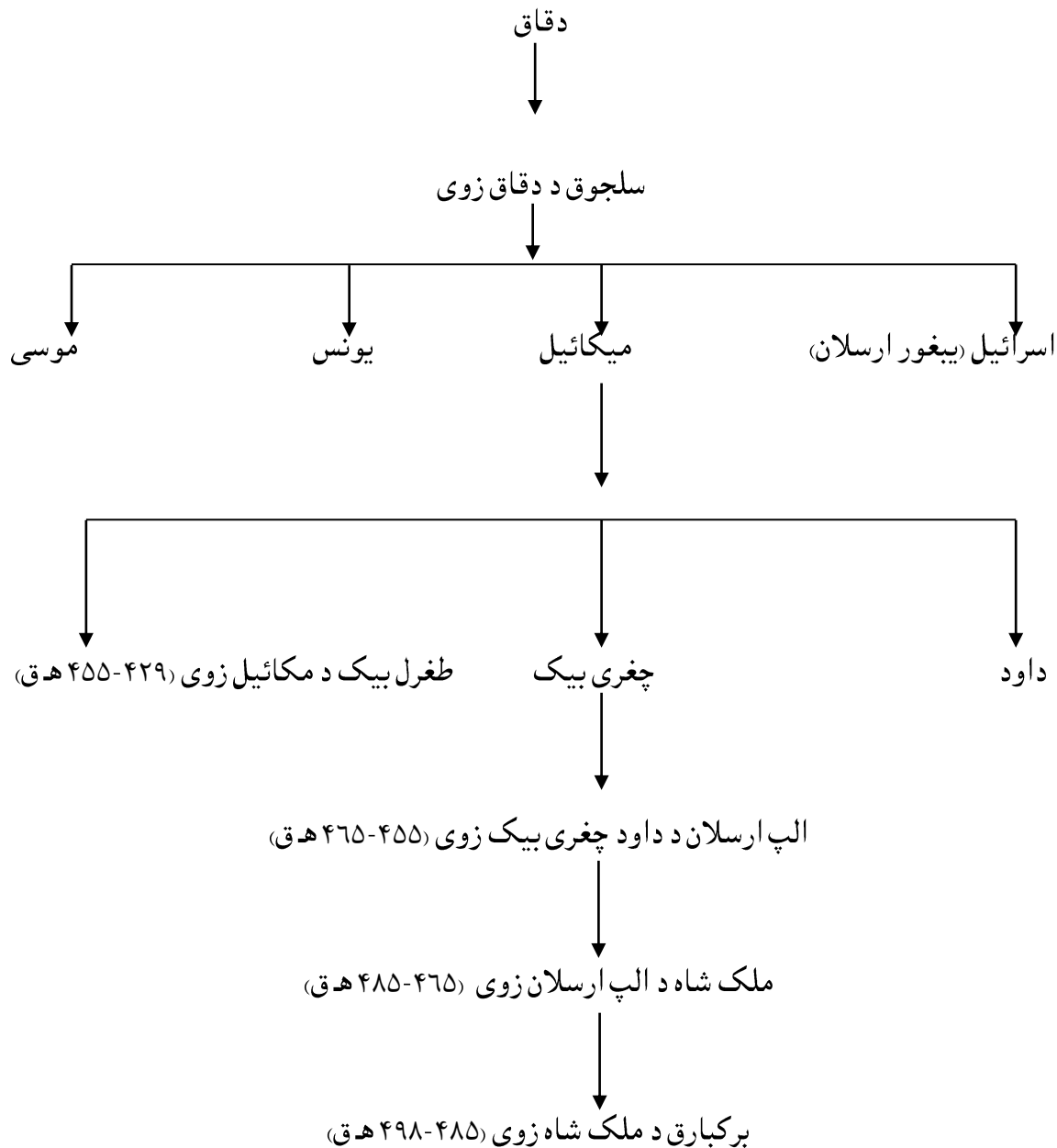
1. د سلجوقيانو خپل مينځي ناخوالو
2. د سلجوقيانو د واکمنۍ په سقوط کې څه اغيزه درلوده؟
3. له غزه ترکانو سره د سلطان سنجر جگړه په افغانستان کې د سلجوقي دولت د سقوط سبب وگرزید؟
4. سلجوقيان د کوم افغاني واکمن په اجازه افغانستان کې ميشت شول؟
5. سلجوقيانو اصلاً د کوم ځای اوسيدونکي دي؟
6. په کوچنيو دولتونو باندې د سلجوقيانو واکمنۍ د ویش لاملونه څه و؟
7. سلطان احمد سنجر د چا زوی دی؟
8. طغرل بيک څه ډول واک ته ورسيد؟
9. د سلجوقيانو بنسټ د کوم سلجوقي پاچا پواسطه کيښودل شو؟
10. سلطان احمد سنجر د چا له خوا بندي شو؟
11. د سلجوقيانو د واکمنۍ سقوط د کوم سلجوقي پاچا په واکمنۍ پيل شوه؟
12. د سلجوقيانو د واکمنۍ پرمهال د هيواد اقتصادي او سياسي وضعيت څه ډول و؟

د سلجوقیانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمني موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	رکن الدین ابوطالب طغرل بیک	(۴۲۹-۴۵۵ هـ ق) (۴۱۶-۴۴۲ هـ ش) (۱۰۳۸-۱۰۶۴ ز)
۲	الپ ارسلان	(۴۵۵-۴۶۵ هـ ق) (۴۴۲-۴۵۲ هـ ش) (۱۰۶۴-۱۰۷۴ ز)
۳	ملک شاه	(۴۶۵-۴۸۵ هـ ق) (۴۵۲-۴۷۲ هـ ش) (۱۰۷۴-۱۰۹۴ ز)
۴	برکبارق	(۴۸۵-۴۹۸ هـ ق) (۴۷۲-۴۸۵ هـ ش) (۱۰۹۴-۱۱۰۷ ز)
۵	ابوشجاع محمد	(۴۹۸-۵۱۱ هـ ق) (۴۸۵-۴۹۷ هـ ش) (۱۱۰۷-۱۱۱۹ ز)
۶	سلطان محمود	(۵۱۱-۵۱۳ هـ ق) (۴۹۷-۴۹۸ هـ ش) (۱۱۱۹-۱۱۲۰ ز)
۷	سلطان احمد سنجر	(۵۱۱-۵۵۲ هـ ق) (۴۹۶-۵۳۷ هـ ش) (۱۱۱۸-۱۱۵۹ ز)

۵،۱. جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۵.۱. گراف: لاندینی گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د سلجوقی کورنۍ واکمنان

ابوشجاع محمد د برکبارق زوی (۴۹۸-۵۱۱ هـ ق)

سلطان محمود د ابوشجاع محمد زوی (۵۱۱-۵۱۳ هـ ق)

سلطان احمد سنجر (۵۵۲-۵۱۱ هـ ق) په افغانستان کې

شپرډم خپرکی

د غوریانو دولت

پیلیزه

د غوریانو واکمني د افغانستان په تاریخ کې ځانگړی ځای لري، له غزنویانو وروسته غوریانو په افغانستان کې یوه لویه امپراتوري جوړه کړه. په هند کې یې هم د غزنویانو سیمې تر خپل تسلط لاندې راوستلې، چې تر ډیر وخته پورې په هند کې د افغانانو واکمني دوام وکړ. د غور سیمه د خپل فزیکي جوړښت له امله د تیري کوونکو لپاره ستونزې پیدا کړې. تیري کوونکي نه توانیدل چې د غور سیمه په اسانۍ ونیسي. په غور کې د غرونو د موجودیت له امله دغه سیمه د غور او واکمنان یې د غوریانو په نوم یادېږي. غوریان نسلأ پښتانه دي، دوی زیاتره په غرونو کې اوسیدل. د کاکاخیل په وینا د پښتو کلیمه له پشته څخه اخیستل شوی ده نو ځکه دري ژبو به د دوی د اوسیدو ځای د پشته په نوم یادوله او دوی ته پشته ویل کېده. لرغونی غور د هرات، فراه، زمينداور او غرستان په مینځ کې موقعیت درلود. عربي جغرافیه لیکونکی ابن هوقل چې په څلورمه هجری پېړۍ کې اوسېده د غور په اړه داسې لیکي: غور کافرستان است و سبب آنکه در نوشته های اسلامی از آن یاد میشود این است که گروه مسلمان دارد. کوهای آباد و چشمه ها و باغ ها و رود ها دارد. وادي که غور احاطه کرده اند از هرات تا فراه تا زمينداور، تا جوزجان و از آن جا تا هرات سراسر بلاد غور است... (۱۸: ۱۸).

په لرغونی غور کې څلور قبیلې اوسیدې چې عبارت وې له سوري (پښتانه)، تایمني، جمشیدي او فیروز کوهي څخه. د غور حکمرانان ټول د سوري (پښتنو) له قوم سره تړاو لري، ځکه چې سوریان ټول پښتانه او ژبه یې یې پښتو وه، او دري ژبو دوی د پشته نشین یا پشتوان په نوم یاد کړي دي. مخکې هم ذکر شول چې د پښتو کلیمه هم د پشته نشین څخه مینځ ته راغلی ده. ارمنیان ټول پښتانه د اوغان په نوم یادوي او دغه د اوغان کلیمه اوس هم په افغانستان کې استعمالیږي. د نورو قومونو ځینې خلک اوس هم پښتانه د اوغان (اوغو) په نوم یادوي. عبدالحی حبیبی لیکي: غور یو غرنی سیمه ده چې زمونږ د هیواد په زړه کې موقعیت لري. د تاریخ له نقطه نظره ډیر اهمیت لري. د غور غرونه شمال ته د بابا له غرونو او بامیانو سره وصل دي. سهیل ته له اروزگان، تیری د هراوت او له موجوده زمیندور سره وصل دي په ختیځ کې یې اجیرستان (وجیرستان) او غزنی واقع دي او لویدیځ کې یې فراه او اسفنزار، بادغیس او هرات موقعیت لري (۹: ۱۳۵).

۶.۱. د غوري دولت مینځ ته راتگ

د سوري (غوریانو) د واکمنۍ لومړنی پاچا شنسب بن خرنک و چې د سوري کورنۍ ټول پاچاهان دده له نسله گڼل کېږي. مشهور پاچاهان یې بسطام، شماخ او ماهویه سوري وو، چې د غوري ملکونو یا سوري حاکمانو په نوم یادیدل. د زور آباد ښار چې د هرات او بادغیس تر مینځ موقعیت لري، د غوریانو پلازمینه وه. او ماهویه سوري، افغانستان ته د اسلام د رارسیدو پرمهال د مروې حاکم و. یوې بلې کورنۍ په غور کې حاکمیت کاوه چې پلازمینه یې فیروز کوه وه. دغه حاکمان هم د شنسب له اولادې څخه وو، چې د امیر فولاد زوی امیر کروړ په ۱۳۰ هـ ق کې د نړۍ د پهلوان لقب درلود چې فردوسی په شهنامه کې د هغه یادونه هم کړې ده. له امیر کروړ وروسته د هغه زوی ناصر پر بست او زمیندور باندې حکمراني کوله. د هارون الرشید د خلافت پرمهال ددې کورنۍ یو بل واکمن بنجي نهاران شنسبي په نوم حکومت کولو، هارون الرشید دده حکومت په رسمیت وپېژندلو. د شنسب کورنۍ د طاهریانو، صفاریانو او سامانیانو تر واکمنۍ پورې خپل استقلال وساته. خو کله چې سلطان محمود غزنوي په ۴۰۱ هـ ق کال د غور پر حکومت حمله وکړه، د غور محلي حاکم محمد سوري تسلیم شو. سلطان محمود غزنوي، محمد سوري له خپل کوچنی زوی شیش سره غزني ته ولېږه. خو محمد سوري غزني ته نږدې د گیلان په سیمه کې زهر وخورل هغه دا زهر په خپله گوتمی کې ځای پرځای کړي وو، ده خپل ځان وواژه، خو د یرغملتیا سپکاوی یې ونه مانه. د پښتو ژبې وطني روایات چې د ((لرغوني

پښتانه)) او تاريخ سوري په حواله په پټه خزانه کې راغلي پورتنۍ پښنه تائيدوي. د محمد سوري د مړينې كيسه د شيخ اسعد سوري په يوه پښتو قصيده کې هم راوړې ده. دا شاعريه ۴۲۵ هـ ق د زمينداور په بغنی کې مړ دی. د ابولله د ژبنی بلاغت او فصاحت له مخې ډيره پخه ده. د محمد د شخصيت مقام لوړوالي او زړورتوب ښيي. د اهنگرانو د جگړې او د محمود له خوا د محمد بنديتوب څرگندوي او دی د سوري کورنی وياړ يې بولي، چې د خپلې کورنۍ د پت ساتلو په لاره کې يې ځان قربان کړی د شيخ اسعد بولله د پښتو د لرغونې ادب له غوره اثارو څخه ده (۱۰: ۱۷۳ - ۱۷۴).

سلطان محمود پر محمد باندې له غلبې وروسته، د محمد سوري زوی ابوعلی د غور د حاکم په توگه وټاکه. ابوعلی د پلار د حاکمیت پر مهال هم د غزني له دربار سره اړیکې درلودې. نوموړی د غوري حاکمانو په لړ کې له نیک شهرت څخه برخمن و. ابوعلی له غزني دربار سره نیکې اړیکې درلودې؛ ده وخت پیدا کړ چې په خپل قلمرو کې ودانيزې چارې سرته ورسوي. دده پرضد دده وراره عباس د شيش زوی شورش وکړ. عباس، ابوعلی بندي کړ چې وروسته په بنديخانه کې ومړ او د شيش زوی عباس دده پرځای پرتخت کښيناست. د عباس پلار شيش د خپل ورور محمد سوري د حاکمیت پرمهال ارام ژوند درلود. د شيش زوی عباس هغه مهال چې سلطان مسعود د سلجوقيانو په مقابل کې ماتې وخوړه، نوموړی په دې فکر کې شو چې له غزني دربار سره اړیکې پرې کړي او خپلواکي واخلي. د محمد سوري له مړينې وروسته يې د شيش زوی عباس په خپلو خلکو ډير ظلمونه وکړل. جوزجاني د عباس په اړه داسې نظر لري: سره له دې چې هغه يو ظالم شخص و، خو د نجوم په علم ډير پوهيده او ددې علم په پرمختگ کې يې ډير زيارونه وگالل. په غور کې يې د هنرمندانو او استادانو لپاره ښکلي ودانۍ جوړې کړې. د منديش په سيمه کې يوه ودانۍ دده نيکه بسطام جوړه کړې و، خو دده د حاکمیت پر مهال ويجاړه شوې وه. خو عباس بيرته بيا له سره هغه ورغوله... (۱: ۲۲-۲۳).

عباس د شيش زوی د خپل نيکه محمد سوري په څېر د غزنويانو له تسلط سره مخالفت درلود. محمد د سلطان محمود غزنوي پواسطه بندي او مړ شو، خو د شيش زوی عباس د غزني د پاچا سلطان ابراهيم پواسطه له نيولو وروسته ووژل شو. له عباس وروسته د هغه دوو زامنو امير محمد او قطب الدين حسن د غزنويانو تر حمايت لاندې په غور کې خپل حاکمیت ته ادامه ورکړه. ځکه د سلطان ابراهيم (غزنوي پاچا) پواسطه د عباس له وژلو وروسته د هغه زوی امير محمد د غور د حاکم په توگه وټاکل شو.

دده د حاکمیت پرمهال په غور کې ډیرې ودانۍ جوړې شوې، د اړتیا وړ توکو بیه ټیټه شوه او له عالمانو سره یې ښه سلوک کاوه. له ده وروسته دده ورور قطب الدین حسن د غور د حاکم په توګه وټاکل شو. دده د حاکمیت پرمهال شورشونه ډیر شول. خو کله چې د وجیرستان د ایالت د تګاب قلعه اوسیدونکو شورش وکړ، دی پخپله د هغو خلکو د ارامولو لپاره هلته ولاړ، د جګړې په جریان کې یې یو غشی په سترګه ولګید او مړ شو. دده عسکرو په زړورتیا سره جګړه وکړه او هغه ښکلې کلا یې ورانه او شورش کوونکي یې ووژل. دغو شورشونو دوه لاملونه درلودل.

۱. په ۴۹۲ هـ کال د لومړي مسعود زوی سلطان ابراهیم له مړینې وروسته د کورنیو بې اتفاقیو له امله د غور ادارې خپل توان له لاسه ورکړ.

۲. هغه ډلې چې په غور کې د غزنویانو تر حاکمیت لاندې ادارې سره مخالف وو، له وخت څخه یې ګټه واخېسته او شورشونه یې پیل کړل، ترڅو په غور کې مستقل حکومت تاسیس کړي او غزني ته د وفادارو حاکمانو حاکمیت ته د پای ټکی کیږدي. په غور باندې د غزنویانو سلطې تقریباً یوه پېړۍ دوام وکړ، خو غزنویان ونه توانیدل چې غور د خپل قلمرو ضمیمه کړي. د غور ځینې امیران یې تابع او خراج ورکولو ته اړ کړل. په ۴۴۱ هـ ق کال د سلطان محمود د زوی عبدالرشید له مړینې وروسته د غزنوي حکومت واک ضعیفه، غور او ځینې نورې سیمې د دوې له واکمنۍ څخه ازادې شوې. غور ډیر وخت د سلجوقیانو او غزنویانو ترمنځ د حایل نقش لوباوه، خو غوریان بیا هم په نسبي ډول د بهرام شاه تر واکمنۍ (۵۱۱-۵۴۸ هـ ق) پورې د غزنویانو تر نفوذ لاندې وو (۱: ۲۵-۲۶).

د قطب الدین حسن له مړینې وروسته د هغه زوی امیر عزالدین حسین د غور د حاکم په توګه وټاکل شو. غوریانو د ده د حاکمیت په وخت کې هم د استقلال لپاره مبارزه کوله. عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی د غزني د پاچا مسعود د ابراهیم د زوی له خوا د غور د حاکم په توګه وټاکه. عزالدین حسین د غزنوي اوسلجوقي پاچاهانو سره ښې اړیکې درلودې. او سلطان سنجر ته یې سوغاتونه لیږل، خو غوریانو د استقلال لپاره مبارزه کوله، ځکه د عزالدین حسین له وژنې وروسته د هغه زوی سیف الدین غوري د هغه پرځای پرتخت کښیناست. سیف الدین غوري د خپل پلار د واکمنۍ سیمې د خپلو شپږو ورونو ترمنځ وویشلې. فخرالدین او قطب الدین محمد غوري چې مورګانې یې په نسبي لحاظ ضعیفه او کنیزې وې، دوي چې د عمر په لحاظ مشران وو د پلار د ځای ناستۍ څخه

دواړه بې برخې شول. قطب الدين محمد غوري د غور د يو ولايت ورسا د حاکم په توگه وټاکه. قطب الدين محمد غوري د هرات او غزني ترمينځ د يوې کلا په جوړولو پيل وکړ. دده ورونو د نوموړی دا اقدام د استقلال طلبی او برتری يوه بيلگه وگڼله، نورو ورونو دده سره مخالفت وکړ. له همدې امله قطب الدين محمد غوري غزني ته راغی او د بهرام شاه په دربار کې يې پناه واخېستله. په غزني کې د قطب الدين محمد غوري پناه اخېستل هم لامل دا وه چې ده غوښتل د بهرام شاه په مرسته په خپلو ورونو بريالی شي او د غور امارت ته ورسېږي. بهرام شاه هم د يو داسې فرصت په لټه کې و، ترڅو د غزنويانو تسلط چې دده د واکمنی پرمهال ضعيفه حتی قطع شوی و، بيرته ټينگ کړي. بهرام شاه له قطب الدين محمد سره ښه چلند وکړ او هغه ته يې خپله لور په نکاح ورکړه. قطب الدين محمد غوري ظاهراً د پناه اخېستونکی په توگه د غزني دربار ته تللی و، خو په پټه يې د غزني د دربار سياسي، اقتصادي ټولنيز وضعیت ارزوه او ډيرو درباريانو هم بهرام شاه ته غلط معلومات ورکول. په پایله کې بهرام شاه پر قطب الدين محمد شکمن شو له بندي کېدو وروسته يې هغه وواژه (۱: ۳۰).

سيف الدين غوري چې ځان ته يې سلطان خطاب کاوه او د غور د اميرانو لقب يې د سلطان درجې ته لوړ کړ. تر ډيره حده يې د يو مستقل دولت په توگه حکومت کاوه. د سيف الدين له وژلو وروسته علاولدين جهانسوز د سنجر له خوا لومړی بندي او بيا د غور د حاکم په توگه وټاکل شو نوموړي په غور کې يې د مستقل دولت بنسټ کېښود.

۶,۲. د غزنوي او غوري دولتونو ترمينځ اړيکې

له سلطان محمود غزنوي څخه مخکې د هغه پلار سبکتگين څو ځله په غور يرغلونه کړی دی. سلطان محمود غزنوي هم درې ځله غور ته خپل عسکر واستول. په لومړي بريد کې يې د غور سيمه ايزه واکمن سوري بندي او غزني ته راوليږه چې نوموړی د گيلان په سيمه کې مړ شو. دغه پيښه د غوريانو او غزنويانو ترمينځ د دښمني لومړی لامل گڼل کيږي. د سلطان مسعود په واکمنی کې په غور بريد وشو. په دې بريد کې د غور د لښکرو مشر د مسعود له خوا ووژل شو. په دې سبب د دوي ترمينځ دښمني ورځ تر بلې زياتيده، خو کله چې د بهرام شاه د واکمنی پرمهال ملک الجبال قطب الدين محمد غوري د حسين زوی له خپلو ورونو څخه د خفگان يا د بهرام شاه د بلنې او يا د کوم بل لامل له مخې له فيروزکوه څخه ولاړ او غزني کې د بهرام شاه دربار کې پناه واخېسته، بهرام شاه لومړی

دده ډير عزت او درناوی وکړ، خو وروسته پرهغه شکمن شو. ځينو درباريانو هم بهرام شاه ته د قطب الدين محمد غوري په اړه له غرضه ډکې مشورې ورکولې. بالاخره بهرم شاه نوموړی بندي او د زهرو پواسطه په دې گناه وواژه چې له خلکو سره ډيره مينه لري، خلکو ته بخششونه ورکوي او د خلکو په زړونو کې ځای لري. له وژنې وروسته يې د هغه مړی په غزني کې خښ کړ. دې پيښې سره د غزنويانو او غوريانو ترمنځ دښمني نوره هم زياته شوه (۶: ۲۱۴-۲۱۵).

سيف الدين سوري د خپل ورور د مړينې له خبرېدو سره سم په غزني باندې د بريد تيارې ونيو. سيف الدين ډير ژر غزنی له بهرام شاه څخه ونيو. نوموړی له غور څخه راغلي عسکر کوم چې له ده سره په غزني کې اوسيدل، د ژمی د موسم له رارسيدو سره سم بيرته غور ته وليږل، پخپله له خپل وزير سيد مجدالدين موسوي او يو لږ شمير عسکرو سره په غزني کې پاتې شو. سيف الدين غوري د غزني په خلکو اعتماد وکړ. په ژمي کې د واورې د وريدو له امله د غور او غزني ترمنځ لارې بندې شوې. له دې امله د سيف الدين سوري مرستې ته څوک نه شوای را رسيدلې. د غزني خلکو سمدستي بهرام شاه ته خبر ورکړ او غزني ته يې راوغوښت. د غزني لوړ پوړو چارواکو سيف الدين او د هغه پوه وزير او ورسره عسکر ژوندي ونيول او بهرام شاه ته يې وسپارل. بهرام شاه دوی دواړه (سيف الدين او د هغه وزير سيد مجدالدين موسوي) په اوبانو سپاره کړل د غزني په ښار کې يې وگرځول چې خلکو به د کورونو له بامونو څخه پر دوی خاورې اچولې. وروسته يې دواړه ووژل. خو د سيف الدين سر يې له تنی څخه غوڅ او سلطان سنجر ته واستوه. نوموړو پيښې د غوريانو او غزنويانو ترمنځ دښمني لا زياته کړه. بهاولدين سام د حسين زوی د خپل ورور د مړينې له خبرېدو سره سم د غزني په لوری حرکت وکړ، خو په لاره کې د ډير خفگان له امله مړ شو. د بهاولدين سام د مړينې خبر هم په غور کې خپور شو. سلطان علاوالدين غوري، پرته له دې چې له نورو ورونو سره مشوره وکړي د غزني په لورې حرکت وکړ او تر يو لږ جگړو وروسته يې بهرام شاه ته ماتې ورکړه. اوه شپې او ورځې يې د غزني ښار ته اور واچوه. د غزني او بست ښکلي ښارونه يې وران کړل. د خپلو ورونو سيف الدين او قطب الدين محمد غوري مړي يې غور ته وليږدول. (۶: ۲۱۶).

علاوالدين جهانسوز د غزني له نيولو وروسته بست او نورې سيمې ونيولې او د خپل نفوذ د پراختيا په فکر کې و. سلطان سنجر هم د غزنويانو او غوريانو له اختلاف څخه ډيره گټه واخېسته، هڅه يې کوله چې د علاوالدين جهانسوز د نفوذ د پراختيا مخه ونيسي. د سلطان علاوالدين او سلطان سنجر ترمنځ

جگړه ونښته؛ په جگړه کې سلطان علاوالدين غوري ماتې وخوړه او له سلطان سنجر سره بندي شو. سلجوقي پاچا سنجر په يوه وخت کې له غوريانو او غزه ترکانو سره دښمني نه شوه کولې. نو ځکه سلطان علاوالدين خوشې او د غور د حاکم په توگه يې وټاکه. په دې ترتيب غوريانو په افغانستان کې د غزنويانو واکمنۍ ته د پای ټکې کښيود.

۳، ۶. د غوريانو امپراتوري

غوريانو د غزنويانو د امپراتوري له جوړېدو مخکې په غور کې واکمني کوله، چې د دې واکمنۍ په سر کې د خرنګ زوی ملک شنسب په ۳۶ هـ ق کال د غور محلي واکمن و. چې له حضرت علي (ک) هم مهاله و او ماهويه سوري د مروې حاکم و. امير بنجي د نهاران زوی په ۱۷۰ هـ ق کې د شنسب د کورنۍ د مهمو او لويو پاچاهانو له جملې څخه دی، چې د غور ملکان او ددې کورنۍ ډير پاچاهان دده له نسله دي. هارون الرشيد هم دده واکمني په رسميت پيژندلې وه، دده له کورنۍ څخه ډيرو حاکمان خپل حکومت ته ادامه ورکوله ترڅو سلطان محمود غزنوي په ۴۰۱ هـ ق کال امير محمد سوري ته ماتې ورکړه. وروستۍ حاکمان هم له دې کورنۍ څخه د غزنويانو له خوا مقررېدل (۲۷-۲۸).

په غزني کې شهاب الدين غوري د واک له ټينګښت وروسته هند ته پوځي سفرونه وکړل د غزنويانو د دولت ټولې سيمې يې د هغوې د پلازمينې لاهور په گډون ونيولې او خپلو فتوحاتو ته يې په هند کې ادامه ورکړه؛ په دې ډول له غزنويانو وروسته غوريانو يوه لويه امپراطورۍ جوړه کړه. په دې دوره کې د غزنوي دولت په څېر علم، شعر او ادب ته ځانگړی پاملرنه وشوه. وروسته به د غوريانو امپراتوري په جلا عنوانونو کې د امکان تر بريده توضيح شي. د غوريانو واکمني (۵۴۳-۶۱۲ هـ ق) غوري واکمنانو د نوو سيمو په نيولو او خپل پخوانۍ قلمرو په ساتنه کې په خپل قوم (پښتنو) باندې ډيره اتکا کوله دوی د امپراتوري ټولې سيمې د خپلو افسرانو تر مينځ ووېشلې. د علم او ادب په برخه کې يې د غزنويانو کړنلاره پلې کوله. د غوريانو د واکمنۍ پرمهال تاريخي جوړ شوي ځايونه او څلې تر اوسه په خپله بڼه باقي پاتې دي، خو ډيرې ودانۍ او کلکې کلاگانې د چنگيز خان د ناروا يرغل په پايله کې له مينځه ولاړې، خو بيا هم دوی وکولی شول چې د هند هيواد يې د څو سوو کالو لپاره نور هم د افغاني اسلامي دولتونو د تابعيت له پاره آماده کړ.

٦,٤. د سلطان علاوالدين جهانسوز واکمني (٥٥٦-٥٤٤هـ ق)

(٥٤٠-٥٢٨ هـ ش)

(١١٦٢-١١٥٠ ز)

سلطان علاوالدين جهانسوز په غور کې د اجيرستان حاکم و، کله چې د خپل ورور له مړينې خبر شو. نوموړی له غور او غرجستان څخه لښکر برابر او د غزني په لورې يې حرکت وکړ. په مقابل کې بهرام شاه د غزني د لښکرو سره يو ځای د گرمسير او تگين اباد له لارې زمينداور ته ورسيد. علاوالدين جهانسوز چې د خپلو ورونو (قطب الدين محمد غوري او سيف الدين غوري) د بدلې اخيستلو لپاره راغلي و د دواړو لورو تر مينځ تگين اباد ته نږدې جگړه ونيسته. بهرام شاه په دې جگړه کې ماتې وخوړه. علاوالدين جهانسوز يو ځل بيا غزني ته نږدې بهرام شاه ته ماتې ورکړه او د غزني پایتخت يې ونيو، د غزني ښار ته يې اوه شپې او ورځې اور واچوه، او له خاورو سره يې برابر کړ. بيا يې بست او زمينداور له نيولو وروسته وران کړل. له همدې امله ورته جهانسوز وايي (٢٩:٣٤).

سلطان علاوالدين تخارستان د غور دولت پورې ونښلاوه؛ خپل مشر ورور ملک فخرالدين يې د هغه د حاکم په توگه وټاکه؛ بيا يې د سلطان احمد سنجر سلجوقي سره په جگړه کې ماتې وخوړه، سلطان علاوالدين جهانسوز له سنجر سره بندي شو، خو سنجر د غزه ترکانو له ويرې چې د دواړو خواو سره دښمني نشوای کولې، سلطان علاوالدين جهانسوز يې ازاد او د غور د حاکم په توگه يې وټاکه. سنجر هم د غزه ترکانو پواسطه له مينځه ولاړ. سلطان علاوالدين جهانسوز په غور کې خپل مخالفين له مينځه يوړل او فيروز کوه ته راوړسید. د فيروز کوه خلکو دده په غياب کې ناصرالدين حسين محمد له مدين څخه راوغوښت او په فيروز کوه کې يې پر تخت کيښاوه. خو کله چې دوی د سلطان علاوالدين جهانسوز له راتگ څخه خبر شول، ناصر الدين يې وواژه او علاوالدين ته تسليم شول. سلطان علاوالدين جهانسوز باميان، تخارستان، تولک، هرات ځينې سيمې، غرجستان او مرغاب ترخپل کنترول لاندې راوستل. سلطان علاوالدين جهانسوز د غور په سنگه سيمه کې وفات شو (٢٩ : ٤٢).

سلطان علاوالدين په دې هڅه کې و، چې افغانستان کې د غزنويانو په څېر د شاهنشاهي دوره يو ځل بيا را ژوندی کړي، خو غزه ترکانو سلجوقي پاچا سنجر ته ماتې ورکړه او د غزني ښار يې ونيو، په

همدې مهال (۵۵۶ هـ ق) سلطان علاولدين هم مړ شو. دده ارمان دده په ژوند کې پوره نه شوه (۴۶:۸۷).

۱,۴,۶. د جهانسوز لقب

سلطان علاوالدين حسين ته د جهانسوز لقب او خطاب د غزني ښار تر نيولو او سوزولو وروسته ورکړ شوی دی. معلومه نه ده چې دغه لقب په رښتيني ډول د کومو کسانو او يا د کوم کس له خوا په لومړي ځل ورکړ شوی دی. ټول مؤرخين دغه لقب د نوموړي له نامه سره جوخت ليکي او د سلطان علاوالدين حسين له نوم سره د جهانسوز د لقب د تړون لامل د غزني د ښار د سوځيدو پيښه گڼي. دغه لقب د وخت په تيريدو سره ډير شهرت موندلی دی او دومره خور شوی چې گڼ شمير ليکولان يواځې د جهانسوز په ليکنه بسنه کړې او لوستونکي هم د جهانسوز په لوستلو او اوريدلو سره له ورايه علاوالدين حسين ته يې پام را اوړي (۶:۲۱۳).

که چيرې څوک د جهانسوز د لقب په اړه د دواړو قوتونو (غزنويانو او غوريانو) ترمينځ د ظلم او زور زياتۍ پرتله او قضاوت وکړي؛ په هيڅ ډول نه توانيږي چې يو پلو ته رايه ورکړي او خامخا په دوو کې پاتې راځي. که دوی چيرې د وينو تويولو او وژنو لاملونه په پام کې ونيسي حتمي خبره ده چې ددې پيښو ټولو محرکينو ته به بد ووايي او يا دواړه خواوې به ملامتې وگڼي او ددې ټولو پيښو تحريکات او له دښمنۍ ډک کړه وړه او پرلپسې بريدونه لومړی د غزنويانو له خوا ترسره شوي دي، خو په وژنو او وينو تويولو کې دواړو خواو گډون درلود. بيا د غزني د ښار او د هيواد د نورو ښکليو ماڼيو سوځيدل د غوريانو له خوا ترسره کيږي. ددې دواړو خواو ترمينځ پريکړه ستونزمنه ده په همدې اندازه د جهانسوز د لقب د نسبت ثبوت يوه ستونزمنه پريکړه ده. ځکه تاريخي اشخاصو ته د داسې القابو په ورکولو کې خاماڅا د دښمنۍ تعصبات دخيل وي (۶:۲۱۹).

٦،٥. د سيف الدين محمد واكمني (٥٥٨-٥٥٦ هـ ق)

(٥٤٢-٥٤٠ هـ ش)

(١١٦٢-١١٦٤ ز)

د سلطان علاولدين له مړينې وروسته د هغه زوی سلطان سيف الدين په فيروز کوه کې پرتخت کښيښاست. سلطان غياث الدين او معزالدين محمد د سلطان بهاولدين سام زامن وو چې د خپل کاکا سلطان علاوالدين جهانسوز له خوا بنديان شوي وو ، هغه دواړه يې له بند څخه آزاد او د خپلو سلاکارانو په توگه يې وټاکل . غياث الدين د خپل کاکا له زوی سيف الدين غوري سره په فيروز کوه کې پاتې شو، معزالدين له خپل کاکا فخرالدين¹ سره په باميانو کې دنده اجرا کوله. سيف الدين د غزه ترکانو د مقابلې په خاطر هرات ته ولاړ، خو نوموړی د جگړې په ميدان کې د سپه سالار ابوالعباس شيش پواسطه ووژل شو (٢٩:٤٥).

ابوالعباس شيش د خپل ورور د وژنې کينه په زړه کې ساتلی وه. د شيش د کورنۍ مشر امير شيش د بهرام زوی او امير بنجي نهاران ترمينځ د غور د امارت پر سر کړکيچ رامينځ ته شو. کله چې د غور اوسيدونکي د دوی دواړو په کړکيچ خبر شول؛ د دواړو خواوو پلويانو پريکړه وکړه چې دوی دواړه دې د خلافت مقام ته ورشي او هلته چې هر چا سره د امير ژمنه وشوه او بيرغ يې په لاس ورکړ هماغه به امير وي. خليفه د غور امارت بنجي نياران (نهاران) ته وسپاره او شيش ته يې د غور د لښکرو د پهلواني (مشرتوب يا سپه سالاري) ورکړه. د شنسباني واکمن بنجي نياران ته د خليفه هارن الرشيد له خوا د قسيم امير المومنين مبارک لقب ورکړ شو. کله چې دوی دواړه غور ته راورسیدل، هماغه پريکړې ته وفادار پاتې شول. د شيش د کورنۍ نور پهلوانان يا سپه سالاران ابوالعباس شيش او سليمان شيش وو. د شيشانو مشر شيش د بهرام زوی به د غور له امير بنجي نهاران سره سيالي کوله. ځينې مؤرخينو هغه د امير شيش په نوم ياد کړی دی. درميش (ورميش) چې د شيش د ابوالعباس او سليمان شيش ورور و، د علاوالدين جهانسوز د واک پرمهال د هغه سپه سالار هم و. د علاوالدين جهانسوز له مړينې وروسته د

¹ ملک فخرالدين مسعود تر ټولو ورونو مشر او د غور د کاسی په سيمه کې امير و. سلطان علاولدين جهانسوز د غزني له فتحې وروسته تخارستان هم د ځان تابع کړ، چې خپل مشر ورور ملک فخرالدين يې د باميانو حکمران وټاکه. ملک فخرالدين د شغنان، درواز، بلور ، وخت او بدخشان ونيول. نوموړی د راغ په جگړه کې د خپلو وريرونو پواسطه بندي او بيرته باميانو ته واستول شو او هلته د ٥٥٠ هـ ق کې وفات شو (١١: ٨٣٧).

هغه زوی سیف الدین غوري واک ته ورسید، څه موده وروسته په یوې غونډې کې سیف الدین په لاس کې دوه داسې بندونه ولیدل او دا دواړه یې وپیژندل چې د ملک ناصر الدین حسین بن محمد مادیني په چور او تالان کې دده (سلطان سیف الدین) له خزانه څخه وړي و. د سیف الدین قهر، غضب، میرانه او سلطنتي جذبه راوپاریده او ورمیش ته یې وویل، ورشه د نښې له ځایه زما غشې راوړه. ورمیش چې د غشي لوري ته روان شو او ده ته یې شاه شوه، سلطان سیف الدین غشي په لیندۍ کې کینبډ او لیندۍ یې خپلو غوړونو پورې رابنکله او ورمیش یې داسې وویشت چې غشي یې له سینې بهر راووت او ځای پرځای مړ شو (۶:۲۲۶).

دا مهال چې د سنجر د دولت وخت پای ته رسیدلې و او غزه ترکان د خراسان شاوخوا سیمو ته رسیدلي وو، سلطان سیف الدین د هغوی د مخنیوی په خاطر هرات ته ورسید. غزانوته یې د جنگ په میدان کې د مقابلې اعلان وکړ، کله چې دواړه لوري سره مخامخ شول د سیف الدین سپه سالار ابوالعباس شیش چې د غور مشهور پهلوان او د شیشانو د کورنۍ غړی و او د وژل شوی ورمیش ورور و. د سلطان سیف الدین شا ته یې ځان ورساو او سلطان یې په بغل کې وواځه، کله چې سلطان له آس څخه راولوید، نو سپه سالار شیش ورته وویل: نارینه د شا له خوا گوزار نه کوي لکه تا چې زما ورور ووژه. (۶:۲۲۷).

ددې پېښې له رامینځته کېدو سره د غوریانو لښکر ماتې وخوړه او ابوالعباس شیش بیرته غور ته ستون او له غیاث الدین سره یو ځای شو. غیاث الدین یې د پاچا په توگه وټاکه، خو کله چې غیاث الدین قوي شو د خپل کاکا د زوی د وژلو له امله یې له ابوالعباس شیش سره کینه درلوده. دواړو ورونو (غیاث الدین او معزالدین) پریکړه وکړه او یو تن ته یې دنده وسپارله او لارښونه یې ورته وکړه چې کله ابوالعباس شیش دربار ته راغی، نو سلطان معزالدین به خپلې خولې ته لاس وروړي، ټاکلې کس به د ابوالعباس شیش سر په توره وهي. همداسې یې وکړل، ابوالعباس شیش ووژل شو؛ د غیاث الدین واکمنی لا پیاوړې شوه (۶:۲۲۸).

د سیف الدین جسد لا د جگړې په میدان کې و چې غزه ترکان راوړسیدل، نوموړی لا ژوندي و. هغوی چې دده د پاچاهۍ جامې او د ملا پټۍ ولیده، وپوهیدل چې همدا پاچا دی، هڅه یې وکړه چې جامې او د ملا پټۍ ترې خلاص کړي، خو دا چې پټۍ ډیره کلکه وه او ژر نه خلاصیده په چاره یې پرې

کړه، کله چې بې د ملا پټۍ په چاره پرې کوله د سلطان په خپته کې بې تپ جوړ کړ، چې بیا د هماغه تپ له امله په ۵۵۸ هـ ق کال وفات شو. په هغه ځای کې اوس تاریخي ابدۀ وجود لري چې د شاه مشهد په نوم یادېږي، او د سلطان غیاث الدین غوري د واکمنۍ پر مهال جوړه شوی ده، د مشهد د شاه معنی داده چې دا ځای د سلطان سیف الدین د شهادت ځای دی. دغه تاریخي ابدۀ د مرغاب د سیند پرغاره د جوند ولسوالۍ له مرکز څخه لږ ښکته موقعیت لري (۲۹: ۴۶).

سلطان سیف الدین یو ښکلی ځوان، متواضع، رعیت پال پاچا و، کوم ښارونه چې دده د پلار علاوالدین جهان سوز د واکمنۍ پرمهال سوزیدلې او ویجاړ شوی وو، ده بیرته د هغوی په ودانولو کې فعاله ونډه واخېسته، دده د واک موده کمه وه هغه هم په جگړو کې تیره شوه.

۶, ۶. د سلطان غیاث الدین واکمني (۵۹۹-۵۵۸ هـ ق)

(۵۸۳-۵۴۲ هـ ش)

(۱۲۰۵-۱۱۶۴ ز)

سلطان غیاث الدین د بهأوالدین سام زوی، چې د خپل کاکا سلطان علاولدين جهانسوز لخوا د خپل ورور معزالدين سره بندي شوی و، دواړه د علاولدين جهان سوز د زوی سیف الدین له خوا ازاد شول او د خپل کاکا له زوی سیف الدین سره په فیروز کوه کې د مشاور په توګه دنده اجرا کوله. سلطان غیاث الدین د غزانو سره د جگړې پرمهال له سلطان سیف الدین سره یو ځای و. کله چې سلطان سیف الدین د خپل سپه سالار ابوالعباس شیش له خوا ووژل شو، د غور عسکر د پاچا له مړینې سره سم بیرته غور ته راغلل. ابوالعباس شیش، غیاث الدین ته بیعت وکړ، نوموړی په ۵۵۸ هـ ق کال د غور د پاچا په توګه وټاکل شو. ابوالعباس شیش د سلطان غیاث الدین د واکمنۍ پرمهال هم خپلې خپلسرۍ ته دوام ورکړ، خو سلطان غیاث الدین دده زور او خپلسري نه شوه زغملی او هم یې د خپل کاکا د زوی سیف الدین د وژلو له امله ورسره کینه درلوده. نو یې ابوالعباس شیش یې وواژه. دده له وژلو سره د شیشانو نظامي قوت پای ته ورسید (۲۹: ۴۵).

سلطان غیاث الدین د ابوالعباس شیش پرځای خپل ورور معزالدين (چې په شهاب الدین غوري هم مشهور دی) د سپه سالار په توګه وټاکه او فیروز کوه ته نږدې د استیه په کلا کې یې میشت کړ. په

دغه مهال د سلطان غياث الدين كاكا ملك فخر الدين¹ چې د باميانو حكمران و. د د عزالدين حسين له اوو زامنو څخه يوازې ملك فخرالدين پاتې و. ده خپل ځان د غور د پاچاهي وارث گانه. د بلخ له حكمران علاوالدين قماچ سنجري او د هرات د حكمران تاج الدين يلدوز څخه يې د مرستې غوښتنه وكړه. ملك فخرالدين د هرات، بلخ او باميانو د لښكرو سره په فيروز كوه حمله وكړه. د ((راغ زر)) په سيمه كې د دواړو لورو ترمينځ جگړه ونښته، د غور قواوو لومړی د ملك تاج الدين يلدوز او د هرات قوتونه كلابند او ملك تاج الدين يلدوز يې وواژه. د هرات قوتونه تيت او پرک شول. وروسته يې د بلخ قواووته هم ماتې وركړه او د هغوی مشر علاوالدين قماچ سر يې له تنې څخه غوڅ او ملك فخر الدين ته يې واستوه. ملك فخر الدين يې هم كلابند كړ. سلطان غياث الدين او معزالدين خپل كاكا ونيوه، خو په احترامانه ډول يې بيرته باميانو ته واستوه. سلطان غياث الدين بيا د زمينداور او گرمسير له نيولو وروسته قادسيه، كاليون، فيوار، سيفرود، غرجستان، تالقان او گرزبوان هم د غور د حكومت ضميمه كړل(۲۹:۴۶).

سلطان غياث الدين خپل ورور معزالدين (شهاب الدين) له گرمسير، تگين اباد او سيستان څخه د غزني او كابل په لورې وليږه. شهاب الدين غوري په ۵۶۹ هـ ق له غزه ترکانو (غزانو) څخه غزني ونيو. په هرات كې د سنجر له كورنۍ څخه بهاوالدين طغرل د هرات حاكم د سلطان غياث الدين د لښكر له رسيدو څخه مخكې هرات پرېښود، خوارزم ته ولاړ. د غياث الدين پوځ په ۵۷۱ هـ ق كال د هرات له

¹ ملك فخر الدين مسعود له ټولو وروڼو مشر و، چې د غور په كاسې كې امير شو. سلطان علاوالدين جهانسوز د غزني له نيولو وروسته، تخارستان هم تابع كړ. خپل مشر ورور ملك فخرالدين مسعود يې د باميانو د حاكم په توگه وټاكه. ملك فخرالدين، تخارستان، شغنان او بدخشان يې تر دروازه پورې د خپل حاكميت لاندې راوستل. ملك فخر الدين د خپلو ورورونو (سلطان غياث الدين او سلطان شهاب الدين) سره د راغ زر په جگړه كې ماتې وخوړه، خو هغو بيرته د باميانو د حاكم په توگه مقرر كړ. كله چې نوموړی د غور له لښكرو سره يوځای د سلطان شاه خوارزمشاه سره مقابله وكړه د سلطان لقب وركړ شو. د ملك فخرالدين له مړينې وروسته ملك شمس الدين د باميانو پاچا و. له ملك شمس الدين وروسته د هغه زوی بهاوالدين سام د باميانو پرتخت كښيناست (۵۸۷ هـ ق). د نوموړی د دربار مشهور عالمان امام فخرالدين رازي، شيخ جلالدين ورساد، د فصیح العليج مولانا سراج الدين وو. له ده وروسته دده زوی جلال الدين علي د باميانو پرتخت كښيناست، خپل ورور علاوالدين يې د غزني د حاكم په توگه وټاكه. كله چې غزه ترکانو د کرمان له لارې پرغزني حمله وكړه، جلال الدين له باميانو څخه د خپل ورور د مرستې په خاطر غزني ته راغې. دده په غياب كې دده كاكا علاوالدين د شمس الدين زوی د باميانو حكومت ونيو. جلال الدين د غزني له تصفيې وروسته بيرته باميانو ته ولاړ، خپل كاكا يې د هغه له وزير سره يوځای وواژه. تاج الدين يلدوز دريم ځل پر غزني حمله وكړه؛ علاوالدين ته يې ماتې وركړه او كلابند يې كړ. جلال الدين د خپل ورور مرستې ته راغې. دواړه وروڼه د تاج الدين يلدوز له خوا ونيول شول، خو ډير ژر يې دواړه باميانو ته واستول، دوی دواړو تر ۶۱۲ هـ ق پورې په باميانو كې خپل حاكميت ته ادامه وركړ (۲۹: ۵۰-۵۱).

نيولو وروسته په ۵۷۳ هـ ق کال پوښنج هم ونيو. د سيستان حاکم هم د غوريانو حاکميت ومانه. د افغانستان شمالي سيمې لکه تالقان، اندخوي، ميمنه، فارياب، پنجده، مروه او خلم يې هم ونيول. د ايل ارسلان زوی جلال الدين محمد د قراخاييانو په مرسته د افغانستان په شمالي سيمو کې مزاحمت کاوه. سلطان غياث الدين د غزني لښکر د معزالدين (شهاب الدين) غوري په مشرۍ د باميانو لښکر د ملک شمس الدين په مشرۍ او د سيستان لښکر د ملک تاج الدين حرب ترمشرۍ لاندې د مرو شاوخوا سيمو ته واستول. د ايل ارسلان خوارزمشاه زوی جلال الدين محمد ته يې ماتې ورکړه او خراسان يې ورڅخه ونيو او په ۵۹۶ هـ ق کې تر نيشاپور پورې مخکې ولاړ. نوموړی سيمې يې ملک ضياءالدين سيستاني ته وسپارلې. مروه يې هم ونيوله او ملک ناصر الدين محمد خرنک يې د هغه ځای حکمران وټاکه. د سرخس ولايت يې د ملک فخرالدين زوی تاج الدين زنگي ته وسپاره. (۲۹:۴۷).

شهاب الدين غوري د هيواد په شمال لويديځ کې له برياليتوب وروسته هند ته متوجه شو، د هيواد ختيځو ولايتونو د چارو له تنظيم وروسته په ۵۷۲ هـ ق کال يې ملتان فتح کړ. په ۵۷۴ هـ ق کې يې پر گجرات حمله وکړه، خو د غور عسکرو ډير تلفات وليدل بيرته غزني ته راغلل. يو کال وروسته په ۵۷۵ هـ ق کال شهاب الدين غوري لومړی پېښور د غزني له پاتې شونو څخه ونيو. په ۵۷۷ هـ ق يعنې دوه کاله وروسته د غزنيانو پلازمينه لاهور يې هم ونيو او د غزنيانو اخرنۍ پاچا خسرو ملک يې بندي کړ. لاهور يې ترخپل تسلط لاندې راوست. د هند په مرکزي سيمو کې راجپوتانو حکومت کاوه. راجپوتانو د ډيرو پيسو د لرلو ترڅنگ په جگړه کې پوره مهارت درلود او جنگيالي خلک وو. افغاني قوتونه د کرنال په سيمه کې د پرتوراج سره، چې په زړه ورتوب او پهلوانۍ کې يې شهرت درلود او د نوي د ډهلي او اجمير واکمن شوی و، مخامخ شو. دواړو خواوو په ډير شهامت سره جگړه کوله، راجپوتانو د افغاني قوماندان او لښکر ترمينځ لاره پرې کړه. د غور د لښکرو مشر ټپي شو او شاه ته تگ يې غوره کړ. په ۵۸۷ هـ ق کال بيرته غور ته راغی. شهاب الدين غوري په غور کې بيرته خپل قوتونه په وسلو سمبال کړل. د بدلې اخېستلو لپاره بيرته هماغه ميدان ته ورغی. د دويم ځل لپاره د غور او راجپوت قوتونو ترمينځ جگړه ونښته د غور مشر او افغاني پوځ په ډير شهامت جگړه کوله، دوی که څه هم له خپل هيواد څخه ډير لرې جنگيدل، خو روحيه يې ډيره پياوړی وه. پرتوراج هم د ټولو قومونو له رښسانو څخه د مرستې غوښتنه کړی وه. د پرتوراج د پوځ شمير درې سوه زرو ته رسیده او درې سوه فيلان يې درلودل. د

غوريانو په مقابل کې يې ماتې وخوړه. پرتوراج او ورور يې ووژل شول. د غور عسکرو ډير غنيمتونه په لاس راوړل. د پرتوراج له مړينې وروسته افغاني قواو ډير ژر هانسي، سامانه، اجمير او نور ولايتونه ونيول. دافغاني پوځ مشر په نيول شويو سيمو کې ديني مدرسې او جماعتونه جوړ کړل. شهاب الدين غوري نيول شوي سيمي خپل سپه سالار قطب الدين ايک ته وسپارلې او خپله غور ته راغی. قطب الدين ايک يو کال وروسته ډهلی هم فتح کړ، د لاهور پرځای يې ډهلی د افغاني امپراطورۍ پلازمينه وټاکله. قطب الدين ايک په ۵۹۰ هـ ق کال بنارس، گواليار، بهار او بنگال فتح او کالنجر قلعه يې په ۵۹۹ هـ ق کې ونيوله (۴۶:۸۱).

سلطان غياث الدين په هيواد کې مرکزي حکومت ټينگ کړ. د مرکزي اسيا ټولې سيمي له هند څخه تر عراق، له چين څخه تر جيحون او هرمز درياب پورې سيمي ترخپل بيرغ لاندې راوستې، چې د غور له فيروز کوه څخه به اداره کيدې. نوموړی په افغانستان (خراسان) کې يوازينی شاهنشاه گڼل کېده. د بغداد خليفه ناصرالدين (۵۷۵-۶۲۲ هـ ق) هم خپل سفيران ابن ربيع او قاضي مجدالدين قدوه ابن الخطيب د غور د فيروز کوه دربار ته راوليږل او د غوريانو امپراطورۍ يې په رسميت وپيژنده. د افغانستان پاچا هم مولانا سراج الدين محمد جوزجاني د سفير په توگه بغداد ته وليږه. د افغانستان او بغداد ترمنځ سياسي اړيکې ټينگې شوې. سلطان غياث الدين يو علم پالونکې او عادل شخص و؛ دده په دربار کې ډير عالمان اوسيدل. نوموړی د ۶۳ کالو په عمر د ۵۹۹ هـ ق د جمادي الاول په ۲۷ مه، ۱۲۰۲ ز کال په هرات کې مړ او د هرات د جامع مسجد په خوا کې خاورو ته وسپارل شو. دده د دربار مشهور عالمان قاضي وحيدالدين شافعي، صدرالدين کرامي نيشاپوري، قاضي القضاة معزالدين هروي او قاضي شهاب الدين وو. دوی به په مياشت کې يو ځل له پاچا سره ليدنه کوله او مهم وزيران يې شمس الملک، عبدالجبار گيلاني، فخرالملک شرف الدين، عبدالملک ابوشاري، عين الملک سورياني، ظهير الملک سنجري او جلال الدين ابوشاري وو. سلطان غياث الدين په اوږي کې له فيروز کوه او په ژمي کې له زمينداور څخه د پلازميني په توگه استفاده کوله. دده له مهمو ودانيو څخه د هرات جامع مسجد چې لا تر اوسه موجود دی، د غور جام منار، د فيروز کوه ښارگوټی او د ډهلي قطب منار دي (۴۸:۲۹).

٦,٧. د شهاب الدين محمد غوري واكمني (٦٠٢-٥٩٩ هـ ق)

(٥٨٦-٥٨٣ هـ ش)

(١٢٠٨-١٢٠٥ ز)

شهاب الدين د بهأوالدين سام زوی او لقب يې شهاب الدين و. په ډيرو تاريخونو کې نوموړی د شهاب الدين او محمد غوري په نومونو هم ياد شوی دی. معزالدين د خپل ورور سلطان غياث الدين له مړينې وروسته په ٥٩٩ هـ ق کې پاچا شو. سلطان شهاب الدين د سلطان غياث الدين د واكمنۍ پرمهال د هغه د پوځ سپه سالار و. د پوځ قوماندۀ دده په لاس کې وه. د سلطان غياث الدين د واك پرمهال د غور د امپراطورۍ پراختيا او فتوحات د معزالدين (شهاب الدين) پواسطه صورت موندلی دی. ده د خپل ورور (غياث الدين) سره ښې او دوستانه اړيکې درلودلې.

شهاب الدين د واكمنۍ پرمهال له دريو ځواکمنو دښمنانو (سلطان علاوالدين خوارزمشاه، د قراخانيانو پاچا گوره خان چې بودايي دين يې درلود، د سمرقند مسلمان امير عثمان خان) سره مخامخ و. امير عثمان خان د غوريانو پرضد له هغوی سره متحد شوی و. سلطان شهاب الدين په ١٢٠٥ ز کال خوارزم ته داخل شو، د خوارزم پلازمينه يې کلابنده کړه. گوره خان او عثمان خان افغاني پوځونه کلابند کړل. شهاب الدين (معزالدين) عثمان خان ته د پيسو په ورکولو سره ځان ازاد کړ، د غزني په لورې راوخوځېده، خو شهاب الدين غوري ته دغه ماتې ډيرې ستونزې پيدا کړې. دده له افسرانو څخه يو تن ځان د ملتان امير اعلان کړ. د غزني حاکم تاج الدين يلدوز د ښار دروازې د شهاب الدين پرمخ وتړلې، خو شهاب الدين غوري ددې شورشونو په مقابل کې وارخطا نه شو، غزني او ملتان يې بيرته ونيول، قطب الدين ايک هم دده مرستې ته راورسید. شهاب الدين غوري ټول شورشونه ارام کړل. له لاهور څخه يې د غزني په لورې حرکت وکړ، نيت يې درلود چې غزني ته له رسيدو وروسته ماورالنهر ته ولاړ شي، خو نوموړی د ٦٠٢ هـ ق کال د شعبان په درېيمه د غزني په لار کې د ملاحظه لخوا د دمليک په منزل (د اوسنۍ پنجاب د جهليم په سيمه) کې په شهادت ورسيد. شاعر هم د شهادت نيټه داسې ليکلې:

شهادت ملک بحر و بر شهاب الدين

کز ابتدای جهان شاه چو نيا ميديک

سوم زغره شعبان بسال ششصد و دو

فتاده در راه غزنین به منزل دمليک

د سلطان شهاب الدين جنازه يې غزني ته راوړه. نوموړی يې د گردیز او غزني ترمينځ د دهک په علاقه دارۍ کې خښ کړ (۲۹: ۵۴).

شهاب الدين غوري د خپل ورور سلطان غياث الدين په څېر يو پراخه امپراتوري افغانانو ته په ميراث پرېښوده. اسلامي مؤرخين معزالدين (شهاب الدين) د غوريانو د سترو پاچاهانو له جملې څخه گڼي. هند کې د راجپوتانو په موجوديت او له ډيرو ستونزو سره سره د هغه ځای ډيرې سيمې يې د قطب الدين ايبک په مرسته فتح کړې. په هند کې د ده د فتوحاتو موخه د اسلام د مقدس دين خپراوي او د خدای رضا وه. شهاب الدين غوري په خپلو فتوحاتو سره په هند کې د مسلمانانو ستر قوت جوړ کړ او په هند کې يې د يو قوي اسلامي دولت بنسټ کېښود. سلطان شهاب الدين غوري د لوړې ارادې، پوهې، همت او قوي ايمان خاوند و. د نړۍ د نيولو او فتوحاتو استعداد يې درلود. ده خپل ټول عمر د اسلام د مقدس دين په لار کې تير کړ. سلطان شهاب الدين او سلطان غياث الدين دواړه د سلطان بهاولدين سام زامن او د ملک عزالدين حسين لمسيان وو. د دوی مور د ملک بدرلدين کيراني يا گيلاني لور وه. نوموړی هم د غور شاهي کورنۍ ته منسوب وه. د سلطان غياث الدين او سلطان شهاب الدين پلار بهاولدين غزني ته د لښکر کشۍ پرمهال په ۵۴۴ هـ ق کال د غزني په لار کې وفات شو. علاوالدين جهانسوز دواړه (غياث الدين او شهاب الدين) په وجيرستان (اوسني اجريستان) کې بنديان کړل. او د واک پر مهال يې يوه لويه امپراتوري تاسيس کړه.

تر لاس لاندې سيمو کې د سلطان شهاب الدين حاکمان دا لاندې کسان وو: ملک ضياالدين په غور کې، ملک تاج الدين زنگي په باميانو کې، ملک حسام الدين کرماخ په ملتان کې، ملک قطب الدين ايبک په لاهور، ملک تاج الدين يلدوز په غزني او کرمان کې، ملک ناصرالدين قباچه په سند کې، ملک فخر الدين په باميانو کې، سلطان غياث الدين محمود په فيروز کې، ملک تاج الدين حرب په سيستان کې، ملک تاج الدين په مکران کې، ملک شاه په وخت کې؛ وزيران يې ضياالملك درشي، مؤيد الملك محمد بن عبدالله سنجري، شمس الدين ملک عبدالجبار گيلاني وو. د شهاب الدين غوري ژمنۍ پلازمينه لاهور او د اوږي پلازمينه يې غزني او خراسان وو. مهم قاضيان يې عبارت وو له :

نظام الدين ابوبکر، سيد شرف الدين ابوبکر، د فوځ قاضي شمس الدين بلخي و. د خواجه اسمعيل خزانه دار په قول د غزني په خزانه کې يو زرو پنځه سوه منه الماس موجود و (۲۹:۵۵).

د غوريانو په واکمنۍ کې د بهأوالدين سام زامنو (سلطان غياث الدين غوري او سلطان شهاب الدين غوري) واکمني چې تقريباً پنځوس کاله يې دوام وکړ د غوريانو د ترقي او پرمختگ دوره وه، ځکه دغه دواړه وروڼه د ښه استعداد خاوندان وو؛ د رعيت پالنې، رهبرۍ او ښې ادارې استعداد يې درلود. د غور سياسي او جغرافيووي موقعيت باندې ښه پوهيدل. دوی وکولی شول چې د خپل رعيت له مادي او معنوي واک څخه گټه واخلي. د غور محلي حکومت يې په يوه لويه امپراطورۍ بدل کړ او دغه سيمه له خراسان څخه تر هند پورې په يو لوی نظامي او سياسي قدرت بدله شوه، دوی د هيواد په ابادۍ کې هم ستره ونډه واخېسته (۱: ۴۶).

سلطان معزالدين محمد غوري چې د شهاب الدين غوري په نوم ياديږي يولس ځله هندوستان ته پوځي سفرونه کړي. دوه ځله ماتې خوړلې او نهه ځله بريالۍ شوي. د هند د تاريخ مؤلف ډولا فوز هم دده د فتوحاتو په باب وايي چې په هند کې دده د فتوحاتو اغيزې ژورې وې، يو دايمي حکومت يې دلته (هند کې) تاسيس کړ. سلطان شهاب الدين غوري د پښتنو له برمه ډک امپراتوري جوړه کړه چې شمالي حدود يې د آمو تر سيند، غربي لور ته تر مروې، طوس او سرخس، جنوب خواته د هند تر سمندر او ختيځ ته يې د هندوستان تر ورستۍ ختيځې څنډې غځيدلې وه. سلطان شهاب الدين يو مسلمان او عادل پاچا و. معزالدين او شهاب الدين لقبونه په دې سبب ورته ورکړل شوي و. دده اصلي نوم محمد و، خو مور يې ورته زنگي ويل. ده خپل مرثيان زامن بللي وو. دده امپراتوري د اسلام د عدل او انصاف پر بنا ولاړه وه او ټول رعيت سره يې له توپيره پرته ښه سلوک کاوه. د منتخب التواريخ مؤلف بلدواني د سلطان شهاب الدين غوري نوم په لوړ ډول ذکر کړې او هغه يې د غور او خراسان د پاچا په توگه ياد کړی دی او ليکي: در زمان سلطان شهاب الدين غوري علما، فضلا و شاعران بسيار تربيت يافتند از آن جمله امام فخرالدين رازي (رح) که بنام سلطان غياث الدين کتب تصنيف کرده و در لشکر معزالدين اقامت داشته و هر هفته وعظ مينمود... (۱۹: ۷۸-۷۹).

د سلطان شهاب الدين غوري له مړينې وروسته دده امپراتوري په هند، افغانستان او ايران ترمينځ ووېشل شوه. ده کوم وارث نه درلود. په دې اړوند له ده څخه يو درباري پوښتنه کړې وه، په

خواب کې سلطان شهاب الدين غوري ورته وويل: ((نور پاچاهان بنايي يو يا دوه زامن ولري، زه له زرو
خخه زيات زامن لرم ... په دې ډول چې زما ترکي غلامان به زما له مړينې وروسته زما وارثان وي او زما
نوم په خطبه کې يادوي....)) د سلطان شهاب الدين غوري له غلامانو خخه يو هم قطب الدين ابيک
و (۱۹: ۸۱).

د سلطان شهاب الدين غوري له مړينې وروسته دده امپراتوري د هغه د خای ناستو بې کفايتي د
گاونډيانو په ځانگړي ډول د خوارزمشاهانو لپاره د مداخلې زمينه برابره کړه، هند د غور له دولت خخه
جلا شو. د افغانستان په داخل کې ملوک الطوايفي مينځ ته راغله. په فيروز کوه، غزني، زابلستان،
باميانو، تخارستان، سند او ملتان کې د غوريانو محلي حکومتونه مينځ ته راغلل. د غور شهزاد گانو په
باميانو، تخارستان او ناصر الدين قباچه په سند، تاج الدين يلدوز په غزني کې مستقل دولتونه اعلان
کړل. د امپراطورۍ پلازمينه فيروزکوه ضعيغه شوه. د خوارزمشاهانو دولت پر فيروز کوه خپل بريدونه
زيات کړل. د غور د دولت ډيرې سيمې يې ونيولې، سلطان محمد خوارزمشاه په چټکۍ سره د
افغانستان ډيرې سيمې د خوارزمشاهانو د دولت ضميمه کړې (۴۶: ۸۴).

۶،۸. د غياث الدين محمود واکمني (۶۰۷-۶۰۲ هـ ق)

(۵۹۱-۵۸۶ هـ ش)

(۱۲۱۳-۱۲۰۸ ز)

غياث الدين محمود د خپل پلار سلطان غياث الدين د مړينې (۵۹۹ هـ ق) پر مهال په دې هيله
و چې د خپل پلار په خای پر تخت کښيني، مگر د خپل کاکا شهاب الدين مقام او موقعيت نوموړی
محروم کړ. غياث الدين محمود د پلار له مړينې وروسته د بست، فراه او اسفنزار د حاکم په توگه وټاکل
شو. نوموړی د خپل کاکا شهاب الدين غوري له پاچا کېدو سره موافق و، هيڅکله او هيڅ ډول مخالفت
يې ونکړ. له شهاب الدين غوري سره د خوارزمشاهانو پرضد جگړه کې يې گډون وکړ. خو غياث الدين
محمود د شهاب الدين غوري په واکمنۍ کې وروسته له هغه واک ته د رسيدو په خاطر د باميانو له
حاکم بهأوالدين سام سره تړون لاسليک کړ چې د غزني او هند سيمې به بهأوالدين سام او د افغانستان
لویدیځې سيمې به له ده (غياث الدين محمود) سره وي. خو دا تړون ددې شاهدي ورکوي چې غياث
الدين محمود د پاچاهي غوښتونکو او دعوه کوونکو خخه و. ده پاچاهي ته رسېدل د بهأوالدين سام په

موافقه کې لیدله. له دې تړون څخه دا څرگندیده چې نوموړی په سیاسي او نظامي لحاظ ډیر ضعیفه او د خپلو نیکونو برخلاف د امپراطورۍ تجزیې ته حاضر شو (۲۹: ۴۶).

غیاث الدین محمود د سلطان شهاب الدین غوري له مړینې وروسته له وخت څخه گټه واخېسته، له بست څخه یې د فیروز کوه لور ته حرکت وکړ. د فیروز کوه له نیولو وروسته د خپل پلار (سلطان غیاث الدین) دربار ته ورغی. ده د هغه دربار لیاقت نه درلود، خو ده خپل ځان د سلطان غیاث الدین محمود په نوم یاد کړ. ده غوښتل چې د خپل پلار په څېر د خپل سلطنت ستنې ټینګې کړي. د فیروز کوه حاکم علاوالدین محمد له فیروز کوه څخه غرجستان ته ولاړ. سلطان غیاث الدین محمود هغه ونيو او د شیار په قلعه کې یې بندي کړ. د غور خلک هم له علاوالدین محمد څخه ناراضي وو، ځکه غیاث الدین محمود پر هغه باندي په اسانۍ سره بریالی شو. سلطان غیاث الدین محمود په فیروز کوه سربیره د غرجستان، تالقانو، گرزوان، قادیسیه او گرمسیر سیمې هم ونيولې. د غزني حاکم تاج الدین یلدوز ته یې فرمان واستوه؛ تاج الدین یلدوز د هغه تابعیت قبول نکړ. په هند کې قطب الدین ایبک هم دده فرمان قبول نکړ. د سلطان غیاث الدین محمود د حکومت لایو کال نه و تیر شوی، چې د علاوالدین محمد زوی ملک رکن الدین دده پرضد شورش وکړ. خو غیاث الدین محمود هغه ته ماتې ورکړه. رکن الدین غزني ته ولاړ. دویم ځل گرمسیر ته راغی، خو هلته د غیاث الدین محمود د پلویانو له خوا ونيول شو. په ۶۰۷ هـ ق د غیاث الدین محمود له مړینې وروسته رکن الدین هم د ترکي عسکرو له خوا ووژل شو. د سلطان علاوالدین جهانسوز زوی علاوالدین اتسز د سلطان محمد خوارزمشاه په ملاتړ د غیاث الدین محمود په قلمرو حمله وکړه. غیاث الدین محمود دفاع وکړه، خو کله چې هرات له عزالدین حسین فرمل څخه خوارزمشاه ونيو، هرات د غوریانو له واکمنۍ څخه جلا شو. پر بلخ، تالقان او ترمذ باندي هم د غیاث الدین محمود حاکمیت ډیر دوام ونکړ، ځکه دغه پورته سیمې هم سلطان محمد خوارزمشاه ونيولې. د غیاث الدین محمود واکمني د فیروز کوه په شاوخوا سیمو پورې محدوده شوه. په اداره کې د پلار د وخت له مامورینو څخه یې گټه واخېسته او عبدالجبار گیلاني یې د وزیر په توګه وګوماره (۲۹: ۷۸).

١، ٨، ٦. له سلطان محمد خوارزمشاه سره د غياث الدين محمود اړيکې

د دوی دواړو ترمنځ اړيکې ښې وې. سلطان محمد خوارزمشاه د هرات له نيولو وروسته په ٦٠٣ هـ ق کال خپل استازی د غياث الدين محمود دربار ته واستوه. غياث الدين محمود خپل استازی د سوغاتونو سره د سلطان محمد خوارزمشاه دربار ته واستوه او د هرات په نيولو کې يې هيڅ مخالفت ونه ښوده. غياث الدين محمود دا ومنله چې په خطبه کې به د هغه نوم يادوي. له همدې امله سلطان محمد خوارزمشاه په فيروز کوه حمله ونکړه. غياث الدين محمود د تالقانو په نيولو هم د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کې کوم غبرگون ونه ښوده. دده دغه شاته تگ د نوموړي په نابودۍ تمام شو. سلطان علاوالدين محمد په ماورالنهر کې په جگره بوخت و. د هغه ورور علي شاه د اصفهان حاکم له خپل ورور سره مخالف و. د غياث الدين محمود په دربار کې يې پناه واخېسته. غياث الدين محمود د علي شاه تود هرکلی وکړ. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه، غياث الدين محمود ته د هغه د کاکا شهاب الدين محمد ترون راوليږه، چې دوی به يو د بل دښمن ته پناه نه ورکوي. غياث الدين محمود د ليک له رارسيدو سره سم علي شاه بندي کړ. د علي شاه پلويانو ونه شو کولی چې هغه له زندان څخه آزاد کړي. په ٦٠٧ هـ ق کال د غره له لارې د غياث الدين محمود دربار ته ورغلل او هغه يې وواژه. چې دا حمله پر غوريانو کاري حمله وه چې غياث الدين محمود يې وواژه. له دې وروسته دده کورنۍ هرات ته وکوچيده. د نوموړي جسد يې له هغه ځای څخه له ځان سره هرات ته يوړ او په گذرگاه کې خښ شو (١: ٧٩).

٩، ٦. د بهاولدين سام واکمني (٦٠٧-٦٠٧ هـ ق)

(٥٩١-٥٩١ هـ ش)

(١٢١٣-١٢١٣ ز)

کله چې غياث الدين محمود په غور کې په ٦٠٧ هـ ق کال ووژل شو، د هغه کوچنی زوی بهاولدين چې څوارلس کلن و پر تخت کښيښاست. دده د واکمنۍ پر مهال د غور سياسي وضعيت ډير خراب و. نوموړی له هرې خوا څخه د گوانښ او خطر سره مخ و. بهاولدين سام ډير کوچنی و، څه يې نه شو کولی چې وضعيت ارام کړي، خو د غياث الدين محمود ميرمن چې د ملک تاج الدين شمراڼي لور وه، د يو فرمان په وسيله د غور مشرانو ته امر وکړ چې امنيت ټينگ او باغيان ونيسي او پرې نږدې چې

وتبنتي؛ په تيره بيا هغه چا چې غياث الدين محمود هغه وژلی، ونيسي. د بهاولدين سام د واکمنۍ يو کال تيرې شوی نه وې، چې د علاوالدين حسين جهانسوز زوی، علاوالدين اتسز د غور د ترلاسه کولو لپاره له سلطان محمد خوارزمشاه څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمد خوارزمشاه د هرات ملک چې هغه ته يې د امير حجاب لقب ورکړی و، د بريد لپاره د هغه سره ملگری کړ. په دغه وخت کې د غور يو شمير مشران له سلا او مشورې وروسته دې پايلې ته ورسيدل، چې د بهاولدين سام د پلار غياث الدين محمود قاتل علي شاه دې له بنده خوشی شي، تر څو د هغه په واسطه د خوارزم يو شمير عسکر د بهاولدين سام پلوي وکړي او د خوارزم له هغو عسکرو سره چې د علاوالدين اتسز سره ملگری دي وجنگيږي خو بري ترلاسه کړي. د علاوالدين اتسز سره په جگړه کې بهاولدين سام ماتې وخوړه او علاوالدين اتسز د فيروزکوه پرتخت کښيناست. د هرات ملک (والي) له لښکرو سره بيرته هرات ته ستون شو (۶: ۳۱۵).

۶،۱۰. د علاوالدين اتسز واکمني (۶۱۰-۶۰۷ هـ ق)

(۵۹۳-۵۹۱ هـ ش)

(۱۲۱۵-۱۲۱۳ ز)

د خوارزمشاهانو او غوريانو تر مينځ مبارزه کې خوارزمشاهان بريالی شول، د سلطان شهاب الدين له مړينې وروسته يې د غوريانو کورنۍ بې اتفاقی څخه ډيره گټه واخېسته. د دغو کورنيو بې اتفاقيو په پايله کې يې نه يوازې د غوريانو د قلمرو ډيرې برخې ونيولې، فيروز کوه يې هم ترخپل تسلط لاندې راوست. د غوريانو سقوط او د خوارزمشاهانو بري د هغه چا په واسطه صورت وموند چې پلار يې علاوالدين جهانسوز د استقلال او د غوري دولت د نفوذ د پراختيا لپاره ډيرې هڅې وکړې، خو د هغه زوی علاوالدين اتسز چې د غياث الدين او شهاب الدين په دربار کې يې تربيه ليدلې وه، حتی يو ځل سلطان شهاب الدين غوري ناروغه شوی و، غوښتل چې علاوالدين اتسز پرخپل ځای پرتخت کښينوي، مگر له رغېدو وروسته يې هغه باميانو ته واستوه، چې د بهاولدين سام سره اوسېده. خو نوموړی هم د شهاب الدين له وژلو وروسته د نورو شهزاده گانو او امرينو په څېر د غور د تخت او تاج د ترلاسه کولو په خاطر هڅې پيل کړې او خپلې موخې ته درسيډو په خاطر يې سلطان محمد خوارزمشاه ته مخه کړه. په ۶۰۴ هـ ق کال يې په فيروز کوه حمله وکړه، خو ماتې يې وخوړه. اما ناامیده نه شو، په ۶۰۷ هـ ق

کال یې دویم ځل د خوارزم شاه د عسکرو په مرسته په فیروز کوه حمله وکړه، د فیروز کوه ښار یې ونیو؛ پرتخت کښیناست او متحدین یې خوارزم ته ولاړل. د غور امیرانو د علاوالدین اتسز واکمني ومنله، خو د غزني والي تاج الدین یلدوز له ده سره مخالفت وکړ. د مخالفت د زیاتېدو په پایله کې، غزني ته نږدې د گیلان د مرغ نوله په سیمه کې د علاوالدین اتسز او د تاج الدین یلدوز د وزیر او د پوځ د قومندان مویدالملک ترمینځ جگړه ونښته. په جگړه کې د تاج الدین یلدوز د پوځ قومندان مویدالملک ماتې وخوړه. دویم ځل د تاج الدین یلدوز د پوځ قومندان ملک نصیر الدین حسین او علاوالدین اتسز ترمینځ د جرماس په سیمه کې جگړه ونښته، په دې جگړه کې علاوالدین اتسز سخت ټپي شو، د جگړې له ډگر څخه ووت، وروسته د سنگه په سیمه کې مړ شو. فیروزکوه د تاج الدین یلدوز لښکرو ونیو او د سلطان علاوالدین اتسز څلور کلنه واکمني پای ته ورسیدله (۸۲:۱).

۱۱، ۶. د علاوالدین محمد شجاع واکمني (۶۱۲-۶۱۰ هـ.ق)

(۵۹۵-۵۹۳ هـ.ش)

(۱۲۱۷-۱۲۱۵ ز)

علاوالدین محمد شجاع د سلطان غیاث الدین د کاکا ابوعلی زوی او د سلطان غیاث الدین زوم و. په ۵۹۷ هـ.ق کال د سلطان غیاث الدین له خوا د ضیاءالدین په لقب سره د نیشاپور د حاکم په توګه مقرر شو. د سلطان غیاث الدین له مړینې وروسته د سلطان شهاب الدین له خوا د فیروز کوه د حاکم په توګه مقرر شو. کله چې سلطان شهاب الدین په قتل ورسید، د هغه ځای ناستی (سلطان غیاث الدین محمود)، علاوالدین محمد شجاع د غرستان د ایثار په قلعه کې بندي کړ. تر هغې په همدې قلعه کې بندي و، ترڅو د علاوالدین جهان سوز زوی علاوالدین اتسز واک ته ورسید، بیا د هغه پواسطه ازاد شو. خو ډیر ژر بیرته د هغه له خوا د زوی د قتل په ګناه د غرستان د بلدوان په قلعه کې بندي شو. مګر کله چې د غزني والي تاج الدین یلدوز^۱ د قوتونو قومندان ملک ناصرالدین حسین د علاوالدین اتسز له

^۱ تاج الدین یلدوز د سلطان شهاب الدین له غلامانو څخه و، چې د سلطان شهاب الدین غوري په دربار کې تربیه شوی و. د تاج الدین یلدوز ښه نظامي او سیاسي استعداد په وجه هغه ته د کرمان او سنقران چې په سوق الجهشي لحاظ یې اهمیت درلود د اقطاع (جاگیر) په توګه بخشش ورکړ. د شهاب الدین د قتل پر مهال په خپله اقطاع کې اوسېده؛ دده په سر کې هم د سلطنت هوا چلیده. له کرمان څخه د خپلې خزانې سره غزني ته راغی او د شهاب الدین وزیر مویدالملک باندې د فشار له امله د شهاب الدین خزانه په لاس ورغله. او د شهاب الدین ترکي عسکر دده ملګري وو. د غیاث الدین محمود فرمان یې قبول نه کړ. د غیاث الدین محمود پر ځای د بغداد د خلافت الناصر الدین الله نوم په خطبه کې ذکر کړ. خو خپل نوم یې په

وژلو وروسته فیروز کوه ونيو نو علاوالدين محمد شجاع يې غزني ته واستوه. د غزني والي تاج الدين يلدوز د علاوالدين محمد شجاع تود هرکلی وکړ او د سلطان لقب يې ورکړه؛ بيرته يې فیروز کوه ته واستوه. علاوالدين محمد شجاع په فیروز کوه کې په خپل نوم خطبه جاري او سکه يې هم په خپل نوم ووهله. د يو مستقل دولت په حيث د دولت چارې پرمخ بيولې. خو يو کال وروسته يې د فیروز کوه ښار د سلطان محمد خوارزمشاه مخورو کسانو ته وسپاره او سلطان محمد خوارزمشاه هغه خوارزم ته واستاوه. سلطان محمد خوارزمشاه په نيشاپور کې له ده څخه پريکړه ليک اخيستی و چې هيڅکله به د هغه په مخ کې نشي ودریدلې. لنډه دا چې د فیروز کوه ښار يې د هغه باوري کسانو ته وسپاره، علاوالدين محمد شجاع يې خوارزم ته واستاوه، چې څه موده وروسته هلته مړ هم شو. د خپل وصيت سره په بسطام کې د شيخ بسطامي تر څنگه کې خاورو ته وسپارل شو. په دې ترتيب په غور او فیروز کوه کې د غوريانو مقتدرې او شاهنشاهي واکمنۍ لږې پای ته ورسیده او د خوارزمشاهانو لاس ته ورغله (۱: ۸۳).

۱۲، ۶. د غوريانو د واکمنۍ پر مهال د افغانستان ټولنيز او کلتوري وضعيت

د غوريانو واکمني له ۵۴۴- ۶۱۲ هـ ق پورې دوام وکړ. د غوريانو واکمنانو د خپل قلمرو د ساتنې په موخه په قومي او قبيلوي قواو اتکا کوله. د غوريانو دولت که څه هم يو متمرکز دولت و، خو بيا هم د دوي د دربار بانفوذ افسرانو او لوړ پوړو چارواکو او د قبيلو مشرانو ته يې ځمکه ورکوله. غوريانو په نظامي، سياسي، ادبي او ټولنيزه برخه کې د غزنويانو کړنلاره تعقيب کړه. افغانانو تقريباً څلور پېړۍ بيا پرهند حکومت وکړ، پر بنگال، مالوه، گجرات، دکن او نورو سيمو باندې يې حکومت کولو. ځينې افغانان په هند کې ميشت شول، او يو شمير يې بيرته افغانستان ته راغلل. هغه افغانان چې په هند کې ميشت شوي، د اسلامي تمدن، ادب، فن او تهذيب په خپرېدو کې يې ستره ونډه درلوده.

خطبه کې ذکر نه کړي. د بهاوالدين سام زامنو د لنډ مودې لپاره په ۶۰۲ هـ ق کې غزني ونيو، خو په ۶۰۳ هـ ق کال تاج الدين يلدوز بيرته غزني ونيو. چې له ۶۰۳ هـ ق څخه تر ۶۱۲ هـ ق کال پورې په غزني باندې مسلط و. کله چې سلطان محمد خوارزمشاه د غوريانو ټول قلمرو ونيوله تاج الدين يلدوز څخه وغوښتل چې د سلطان محمد خوارزمشاه نوم په خطبه کې ذکر کړي. تاج الدين يلدوز د قتلگ تگين چې د نوموړي نایب د سلطان محمد خوارزم شاه نوم په خطبه کې ياد کړ. خو سلطان محمد خوارزم شاه ډير ژر غزني ته داخل شو. تاج الدين يلدوز د سنگ سوراخ له لارې لاهور ته ورسيد. د شهاب الدين د لاهور حاکم ناصر الدين قباچه سره جگړه، د لاهور ځينې سيمې ونيولې. په ډهلي باندې د تسلط قصد وکړ، خو د ډهلي د حاکم شمس الدين له خوا په قتل ورسيد. په دې ترتيب له هندوستان پرته نورې ټولې سيمې د خوارزمشاهانو لاس ته ورغلې (۱: ۹۱-۹۲).

د اسلام مقدس دين د هند ټولنه په خوځښت راوسته او د ترقۍ لوري ته يې سوق كړه. د هند په شمالي برخو كې د اسلام مقدس دين ستر بدلون راوست. د غوريانو د واكمنۍ پرمهال پښتو او دري ادبياتو ته ځانگړې پاملرنه وشوه. په دغه دوره كې د پښتو او دري ژبو دغو شاعرانو ژوند كاوه چې عبارت دي له : اسمعيل سربني، ملكيار غرشين¹، تايمني²، قطب الدين بختيار، خرشبون، بنكارندوي، شيخ اسعد سوري³، شيخ متي، ابوالحسن احمد سمرقندي چې په عروضي سمرقندي هم مشهور دی، قاضي منهاج سراج جوزجاني مؤرخ او ليكوال (طبقات ناصري ليكوال)، ابونصر بدرالدين محمود چې په ابونصر فراهي هم مشهور دی، امام فخرالدين رازي، محمود عوفي (لباب الالباب) او نور.

غوريانو د غزنويانو له دولتي تشكيلاتو څخه گټه واخېسته، يوازې په نظامي برخه كې يې يو څه توپير درلود. د لښكر مشران د هيواد حقيقي مالكان بلل كېدل. ديري دولتي چارې به د نظامي افسرانو پواسطه اداره كېدلې. غوريان په كور دننه او بهر جگړو كې بوخت وو، ددوي يوه وسله مخچنوزي⁴ (فلاخن) په نوم يادېده، چې غوريانو به كاروله. بيهقي په دې اړه ليكي : پر غور د هرات له لارې د ستر محمود زوی سلطان مسعود غزنوي د بريد پرمهال د غور وگړي په غره كې د ملخانو په څېر را پيدا شول، ټولو سورو (آس لرونكو) او پليو لارې ونيولې، چغی او سوري يې جوړې كړې او په مخچنوزه (فلاخن) باندې يې كانی وپشتل (۶: ۳۳۶).

¹ د پښتو ژبې شاعر ملكيار غرشين د ستر ولي الله غرشين زوی دی. ملكيار غرشين تر ۵۷۱ هـ ق كال (پر ملتان د سلطان شهاب الدين د لومړي بريد تر وخته) پورې ژوندی و. د زېږيدو نېټه يې تقريباً ۵۰۰ هـ ق كال ښودل شوې ده. نوموړی په ډهلي كې مړ شوی او د ابابكر طوسي تر څنگ خاورو ته سپارل شوی دی (۶: ۳۴۶).

² تايمني د پښتو هغه قوم دی چې د سياه بند په غرونو او د غور په شاوخوا سيمو كې اوسېږي. تايمني يو شاعر و چې د سلطان غياث الدين په مدحه كې يې يو اوږد شعر ويلی خو مونږ يې يو څو بيته دلته ليكو.

نن د غرېږم په صفت د سلطان

چې دې بادار غازي ملك د جهان

د فيروز كوه او غور رڼا له ده ده

هم د تيرو تورو بريننا له ده ده. (۶: ۳۴۶).

³ د غوريانو په دربار كې يو پښتون شاعر شيخ اسعد سوري د محمد سوري د ماتې په اړه چې د سلطان محمود غزنوي په مقابل كې يې وځوړه يو اوږد شعر (قصيده) ليكلی خو مونږ يې دلته د مطلع بيت راوړو:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار

زمولوی هرگل چې خاندې په بهار (۶: ۳۴۶).

⁴ مخچنوزه (فلاخن) يو ډول وسله ده چې له ټوټې (ټيکې) څخه جوړېږي، دواړه خواوې يې نری او مينځ يې پلن وي. په مينځ كې ورته كانی (وړوکی ډبره) ايښودل كيږي له ډيرو تاويدو وروسته پرې وار (گوزار) كيږي. چې ما په خپله دا وسله (مچنوزغه) له کوچيانو سره ليدلی ده او کوچيان د پسونو د رمو په څرولو كې گټه اخلي. مؤلف.

د غوريانو دويمه وسله د (کاروه) په نامه يادیده. نوموړې وسله داسې جوړېده او استعمالیده چې دوی به د يو خوسکي په خرمن کې ډير مالوچ يا بوس اچول او له هغوی څخه يې ډډی جوړاوه. د جگړې پرمهال هر چا به خپله ډډی په خپل مخکې د قطار په شکل دراوه، چې د دښمن د غيشو په وړاندې د يوه ديوال په توگه ترې کار اخېسته. دغې وسلې ته يې کاروه ويلی. د غور پاچاهانو په توره او نيزه کې پوره مهارت درلود چې سلطان محمد سام په نيزه وهلو کې ډير شهرت درلود (۶:۳۴۱).

د غور عسکرو له نورو وسلو هم لکه ذره او کاروه چې دفاعي وسلې وې کار اخېسته؛ خو تعرضي وسلې يې عبارت وې له : غيشي، کمان، تيغ، نيزه، توره، گرز، تبر زين، خنجر او مخچنوزه او منجنيق وي. دغه پورته وسلې په غور کې جوړيدلې. غور د نجيبه فلزاتو له پلوه بډايه سيمه وه په غور کې سکې هم چاپيدلې (۲۹: ۱۴۰).

په لنډه توگه ويلې شو چې غوريان د آزادی د احساس په لرلو او د ښو طبيعي موانعو پر مټ خپل استقلال ترډيره وخته پورې وساته، خو سلطان محمود غزنوي په ۴۰۱ هـ ق کال پر دوی باندې بريالی شو او غور يې تر خپل حاکميت لاندې راوست. د غور محلي حاکمانو تر ډيره پورې غزنويانو ته ماليه ورکوله. په دغه موده کې د غور محلي حاکمانو د استقلال لپاره مبارزه کوله، خو بريالی نشول. د غزنويانو د ضعف او د غزه ترکانو پواسطه د سلطان سنجر د سلطې له ختميدو سره سم د غوريانو د فعاليت لپاره زمينه برابره شوه. د قدرت د خلا څخه يې گټه واخېسته او په افغانستان او هند کې يې خپلو فتوحاتو ته ادامه ورکړه. په ۵۵۲ هـ ق د سلطان علاوالدين جهانسوز د هڅو په پايله کې يې خپل استقلال بيا لاس ته راوړ. غوريان په ډيره کمه موده کې د سيمې په يوه پياوړی دولت بدل شول. د غوريانو امپراتوري د سلطان غياث الدين غوري (۵۵۸-۵۹۹ هـ ق) او سلطان شهاب الدين غوري (۶۰۲-۵۹۹ هـ ق) د واکمنيو پرمهال په سياسي او نظامي لحاظ د قدرت لوړ پړاو ته ورسیده. د بغداد خليفه پر بغداد باندې د خوارزمشاه د حملې په مقابل کې د غوريانو دولت يو مناسب بديل ځواک گانه. د غور واکمنانو په ځانگړی ډول سلطان غياث الدين غوري او د هغه ورور سلطان شهاب الدين غوري په دين پالنې او عدالت باندې مشهور دي. دغو دواړو ورونو ټولو مذهبونو ته اسانتيا برابره کړی وه. د کفارو پرضد او د علمي پرمختگ لپاره يې تل هڅه کوله. د سلطان شهاب الدين له مړينې (۶۰۲ هـ ق) وروسته د پياوړي ارادې لرونکی او هوښيار واکمن د نه شتون له امله د غوريانو امپراطوری تجزيه او له مينځه ولاړه. د دوی نيول شوي سيمې د خوارزمشاهانو لاس ته ورغلې. په هند کې د دوی

سیمې د دوی د هغه ځای د محلي حاکمانو تر سلطې لاندې راغلې او ځانونه یې مستقل حاکمان گڼل، چې دوی په هند کې د مسلمانانو حکومتونه ټینګ کړل. دغو محلي حاکمانو نښې لاس ته راوړنې درلودې. خو د غوریانو امپراتوري د خوارزم شاهانو د مداخلې او کورني اختلافونو پواسطه سقوط شوه.

۱۳، ۶. د غوریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

- کله چې غوریان چې واک ته ورسیدل، مخکې له دې چې د حکومت ستنې ټینګې کړي، جګړو او فتوحاتو ته یې ادامه ورکړه. په دغو اوږدو جګړو کې د دوی ډیره انساني نیرو مصرف شوه، خو مطلقه حکومت فردي لیاقت ډیر اړین کړ. همدا علت و چې د شهاب الدین له مړینې وروسته یې د غوریانو دولت د سقوط لورې ته سوق کړ.
- د غوریانو دولت له لومړیو وختونو څخه په فدرالي بڼه اداره کېده. محلي حکومتونو ډیره آزادي درلوده. کله چې مرکزي حکومت ضعیفه شوه، د محلي حاکمانو په سر کې د سلطنت روحیه پیدا شوه. په پایله کې کورنی جګړې پیل او د سلطان شهاب الدین له مړینې وروسته لاپسې زیاتې شوې.
- د سلطنت د مدعیانو زیاتوالی یو بل لامل و، چې هر یو د بریالیتوب او واک ته د رسیدو په موخه د پردیو مرستې ته لاس اوږد کړی و؛ وروسته خوارزمشاه ته په باج ورکولو او د هغه سلطې منلو ته اړ شول. همدا لامل و چې خوارزمشاهان د غوریانو د سیمو د نیولو پر مهال له ستونزو سره مخ نشول.
- د غوریانو عسکر له څو ملیتونو څخه تشکیل شوي وو. چې دا کار د مرکزي حکومت د پیاوړتیا پر مهال کومه ستونزه نه وه. خو د غوري حکومت د ضعف پر مهال په خپله دغو عسکرو گډوډۍ ته لمن وهله. یو شمیر عسکرو د یو شهزاده په ملاتړ د بل امیر پرضد پاڅون کاوه او له بلې ډلې سره جنگیدل، چې د امپراطورۍ د سقوط لامل وگرزیدل (۱: ۱۱۴).
- عباسي خلفاؤ هم د غوریانو او خوارزمشاهانو ترمنځ جګړه تازه ساتله او د شهاب الدین له مړینې وروسته د هغه د ځای ناستو د بې کفایتۍ له امله خوارزمشاهانو ته د حملو زمينه برابره شوه؛ هندوستان هم له افغانستان څخه جلا شو، د غوریانو دولت له مینځه ولاړ او خوارزمشاهانو د افغانستان ډیرې سیمې ونیولې.

لنډيز

غوريانو په افغانستان کې له غزنويانو وروسته يوه لويه امپراتوري جوړه کړه. دوی چې له ډيرې پخوا زمانې څخه د غور په شاوخوا سيمو او مروه کې د سوري کورنۍ په نامه واکمني کوله. کله چې د شهزاده بهرام شاه له خوا لومړی قطب الدين محمد غوري او وروسته سيف الدين غوري ووژل شول نو د غوريانو او غزنويانو ترمنځ اختلاف زيات شو. علاوالدين جهان سوز د غزني ښار وسوزاوه. له سلطان احمد سنجر سره له لږ بند وروسته په غور کې حاکم شو. له ده وروسته سلطان غياث الدين او شهاب الدين غوري په افغانستان کې يوه لويه امپراتوري تاسيس کړه. د غزنويانو د واکمنۍ سيمي يې ټولې ونيوې او هند کې يې خپلو فتوحاتو ته ادامه ورکړه.

سلطان علاوالدين جهان سوز د تخار، باميان، تولک، هرات او يو شمير نورو سيمو له نيولو وروسته د غوريانو واکمنۍ ته پراختيا ورکړه. خو سلطان شهاب الدين غوري په هند کې د غزنويانو پلازمينه لاهور ونيو. په ملتان، لاهور او د افغانستان په داخل غور، باميانو، غزني او کرمان کې يې خپل حاکمان مقرر کړل. سلطان شهاب الدين غوري چې اصلي نوم يې معزالدين محمد غوري دی خو په تاريخ کې د شهاب الدين غوري په نوم شهرت لري يو مسلمان او عادل پاچا و. دده امپراتوری په عدل باندې ولاړه وه. له ټول رعيت سره يې پرته له توپيره ښه سلوک کاوه. دده له مړينې وروسته دده امپراتوري په ايران، افغانستان او هند کې په جلا جلا حکومتونو باندې وويشل شوه. ځکه چې ده کوم وارث نه درلود. ده به ويل چې ټول غلامان زما زامن دي او زما له مړينې وروسته به هغوی ټول زما وارثان وي. خو دده له مړينې وروسته د غوريانو امپراتوری د سقوط لوری ته سوق شوه. په ځانگړي ډول د غياث الدين محمود له وژل کېدو وروسته د هغه ځوارلس کلن زوی، بهاولدين پر تخت کښناست. دده د واکمنۍ پر مهال د غور سياسي وضعيت ډير خراب شو، ځکه نوموړی له هرې خوا د گواښ سره مخامخ شو. او ده نشو کولی چې وضعيت ارام کړي.

په ۶۰۴ هـ ق کال سلطان محمد خوارزم شاه په فيروز کوه حمله وکړه خو ماتې يې وخوړه. دويم ځل يې په ۶۰۷ هـ ق کال په فيروز کوه حمله وکړه او د فيروز کوه ښار يې ونيو. د غوريانو واکمني له ۵۴۴-۶۱۲ هـ ق پورې يې دوام وکړ. دوی د خپل قلمرو د ساتنې لپاره په خپل قومي قوتونو باندې اتکاء کوله. د غوريانو دولت که څه هم يو متمرکز دولت و. خو بيا هم د دوی د دربار بانفوذو افسرانو،

لور پورو چارواکو او د قبیلو مشرانو ته به یې ځمکې ورکولې. غوریانو په نظامي، سیاسي، ادبي او ټولنیزه برخه کې د غزنویانو کړنلاره تعقیب کړه. او هم په هند کې یې پر بنگال، مالوه، گجرات، دکن او نورو سیمو باندې حکومت وکړو، چې ځینې افغانان بیا په هند کې میشت او ځینې بیرته افغانستان ته راغلل. غوریانو هم د اسلامي تمدن، ادب، فن او تهذیب په خپرېدو کې ستر ونډه درلود.

د غوریانو واکمنۍ پر مهال پښتو او دري ادب ته ځانگړی پاملرنه وشوه. د پښتو او دري ژبو شاعرانو لکه اسمعیل سربني، ملکيا غرشين، تايمني، قطب الدين بختيار، خرشبون، بنکارندوی، شیخ اسعد سوري او نورو ژوند کاوه. غوریانو د غزنویانو له دولتي تشکیلاتو څخه گټه اخیسته. یوازې په نظامي برخه کې یې یو څه توپیر درلود. د پوځ مشران د هیواد اصلي مالکان گڼل کېدل. ډیرې دولتي چارې به د نظامي افسرانو پواسطه اداره کېدلې. د جگړې پرمهال یې له مختلفو وسلو څخه کار اخیسته. په لنډه توگه ویلی شو چې غوریانو د ازادۍ احساس په لرلو سره او د ښو طبعي موانعو پرمټ یې خپل استقلال تر ډېره وخته پورې وساته.

پوښتنې

1. د خوارزمشاهانو حملې د غوريانو د سقوط لامل شو؟
2. تر سلطان شهاب الدين وروسته د هغه د ځای ناستو بې کفایتي د غوريانو د سقوط لامل شو؟
3. د غزني ښار د کوم غوري واکمن له خوا وسوزیده؟
4. د غوريانو مستقل دولت د کوم شخص پواسطه تاسیس شوه؟
5. په هند کې د غوريانو فتوحات د اسلام د مقدس دين په نشر کې څه اغیزه درلوده؟
6. غزه ترکانو له کوم غزنوي واکمن څخه د غزني ښار ونيو؟
7. له غزه ترکانو څخه د غزني ښار چا ونيو؟
8. د غوريانو په جگړه کې د کومو وسلو څخه گټه اخیستل کېده؟
9. د غوريانو آخیرني واکمن څوک و؟
10. د غوريانو کوم سلطان زامن نه درلودل؟

د غوري واکمنانو لنډه پيژندنه		
شميره	د پاچا نوم	کال
۱	سلطان علاوالدين جهانسوز	(۵۵۶-۵۴۴هـ ق) (۵۴۰-۵۲۸هـ ش) (۱۱۶۲-۱۱۵۰ز)
۲	سیف الدین محمد	(۵۵۸-۵۵۶هـ ق) (۵۴۲-۵۴۰هـ ش) (۱۱۶۴-۱۱۶۲ز)
۳	سلطان غیاث الدین	(۵۹۹-۵۵۸هـ ق) (۵۸۳-۵۴۲هـ ش) (۱۲۰۵-۱۱۶۴ز)
۴	معزالدين (شهاب الدين)	(۶۰۲-۵۹۹هـ ق) (۵۸۶-۵۸۳هـ ش) (۱۲۰۸-۱۲۰۵ز)
۵	غیاث الدین محمود	(۶۰۷-۶۰۲هـ ق) (۵۹۱-۵۸۶هـ ش) (۱۲۱۳-۱۲۰۸ز)
۶	بهاوالدين سام	(۶۰۷-۶۰۷هـ ق) (۵۹۱-۵۹۱هـ ش) (۱۲۱۳-۱۲۱۳ز)
۷	علاوالدين اتسز	(۶۱۰-۶۰۷هـ ق) (۵۹۳-۵۹۱هـ ش) (۱۲۱۵-۱۲۱۳ز)
۸	علاوالدين محمد شجاع	(۶۱۲-۶۱۰هـ ق) (۵۹۵-۵۹۳هـ ش) (۱۲۱۷-۱۲۱۵ز)

۶،۱. جدول: پورتنی. جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۱, ۶. گراف: لاندینی. گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د غوري کورنۍ واکمنان

سلطان علاوالدين جهانسوز (۵۴۴-۵۵۶ هـ ق)

سیف الدین محمد (۵۵۶-۵۵۸ هـ ق)

سلطان غیاث الدین (۵۵۸-۵۹۹ هـ ق)

معزالدین (شهاب الدین) (۵۹۹-۶۰۲ هـ ق)

غیاث الدین محمود (۶۰۲-۶۰۷ هـ ق)

بهاوالدين سام (۶۰۷-۶۰۷ هـ ق)

علاوالدين اتسز (۶۰۷-۶۱۰ هـ ق)

علاوالدين محمد شجاع (۶۱۰-۶۱۲ هـ ق)

اووم خپرکی

خوارزم شاهانو دولت

پیلیزه

خوارزم یو زرغون او ودان ولایت و چې د آمو له سیند څخه اوبه کېده . نژدې د اتیا فرسخو په اوږدوالي سره یې د کرنې ځمکې او ښکلي ماڼۍ درلودې. پلازمینه یې گرگانج (جرجانیه) نومیده. له ډیرې پخوا زمانې څخه یې د افغانستان او ماورالنهر له ښارونو سره اقتصادي، سیاسي او فرهنگي اړیکې درلودې. خوارزمي ژبه نورو آریایي ژبو ته نږدې ژبه وه، چې په وروستیو کیندنو کې یې نښې لاس ته راغلې دي. البیروني دا ژبه په اثار الباقیه کې یوه خپلواکه ژبه گڼلې ده. د خوارزم ملکانو ته یې خوارزم شاهان ویلې. په ۳۲ هـ ق کال اخنف بن قیس خوارزم ته ورسید، خو ویې نه شو نیولی. مهلب په ۸۲ هـ ق کال د حجاج له خوا د خراسان په نیولو مامور شو او له خوارزمیانو سره وجنگیده، خو بریالی نه شو. قتیبه په ۸۶ هـ ق کال خوارزم فتح کړ. د البیروني له قوله د خوارزمشاهانو لومړی بنسټ ایښودونکې کیخسرو و، مگر د اسلام له پیله خوارزم د حکومت له پلوه په دوه برخو وویشل شو. د شمالي برخې پلازمینه گرگانج (جرجانیه) ښار و چې د عربانو له خوا اداره کېده او د سویلي برخې

پلازمینه یې د ((کات)) ښار و چې د خوارزمشاهانو له خوا اداره کېده . تر څو د خوارزمشاهانو مستقل دولت جوړ او په ټول خوارزم باندې مسلط شو (۱۰: ۱۸۶).

۱, ۷. د خوارزم شاهانو فتوحات

د غوریانو د واکمنۍ د سقوط پرمهال، سلطان علاوالدین محمد خوارزمشاه په دې بهانه چې دده وراره هندو خان، د غور د ملکانو په دربار کې پناه اخیستې، د غوریانو په قلمرو حمله وکړه؛ له یو لړ جگړو او کشمکشونو وروسته په ۶۱۲ هـ ق کال یې د غور دولت له مینځه یووړ. علاوالدین محمد خوارزم شاه په ۶۱۲ هـ ق کال د هرات او بلخ تر نیولو وروسته غزني ته لښکر کشي وکړه. کله چې نوموړی غزني ونيوه؛ تاج الدین یلدوز هند ته ولاړ. په دې ترتیب تر سند پورې د افغانستان ټولې سیمې سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ونيولې او جلال الدین منکبرني یې د افغانستان د حکمران په توګه وټاکه. د چنگیز خان تر یرغل پورې دغه سیمې د خوارزم شاهانو تر واک لاندې وې (۸۴۳: ۱۱).

سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه یو ځواکمن پاچا و، چې د چنگیز له یرغل مخکې په ډیرې چټکۍ سره د غوریانو دولت په افغانستان کې، د ترکانو دولت په سمرقند او د قراختایانو ځواکمن دولت په کاشغر کې یې له مینځه یوړل. په دې توګه یې یوه لویه امپراتوري جوړه کړه، چې د سیحون له سیند څخه نیولې تر سند پورې، له عراق څخه نیولې تر اورال او عربو سمندرګی پورې پراخه وه. ده غوښتل چې بغداد کې اسلامي دولت له مینځه یوسي او پخپله د اسلامي دولتونو په سر کې راشي. د خوارزم شاه دغه هوډ د افغانستان په نیولو او د غور د خزانو له لاسته راوړلو وروسته نور هم کلک شو، ځکه چې د غور د پاچاهۍ له دفترونو څخه د بغداد د خلافت لیکونه په لاس ورغلل، چې په هغو کې عباسي خلیفه ناصرالدین الله د افغانستان د غوري دولت او قراختایانو له دولت سره یو نظامي تړون ته هڅولي او د خوارزم شاه پرضد یې لمسولي وو. دا ځکه چې بغداد د خوارزمیانو له ورځ په ورځ زیاتېدونکي ځواک څخه په ویره کې و (۲۷: ۱۵۸).

۷,۲. د خوارزم شاهانو د دولت مینځ ته راتگ

د خوارزم شمالي برخه چې گرگانج (جرجانيه) يې پلازمينه وه، د عربي اميرانو له خوا اداره کېده ، سويلي برخه چې پلازمينه يې د کات ښار و، د خوارزم^۱ شاهانو له خوا اداره کېده . خوارزم د آمو درياب کيڼ او ښي اړخ ته پروت دی؛ نوموړی سيمه د موقعيت په اساس ډير سياسي او نظامي اهميت لري. يو شمير مؤرخين خوارزميان ترکان گڼي. په عمومي توگه په خوارزم شاه د خوارزم حاکم او حکمران ته ويل کېده. په تاريخ کې د خوارزم شاهانو له دريو کورنيو څخه بحث شوی دی، چې د دوی د دوو مخکينو کورنيو حاکمان، محلي حاکمان وو، ډير د بحث وړ نه دي، ځکه دوی يوازې په خوارزم او د هغه په شاوخوا سيمو کې حکمراني کوله؛ دوی به د پياوړو گاونډيو قدرتونو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو او د هغوی پواسطه له مينځه ولاړل. نو ځکه دوی ډير د بحث وړ نه دي. خو د اسلام د مقدس دين له نشر وروسته د خوارزم دولت په دوو برخو وویشل شو، يوه يې شمالي برخه و چې پلازمينه يې گرگانج و او د عربي حاکمانو له خوا اداره کېده او دويمه يې جنوبي برخه وه چې پلازمينه يې د کات ښار و چې د غير عربي حاکمانو (خوارزم شاهانو) پواسطه اداره کېده؛ له دې سره سم د خوارزم شاهانو دولت مینځ ته راغی چې د دوی لومړنی مؤسس ابوسعید احمد د محمد زوی و (۴۶: ۹۰).

۷,۳. د خوارزم شاهانو د لومړۍ کورنۍ واکمنان

۷,۳,۱. د ابوسعید احمد واکمني (۳۶۴-۳۴۰ هـ.ق)

(۳۵۴-۳۳۰ هـ.ش)

(۹۷۵-۹۵۱ ز)

ابوسعید احمد د محمد زوی له ۳۴۰ هـ.ق کال څخه تر ۳۶۴ هـ.ق کال پورې حکومت وکړ، له ده وروسته يې زوی ابو عبدالله پاچا شو.

¹ د خوارزم شاه نوم د خوارزم د پاچا يا د خوارزم د فرمانروا په مفهوم د خوارزم ملکانو او حکمرانانو ته استعمال شوی دی. خوارزم د اوسنۍ خيوه سيمه ده چې د ازبکستان او ترکمنستان د جمهوريتونو تر مینځ ویشل شوی ده (۲۳: ۹).

۷،۳،۲. د ابو عبدالله واکمني (۳۶۴-۳۸۵هـ ق)

(۳۷۵-۳۵۴ هـ ش)

(۹۹۶-۹۷۵ ز)

ابو عبدالله خوارزم شاه د نوح له امر پرته د ابوعلی پر لښکرو حمله وکړه؛ ابوعلی یې بندي کړ. نوح د ابو عبدالله په دې عمل په قهر شو او د ابو عبدالله پلازمینې کات ته یې لښکری ولېږلې. د کات ښار یې ونيو؛ ابو عبدالله یې بندي کړ او د هغه ټولې سیمې یې ونيولې. د کات حکومت یې د جرجانیه حاکم مامون ته انتقال کړ او هغه ته یې د خوارزم شاه لقب ورکړ.

۷،۳،۳. د مامون واکمني (۳۸۷-۳۸۵هـ ق)

(۳۷۷-۳۷۵ هـ ش)

(۹۹۸-۹۹۶ ز)

کله چې مامون د نوح پواسطه د خوارزم د حاکم یا خوارزم شاه په توګه وټاکل شو نو د خوارزم شاه لقب یې خپلې کورنۍ ته واړوه. درېم مامون د محمد زوی چې کورنۍ یې د ده په ماموني نامه یادېږي د سامانیانو له خوا د خوارزم والي و، دې له ابو عبدالله خوارزم شاه سره وجنګیده او بریالی شو، د خوارزم شاه لقب یې په ۳۸۵ هـ ق خپلې کورنۍ ته واړوه. دده یوه لور د سلطان محمود غزنوي ماندینه وه. په ۳۸۷ هـ ق کې مړ شو. له ده وروسته یې زوی ابوالحسن علي پرتخت کښیناست (۱۱: ۳۴۷).

۷،۳،۴. د ابوالحسن علي واکمني (۳۹۰-۳۸۷هـ ق)

(۳۸۰-۳۷۷ هـ ش)

(۱۰۰۱-۹۹۸ ز)

د ساماني دولت، له ضعیفه کېدو وروسته دوی د ترکستان د خانانو او محلي حاکمانو تابع شول. کله چې سلطان محمود غزنوي ماورالنهر ته راغی، د هغه سره یې دوستي وکړه او د سلطان محمود خور یې په نکاح کړه (۲۳: ۱۰).

۷,۳,۵. د ابوالعباس واکمني (۴۰۷-۳۹۰ هـ ق)

(۳۹۷-۳۸۰ هـ ش)

(۱۰۱۸-۱۰۰۱ ز)

له ابوالحسن وروسته د مامون زوی د محمد لمسی او د ابوالحسن ورور ابوالعباس د خوارزم پاچا شو، یا د جرجانیه د والي په توګه وټاکل شو. نوموړی یو محلي حاکم و؛ د سلطان محمود غزنوي سره یې ښې اړیکې درلودې. په ۴۰۷ هـ ق کال ابوالعباس په کورني اړودپرو کې ووژل شو او پرځای یې ابوالحارث د ابوالحسن علي زوی پاچا شو. ابوالعباس یو علم پالونکی سړی و، چې د هغه مهال د نړۍ ډیر نامتو عالمان لکه ابن سینا بلخي او ابو ریحان البیروني، ابو سهيلي او ابوالخیر د هغه په دربار کې وو، چې د همدی په نوم یې علمي کتابونه لیکل، د بیلګې په توګه امام ابو منصور نعلبي ((الطوائف و الطوائف)) د همدی په نوم ولیکه، ابو العباس هم لکه د خپل ورور ابوالحسن په شان د سلطان محمود غزنوي خور په نکاح کړی وه (۲۷:۱۵۷).

۷,۳,۶. د ابوالحارث محمد واکمني (۴۰۸-۴۰۷ هـ ق)

(۳۹۸-۳۹۷ هـ ش)

(۱۰۱۹-۱۰۱۸ ز)

کله چې ابوالحارث د ابوالعباس پر ځای د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو، سلطان محمود غزنوي د ابوالعباس د بدلې اخیستلو او د خپلې خور د ساتنې په بهانه، خوارزم ته لښکر کشي وکړه. د هزار آسپ په سیمه کې یې د خوارزم لښکرو ته ماتې ورکړه. په ۴۰۸ هـ ق کال جرجانیه ته داخل شو او د مامون (ابوالحارث محمد) د کورنۍ غړي یې بندیان کړل او التون نتاش یې چې د سلطان محمود حاجب (دربار وزیر) و د خوارزم د حاکم په توګه وټاکه او د خوارزم شاه لقب یې ورکړ. په دې ترتیب د خوارزم شاهانو د لومړی کورنۍ د پاچاهي دوره پای ته ورسیده (۲۳:۱۰).

د خوارزم شاهانو لومړنۍ کورنۍ یعنی مامونیان څخه لاندې کسانو واکمني وکړه

(۳۶۴-۳۴۰ هـ ق)

۱. ابوسعید احمد بن محمد

(۳۵۴-۳۳۰ هـ ش)

(۹۷۵-۹۵۱ ز)

۲. ابو عبدالله محمد د ابوسعید احمد زوی
(۳۸۵-۳۶۴ هـ ق)
(۳۷۵-۳۵۴ هـ ش)
(۹۹۶-۹۷۵ ز)

۳. مامون د محمد زوی
(۳۸۷-۳۸۵ هـ ق)
(۳۷۷-۳۷۵ هـ ش)
(۹۹۸-۹۹۶ ز)

۴. ابوالحسن علي د مامون زوی
(۳۹۰-۳۸۷ هـ ق)
(۳۸۰-۳۷۷ هـ ش)
(۱۰۰۱-۹۹۸ ز)

۵. ابوالعباس مامون د مامون زوی
(۴۰۷-۳۹۰ هـ ق)
(۳۹۷-۳۸۰ هـ ش)
(۱۰۱۸-۱۰۰۱ ز)

۶. ابوالحارث محمد د علي زوی او د مامون لمسی
(۴۰۸-۴۰۷ هـ ق)
(۳۹۸-۳۹۷ هـ ش)
(۱۰۱۹-۱۰۱۸ ز)

ددې کورنۍ اخرنۍ واکمن ابوالحارث و (۴۶: ۹۰).

۷,۴. د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ

۷,۴,۱. د التون نتاش واکمني (۴۲۳-۴۰۸ هـ ق)

(۴۱۳-۳۹۸ هـ ش)

(۱۰۳۵-۱۰۱۹ ز)

کله چې سلطان محمود غزنوي خوارزم ونيو، په ۴۰۸ هـ ق کې التون نتاش يې د خوارزم د حاکم په توگه وټاکه او د خوارزم شاه لقب يې ورکړ. د التون نتاش په مقرریدو سره د خوارزم شاهانو د دویمې کورنۍ واکمني پیل شوه. التون نتاش د عمر تر پایه (۴۲۳ هـ ق) د خوارزم حاکم پاتې شو او د سلطان محمود غزنوي او د هغه د زوی سلطان مسعود تابع و. التون نتاش هم د خوارزم شاه په نوم یادیده، تر څو چې مړ شو او پر ځای يې زوی هارون د خوارزم شاهانو واکمن شو.

۷,۴,۲. د هارون واکمني (۴۲۵-۴۲۳ هـ ق)

(۴۱۵-۴۱۳ هـ ش)

(۱۰۳۷-۱۰۳۵ ز)

هارون هم د خپل پلار په څېر د غزنویانو تابع و او د واکمنۍ د پراختیا دپاره يې هیڅ ونکرل یوازې پخپله پلازمینه کې د چارو په سمون بوخت و. هارون په ۴۲۵ هـ ق کې مړ شو. دده له مړینې وروسته يې ورور اسمعیل خندان د التون نتاش زوی پاچا شو.

۷,۴,۳. د اسمعیل خندان واکمني (۴۲۹-۴۲۵ هـ ق)

(۴۱۸-۴۱۵ هـ ش)

(۱۰۴۰-۱۰۳۷ ز)

اسمعیل خندان هم د خوارزم په پلازمینه کې خپل حاکمیت ته دوام ورکړ، خو دده په وخت کې هم دوی استقلال ته ونه رسیدل، بلکه د سلجوقیانو له واکمنانو سره مخ شول. دده پر ځای شاه ملک واک ته ورسید.

۷,۴,۴. د شاه ملک واکمني (۴۳۴-۴۲۹هـ ق)

(۴۲۲-۴۱۸هـ ش)

(۱۰۴۴-۱۰۴۰ز)

د شاه ملک د حاکمیت پرمهال نوموړې کورنۍ خپل حاکمیت د سلجوقیانو په مقابل کې له لاسه ورکړ او د طغرل بیک پواسطه خوارزم ونيول شو له دې وروسته خوارزم د سلجوقیانو د واکمنۍ پورې وتړل شو.

د خوارزم شاهانو د دویمې کورنۍ د واکمنانو د واک موده په لاندې ډول ده.

(۴۲۳-۴۰۸هـ ق)

۱. التون تاش

(۴۱۳-۳۹۸هـ ش)

(۱۰۳۵-۱۰۱۹ز)

(۴۲۵-۴۲۳هـ ق)

۲. هارون د التون تاش زوی

(۴۱۵-۴۱۳هـ ش)

(۱۰۳۷-۱۰۳۵ز)

(۴۲۹-۴۲۵هـ ق)

۳. اسمعیل خندان د التون تاش زوی

(۴۱۸-۴۱۵هـ ش)

(۱۰۴۰-۱۰۳۷ز)

(۴۳۴-۴۲۹هـ ق)

۴. شاه ملک

(۴۲۲-۴۱۸هـ ش)

(۱۰۴۴-۱۰۴۰ز) (۹۱:۴۶).

۷,۵. د خوارزم شاهانو درېیمه کورنۍ

۷,۵,۱. د انوشتگین واکمني (۴۹۰-۴۷۰ هـ ق)

(۴۷۶-۴۵۶ هـ ش)

(۱۰۹۸-۱۰۷۸ ز)

انوشتگین د بلکاتگین له خوا اخیستل شوی غلام و. په لومړیو وختونو کې دده دنده د جامو او رختونو وینځل او ساتنه وه. ده له مختلفو سیمو څخه عواید راټولول. د ملک شاه سلجوقی له خوا د خوارزم شاه په لقب د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو. نوموړی د خوارزم شاهانو د درېیمې کورنۍ بنسټ ایښودونکی ګڼل کیږي. تر ۴۹۰ هـ ق کال پورې د خوارزم حاکم و خو په ۴۹۰ هـ ق کال کې مړ شو. دده له مړینې وروسته د هغه زوی قطب الدین محمد د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو (۴۶:۹۱).

۷,۵,۲. د قطب الدین محمد واکمني (۵۲۲-۴۹۰ هـ ق)

(۵۰۷-۴۷۶ هـ ش)

(۱۱۲۹-۱۰۹۸ ز)

قطب الدین محمد د خپل پلار انوشتگین غرجه له مړینې وروسته د خراسان د حاکم له خوا د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو. نوموړی د ملک شاه د زوی سلطان سنجر له خوا په ۴۹۰ هـ ق په دنده وګمارل شو. قطب الدین محمد د خوارزم شاهانو د درېیمې کورنۍ اصلي بنسټ ایښودونکی بلل کیږي. ځکه چې ده ته ډیر صلاحیتونه ورکړ شوی ول خو د عمر تر اخره پورې د سلطان سنجر تابع و او په کال کې به یې یو ځل خپل زوی اتسز د سلطان سنجر دربار ته لېږه. د نوموړي له مړینې وروسته د هغه زوی علاوالدوله اتسز واک ته ورسید (۲۳:۱۴).

۷,۵,۳. د اتسز واکمني (۵۵۱-۵۲۲هـ.ق)

(۵۳۵-۵۰۷هـ.ش)

(۱۱۵۸-۱۱۲۹ز)

اتسز هم د سلطان سنجر له خوا د خوارزم د حاکم په توگه وټاکل شو او د خوارزم شاه لقب يې تر لاسه کړ. ده په سر کې لوړ خيالونه درلودل، استقلال يې اعلان کړ، په ۵۳۳ هـ ق يې په خپل نوم سکه ووهله او د خوارزم شاه نوم يې له خطبې څخه ليرې کړ. اتسز د خوارزم شاهانو په کورنيو کې لومړی پاچا و چې د آزادۍ او استقلال بيرغ يې پورته او له سلطان سنجر سره يې جگړه وکړه، که څه هم په جگړه کې يې ماتې وخوړه، خو غزه ترکان يې د سنجر پر ضد ولمسول. غزه ترکانو د افغانستان سلجوقي دولت له مينځه يوړ. له همدې نيتې وروسته د خوارزم پاچاهانو په مستقله او ازاده توگه حکمرانې کوله، د هرات حاکم علي چتري د اتسز په مقابل کې بغاوت وکړ، ده هغه رعيت کړ، خو سنجر له سقوط وروسته د ټول ترکستان او جند واکمني دده تر ولکې لاندې راغلل (۷:۲۰۰).

اتسز يو عادل پاچا و او په دربار کې يې عالمان او شاعران اوسېدل. هغوی دده په مدحه کې ډير شعرونه ويلې دي. دده د دربار له مشهورو شاعرانو څخه يو هم سيدالدين محمد وطوط دی چې په عربي او دري ژبې يې دده ستاينه کړې ده او خپل کتاب حد ايق فی دقائق الشعر يې دده په نامه وليکه. نوموړی په ۵۵۱ هـ ق کال د قوچان په سيمه کې مړ شو (۴۶:۹۲).

۷,۵,۴. د ايل ارسلان واکمني (۵۶۷-۵۵۱هـ.ق)

(۵۵۱-۵۳۵هـ.ش)

(۱۱۷۳-۱۱۵۸ز)

د اتسز له مړينې وروسته د هغه زوی ايل ارسلان په ۵۵۱ هـ ق کال د رجب په درېيمه پاچا شو. ايل ارسلان دقرخطايانو او قبچاق له محلي حاکمانو سره روغه وکړه. د سنجر پاتې شونې يې له خراسان څخه وشړل، بيا هم دده د واکمنۍ پر مهال خراسان او ماورالنهر د جگړو ميدان وگرزید. خو په ۵۶۷ هـ ق کال مړ شو (۶:۵۶۷).

قاضي منهاج سراج جوزجاني د ايل ارسلان د واكمنۍ په اړه داسې نظر لري: نوموړی لوی پاچا و د پلار له مړينې وروسته پرتخت كښيناست، د پلار د واكمنۍ ټولې سيمې ونيولې او خلكو سره يې نيك برخورد كاوه. د واكمنۍ شاوخوا سيمې يې په هره طريق چې امكان يې درلود ونيولې او ساتنه يې ترې وكړه... له چا سره چې لازم و، سوله يې وكړه. ډير موده يې واكمنۍ وكړه، كله چې مړ شو، له ده څخه دوه زامن يعنې سلطان علاوالدين تكش او سلطان شاه محمود پاتې شول (۷: ۳۰۰).

۷,۵,۵. د سلطان شاه ابوالقاسم محمود واكمني (۵۶۸-۵۶۷ هـ ق)

(۵۵۲-۵۵۱ هـ ش)

(۱۱۷۴-۱۱۷۳ ز)

ايل ارسلان دوه زامن درلودل، يو يې تكش نومیده، چې د پلار د مړينې پرمهال د جند حاكم و او بل يې محمود نومیده چې د پلار له مړينې وروسته د هغه پرځای د سلطان شاه ابوالقاسم محمود په نوم پاچا شو. تكش تر سلطان شاه مشر و؛ د خپل كشر ورور پاچاهي يې قبوله نه كړه او مخالفت يې پيل كړ. د قراخانيانو په مرسته يې سلطان شاه ابوالقاسم محمود ته ماتې وركړه. سلطان شاه د مرستې د ترلاسه كولو لپاره د سلطان غياث الدين غوري دربار ته راغی، مگر پخپله موخه كې ځكه بريالی نه شو چې د غور پاچا له سلطان تكش سره د نه لاس وهنی تړون لاسليك كړي و (۱۶: ۲۳).

سلطان شاه ابوالقاسم چې د غور د پاچا له مرستې ناامیده شو، ماورالنهر ته ولاړ؛ د ماورالنهر محلي حاكم خطاله خان ورسره مرسته وكړه، نوموړی بيرته خراسان ته راغی او خراسان يې له غزه تركانو څخه وژغوره. وروسته يې په مروه كې دارالملك جوړ كړ. د هرات حاكم ملك بهاولدين طغرل هم له ده سره ملگری شو. دوی به پر غور بريدونه كول. غياث الدين د غور او باميانو لښكرې سره راغونډې كړې او شپږ مياشتې جگړه يې وكړه؛ په پای كې د غور د واكمن سلطان غياث الدين لښكری له مرغاب پورې وتلی او ملك بهاولدين يې مړ كړ او سلطان شاه ابوالقاسم ته يې هم ماتې وركړه سلطان شاه بيرته مروې ته وگرزید؛ زهر يې وخوړل او په ۵۸۹ هـ ق كې مړ شو (۱۰: ۱۸۸).

۶، ۵، ۷. د سلطان علاوالدين تکش واکمني (۵۹۶-۵۶۸ هـ ق)

(۵۷۹-۵۵۲ هـ ش)

(۱۲۰۱-۱۱۷۴ ز)

سلطان علاوالدين تکش د ایل ارسلان زوی، له خپل ورور سلطان شاه ابوالقاسم محمود سره له سولې وروسته د تاج په سر کولو مراسم ترسره کړل او د خپلو نیکونو برخلاف یې د سلطان لقب چې د ملک له لقب سره یې ډیر توپیر درلود، غوره کړ. د قبچاق او خطاله له قبیلو سره یې روغه وکړه. سلطان تکش ختیځ لورې ته لویه لښکر کشي وکړه چې کله به بریالې او کله به یې ماتې وخوړه. نوموړی د خوارزم شاهانو واکمني ته پراختیا ورکړه؛ په افغانستان کې تر هلمند پورې سیمې یې ونیولې. د سنجر وراره درېیم طغرل ته یې ماتې ورکړه. اصفهان، ری، مازندران، فارس او همدان ښارونه یې ونیول. د بغداد خلافت یې وگوانښه. د بغداد خلافت خپل دوه تنه سفیران (ابن ربیع او ابن الخطیب) د غور فیروز کوه دربار ته راواستول؛ سلطان غیاث الدین ته یې د سلطان تکش څخه گيله وکړه (۱۰: ۱۸۹).

په درېیم طغرل باندې د سلطان تکش بریالیتوب، دده شهرت لاپسې زیات کړ. تکش په ۵۹۲ هـ ق کې عراق ته ولاړ او د عباسي خلیفه لښکرو ته یې ماتې ورکړه، دویم ځل یې بیا پر عراق حمله وکړه؛ عباسي خلیفه د بغداد د ساتنې په خاطر عراق او خراسان رسماً تکش ته ورکړل؛ د هغه زوی ته یې د قطب الدین لقب ورکړ. سلطان تکش په ۵۹۶ هـ ق کال د روژې په میاشت کې له نیشاپور څخه د خوارزم په لورې را روان شو چې مړ شو (۱۷: ۲۳).

سلطان علاوالدين تکش د خوارزم د لویو پاچاهانو له جملې څخه و؛ نوموړی یو عالم او سیاستمدار و؛ د جگړې په فن کې یې پوره مهارت درلود، همدا لامل و چې په خپل ورور ژر بریالی شو؛ په درېیم طغرل او عباسي خلیفه باندې دده بریالیتوب دده شهرت ډیر زیات کړ. سره له دې چې دده ډیر وخت په جگړو کې تیر شو، خو بیا هم دده په دربار کې عالمان او شاعران اوسیدل او ده هغوی هڅول؛ تکش د علم په برخه کې د پام وړ خدمتونه وکړل. سلطان علاوالدين تکش د ایل ارسلان زوی یو لوی پاچا و، هغه له علم، هنر او موسیقي څخه ډیر خوند اخیسته. د خوارزم شاوخوا سیمې یې د جگړې او سولې پواسطه ونیو (۷: ۳۰۰).

۷,۵,۷. د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه واکمني (۶۱۷-۵۹۶هـ.ق)

(۵۹۹-۵۷۹هـ.ش)

(۱۲۲۱-۱۲۰۱ز)

د سلطان تکش خوارزم شاه زوی، سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د قطب الدين په لقب په ۵۹۶ هـ ق کال د پلار پر تخت کښيناست؛ خپل ورور علي شاه يې د نيشاپور د حاکم په توگه وټاکه. د غور او غزني دربار ته يې سفيران واستول او د بنو اړيکو د ټينگيدو غوښتونکی شو. وروسته له دې د خوارزمشاهي دولت د پراختيا په فکر کې شو. ملک عزالدين خرميل له ده سره يوځای شو. له يولس مياشتو کلابندی وروسته يې بلخ او هرات ونيول. گوره خان ده ته غاړه کښيووده. د عراق او اذربايجان هيوادونه يې ونيول. په ۶۱۲ هـ ق کال يې غزني ته لښکر کشي وکړه؛ تاج الدين يلدوز يې له غزني څخه وشړلو او د واکمني سرحدات يې سند پورې وغځول او جلال الدين منکبرني يې د افغانستان د حکمران په توگه وټاکه (۱۰: ۱۸۹).

په لويديځ کې د فارس د اتابکانو او اذربايجان واکمنۍ يو پر بل پسې له مينځه يوړلې او د واک لاندې سيمې يې د خوارزم شاهي دولت پورې وتړلې. په ختيځ کې يوازې د قراختائيانو دولت په ترکستان کې دده په مقابل کې پاتې و؛ قراختائيانو چې بودايي او کنفوجيوس مذهبونه درلودل، په مسلمانانو يې ډير ظلمونه کول. د بخارا او سمرقند مسلمانانو سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه ته چې د مسلمانانو لوی سلطان و، شکايت وکړ. سلطان علاوالدين له ترکستان او کاشغر څخه تير شو، خو ځله يې گوره خان قراختائي ته ماتې ورکړه، په وروستي ځل له گوره خان سره د جگړې او قطعي ماتې په خاطر د نايمن د قبيلې له پاچا کوچلک خان سره چې د قراختائيانو په ختيځه سيمه کې يې واکمني کوله او د عيسوي دين لاروې و، اتحاد وکړ. ددې اتحاد په پايله کې دوی وتوانيدل چې د قراختائيانو د پاچاهي پلازمينه د اترار ښار چې د سيحون د سيند په خوا کې موقعيت لري په ۶۰۷ هـ ق کال ونيسي او پخپله د قراختائيانو پاچا د کوچلک خان پواسطه ونيول شو او بندي شو (۹۴: ۴۶).

د گوره خان قراختايي له بندي کېدو وروسته د سلطان محمد خوارزم شاه او کوچلک خان ترمينځ د گوره خان د سيمو په ویش باندې اختلاف پيدا شو. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه څو ځله د کوچلک خان دربار ته هټيتونه وليږل خو يې مثبتې پايله ورنکړه. د يو قوي لښکر سره د کوچلک خان د

پلازمینې په لورې یې حرکت وکړ؛ د هغه د لښکر مالونه یې لوټ کړل، خو له دې ویرې چې کوچلک خان د ماورالنهر په شمالي ولایتونو حمله ونکړي نو له دې امله د هغه له مقابلی څخه تیر شو. د کوچلک خان او سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ترمینځ د کړکېچ له کمیدو وروسته یې د لویدیځ خواته مخه کړه. فارس او اذربایجان یې بیا ځلی ونيول؛ د بغداد د نیولو په فکر کې شو، په ۶۱۲ هـ ق کال یې د بغداد په لورې حرکت وکړ. مگر د هوا د خرابوالی او د مغولانو د تعرض له ویرې د اسداباد له کوتل څخه بیرته راوگرزید او د بغداد له نیولو څخه یې ډډه وکړه. په ۶۱۲ هـ ق کال د ژمې په موسم کې سیحون ته نږدې د جندله ښار څخه د قرغیز په دښته کې د قباچاق د قبایلو د رعیت کولو په غرض یې د خپل لښکر سره حرکت په حال کې وو، چې په نوموړی دښته کې د چنگیز د زوی (جوجي) د لښکرو یعنی یوه ډله مغولو سره مخامخ شو. جوجي له جگړې څخه ډډه کوله او استدلال یې کاوه چې د لښکر سره دې خواته د نوموړي له راتگ څخه د هغه موخه د یاغیانو رعیت کول و، نه د خوارزم شاهانو سره جگړه. خو سلطان محمد خوارزم شاه قبوله نکړه، ویل یې چې زموږ لپاره ټول کفار یو شان دی نو د جوجي په لښکرو یې حمله وکړه. د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه زوی جلال الدین په ډیرې سختی او زړورتیا سره جگړه کوله. جوجي خان له دې ویرې چې د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه له خوا بندي نه شي نو د شپې له خوا یې اورونه بل کړل او په پټه یې شاه ته تگ پیل کړ. خوارزم شاه په دې جگړه کې هم بریالی شو او له دې ځایه سمرقند ته ولاړ (۴۶: ۹۵).

سلطان علاوالدین محمد خوارزمشاه د تکش زوی، د خوارزم شاهانو یو ځواکمن پاچا و، چې د زده کړو لرونکی و، چې د چنگیز خان له یرغل څخه مخکې په ډیرې چټکې سره د غوریانو حکومت په افغانستان کې، د ترکانو دولت په سمرقند کې او د قراختایانو ځواکمن دولت په کاشغر کې له مینځه یوړل او یوه لویه امپراتوري یې جوړه کړه، چې د سیحون له سیند څخه نیولی تر سند پورې، له عراق څخه نیولی تر اُرال او عربو سمندرگې پورې پراخه وه. سلطان محمد خوارزم شاه په دې قلمرو باندې قانع نه و، هغه غوښتل تر بین النهرین پورې دده واکمنی ورسیري او د بغداد اسلامي خلافت له مینځه یوسي او په خپله د ټولو اسلامي پاچاهانو په سر کې راشي. د خوارزم د دولت دغه هوډ د افغانستان له نیول کېدو او د غور د خزانو د ترلاسه کولو وروسته نور هم کلک شو، ځکه د غوریانو د پاچاهي له دفترونو څخه د خلافت لیکونه په لاس ورغلل، چې په هغو کې د بغداد د خلیفه الناصرالدین الله د افغانستان د غوري دولت له قرختایي دولت سره یو نظامي تړون ته هڅولی و او د خوارزم شاهانو پر ضد

یې لمسولی و. لامل یې دا وه چې د بغداد دولت د خوارزمیانو له ورځ په ورځ زیاتېدونکی ځواک څخه په ویره کې و. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه چې کله د ایران، ماورالنهر او افغانستان له چارو وزگار شو، فقهاو څخه یو فتوا ترلاسه کړه، چې په هغې کې راغلی و، چې الناصرالدین د بغداد خلیفه له سلطان محمد خوارزم شاه چې د اسلام خدمت گار دی مخالفت کوي، په داسې حال کې چې اسلامي خلافت د حسيني ساداتو حق دی. دغه حق یې غصب کړی دی. خوارزمشاه دغه فتوا بهانه کړه، په ۱۲۱۷ ز کال کې د مسلمانانو د خلیفه نوم له خطبې څخه وغورځاو او له خپلې اردو سره د بغداد د نیولو او اسلامي خلافت د نړولو لپاره د بغداد په لوري روان شو. ژمی ژر راورسید اوسلطان د ایران په همدان کې له کلک ژمی او بدې یخنی سره مخامخ شو. ډیر عسکر یې مړ شول. د بغداد له نیولو څخه تیر شو او ماورالنهر ته راستون شو. چې د خطر ناک دښمن په مقابل کې دفاع وکړي، هغه دښمن چې سلطن خپله جگړې ته اړ ایستلی و. د هغه سوداگر او سفیر یې ورته وژلی و. دا ځکه چې سلطان له پخوا د چین د هیواد د نیولو هوډ درلود او چنگیز یې مخې ته خنډ باله. څومره چې دده د دربار مشرانو ورته مشوره ورکړه، خو نوموړی له چین او ترکستان څخه د راغلو قصه ویونکو څخه به د چین د حالاتو پوښتنې کولې، او د چین د نیولو اراده یې کړې و (۱۵۸:۲۷).

سلطان علاوالدین خوارزم شاه د وضعیت د معلومولو په موخه سید اجل بهاولدین د چنگیز خان دربار ته د سفیر په توگه ولیږه، دغه سفیر په لار کې پیکینگ ته نږدې د طمغاج په سیمه کې د چنگیز خان په لاس د وژل شویو مړیو د هډوکو غونډیدل ولیدله او همدارنگه یوه توره او غوره ځمکه یې ولیده چې په هغې باندې د وژل شویو خلکو د بدن غوړي ښکاریدل. همدارنگه دغه سفیر د شمالي چین د پاچا وزیر او زوی یې ولیدل، چې چنگیز خان نیولې و او د چنگیز خان په دربار کې بندیان وو. دغه سفیر (سید اجل بهاولدین) خپلې لیدنې او کتنې سلطان ته وویلې او د سلطان محمد خوارزم شاه خپل څارگر (جاسوس) هم ده ته د چنگیز خان د پوځ د عسکرو او ژوند په اړه پوره معلومات ورکړي و. خو سلطان علاوالدین ورته اهمیت ورنکړ. چنگیز خان د سلطان محمد خوارزم شاه د سفیر ښه هرکلی وکړ، خو د سلطان محمد خوارزم شاه حاکم غایر خان د سیاسي نړۍ د اصولو برخلاف د هغه رالیږل شوی کاروان مالونه چور او سفیران یې ووژل، په پایله کې د دوی اړیکې په دښمني بدله شوه (۱۵۹:۲۷).

۵،۷،۱،۷. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه او د چنگيز سره د هغه اړيکې

د چنگيز خان¹ د واکمنۍ پرمهال، سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د افغانستان ډيرې سيمې نيولې وې. دا مهال په افغانستان کې د غوريانو ستره امپراتوري له مينځه تللې وه. د افغانستان ډيرې سيمې د سيمه ايزو حاکمانو او ملکانو له خوا اداره کېدلې. چنگيز خان (تموچن) د يسوگای بهادر زوی په منگوليا کې يوه امپراطوري جوړه کړې وه. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه هم له اورگنج څخه پر ماورالنهر، افغانستان او ايران حکمراني کوله. دغه فتوحات او برياليتوبونه چې په مرکزي اسيا کې دده په برخه شوي وو، نو ځکه د چين د نيولو په فکر کې شو. علاوالدين محمد خوارزم شاه غوښتل چې د مغولو (چنگيز خان) له زور او قوت څخه خبر شي، په همدې خاطر يې يو هټيت د سيد اجل بهاوالدين رازي په مشرۍ چين ته واستوه. چنگيز خان چې په پيکنګ (چين) کې حکمراني کوله، د خوارزم شاه هټيت يې خپل حضور ته ومانه او له دوی يې تود هرکلی وکړ. د ليدنې په پای کې هټيت ته يې پيغام ورکړ چې سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د لویدیځ حکمران او خپل ځان (چنگيز خان) د ختيځ حکمران گڼي. هيله ده چې د دواړو ترمينځ سوله ايزه اړيکې ټينگې شي، د دواړو هيوادونو ترمينځ سوداگريزې اړيکې پراختيا پيدا کړي، دواړه لوري يو د بل محصولاتو ته اړتيا لري. د اسلامي هيواد سوداگر هم د دواړو ترمينځ د سوداگريزه اړيکو د پراختيا پلوی و. ځکه هغوی له چين سره د سوداگريزو مالونو تبادلې ته ډير ليواله وو. په پايله کې د دواړو هيوادونو سوداگريز تړون لاسليک شو. د دې تړون له لاسليک وروسته يو ځل د مغولو د سوداگرو يو کاروان چې شمير يې له ۴۵۰ څخه تر ۵۰۰ تنو پورې رسیده. ډير قيمتي مالونو لکه طلا، نقره، وربنم، قيمتي رخت، مشک او کریمه ډبرې ورسره وې. کله چې دوی د اترار ښار ته چې د خوارزم شاهانو لومړنی سرحدي ښار و، راورسیدل، د اترار حاکم غاير خان چې د سوداگرو مالونو ته يې سترگی پټې کړې وې، سوداگر يې خوارزم شاه ته جاسوسان معرفي کړل او هغو يې ووژل. له دې سوداگرو څخه يو تن ژوندی پاتې شو، نوموړی ځان د چنگيز خان دربار ته ورساوه او د سوداگرو احوال يې هغه ته بيان کړ. چنگيز خان يو هټيت د سلطان

¹ چنگيز خان په ۵۴۹ هـ ق کال په مغولستان کې زيږيدلی دی. دده پلار يسوگای بهادر د مغولو د قبيلو څخه د قيات د قبلي رئيس و. د چنگيز خان نیکونه او د هغوی لاس لاندې قبلي له ډير پخوا څخه د شمالي چين امپراطورانو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو. مغولانو خراج ورکول يو ډول غلامي گڼله، خو ځله يې د ځان د خلاصون لپاره اقدامات وکړل، خو لومړی کس چې د ازادۍ په اخبستلو بريالی شو د چنگيز خان پلار يسوگای بهادر و. نوموړی چې يو هوښيار سړی و د غلامۍ کړۍ يې د خپل قوم له غاړې څخه ليری کړ او استقلال يې اعلان کړ او د دولت بنسټ يې کيښود، چې د هغه زوی چنگيز خان د واکمنۍ پرمهال دغه دولت خپل لوړ پړاو ته ورسید او يوه لويه امپراتوري يې جوړه کړه (۱۰۰:۴۶).

علاوالدين محمد خوارزم شاه دربار ته راولپړه. د غاير خان ددې عمل پوښتنه يې او هم يې د غاير خان د سپارلو غوښتنه وکړه. څرنگه چې غاير خان له يوې خوا د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د مور ترکان خاتون¹ له خپلوانو څخه و، له بلې خوا هغه فوځي قوماندانان چې د علاوالدين محمد خوارزم شاه شاوخوا کې دنده اجرا کوله د غاير خان د خپلوانو له جملې څخه وو. په دې وجه سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه مجبور شو چې چنگيز خان ته د رد ځواب ورکړي، مگر سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د سياست د اصولو برخلاف د چنگيز خان راليرلي هټيت وواژه. په دې ډول ده په دې کار سره په راتلونکې کې د اسلامي هيوادونو لپاره ډيرې ستونزې پيدا کړې (۹۶:۴۶).

په داسې حال کې چې د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه نظامي جاسوس نوموړی ته د چنگيز خان د جگړيز ځواک په هکله په لاندې توگه يو گزارش ورکړی و. د چنگيز خان د لښکر هر سرتيري خپل ځان ته جامه جوړوي او هر سرتيري ځانته وسله پيدا کوي، د پوځ له څارويو غوښه او شيدی چمتو کوي او خوري يې؛ لنډه دا چې د پوځ څخه بهر هيڅ شئ ته اړ نه دي. څاروي يې د پراخې سارا په وښو او گيا ماړه دي. دغه ډول لښکر په سختيو کې کلک او په ناوړه حالت کې صبرناک او مطيع وي او که سوبه ومومي هر څه غنيمت کوي او ساکين ژوندي نه پرېږدي. خو له دې معلوماتو سره سره سلطان علاوالدين چې ځان په رسمي توگه په منبرونو او خپرونو کې (ظل الله في الارض) او ثاني سکندر بللی و، له خپل دغه خيال يعنی د هيوادونو د نيولو له فکر څخه او د چنگيز خان د له مينځه وړولو له پلان څخه نه اوښت. دا په داسې حال کې و چې چنگيز خان په پيل کې د خوارزم له لوی امپراتوري سره د جگړې فکر نه درلود، بلکې غوښتل يې چې د سلطان په سيمه کې سوداگري ته وده ورکړي (۲۷:۱۵۹).

¹ ترکان خاتون: سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د خپل پلار له مړينې وروسته د خپلې مور ترکان خاتون پواسطه واک ته ورسيد. ترکان خاتون يو سياستمداره، باتديبره، عياشه، وينه تويونکی او زړه وره ښځه وه. په چارو کې د هغې مداخله د سلطان محمد خوارزم شاه د سقوط زمينه برابره کړه. قاضي منهاج سراج جوزجاني په خپل کتاب طبقات ناصري کې ليکي چې سلطان علاوالدين تکش د قيچاق د يو خان (قدرخان) لور وه په نکاح کړه چې وروسته بيا ترې يوه لويه ښځه جوړه شوه او په نړۍ کې يې نوم پاتې شو (۷:۳۰۰). ټول خپلوانو يې د دولت په مهمو څوکيو کې مقرر کړل. کوم بنديان چې علاوالدين محمد خوارزم شاه له جگړو څخه راوړل، ترکان خاتون به هغوی د جيحون په اوبو کې اچول تر څو زوی يې له تکليف څخه خلاص شي. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه ددې له فرمان څخه د سرغړونې توان نه درلود (۲۱:۲۰).

چنگیز خان د سلطان محمد خوارزم شاه له خوا د سوداگرو او هیئت په وژنه ډیر په قهر شو. له دوه سوو زرو لښکرو سره د توپاني سیلاب په څېر د خوارزم پر هیواد راوخوت؛ تر شاه یې یو میلیون ملاتړ کوونکی هم درلودل. د چنگیز خان لښکر له سیحون څخه راتیر شو او د سلطان محمد خوارزمي لښکرو ته یې ماتې ورکړه. په یو داسې زور او وحشت سره چې په تاریخ کې سارې نه لري. د اسلامي هیوادونو ودان ښارونه لکه بخارا، سمرقند، خجند، جند او نور یې په ډیر دهشت سره وران او وگړي یې ووژل. په ۶۱۷ هـ ق کال خوارزم شاه له ماتې وروسته له جیحون څخه راتیر او په بلخ کې میشت شو؛ وروسته بیا طوس ته وتښتیده، تر واک لاندې ښارونه یې ټیټو امیرانو ته وسپارل ترڅو د چنگیز خان مقابله وکړي. سیستان یې امیر زنگي بن حفص ته، تخارستان یې امیر سرهنگ سام ته، د بامیانو کلا یې امیر عمر باوري ته، پېښور او غزني یې ملک اختیار الدین خرپوست ته، ملک حسام الدین سرزاد ته، د غور نوری کلاگانی یې ملک قطب الدین حسن ته، د هرات د کالیون کلا یې اختیار الملک دولت یار ته، هرات یې شمس الدین جوزجاني ته، د غرجستان فیوار یې پهلوان اصیل الدین نیشاپوري، د تالقانو نصرت کوه یې د ملک شمس الدین اتسز باوري کسانو ته، د جوزجان گرزویان یې د الغ خان خدمتگار ته، فیروز کوه ښار یې مبارزالدین سبزاواري (شیندېدي)، تولک کلا یې امیر حبشي ته وسپارلو. خو د چنگیز خان لښکری د جبه ستایي او تفاجار تر مشرۍ لاندې د ۶۱۷ هـ ق کال په لومړۍ خور (ربیع الاول) کې له جیحون څخه راپورې وتې؛ د بلخ تر نیولو وروسته د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د نیولو په خاطر یې د هرات لاره ونیوله. د هرات امین الملک یې کلابند کړ. د خلکو له وژنې وروسته یې ډیر ژر ځان طوس ته ورساوه. خو سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه په ډیرې ناهیلۍ سره د ابسکون ټاپو ته وتښتید، چې وروسته د ۶۱۷ هـ ق کال د کوچني اختر(شوال) په میاشت کې مړ شو، چنگیز خان دهغه هډوکي وسوزول (۸۵۳:۱۱).

سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه پنځه زامن پیروز شاه، غوریشانستي، جلال الدین منکبرني، ارزلوشاه او اق سلطان درلودل. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د لویو پاچاهانو خویونه درلودل، د نړۍ د نیولو، جگړایزه صفات، چې په نورو پاچاهانو کې و په ده کې موجود و. د مور له خوا پاچا زاده و، مور یې د قبچاق د یو خان (قدرخان) لور وه (۷: ۳۰۶).

۷،۵،۸. د جلال الدين منکبرني واکمني (۶۱۸-۶۱۷هـ ق)

(۶۰۰-۵۹۹هـ ش)

(۱۲۲۲-۱۲۲۱ز)

سلطان جلال الدين منکبرني د سلطان علاوالدين مشر زوی او د خوارزم شاهانو وروستی زورور پاچا و. په ۶۱۷ هـ ق کال د تبتیدلې پلار پرځای پر تخت کښیناست. د چنگیز له لښکرو سره یې په میرانه جگړې وکړې. د جلال الدين او چنگیز خان د عسکرو ترمینځ لومړی جگړه په فراون کې ونښته. په دې جگړه کې د چنگیز خان لښکرو ماتې وخوړه. یو ډیر شمیر مړه او بندیان شول، خو متاسفانه د جلال الدين د لښکرو مشران ددې پر ځای چې د چنگیز خان د لښکرو د تعرض په مقابل کې تیاری ونیسي، د لاس ته راغلو غنیمتونو د ویش په خاطر یو د بل سره په جگړه بوخت شول او د نفاق اور ددوی ترمینځ بل شو، چې دغه وضعیت د چنگیز خان د لښکرو مورال پیاوړی کړ. خو د چنگیز خان لښکرو سره په بامیانو کې کلکه مقابله وشو او د چنگیز خان لمسی هم په دې جگړه کې مړ شو. چنگیز خان د لمسی په مړینه ډیر عصبي شو او هغه ښار یې وړان کړ. د پروان له جگړې وروسته چنگیز خان او جلال الدين په گردیز کې هم جگړه وکړه، چې بالاخره دې جگړې د سند تر سیند پوری دوام وکړ چې بالاخره جلال الدين د سند له سیند څخه تیر شو (۴۶: ۹۷).

خو دا چې سلطان جلال الدين د خپل پلار د واکمنۍ پرمهال د غور او غزني نایب السلطنه و. دده وزیر شهاب الدين الپ سرخسي نومېده. جلال الدين د پلار له مړینې وروسته غزني کربر، فیروز کوه مبارزالدين سبزواری (شیندنډ) کرمان ملک لا امیر، پینبور ملک اختیار الدين ته وسپارل. هغه وخت چې پلار یې په ۶۱۷ هـ ق د چنگیز له یرغل څخه وتښتیده، جلال الدين په نیشاپور (کرمان)، نیمروز او بست کې د چنگیز له لښکرو سره جگړې کولې. چنگیز خپل زوم قوتونو نوډیان په ده پسې وگوماره، د پروان په شاوخوا کې د دوی ترمینځ درې واړه جگړه وشوه. قوتونو نوډیان ته یې ماتې ورکړه، خو چنگیز خان له تالقانو څخه د جلال الدين سره جگړې ته راغی. جلال الدين پینبور خواته ولاړ، کومه جگړه چې د سند سیند خوا کې وشوه، جلال الدين منکبرني په دې جگړه کې ماتې وخوړه او له سند څخه تیر شو (۱۰: ۱۸۹-۱۹۰).

کله چې جلال الدين د نيلاب په گودر له سيند څخه تير شو، چنگيز خان د هغه اته کلن زوی وواژه؛ جلال الدين خپله مور، ماندينه او د حرم نور غړي يې په سيند کې ډوب کړل، پخپله له دوه سوه لښکرو سره د چنگيز د لښکرو په مقابل کې جنگيده، په آخر کې پر يو آس سپور د سند له درياب څخه تير شو. خو چنگيز خان او زامن يې په ۶۱۹ هـ ق ۱۲۲۲ ز کې د هوا او اوبو د خرابوالی له امله ناروغ او ماورالنهر ته ستانه شول او په ۶۲۱ هـ ق ۱۲۲۳ ز کال خپل اصلي ټاټوبی ته ورسيدل؛ په همدې کال د ۷۲ کلنی په عمر د تنگت په دښته کې مړ شو، چې نړۍ دده د يرغلونو او وحشت څخه بېغمه شوه. سلطان جلال الدين خوارزم شاه په ډيری بې وسۍ کې هم خپله مټره ونه بايلله، څه موده د سند سيند هغې غاړو کې په ځنگلونو کې اوسېده. يوه ډله يې له ځان سره ملگري کړه، د سند د حاکم ناصرالدي قباچه سره يې ډغرې ووهلې. د ډهلي له پاچا څخه يې مرسته وغوښته، خو هغه ورسره مرسته ونکړه. جلال الدين په لاهور کې د يو راجا له لور سره واده وکړه، چې د هغه په مرسته د سند حاکم ناصرالدين قباچه يې مات کړ، ډيره وسله يې لاس ته ورغله. د ديبل (کراچي) تر ښاره پورې مخې ته ولاړ. تفليس او ارمنستان يې ونيول، خو په ۶۲۸ هـ ق کال په ميافارفين کې د کردانو له لاسه ووژل شو. دده له مړينې سره سم د خوارزم شاهانو کورنۍ واکمني پای ته ورسیده (۱۱: ۸۵۵).

د خوارزم شاهانو د دريمې کورنۍ څخه لاندې کسانو واکمنۍ وکړه.

۱. انوشنگين (۴۹۰-۴۷۰ هـ ق)

(۴۷۶-۴۵۶ هـ ش)

(۱۰۹۸-۱۰۷۸ ز)

۲. قطب الدين محمد د انوشنگين زوی (۵۲۲-۴۹۰ هـ ق)

(۵۰۷-۴۷۶ هـ ش)

(۱۱۲۹-۱۰۹۸ ز)

۳. اتسز د قطب الدين محمد زوى

(۵۵۱-۵۲۲ هـ ق)

(۵۳۵-۵۰۷ هـ ش)

(۱۱۵۸-۱۱۲۹ ز)

۴. ايل ارسلان د اتسز زوى

(۵۶۷-۵۵۱ هـ ق)

(۵۵۱-۵۳۵ هـ ش)

(۱۱۷۳-۱۱۵۸ ز)

۵. سلطان شاه ابوالقاسم محمود

(۵۶۸-۵۶۷ هـ ق)

(۵۵۲-۵۵۱ هـ ش)

(۱۱۷۴-۱۱۷۳ ز)

۶. سلطان علاوالدين تكش

(۵۹۶-۵۶۸ هـ ق)

(۵۷۹-۵۵۲ هـ ش)

(۱۲۰۱-۱۱۷۴ ز)

۷. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه

(۶۱۷-۵۹۶ هـ ق)

(۵۹۹-۵۷۹ هـ ش)

(۱۲۲۱-۱۲۰۱ ز)

۸. سلطان جلال الدين منكبرني

(۶۱۸-۶۱۷ هـ ق)

(۶۰۰-۵۹۹ هـ ش)

(۱۲۲۲-۱۲۲۱ ز) (۴۶ : ۹۷).

۹، ۵، ۷. د خوارزم شاهانو د واکمني د سقوط لاملونه

د خوارزم شاهانو د سقوط لپاره باید د هغه د واکمنۍ دوران ته ډیره پاملرنه وشي، ځکه یو شمیر تاریخ لیکونکی هغه د اسلامي نړۍ د ټولنیز انحطاط او د مغلو د حملو سبب گڼي، خو ددوي د سقوط اصلي لامل د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د واکمنۍ پراختیا او د هغه لخوا په نیول شویو سیمو ظلم او دا لاندې نور لاملونه گڼي.

- د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه پرلپسې جگړو ډیر خلک له ده څخه ناراضه کړي وو.
- سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه پرېکړه کړې وه چې د بغداد دار الخلافه به نیسي، نو له دې امله د بغداد عباسي خلیفه ناصر د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه له دښمنانو سره یوځای شو او د خپل موقعیت د ټینګ ساتلو په خاطر په پټه د مغلو له مشر چنگیز خان سره یې اړیکه ټینګه کړه او هغه یې د خوارزم شاه د واک لاندې سیمو د نیولو لپاره وهڅاوه.
- د سلطان محمد خوارزم شاه د واکمنیو په سیمو کې د گډوډیو یو عمده لامل د سلطان محمد خوارزم شاه بې تدبیري وه.
- روحانیونو او فیوډالانو هم په خلکو ظلمونه کول، چې دغه ظلمونه د ټولنیزو حرکتونو او مخالفتونو سبب وگرزیدل (۲۰: ۶۷-۶۸).
- په دولتي چارو کې د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د مور ترکان خاتون بېځایه مداخله او د هغې ظلمونه.
- په لومړیو وختونو کې د مغلو د لښکرو په مقابل کې د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه ډیره زړورتیا او د جگړې پرمهال بیا دده بې زړه توب دده په ناکامۍ کې ډیره ونډه درلوده.

لنډيز

د خوارزم شاهانو واکمني د مرکزي آسيا او افغانستان په تاريخ کې ځانگړی ځای لري. خوارزم په لومړيو وختونو کې دوه پلازمینې درلودې چې يوه يې شمالي برخه او بله يې جنوبي برخه وه. د شمالي برخې پلازمینه يې د گرگانج (جرجانيه) ښار و، چې د عربانو لخوا اداره کېده او د سويلي برخې پلازمینه يې د کات ښار و چې د خوارزم شاهانو له خوا اداره کېده. تر څو چې خوارزم شاهانو مستقل دولت جوړ او په ټول خوارزم باندې مسلط شول.

خوارزم چې يو ودان ښار و او د امو د سیند پواسطه اوبه کېده. نوموړی سيمه د موقعيت په اساس ډېر سياسي او نظامي اهميت درلود. يو شمير مؤرخين خوارزميان ترکان گڼي، په عمومي توگه خوارزم شاه به د خوارزم حاکم او حکمران ته ويل کېده. په تاريخ کې د خوارزم شاهانو له دريو کورنيو څخه بحث شوی دی، چې ددو لومړنيو کورنيو حاکمان ټول محلي حاکمان وو او ډير د بحث وړ نه دي ځکه دوی يوازی په خوارزم او د هغې په شاوخوا سيمو باندې حکمراني کوله. دوی به گاونډيو قدرتونو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو. خو د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته د خوارزم پلازمینه په دوه برخو ووېشل شوه. د خوارزم د لومړی کورنی. موسس ابوسعید احمد د محمد زوی و چې له ۳۴۰ څخه تر ۳۶۴ هـ ق پورې يې حکمراني وکړه او ددې کورنی. اخرنی. واکمن ابوالحارث محمد بن علي بن مامون و. د خوارزم شاهانو د دويمې کورنی. موسس التون نتاش او اخري واکمن يې شاه ملک دی. د خوارزم شاهانو د درېيمې کورنی. لومړی واکمن انوشنگين دی او اخري واکمن يې سلطان جلال الدين منکبرتی دی. د خوارزم شاهانو په درېيمه کورنی. کې د دوی پياوړی واکمن سلطان محمد خوارزم شاه و چې يوه لويه امپراتوري يې جوړه کړه. خو د امپراتورۍ په اخرو وختونو کې نوموړی مغروره شو. د چنگيز خان سره دده مخالفت او د هغه د هيئت وژنه دده لپاره بده پایله درلوده. نوموړي د چنگيز خان سره په جگړه کې خپله واکمنی او ژوند له لاسه ورکړ او يو لويه اسلامي امپراتوري يې د تجزيې لوری ته سوق کړه. که څه هم د سلطان محمد خوارزم شاه زوی سلطان جلال الدين منکبرتي هم يو څه مقاومت وکړ او د چنگيز خان له عسکرو سره يې څو جگړې وکړې خو نوموړی هم ووژل شو او له مړينې سره سم د خوارزم شاهانو واکمني پای ته ورسیده.

پوښتنې

1. خوارزم شاه څه ډول واک ته ورسید؟
2. د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د واکمنۍ سقوط په رښتینې ډول د اسلامي هیوادنو لپاره یو گواښ و؟
3. د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د واکمنۍ په سقوط کې د هغه د مور ترکان خاتون مداخلی کومه اغیزه درلوده؟
4. د خوارزم شاهانو لومړیو کورنیو د کومو پاچاهانو د واک لاندې حکمراني کوله؟
5. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه د چا په مقابل کې ماتې وخوړه؟
6. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه چیرته وفات شو؟
7. ترکان خاتون پلار څه نومیده؟
8. سلطان جلال الدين منکبرتي په کومه جگړه کې د چنگیز لښکرو ته ماتې ورکړه؟

د خوارزم شاهي واگمنانو لنډه پيژندنه		
شميره	د پاچا نوم	کال
د خوارزم شاهانو لومړنۍ کورنۍ		
۱	ابوسعید احمد د محمد زوی	(۳۶۴-۳۴۰ هـ ق) (۳۵۴-۳۳۰ هـ ش) (۹۷۵-۹۵۱ ز)
۲	ابو عبدالله د ابوسعید زوی	(۳۶۴-۳۸۵ هـ ق) (۳۵۴-۳۷۵ هـ ش) (۹۷۵-۹۹۶ ز)
۳	مامون د محمد زوی	(۳۸۵-۳۸۷ هـ ق) (۳۷۵-۳۷۷ هـ ش) (۹۹۶-۹۹۸ ز)
۴	ابوالحسن علي د مامون زوی	(۳۸۷-۳۹۰ هـ ق) (۳۷۷-۳۸۰ هـ ش) (۹۹۸-۱۰۰۱ ز)
۵	ابوالعباس د مامون زوی	(۳۹۰-۴۰۷ هـ ق) (۳۸۰-۳۹۷ هـ ش) (۱۰۰۱-۱۰۱۸ ز)
۶	ابوالحارث محمد د ابو الحسن علي زوی	(۴۰۷-۴۰۸ هـ ق) (۳۹۷-۳۹۸ هـ ش) (۱۰۱۸-۱۰۱۹ ز)
د خوارزم شاهانو دويمه کورنۍ		
۱	التون نتاش	(۴۰۸-۴۲۳ هـ ق) (۳۹۸-۴۱۳ هـ ش) (۱۰۱۹-۱۰۳۵ ز)

(۴۲۳-۴۲۵هـ ق) (۴۱۳-۴۱۵هـ ش) (۱۰۳۵-۱۰۳۷ز)	هارون د التون نتاش زوی	۲
(۴۲۵-۴۲۹هـ ق) (۴۱۵-۴۱۸هـ ش) (۱۰۳۷-۱۰۴۰ز)	اسمعيل خندان د التون نتاش زوی	۳
(۴۲۹-۴۳۴هـ ق) (۴۱۸-۴۲۲هـ ش) (۱۰۴۰-۱۰۴۴ز)	شاه ملك	۴
د خوارزم شاهانو درېيمه كورنۍ		
(۴۷۰-۴۹۰هـ ق) (۴۵۶-۴۷۶هـ ش) (۱۰۷۸-۱۰۹۸ز)	انوشنگين	۱
(۴۹۰-۵۲۲هـ ق) (۴۷۶-۵۰۷هـ ش) (۱۰۹۸-۱۱۲۹ز)	قطب الدين محمد د انوشنگين زوی	۲
(۵۲۲-۵۵۱هـ ق) (۵۰۷-۵۳۵هـ ش) (۱۱۲۹-۱۱۵۸ز)	اتسز د قطب الدين محمد زوی	۳
(۵۵۱-۵۶۷هـ ق) (۵۳۵-۵۵۱هـ ش) (۱۱۵۸-۱۱۷۳ز)	ايل ارسلان د اتسز زوی	۴
(۵۶۷-۵۶۸هـ ق) (۵۵۱-۵۵۲هـ ش) (۱۱۷۳-۱۱۷۴ز)	سلطان شاه ابوالقاسم محمود	۵
(۵۶۸-۵۹۶هـ ق) (۵۵۲-۵۷۹هـ ش) (۱۱۷۴-۱۲۰۱ز)	سلطان علاوالدين تكش	۶
(۵۹۶-۶۱۷هـ ق) (۵۷۹-۵۹۹هـ ش) (۱۲۰۱-۱۲۲۱ز)	سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه	۷

(۶۱۸-۶۱۷هـ.ق) (۶۰۰-۵۹۹هـ.ش) (۱۲۲۲-۱۲۲۱ز)	جلال الدين منكبزي	۸
--	-------------------	---

۱.۷. جدول: پورتنی. جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۱.۷. گراف: لاندینی. گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د خوارزم شاهي کورنۍ واکمنان

د لومړنۍ کورنۍ واکمنان

ابوسعید احمد د محمد زوی (۳۴۰-۳۶۴هـ.ق)

ابو عبدالله د ابوسعید زوی (۳۶۴-۳۸۵هـ.ق)

مامون د محمد زوی (۳۸۵-۳۸۷هـ.ق)

ابوالحسن علي د مامون زوی (۳۸۷-۳۹۰هـ.ق)

ابوالعباس د مامون زوی (۳۹۰-۴۰۷هـ.ق)

ابوالحارث محمد د ابو الحسن علي زوی (۴۰۷-۴۰۸هـ.ق)

د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ

التون نتاش (۴۰۸-۴۲۳هـ.ق)

هارون د التون نتاش زوی (۴۲۳-۴۲۵هـ.ق)

اسمعیل خندان د التون نتاش زوی (۴۲۵-۴۲۹ هـ ق)

↓
شاه ملک (۴۲۹-۴۳۴ هـ ق)

د دریمی کورنی واکمنان

انوشتگین (۴۷۰-۴۹۰ هـ ق)

قطب الدین محمد د انوشتگین زوی (۴۹۰-۵۲۲ هـ ق)

اتسزد قطب الدین محمد زوی (۵۲۲-۵۵۱ هـ ق)

ایل ارسلان د اتسز زوی (۵۵۱-۵۶۷ هـ ق)

سلطان شاه ابوالقاسم محمود (۵۶۷-۵۶۸ هـ ق)

سلطان علاوالدین تکش (۵۶۸-۵۹۶ هـ ق)

سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه (۵۹۶-۶۱۷ هـ ق)

جلال الدین منکبرنی (۶۱۷-۶۱۸ هـ ق)

اتم خپرکی

د اسلام له ظهور څخه د چنگیز خان تر يرغل پورې د افغانستان ټولنيز او کلتوري وضعیت

پيليزه

لرغوني افغانستان د خپل ځانگړی جغرافياى موقعيت او طبعي جوړښت له مخې د اسلام د مخه هم ډير عظمت او شوکت درلود. خو د طاهريانو د مستقل دولت له تاسيس وروسته صفاريانو، غزنويانو او غوريانو نه يوازې ددې هيواد کلتور وساته، بلکې يوه لويه امپراتوري يې هم رامينځته کړې وه، چې د هند او ايران ډيرې برخې يې په خپل قلمرو کې شاملې کړې، خو د غوريانو د امپراطورۍ له سقوط وروسته، سلطان محمد خوارزم شاه، زموږ د هيواد ډيرې برخې ترخپل کنترول لاندې راوستې. د چنگيز خان په مقابل کې د سلطان محمد خوارزم شاه له ماتې او مړينې وروسته د هغه زوی جلال الدين ورسره له يو لړ جگړو وروسته ماتې وخوړه. د چنگيز خان يرغلگر پوځ د افغانستان ډير ښارونه ځکه ويجاړ کړل چې د افغانانو د هر ښار اوسيدونکو په ډيره ميرانه له ځانه دفاع کوله. په دې ترتيب د افغانستان زيات آباد ښارونه په کنډوالو بدل شول. په دغه څپرکي کې ټولنيز طبقات، اقتصادي

وضعیت، ښارونه، دولتي ادارې، مذهب، کلتور او تصوف، ښوونه او روزنه او تصوف، لنډيز او پوښتنو ته ځای ورکړل شوی او هر عنوان د امکان تر بریده توضیح شویدی.

۸.۱. ټولنيز طبقات

افغانستان کې د اسلام د مبارک دين له راتگ د مخه لا د مرئيتوب نظام له مينځه تللی وو، خو وروسته اسلامي حاکمانو کرنيزې ځمکې د بيت المال مال وباله، چې د ټاکلو مالياتو په بدل کې بيا هغه ځمکې يې محلي ځمکوالو او افغانستان کې ميشتو عربانو ته په واک کې ورکړې او هغه فيودالي دوره چې د اسلام د مقدس دين له راتگ څخه مخکې پيل شوې وه. د اسلامي دولتونو د واکمنانو د واک پرمهال د بشپړېدو په حال کې وه. د اسلام مقدس دين د ټولو طبقو (پاتکيو) ترمينځ طبقاتي امتيازات لغوه کړل او ټول خلک يې د قانون په وړاندې يو شان وگڼل. خو په عمل کې فيودالانو، اشرافو او سيمه ايزو خانانو د ټولني واکمن طبقات جوړول. ددوی ترمينځ د ښځې او نر، مرئي او بادار ترمينځ ډير توپير مينځ ته راغی. په قانون کې هم د شتمنو او غريبو ترمينځ توپير زيات شو. ټوله ټولنه له کوم دليل پرته د پاچا تابع و. په مطلق ډول د پاچا فرمان د تطبيق وړ و. شتمن له قانون څخه لوړ او يوازې د خدای ج په نزد مسؤل وو. افغانستان ته د اسلام له راتگ وروسته سيمه ايزو فيودالانو عباسي اداره کې ورننوتل او له هغوی سره په گټو کې شريک شول. خو نور ملت به درانده ماليات ورکول؛ د عباسيانو پرضد ډيرو پاڅونونو اقتصادي لامل درلود او دغه مخالفتونه زياتره د سيمه ايزو خانانو او عباسيانو پرضد وو. مگر د امويانو پرضد پاڅونونو سياسي بڼه درلوده. د اسلام له خپرېدو څخه د چنگيز خان تر راتگ پورې په افغانستان کې دا لاندې درې طبقې موجودې وې.

۱. لومړۍ طبقه: فيودالانو، اشرافو، ملکانو، ځمکه والو او روحانيونو سره په گډه حاکمه طبقه جوړوله.

۲. دويمه طبقه: مينځنی ښاري طبقه و، چې سوداگر، مامورين او کسبه کاران پکې شامل ول.

۳. دريمه طبقه يې بزگران وو (۲۷: ۱۶۴-۱۶۵).

په افغانستان کې فيودالي سيستم موده له اوومې ميلادي پېړۍ څخه تر ديارلسمې ميلادي پېړۍ پورې وه او د مغلو تر راتگ پورې يې دوام وکړ، خو د بزگرو ژوند تريخ وو، ځکه له بزگرو څخه په مختلفو نومونو ماليات اخېستل کېدل. لومړۍ طبقې ډير شمير څاروي، ځمکې او شتمنۍ درلودې. دوی له

بیگار او مالیی څخه معاف وو او هوسا ژوند یې درلود؛ دوی مرثیان هم درلودل. د مثال په توګه د سلطان محمود غزنوي ورور امیر نصر ته د نیشاپور اوسیدونکي ابوالقاسم رازي یو څو وینځې وړاندی کړی او نصر په بدل کې ورته یوه لونگی او یو څه نور انعامونه ورکړل. وروسته له دې به ابوالقاسم رازي د اشرافو په څېر په ښار کې پر آس سپور ګرزیده او یو کس به یې رکاب نیولې و. خلک د هغه درناوي ته حیران وو. کله چې سلطان محمود غزنوي له دې خبرې خبر شو؛ خپل ورور یې ملامت کړ. ځمکه والو، سوداګر له ځان سره برابر نه ګڼل؛ خو دویمې طبقې په ښار کې هوسا او ډاډه ژوند درلود؛ خپل کلتور او تمدن ته یې وده ورکړه. دوی له خپلو سوداګریزو مالونو څخه دولت ته مالیه ورکوله. دریمه طبقه بزرګران او د دوی په خوا کې کسبګرو لکه ټپاران، ګندونکي، اوبدونکي او نورو کلیوالو ژوند کاوه. فیوډالانو له ځمکو څخه ډیره ګټه اخیسته (۲۷: ۱۶۶-۱۶۷).

د هیواد دریمې طبقې (بزرګرانو) د مینځنیو پیړیو پرمهال په تولید کې ستره ونډه درلوده؛ په کلیوالي اقتصاد کې یې دنده د ځمکې کرنه او د څارویو روزنه وه. دوی د سخت استثمار لاندې وو. د مالیاتو د سیستم دروند پیتې یې پر اوږو بار و او بزرګرانو ددې سیستم پواسطه یې ځمکې له لاسه ورکولې او په مختلفو بڼو به په غلامانو بدلیدل. د مالیې د ورکړې پر مهال بزرګران مجبور وو چې پردی ځمکې په بزګری وکړي، ځکه د لږو ځمکو مالکان ددې برسیره د ډول ډول مالیاتو په ورکولو هم مکلف وو. د کاریزونو په ویستلو، د لارو، کانالونو او د خانانو لپاره د لوړو او قوي کلاګانو په جوړولو او نور کارونه یې د بیگار په توګه سرته رسول. دې ډول کارونو د غزنویانو تر دورې پورې دوام درلود. خو د هیواد په ډیرو سیمو کې تر ډیره وخته پورې د خانانو او ملکانو له خوا پر بزرګرانو د هغوی شخصي کارونه پرته له حق الزحمې سرته رسیدل. او دغه غیر عادلانه اړیکو تر ډیره وخته پورې دوام وکړ (۲۲: ۱۴۶-۱۴۷).

۸.۲. اقتصادي وضعیت

په لومړنیو ټولنو کې انسانانو ځمکه د حکومت ملکیت ګڼله او په دې عقیده وو چې بزرګران باید د قبیلې رئیس یا حکومت ته د ځمکې د حاصل یوه برخه هرو مرو ورکړي. په لرغونو اریایي قبیلو کې ځمکه عمومي ملکیت و؛ په موقتي ډول یو یا څو کلونو لپاره ددوي ترمینځ ویشل کېده. د مالیې وزیر یا د مالیې مسؤل د ځمکې له پیداوارو څخه شپږمه برخه اخیستله. هیوان تسنگ د افغانستان د اوسنی

کندهار د ولایت په اړه لیکي چې په دغه ولایت کې یو نوعه گزیت (جزیه^۱) موجوده وه چې له مخې به یې د کورنۍ هر غړي به اړ و چې یو څه فلزي سکې باید حکومت ته ورکړي. له دې څخه معلومېږي چې د زابل پاچاهانو او رتبیلاڼو به له خلکو څخه د سړي سر مالېې په بدل کې څلور درهمه چې ۲۰ افغانۍ کېدلې اخیستلې (۴۳۰:۸-۴۳۱).

په افغانستان کې د اسلام له رارسیدو مخکې د مرئیتوب دوره په بشپړه توگه پای ته نه وه رسیدلې خو د کرنې سکتور پرمختگ کړی و. او د څارویو روزنې د خلکو ژوند ډاډمن کړی وو. د اوبو لگولو وسایلو ترقي کړی وه؛ ویالې، کانالونه او د اوبو بندونه جوړ شوي وو. د اوبو او بادي ژرندي، او ارهټونه به جوړېدل؛ له لرگیو او اوسپنو څخه د کرنې د وسایلو په جوړېدو کې گټه اخیستل کېده. په افغانستان کې د طاهري، صفاري، غزنوي او غوري دولتونو پرمهال د کرنې پرمختگ ته ځانگړي پاملرنه وشوه. په دغه دوره کې د دولت ثابت عاید کرنیز مالیات وو. د بڼونو روزنې ته هم پاملرنه وشوه. په هیواد کې په پوره اندازه څاروي روزل کېدل. د باختر آسونه او اوبنجان، د تخارستان آسونه او د سیستان غواگانو ډیر شهرت درلود. کرنیزو تولیداتو لکه غنم، وربشې، پومبې، وریجې، انگور، ممیز او بادام ډیر پرمختگ وکړ. د څارویو محصولاتو لکه غوړي، پنیر، کورت او خېدک هم زیات تولیدل. د هیواد له معدنونو څخه سره زر، سپین زر، اوسپنه، مس، قلعي، سرپ او نوشادر ایستل کېدل. نساجي په تیره بیا نازک رختونه، خرمن گنډل، فلز کاري، عالی اوبدل، د مسي لوبڼو جوړول، وسله جوړول، په تیره بیا توري، صابون جوړول، براق جوړول او نورو ښه پرمختگ وکړ. د مسگرۍ، تپارۍ، بنايي، ترکاني او د انځور گرۍ صنعت کې هم پرمختگ وشو. صنعتکاران ډیر هڅول کېدل، ځکه د ټولنې ممتازې او شتمنې طبقې صنعتي شيانو ته ډیره اړتیا درلوده. په ښارونو کې سره او سپین زر د درهمو او دینارو په نوم چلیدل، خو مسي سکو هم رواج درلود او دې ټولو د نن ورځې د پیسو په ډول چلند درلود. د بیلابیلو فلزاتو مخلوط ډول لکه د سپینو زرو، سرو زرو، سربو او قلعي څخه سیکې جوړېدلې. د بیهقي په وینا په یوولسمه میلادي پېړۍ کې د افغانستان د سپینو زرو د درهم عیار^۲ په سلو کې ۹۵٪ و او د بارتولد په وینا په نهمه میلادي پېړۍ کې د بخارا د درهمو عیار په سلو کې ۹۷٪ خالص درهم و، چې وزن یې یو مثقال

^۱ جزیه: هغه پیسې یا مال ده، چې اسلامي دولت یې له اهل کتاب یا غیر مسلمو څخه اخلي. په مقابل کې به د هغوی د سرو مال ساتنه کوي. او که چېرې اسلامي دولت د غیر مسلمو د سرو مال ساتنه ونشو کولی، بیا نو باید جزیه وانخلي.

^۲ عیار: د سرو زرو څخه په جوړ شوی خیز کې د زرو اندازې یعنی سلنې (فیصدي) ته وايي.

و. په همدې پيړۍ کې د افغانستان درې نيم درهمه د ناصر خسرو بلخي په وينا د مصر له دريو دينارو سره برابر وه. د عربستان په صحرايي سيمو کې به يو اوبن په دريو افغاني دينارو پلورل او پيردل کېده. پخوانۍ وزنونه هم تر ډير وخته پورې په افغانستان کې رواج درلود. په يوولسمه ميلادي پيړۍ کې د افغانستان په ښارونو کې يو من غنم په يو درهم او په کليو کې به دوه من غنم يو درهم قيمت درلود. چې د ايران د اصفهان په ښار کې اته منه ډوډۍ يو درهم، په ارمنستان کې سل منه شات يو دينار او په مصر کې لس منه د بادامو مغز يو دينار بيه درلوده. کله چې به د افغانستان په شمال لويديځ ولايتونو کې قحطي راغله. نو د يو من غنم بيه به ديارلس درهمه کېدله. د يوې قلمي ځمکې بيه له زرو درهمو څخه دوه سوه درهمو ته راټيټه شوه. دا ځکه چې د کر لپاره به د غنم تخم نه و (۲۷: ۱۶۹).

د هيواد له کرنيزو ځمکو څخه يوه برخه د حاکمو طبقو په اقطاع او تيول کې وه او يا هم د وقفي ځمکې په توگه به روحانيونو سره وه. روحانيونو او لويو ځمکوالو به خپلې ځمکې بزگرانو ته په اجاره ورکولې او هر يوه به يو تن د وکیل په نوم د ځمکې د څارنې لپاره گوماره؛ وکیل به له بزگرانو څخه د ځمکې مالیه او اجاره راټولوله؛ له شپږو څخه به يې درمې په حساب څاروي اخېستل چې دا کار به کله کله ملک هم کاوه.

د افغانستان سوداگري به له ايران، چين او ماروالنهر هيوادونو سره ترسره کېده. افغانستان د سامانيانو له دورې څخه د چنگيز خان تر يرغل پورې د بلغار^۱ هيواد سره هم ښه سوداگري درلوده. په روسيه او سويډن کې موندل شوې سيکې چې طاهري دورې پورې اړه لري، د سوداگري همدا اړيکې ثابتوي چې افغانستان د ماورالنهر له لارې د اروپا سره سوداگري اړيکې لرلې. د مينځنۍ آسيا مالونه به ددغو کاروانونو پواسطه د ايران له لارې د مديترانې غاړو ته رسول کېدل. دغو کاروانونو کې به څاروي، رختونه، عطر، درمل، فلزي وسايل، قيمتي ډبرې، کاغذ، مسي لوبښې، وړۍ، څرمنې، ډيوې، غوړي، وسلې، غلې دانې او نور شيان وړل کېدل. سوداگريزې لارې ډاډمنې وې. په لار کې کاروان سرايونه آباد وو. واليان به مرکزي دولت ته د سوداگرو د مالونو د ساتنې مسؤل وو. صرافانو په ښارونو کې پولې چارې سرته رسولې. د کليو او ښارونو ترمينځ سوداگري ورځ تربلې پياوړې کېده (۲۷: ۱۷۰).

^۱ د بلغار په دې نوم دوه هيوادونه وو، چې يو د دانيوب پر غاړه چې اوس هم شته او بل يې د ولگا د سيند مينځنۍ برخې ته نږدې و. خلک يې مسلمانان شول. په ديارلسمه ميلادي پيړۍ کې د بلغار څرمنو او مرثيانو ډير نوم درلود. خو مغلو دا ښار وران کړ. دغه ويجاړ ښار په څوارلسم ميلادي پيړۍ کې روسانو له خوا بيا ويجاړ شو او بلغار له مينځه ولاړ (۲۷: ۱۷۰).

افغانستان په شپږمه او اتمه زېږدیزو پېړیو کې د هند، پارس ساساني دولت، د ماروالنهر د دولتونو، چین او عربو د بحیرې ترمینځ د سوداگریز مرکز په توګه موقعیت درلود. ځکه د ورینمو مشهوره لار له دې هیواد څخه تیرېدلې. ددې په خوا کې په وروستیو کلونو کې له افغانستان څخه هند ته درې نورې سوداگریزې لارې تیرېدلې. په شمال کې د کابل د سیند ترڅنګ، د کابل-کونړ او د باجوړ پر لاره پېښور ته د اباسیند سواحلو ته رسیده. دویمه لاره: دې لارې د تخار ولایت له هند سره وصله وه. دغه سوداګري د هندوکش له شمالي سیمو څخه هند ته صورت نیوه او سوداګریز مالونه به په پروان کې چې د کابل په شمال کې پروت دی تبادلې کېدل. ددې بازار سوداګري تقریباً دوه میلونو دینارو ته رسیده. د کابل ولایت د بلخ له ولایت سره په شمال کې نښتې و. چې کابل د هند د بارگیری یا د کاروانونو د مالونو د بارولو او اخیستلو په محل بدل شو. او له هرې خوا به کابل ته مالونه رارسیدل. بلخ له جوزجان سره وصل و. د بلخ ښار څلور دروازې درلودې چې الشاري دوه دروازې د باب هندوان (هندواني دروازې) او دوه نورې یې د یهودانو په نومونو یادولې. بارتولد وايي چې ځکه یې د بلخ د ښار دروازې په دغو نومونو یادولې چې هندي او یهودي سوداګرو هلته ژوند کاوه (۸: ۴۷۷-۴۷۸).

دریمه لاره: دغه سوداګریزه لار له خراسان، سیستان، نیشاپور، هرات، بست او رخج څخه تیرېدلې. د پشین او شال (ننۍ کویتې) څخه د بولان د درې له لارې سند ته رسیده، البته د هرات مالونو ډیر شهرت درلود. هغه مالونه چې افغانستان له لارې هند، چین او نورو هیوادونو ته وړل کېدل په لاندې ډول دي.

له سیستان څخه انګور، د زمینداور لیمڅي (نمد): خرما، تارینې رسی او پزي وړل کېدل. له کابل څخه نخي ټوټې او اته مخیزه دستمالونه چې په چین او سند کې مشهور و، کابلي هریره او اعلي نیل؛ له بست څخه وچه میوه او صابون؛ له مروې څخه وچ خټکې، ورینم، پنبه او نخي ټوکران البته ورینمینی روجایي گانې، غوا گانې، پنیر، شیدې، دیګونه او مسي دیګونه؛ له بلخ څخه بختي اوبنان، ترکي غلامان، صابون، گنځلې، وریجې، بادام، ممیز، غوړي، پوټکې، د انګورو شربت او نور... له بدخشان څخه مشک، لاجورد، قیمتي ډبرې چې سره رنگونه به یې درلودل؛ د طوس څخه رسی، پزي او میوه؛ له سرخس څخه میوه او اوبنان؛ له فرغانې څخه ترکي غلامان، البسه، وسله، توره، مس، اوسپنه، زر، ډبرین څراغونه، فیروزه، نوشادر؛ له نیشاپور څخه د البسې مختلف ډولونه، ابریشمي ټوټې او نور... له هرات څخه د لباس مختلف ډولونه، سره او شنه ممیز، وریجې، پولاد، پسته؛ له

پنجشیر څخه ، لاجورد او نور جواهر او له بامیان څخه د دوه ميلونو طلايي دينارو په ارزښت نيول صادرول؛ ماورالنهر څخه نخي او پشمي توپي، پوتکي ، نوشادر، کاغذ، زر، ترکي غلامان، مشک ، زعفران، د گيدرې پوستکي، يوناني دوا گانې او اورلگيت. په دې ترتيب له دې ښارونو څخه مختلف خيزونه د سند له حوزې (منصوري) څخه گني؛ له قصدار څخه سپينه شکره، له گنداو څخه بختي اوبنان، غواگانې، گوره؛ له ملتان څخه مشک؛ له ديبل (کراچي) څخه اعلا مشک تبادلې کېدل. او د يو بل اړتياوې به يې پوره کولې (۸: ۴۸۸-۴۹۰).

۸,۳. ښارونه

د افغانستان لويو ښارونو د اسلام د رارسيدو پرمهال د سلو زرو څخه تر دوه سوو زرو پورې نفوس درلود. په همدې مهال اروپايي ښارونو د صنعتکارانو، مزدورانو او سوداگرو د کار د محل په اساس وده کړې وه. د افغانستان په يو شمير ښارونو کې د لاسي صنايعو سوداگري پرمختگ کړې و؛ د اسلام له رارسيدو مخکې د افغانستان ښارونه د علم- هنر او آبادۍ له پلوه ډير شهرت درلود. د اسلام د مبارک دين له رارسيدو وروسته د دغو ښارونو شهرت نور هم زيات شو. د بلخ، مرو، نيشاپور، هرات او باميانو ښارونه يې په ټوله مينځنۍ آسيا کې له اوچت شهرت څخه برخمن وو، ځکه دغه هر يو د صنعت، سوداۍ، کلتور او پوځي چوڼيو ستر مرکز و. پردې سربيره په دغو ښارونو کې لوی لوی دولتي ماڼۍ هم موجودې وې. شخصي او دولتي ودانۍ له پخو خښتو، گچو او خامو خښتو څخه جوړې وې. بازارونو تنگې کوچي درلودې. د ښار هرې رستي او کوچي جلا نوم درلود؛ په ښارونو کې جوماتونه کاروانسرايانه ، حمامونه، مدرسې هم وې؛ د ښار صفايي د خلکو په لاس ترسره کېده . محتسب د ښارې کارونو څارنه کوله. د افغانستان هر لوی ښار لکه بلخ، غزني، نيشاپور، مرو، هرات، زرنج او نور د چنگيز خان د يرغل پرمهال له ۴۰۰ څخه زيات صنعتکاران درلودل او په هر يو کې له ۲۰۰ څخه زيات شتمن خلک او سوداگران اوسيدل، چې دغه شمير د هغه مهال د صنعت ، سوداگري او اقتصاد ترقي ښې نښې بللې شو. دغو ښارونو د دفاع له پلوه ښه استحکامات درلود او د پنډو ديوالونو، لوړو برجونو او د څو دروازو په واسطه به ساتل کېدل. هر ښار ارگ درلود. د شپې له خوا به د ښار دروازې تړل کېدې؛ له ټاکلي وخت وروسته وتل او ننوتل بند وو؛ د کليوالو ښونه، ودانۍ او کرنيزې ځمکې له ښارونو څخه بهر او ښار ته نږدې وې. په ټوليزه توگه بډايه طبقې د ښه ژوند لرونکې وې او د درباريانو په څېر يې ژوند درلود. هرې طبقې لويانو ځانته مرثيان او وينځې لرلې (۲۷: ۱۷۱).

سوداگر چې د ټولنی مینځنی طبقه وه او څه نا څه شتمن هم و؛ تفریح ته یې ډیر میلان درلود. دوی د دوو طبقو یعنی مرثیانو او وینځو، او بدایانو ترمینځ متوسط ژوند درلود. مزدورانو او بزگرانو په کلیو کې کار کاوه. د دوی عاید ایله دومره و چې ((دومره خوره چې مړ نه شې)). سوداگر، صرافان، طبیبان، ملایان، شاعران او منشیان د درناوې وړ وو. صنعتگران او کسبگرو د اتحادیو لرونکی وو. یو څه هوسا ژوند یې درلود؛ د هیواد صنعت د دوی پرمختو پرمختگ کاوه. په ښارونو کې د مسلمانانو د بیلابیلو مذهبونو پیروان اوسیدل چې هر مذهب خپل امام او لارښود درلود. چې کله ناکله به یو له بل سره په شخړو کې وو. په جوماتونو کې شافعی او حنفي ډلو جلا جلا عبادت کاوه. چنگیز خان د خپل یرغل پرمهال د دغو دواړو مذهبي ډلو له اختلاف څخه گټه واخېسته. د مروې په ښار کې دغه دواړه ډلې یو له بل سره به جگړې کولې؛ یو د بل جوماتونه به یې سوځول. سادات هم له دوی سره مخالف وو. دوی ټولو هغه مهال له حکومت څخه د څوکیو د ترلاسه کولو په خاطر جگړې کولې، ترڅو یو د بل په پرتله په حکومت کې اوچت مقام او ځای ولري. د دوی په نظر د دولت د چارو کیفیت کوم ارزښت نه درلود. د دوی په قضاوت سره دولت باید دوی ته لومړی امتیاز ورکړي. دولتونو هم لومړی امتیاز د مذهبونو مشرانو او روحانیانو ته ورکاوه. د چنگیز خان د یرغل په وخت له ټولو خلکو مخکې همدغو مذهبي مشرانو د هغه اطاعت ته غاړه کیښوده. دوی د چنگیز خان حضور ته ورغلل او د خپلو پخوانیو مستمري معاشونو غوښتنه یې وکړه. په بلخ کې هم سوداگر او بدایه طبقې د خپلو شتمنیو د خوندي پاتې کېدو په موخه له جگړې مخکې د چنگیز خان حضور ته ورغلل او ښاریان یې ورته هم تسلیمدو لپاره وهڅول. په سرخس کې یو نامتو قاضي شمس الدین خوارزم شاهي د خپل دولت پرضد له چنگیز خان سره مرسته وکړه او سرخس یې پرته له جگړې چنگیز خان ته تسلیم کړ. همدارنگه شیخ الاسلام شمس الدین حارثي هم قصد درلود چې د مروې ښار دې پرته له جگړې څخه چنگیز خان ته تسلیم شي. حال دا چې بزگرانو او کسبگرو د چنگیز خان پر ضد جگړه وکړه. د چنگیز خان له یرغل څخه مخکې د افغانستان په کلیو او بازارونو کې د ښارونکو، ځمکوالو او سوداگرو ترمینځ راکړه ورکړه روانه وه. لوی کلی ښه آباد وو؛ زده کړې په جوماتونو کې کېدلې. په بازارونو کې یو شمیر صنعتگران، اوبدونکی، گنډونکی او ترکانان موجود وو (۱۷۲: ۲۷).

د چنگیز خان لښکرو به خلک ډیر ځورول. کله به چې دوی ښار یا کلی ته راغلل، خلکو به کلی اوبار پرېښود؛ په کاریزونو او ځنگلونو کې به پټ شول؛ مغلو به د خلکو مالونه، څاروي او دوکانونه چور

او تالان کړل، ځکه چې بزگران تل په آبادو کلیو کې اوسیدل او تولیداتو څخه یې د ښار خلکو گټه اخیسته. مونږ د افغانستان له یو څو ښارونو څخه د نمونې په بڼه دلته یادونه کوو، چې د لرغوني فرهنگ او تاریخ لرونکی دي.

بلخ: هیوان تسنگ د نهم هجري کال د حمل په ۳۱ مه د ۶۳۰ ز کال د اپریل په ۲۰ مه د بلخ ښار کتلی او لیکي: چې د بلخ ښار شپږ نیمه پراخوالي درلود، کوچنی پلازمینه شمیرل کېده، چې سل بودایي معبدونه او د بودایي دین درې زره پیروان یې درلودل. د بلخ ښار د اسلامي لښکرو د فتوحاتو پرمهال ډیر زیان ولید. د نوبهار مشهور معبد په ۴۰ هجري کال د قیس بن هشیم چې د خراسان والي و تخریب شو. کله چې اسد بن عبدالله د خراسان امیر شو نو د بلخ ښار یې بیا ورغاوه؛ حکومتي دفترونه یې د بلخ پوځي چوڼۍ ته انتقال کړل، وروسته خالد برمکي ددې ښار په جوړولو کې اقدام وکړ. د امویانو د واکمنۍ پر مهال بلخ د یوې پوځي چوڼۍ په توګه د قوماندي مرکز وو. له دې ځایه به د آمو جنوب خواته لښکر کشي کېدله. بشاري وايي: چې بلخ یو ښایسته ښار و. یعقوبي وايي چې بلخ د خراسان مرکزي سیمه وه؛ خو د چنگیز خان د یرغل پرمهال تخریب شو. مفتي بلخي وايي چې بلخ شل ځلي وران شوی او بیا جوړ شوی (۸: ۶۷۶-۶۷۷).

بُست: د بُست لرغونۍ ښار د اسلام له مبارک دین مخکې د انګورو د شرابو له امله ډیر شهرت درلود او ساساني پاچاهانو به له دې شرابو څخه تل گټه اخیسته، چې د فردوسي په شهنامه کې هم ددې ذکر شوی دی. د مسلمانانو له خوا د افغانستان جنوبي سیمو له فتحې وروسته عبدالرحمن بن ثمره په ۳۶ هـ کال زابل او کابل ته لښکر کشي وکړه. وروسته له هغې د مسلمانانو بریالیو پوځونو په بُست کې د رتبیلاو سره جګړه وکړه. د بشاري په قول په اسلامي دوره کې په بُست کې متدین مسلمانان اوسیدل. خرما، انګورا او د کشمالي بوټې پکې وو. په نوموړۍ ښار کې مسجدونه، بازار او حصارونه موجود و. د هلمند او ارغنداب سیندونه په یوه فرسخ کې له بُست څخه لرې سره یو ځای کېږي. د غزني لورې نه هغه لار چې غزني ته غزیږي په نیم فرسخي یو کوچنی ښار د المعسکر (د لشکرګاه اوسني لشکري بازار) واقع ده. بُست او لشکری بازار د خپل موقعیت او عمومي ساختمان له پلوه په حقیقت کې د یو ښار دوه برخې دي، چې بُست د خلکو د هستوګنځي او لشکري بازار یې د سپاهیانو او دولتي ادارو محل و. یا په بل عبارت د بُست په یوه برخه کې یې عام خلک اوسیدل، تجارتي مرکز او

کاروانسرایونه ورکې وو او بله برخه یې سپاهیان، پوځیان، صاحب منصبان او کله کله به غزنوي پاچاهان لکه سلطان محمود او سلطان مسعود پکې اوسیدل (۴۰: ۱۰۱).

کوهک ښار: د کوهک کلا د ارغنداب د سیند په غاړه یوه مستحکمه کلا او د رتبیلاڼو یوه مهمه قرارگاه وه. افغانستان ته د اسلام د راتگ پرمهال رتبیلاڼو له همدغې کلا څخه د اسلامي لښکرو په مقابل کې د قرارگاه په توگه استفاده کوله. اوس د کوهک په نوم یوه قریه د قندهار لویدیځ ته په لس میلی کې واقع ده. ښې یې اوس هم موجودې دي. له بښت او سیستان څخه پر کندهار د حملو په مقابل کې د دفاع غوره سنگر و. رتبیلان په همدې ځای کې له یعقوب لیث صفاري سره وجنگیدل. په ځینو اثارو کې کوهک د کوهزو، کوهشیر، کوهتیز په نومونو هم لیکل شوی دی (۸: ۶۸۱).

هرات: د هرات ښار چې په تاریخ کې د (مرورید شهر) په لقب یاد شوی، زموږ د هیواد له مهمو لرغونو تاریخي، فرهنگي او ستراتیژیکي ښارونو څخه یو نامتو ښار دی. د اسلام د مقدس دین له ظهور څخه په پیړیو پیړیو د مخه مشهور او موجود و. هرات لوی دیوالونه (حصارونه)، برجونه اوڅلور دروازې درلودلې چې په لاندې ډول ښودل شوی دی.

- باب سردی: د بلخ واک په مقابل کې
- باب زیاد: د نیشاپور د لارې په مقابل کې
- باب فیروز: د سیستان د لارې په مقابل کې
- باب کوشک: د غور د لارې په مقابل کې

هرات ښار یو ارگ درلود چې د ښار په دننه کې پروت و. هرات ښار یوه دارالاماره (اداري مرکز - پلازمینه) هم درلودله، چې له ښار څخه د باندې د پوښنگ د لارې پر سر د خراسان آباد په نوم یادیدله. د هرات ښار په ۱۲ او ۱۳ مه میلادي پېړۍ کې پراختیا وموندله؛ د غوریانو د واکمنۍ پر مهال د هرات ښار ۱۲ زره دکانونه، ۴۴۸ کورونه، ۳۵۰ بابه مدرسې درلودلې. د هرات ښار په بیلابیلو نومونو لکه هرات، هریو، ارتاکوانا (ارتاکون) یا ارتاکان یعنې د اریایانو شاهي ښار یاد شوی دی. بطليموس دا ښار د اریامترو پولتس (Ariametro Poltis) په نوم هم یاد کړی (۴۰: ۵۱-۵۲).

کابل: بطليموس ددې ښار پلازمینه کابورا KABURA او وگړي يې کابولیتا KABOLITAE ذکر کړی او نوموړی ښار يې اورتسپانه ORTOSPANA هم نومولې دی. په هر صورت کابل په اسلامي لومړی پېړۍ کې لوی دیوالونه او غرونه لرل، چې پر هغې باندې تسلط غیر ممکن و. شریف ادريسي په ۵۴۹ هـ کې لیکي: کابل یو لوی ښار دی، ددې ښار په غرونو کې، کابلۍ هریره او زعفران پیدا کیږي. نخي ټوټې له دې ځایه چین، خراسان او سند ته وړل کیږي. په غرونو کې يې اوسپنه موجوده ده او ددې ښار گرد چاپېره یوه کلا موجوده ده (۸: ۶۸۵).

د بامیانو ښار: د افغانستان له مشهور ښارونو څخه هغه ښار دی چې د اسلام د مبارک دین په لومړې هجري پېړۍ کې یو آباد او ودان ښار او د شیران بامیان د محلي پاچاهانو پلازمینه وه. هیوان تسنگ په نهم هجري کال کې بامیانو ته راغی، او لیکي: چې ددې ښار پایتخت د غره په لمن کې و، چې د غره په وادي د درې میله په حدودو کې ساحه لري او شمال ته يې غرونه واقع دی. د بامیانو خلک په اسلامي دوره کې د چنگیز خان تر یرغل پورې دلته اوسیدل، چې اسلامي فاتحانو د بامیانو تر نیولو وروسته، هغوی مسلمانان شول، دوی يې په خپل ځای پرېښودل. ډیر معبدونه د یعقوب لیث صفاري (۲۵۸ هـ ق) تر دورې پورې باقي پاتې و، خو یعقوب لیث د بامیانو تر نیولو وروسته یو شمیر بتان بغداد ته واستول (۸: ۶۸۶).

د هیواد ډیر ښارونه لکه پوشنج او بامیان، افغانستان ته د اسلام د راتګ پرمهال د پاچاهانو پلازمینه و. وپهاند چې د سند سیند په جنوب کې پروت دی. د اسلام د مقدس دین له رارسیدو مخکې د جیپال سیمه ایزه پلازمینه وه، خو د هغه له زوی انندیال څخه سبکتګین وپهاند ونيو؛ د مروې ښار د مینځنیو پېړیو په تاریخ کې ځانګړی ځای لري او له ډیر شهرت څخه برخمن و. خو د چنگیز خان د یرغل پرمهال دغو ښارونو ډیر زیان ولید او ځینې ښارونه لکه د غلغلي ښار د خاورو سره خاورې شو. خو مونږ يې د بحث اوږدیدو د مخنیوي په خاطر د نورو ښارونو د تاریخي پیژندنې څخه ډډه وکړه.

۸,۴. دولتي ادارې

هغه وخت چې د اسلام فاتحین له عربستان څخه په لومړۍ هجري پېړۍ کې افغانستان ته راوړسیدل. دلته د محلي پاچاهانو له خوا زمونږ هیواد اداره کېده. هیوان تسنگ چې په نهم هجري کال افغانستان ته راغلي و، د افغانستان د محلي واکمنانو په اړه لیکي: چې هغوی اداري او مالیاتي

تشکيلات درلودل؛ تنخوا لرونکي او ايله جاري عسکر، وزيران، قاضيان او مامورين يې درلودل. دغو مامورينو د خپل ورځني ژوند د اړتياو د پوره کولو په خاطر د ځمکې يوه برخه د اقطاع په توگه په خپل اختيار کې درلوده. کله به چې به يو محلي پاچا مړ او پر ځای به يې بل پاچا مقرر شو، هغه دغه څلور دندې درلودې.

۱. د دولتي چارو اجرا کول.

۲. له خلکو سره مرسته؛ وزيرانو او مامورينو ته معاش ورکول.

۳. لايقو او ممتازو اشخاصو ته د انعامونو ورکول.

۴. روحانيونو ته خيرات ورکول. د هيوان تسنگ له خبرو څخه معلومېږي چې په هغه وخت کې د افغانستان محلي پاچاهانو بشپړ دولتي تشکيلات درلودل، ځکه په دې هيواد کې دکوشانيانو د شاهنشاهي دوره تيره شوې وه، حتماً دهغوی ادارې اودولتي تشکيلات دوی ته پاتې وو (۵۱۰-۸:۵۱۱).

کله چې مسلمانان افغانستان ته راوړسیدل دلته ملوک الطوايفي نظامونه موجود وو. د اسلامي لښکرو د فتوحاتو پرمهال د هيواد ادارې نظامي بڼه درلوده، ځکه واليان د لښکرو مشران وو. د يوې سيمې له فتحې وروسته ددې پر ځای چې په ښار يا فتح شوی کلي کې ژوند وکړي، په پوځي چوڼی (قرارگاه) کې به اوسیدل او له خلکو سره يې ډيرې اړيکې نه درلودې. اجرائيه او قضايه قوې به د اسلامي خليفه گانو په خپل لاس کې وې. خليفه به په خپله د نيول شويو سيمو لپاره حاکمان او واليان مقررول. کله به دغه والي د امير په نوم هم يادیده، د خراج مسؤل به د مالي چارو مسؤل هم وو. دراشدينو خلفاو په وخت کې د ولايتونو واليان او حاکمان به له عربو څخه مقرریدل چې دوی ته يې سخت مسؤليت درلود. دوی د ديني تعليم په برخه کې هم مسؤليت درلود. کله چې حضرت عمر (رض) يو حاکم مقرر وه، نو ورته يې وويل: ((په خدای ج قسم دی چې زه تاسې د خلکو د ځورولو او د مال راټولولو لپاره نه ټاکم، بلکه تاسې ددين د تعليم او سنتو د تدريس لپاره هلته ليرم. که چا له تاسو څخه ماته شکايت وکړ، بيا به تاسې حتماً جزا ووينئ؛ پوه اوسئ، چې مسلمانان بايد ونه وهئ، هغوی بايد ذليل نه شي، هغوی د ډير وخت لپاره له کور او ميرمنی څخه ليری ونه ساتئ، ترڅو په فتنه مبتلا نه شي. د هغوی حقوق مه اخلئ؛ تاسې حق خوړونکی او عياش مه اوسئ؛ د خلکو له حاجت پوره کولو پرته بل کار

ونکړئ...)). ټولو راشدینو خلیفه گانو خپلو حاکمانو ته دا لاندې هدایت صادر کړې و. دغه هدایت د حضرت عثمان (رض) له لیک څخه اخیستل شوی چې خپلو حاکمانو ته یې لیکلې و.

۱. د خلکو ساتونکي اوسئ، نه یوازې مالیه ټولوونکې. د تاسې له مقرري څخه د اسلامي حکومت هدف د خلکو سوکالي او هغوی ته خدمت دی؛ نه پیسې راټولول.

۲. عدالت تامین کړئ یعنې په حکومتي چارو کې په خلکو ظلم او ستم ونکړئ او د خلکو د خوښۍ په خاطر د حکومت حقوق هم تلف نه کړئ. له خلکو څخه د دولت حق واخلي او څه چې د خلکو حق دي هغه خلکو ته ورکړی.

۳. د اهل ذمه خلکو د مال او حقوق ساتنه وکړئ، دوی د مسلمانانو په څېر د عدالت مستحق دي.

۴. له دښمنانو سره په معامله کې وفا وکړئ؛ له غدر څخه پرهیز وکړی؛ لومړی هغوی ته د اسلام دعوت ورکړی؛ که چیرې یې اسلام قبول کړ د ورور په څېر یې وگڼئ؛ او که چیرې یې سوله وکړه د ساتنې حق لري؛ که چیرې یې جگړه کوله بالمثل معامله ورسره وکړئ (۸:۵۲۱).

په هر ترتیب په افغانستان کې دولتي اداره متمرکزه وه، دغې ادارې به د بیلابیلو ملکي، نظامي او قضايي ادارو پواسطه کار کاوه. د ټولو په سر کې پاچا قرار درلود؛ وروسته تر پاچا صدراعظم د پاچا نائب په توگه د هیواد د چارو واک په لاس کې درلود. د ولایتونو لوی حاکمان په خپلو ساحو کې د پوره واک خاوندان وو او د مطلق العنانه واکمنانو په څېر یې په خپلو سیمو کې حکومت کاوه. ځینې وخت به قوي دولت قوي فیوډال له مینځه وړلو او په خلکو به یې خپل وفادار فیوډالان وگمارل. مذهبونو هم د دولت په گټه کار کاوه. د مینځنۍ ښاري طبقې ټول وگړي د عمومي امنیت او د دولتي د قدرت غوښتونکي وو. دربار ډیر لوړ لگښتونه درلودل. په دربار کې به گڼ شمیر مرثیان، خدمتگاران، شاعران، افسران، طبیبان، ستوري پیژندونکي، فال کتونکي او مامورین موجود وو. دا ځکه چې هغه مهال د اسلامي هیوادونو ترمینځ د دربار لویوالی، عظمت، تجمل او د پوهانو او علماو د عزت او پالنې په برخو کې یو له بل سره سیالي کوله. دا کار په اسلامي هیوادونو کې پخپله د علم او هنر د پرمختگ لپاره یو لامل و. ددغه پرتم، تجمل او لوی دربار د لگښت لپاره ډیر درانه مالیات د ملت پر اوږو باندې بار وو. ولایتي مامورینو به مرکزي دولت ته سوغاتونه او رشوتونه ورکول، ترڅو په خپل ځای پاتې شي. د دې

ټولو لگښتونو بار د بزگرانو پر اوږو باندې وو. د پاچا دربار د روحانيونو او فيوډالانو ملاتړې و. هنرمندان او عالمان يې هڅول. د حکومت تکيه پر پوځ باندې وه. خلک به يې د رمو په بڼه ساتل؛ ټول اولس د حاکمې طبقې د زړه سوې، ترحم او شفقت په تمه و (۲۷: ۱۷۲).

پاچا دربار کې به لوی گلداره چيني لوبښي موجود وو، او قيمتي چينايي خولې، غټې حاشيه دارې لونگې به يې په سروله. دوي به موزې په پښو کولې؛ د سرورزو ملاوستنې به يې تر ملا تړل او مهورنه به يې په فيروزې گوتمۍ کې وو. د سورلې آس به يې د سرو زرو براق لرونکې و او ځينې وخت به په ملاوستنو او د آسونو په براقونو کې قيمتي دانې ټومبلې وې. د غزنوي دورې د شهزادگانو چينايي مرغړی ټومبلې او خوليو کې څلور بڼکې لگول شوې وې او ملاوستنې به يې هم ټول په گانو ډک پسوللي وو. د دوی د آسونو براق به د سرو زرو او په ودونو کې به يې د آسونو نالونه هم د سرورزو وو. د شهزادگانو موزې به سرې وې او ښه خواړه لکه غوښه، کباب، آس، ښوروا، پيره کي، حلوا، آچار، نقل، ميوه، شراب، شربتونه، شيدی، کوچ، پيروې، پوځي هرسيه (هغه خوراک چې د غنمو او غوښې له کوفتې، غوړيو او مصالې څخه جوړ) او داسې نور شيان وو. په لويو مجلسونو کې به بيلا بيل دسترخوانونه، بيلا بيلو ځايونو کې، دبرخه اخېستونکو د بيلابيلو درجو لپاره هواريدل. د دسترخوان مينځ کې به په يو لوبښې کې حلوا ايښې وه. د وړې غوښې به وې، بيا به شراب وويشل شول او سندرغاړو به سندرې او ټوکيانو به ټوکې پيل کړې. د دولت مهم دفترونه مالي اداره، رسايل، جاسوسي، نظامي او قضايي ادارات وو. مالي اداره خپله د صدراعظم له خوا څارل کېده. د جاسوسي اداره د پاچا تر نظر لاندې وه. ښځو او نرو جاسوسانو به د هيواد دننه څارگري کوله. د هغوی مخابرات په ځانگړو شفرونو سره (معما ډوله) په امسا کې د آس د زين په لمخې کې، د نعلونو دننه او نورو ځايونو کې ايښودل کېدل. د بريد ديوان خپل ډاگونه د څاروې د سورلې پواسطه ترسره کول، چې د دولت د ډيری پاملرنې وړ وو، او غزنوي عصر کې دوی ته د ((ديو سواران)) نوم ورکړ شوی و. دوی کولی شول چې درې شپو- ورځو کې له غزني څخه نيشاپور ته او په اوو شپو ورځو کې له نيشاپور څخه د خوارزم پلازمينې ته ورسېږي. دوی د سفر په ترڅ کې له خوراک او ډيرې لږې دمې کولو پرته نور څنډ نه کاوه او د اړتيا پرمهال يې کولې شول له هرځای څخه به يې چې زړه و تازه دم آس اخېستلای شو. ديو سوارانو به په مهمو خدمتونو کې له خپل هر ځل سفر څخه څو زره درهم په بخششي ډول له دولت څخه اخېستل. عادي مخابرات بيا لږ څه ورو و. نظامي مخابرات به د جگړې له ډگر څخه د هغو سورليو

په واسطه ترسره کېدل چې تر پلازمینې پورې یا تر آس الحركات پورې به منزل په منزل د انتظار په حالت کې و او حاضر باش به ولاړ و. دوی به بې له ځنډه لیکونه له یومنزله څخه بل ته لیږل او بیرته به خپل ځای ته راستنیدل (۲۷: ۱۷۴).

قضایي ادارو به قضیې د اسلامي حقوقو سره سم په ډیر گړندی ډول په یو پړاو کې پرته له استناف څخه فیصله کولې. وزیران او لوړ پوړې چارواکې هر یو په لیکونو کې د غټو القابو او عنوانونو لرونکي وو. لکه الشیخ العمید، الشیخ الجلیل او نور... لښکر له دوو برخو څخه جوړ و، یوه یې سپاره او بله یې پلې؛ په دوی کې یو شمیر یې دایمي و، یو شمیر یې اجیر او مرثیان وو. د جگړې پر مهال به حشری پوځ (د هیواد د ډیرو لویو خانانو اړوند قطعات) هم ورسره یو ځای کېدل. سرتیرو سره به غشي، لیندې، نیزه او منجنیق وسلې وې؛ اور اچونکی بمونه یې هم کارول چې له نفتو څخه به جوړ وو. د جگړې په ډگر کې پیاده یا پلې سرتیري به مخکې وو او ورپسې به سپور پوځ روان وو. که چیرې به ښځې پکې وې هغه به د پوځ په مینځ کې وې. د عسکرو تجهیزات کول د عارض په لاس کې وو. د پوځ اعاشه یا خوراک د لارې په ترڅ کې به د سیورسات په نامه له خلکو څخه تولیدل او ځینې وخت به له پوځ سره یوځای آذوقه هم روانه وه. د لښکر لوی افسران د اقطاع لرونکي وو، چې د قانون له مخې یې میراثي بڼه درلوده. د مجرمینو سزاگانې بیلابیلې وې لکه بندیتوب، په لرگیو وهل او په دار ځړول، خو په افغانستان کې یې زیاتره په بندیتوب اکتفا کوله. په بندي خانه کې فرش، رڼا او د ژمي تودوخه نه وه، ځینې وخت به یې لاسونو او پښو کې زنجیرونه وراچول. د دولت روش ډیر ویروونکی و او له ټولني څخه یې بې قید و شرطه اطاعت غوښتنې لپاره به کله ناکله به کوچنۍ گناه دپاره ډیره سخته سزا ورکول کېده، چې د دغې سزا په تطبیقولو سره به یې نور خلک ویروول. د بیلگې په توگه امیر سبکتگین غزنوي په دې گناه باندې چې په بست کې یو پیلوان په قصد سره خرما له ټاکلې ونې پر ځای له بلې ونې څخه خوړلی و، هغه یې په هماغه ونه کې له ستونې ځوړند کړ او ټولو خلکو ته یې وښوده ترڅو ټول خبر شي. غزنوي سلطان مسعود هم په کرمان کې خپل یو تنخواه خور په دې گناه چې له رعیت څخه یې یوه پیسه د بیې له ورکولو پرته اخیستې دی د ښار په دروازه باندې ځوړند کړ، د هغه آس یې هغه سړي ته ورکړ چې ظلم ورباندې شوی و. د دولت د قهر لاندې راغلي وگړي ټولې کورنۍ، خپلوانو او خدمتگارانو به خپلې ټولې شتمنۍ له لاسه ورکولې او دوی به ټول ټکول کېدل. دغو دولتونو په دغه ډول تشکیلاتو او ادارې سره له سوداگریزو اجناسو، د ښوونو او ځمکو له حاصلاتو، د څارویو له حاصلاتو،

له صنعتکارانو او کسبه کارانو او له غیرو مسلمانانو څخه مالیات، عوارض او د سر مالیه اخیسته. هغوی به دغه ټوله شتمني د دربار په لگښتو د ملکي او نظامي مامورینو په معاشونو، په ودانیو او ترمیماتو، د روحانیو په مستمری تنخوا، د مدرسینو په معاش، د زندانونو په لگښت، د اوبولگولو په پرمختیا او د لارو په لگښتونو او نورو برخو کې مصرفول. خو دغه اداري تشکیلات او جوړښارونه او ودانۍ د چنگیز خان د ناروا یرغل پرمهال ټول له مینځه ولاړل (۱۷۵: ۲۷).

د غور اسلامي امپراتوري چې د پراختیا په لحاظ یې په سیمه کې سارې نه درلود، د علم، فن او تجمل د پرمختګ لوړ پړاو ته رسیدلې وه. د هیواد په مختلفو ښارونو کې یې اداري، سوداګریز، ټولنیز او فرهنگي فعالیتونه سرته رسیدل، مګر د چنگیز خان د وحشي یرغل په پایله کې له حد پورته خراب او ویجاړ شول په تیره بیا د غور په ولایت کې دغه ویجاړی د نورو ځایونو په پرتله ډیرې وې. ځکه د غور، غرجستان، تولک، خیسار او سفیرو د خلکو او قومونو د خپلو نیکونو په څېر د چنگیز خان په مقابل کې په ګډه لکه پښتنو، تاجکو، جمشیدي او تایمني په میړانه دفاع کوله او چنگیز خان لښکرو ته یې څو ځلي ماتې هم ورکړه، خو چنگیز خان د غوریانو ټول آباد ښارونه وړان کړل، یوازې جام منار، د هرات جامع مسجد او ځینې نور ترې خوندي پاتې شول. دا دوه پاتې شوی ودانۍ اوس له څو سوه کلونو وروسته هم د غور د مدنیت شاهدي ورکوي.

۸.۵. مذهب، کلتور او تصوف

په افغانستان کې د اسلام د مقدس دین د خپرېدو سره سم مخکنې دینونه ټول له مینځه ولاړل. په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د خپلواک اسلامي دولت له جوړېدو سره سم، د اسلام مقدس دین د افغانستان د خلکو رسمي دین شو چې په خپرېدو سره یې په افغانستان کې ملي او سیاسي وحدت تامین شو؛ په افغانستان کې د اساسي قانون له مخې ټولې پرېکړې د حنفي مذهب له اصولو سره سم کیږي؛ شافعي مذهب هم په افغانستان کې پیروان لري. د دواړو مذهبونو پیروان خپلې دیني چارې سرته رسوي.

د اسلام مقدس دین په افغانستان کې بودیزم او زردشتي دینونه ختم کړل او د خلکو تربیت یې په مسجدونو کې پیل کړ وروسته افغانانو د هند په نیمه وچه کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو کې ستره ونډه لرلې ده.

کلتور: د اسلام د مقدس دین له راتگ وروسته، د افغانستان کلتور یوه نوې بڼه غوره کړه؛ د اسلامي تعلیماتو او اصولو پر بنسټ د ژوند په ټولو برخو کې ژور بدلون راغی او پخوانیو ناورو رواجونو ته یې د پای ټکې کینود. د هیواد د بیلابیلو ملتونو ترمینځ یې وحدت تامین کړ. افغانستان، ماورالنهر، ایران، مصر، المغرب او اندلس د اسلامي تمدن ستر مرکزونه وو. افغانستان کې مدرسې جوړې شوې، د افغانستان خلکو به د دیني عالمانو درناوي کاوه؛ عالمانو ته یې قیمتي سوغاتونه ورکول، ددې درناوي له امله په دغو هیوادونو کې اوچت پوهان او عالمان راڅرگند شول. د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال په افغانستان کې دیني مدرسې جوړې شوې، چې په هغو کې تقریباً ددرې زرو تنو په شاوخوا کې شاگردانو دیني زده کړې کولې، بیا یې د هند په نیمه وچه کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو کې ونډه واخېسته. د هیواد طبيبان او د ستورو پوهان تل په دربار کې اوسیدل. د خلفاو، وزیرانو، پاچاهانو او امیرانو مجلسونه به د علمي بحثونو او مناظرو ځایونه وو. د اسلامي هیوادونو مهم متمدنو ښارونو لکه بغداد، نیشاپور، دمشق، موصل، حلب، بلخ، بخارا، قاهره او نورو د روم، اتن، بیزانس اسکندریې، انطاکیه او نورو ښارونو ځای ونیو. لویدیځي نړۍ د اسلامي عالمانو اثار په لاتینه ژبه وژباړل چې په دوی کې د ابن سینا او ابن ماجه اثار څو ځلي وژباړل شول. د اسلامي دورې ستر عالم فارابي په ۸۷۳ ز کال کې زیږیدلې او په ۹۵۰ ز کال په سوریه کې مړ شو؛ ابن الرشید د اندلس په قرطبه کې زیږیدلې دی او په مراکش کې مړ شو، چې د خپل وخت ډیر نامتو حکیم و. ابوالحسین شهید بلخي، بلخي ابن سینا چې په ۹۸۰ ز کې زیږیدلې او په ۱۰۳۶ ز کې مړ شو، چې د خپل عصر یو جامع عالم و. دغه اسلامي عالم په تفسیر، طب، تصوف، اخلاقو، کیمیا او لغت کې په دري او عربي ژبو کې اثار ولیکل. د هغه د شفا کتاب په طب او قانون کې همدارنگه د نوموړي نور کتابونه لکه ارشادات، نجات تر اولسمې پیړۍ څو ځله په لاتیني او نورو ژبو باندې وژباړل شول (۲۷: ۱۸۱).

د اسلام د سپیڅلي دین په لومړیو کې د ټول افغانستان د خلکو لباس کې د کابل، زابل، تخار، غور، هرات، بلخ او جوزجان هغه لباس ته ډیر نږدې و، کوم چې د کوشانیانو په انځورونو او مجسمو کې او د تخار او بامیانو د محلي امیرانو لباس دی. د هغوی د لباس کمیښ تر زنگنونو پورې اوږد و، چین دار لستونۍ، گریوان او پرتوگ یې درلود، چې اوس هم د افغانستان په ځینو سیمو کې رواج دی. شال به یې پر اوږو اچولې و. دوی د اسلام د عصر په لومړیو کې ملوک الطوائفي ژوند درلود. په سیاسي لحاظ غیر متمرکز و، محلي ملاکانو او حاکمانو په هر ځای کې په مستقل ډول حکمراني کوله. د یوې

سیمې د خلکو ژوند له بلې سیمې سره سیمه ایز تفاوت درلود. د دوی بل رواج دا و چې کله به دوی د جگرې لپاره تیاري نیولو، یا به حشر و، دوی به ډول واهه او خلک به یې خبرول؛ او کله به چې پاچا بیرون حرکت کاوه، دوی به د نورو الاتو سره ډول واهه او د خلکو د راټولولو لپاره به یې هم له ډول وهلو څخه کار اخیسته.

د افغانستان د فرهنگ د انتقال لپاره یوه مهمه وسیله سوداګري وه. افغانانو د ورینمو په مشهورې لارې د کاروانونو په وسیله له هند او چین څخه سوداګریز توکي عراق، عربي هیوادونو، مصر او روم ته تلل، افغانستان د فرهنگونو د یوځای کېدو نقطه وه. د افغانستان د برمکیانو کورنۍ د هند د علمي او فرهنگي اثارو په انتقال کې د افغانستان له لارې عربي نړۍ ته ډیرې هلې ځلې کړي دي. د بلخ د نوبهار معبد د هند، چین او افغانستان د بودایانو د تولیدومرکز و، نو ځکه به د هند راجگان او د چین خاقان ددې معبد زیارت ته راتلل او هلته به یې عبادت کاوه. په داسې حال کې د بلخ برمکیانو د چيني او هندي ادب او علم سره بلدیت پیدا کړ. دغه کورنۍ د اسلام له قبلولو وروسته د علومو او فرهنگ په انتقال کې فعاله ونډه واخیسته. هندي طبیبان او عالمان یې د بغداد دارالترجمو اوشفاخانو ته وغوښتل خو د هندي دوا گانو په تطبیق کې مرسته وکړي. ابن ندیم په ۳۷۷ هـ ق کال په دې باره کې لیکي: د عباسي حکومت په دوره کې هند ته ډیره پاملرنه وشوه چې په دې کار کې د یحیی بن خالد برمکي او د هغه کورنۍ د هند حکیمان او طبیبان بغداد ته راوغوښتل. (۸: ۷۳۴).

تصوف: تصوف یو عاطفي او د سالک د داخلي حالت ښکارنده ده. نو ځکه نشو کولی د نورو جامدو علمي مقالو، ساینسي تعریفونو او د فلسفي مفاهیمو په شان ورته یو وچ او ټاکلی تعریف وکړو. به بله وینا تصوف یوه عرفاني او معنوي درجه ده چې د هستۍ، ژوند او کایناتو په هکله د حقیقت موندلو لپاره په ټاکلو لارو او ځانګړو دستورونو ولاړه ده. دا د عرفان یو پراخه، بې پایه، ژور او مجذبوونکي کشش دی چې د هغه خاص حالت په الفاظو نشي القا کیدای، مګر بیا هم د تصوف او عرفان اصطلاحات لکه صوفي، سالک، طریقت، درویش، د سلوک مقامات، د تصوف حالات او درجې او نورو معاریفو له خوا ښودل شوی دی. په بل عبارت تصوف یوې لوړې انساني درجې ته رسیدل دي، د صوفي ژوند منظم دی اوهره ګړۍ یې با خبره او د قناعت او روحي لوړوالي په لرلو سره له ظاهري، مادي شتمنیو، دنیايي زرق وبرق څخه بې نیازه ده. عبدالرحمن بابا په دې اړه وایي:

خرقه پوشو په خرقه کې دې موندلې

هغه حظ چې په دنیا یې دنیا دار کا

خو باید هیږه نه کړو چې تصوف یوازې په اصطلاح ملنګي، فقر او د دنیا پرېښودل نه دي، بلکې تصوف یو ژوره دیني، ځانګړي فلسفه او نړۍ لید دی. په دې برخه کې ابن خلدون ویلي دي: . سالکان او متصوفین ځان د الله عبادت ته وقف کوي د تصوف طریقه دغه طرز د اصحابو کرامو دوره کې هم په همدې معنې تلقې کېده ، خو کله چې د هجرت په دوهمه پېړۍ کې او بیا وروسته تر هغه یو شمیر مسلمانانو له حده زیاته، مادیاتو ته مخه کړه، هغه شمیر چې به په عبادت بوخت وو، صوفیان وبلل شول. تصوف یوازې د دنیا ترک کول او پرېښودل نه دي، بلکې زاهد دنیا ته د آخرت په تمه شا کوي(۴۴ : ۴-۵).

تصوف یو ضمیري او وجداني حالت ده ، چې فروتن، متواضع خلک کوم چې په دغه لاره کې د تلو پر وخت د خدای ج د واجب الوجوب ذات او خالق پروردگار سره د روحي وصال او نژدې والې په خاطر تیروي خوند ورڅخه اخلي. تصوف په فکري لحاظ ځانګړی اهمیت لري، خو په افغانستان کې لا تصوف په لومړۍ هجري پېړۍ کې هم موجو وه، دغه فکري حرکت د هیواد په فرهنگ کې اغیزه درلوده. د صوفي کلیمې په اړه مختلف نظریات موجود دي، چې ورپنې (پشمي) جامې یې اغوستی، ځینې وایي چې صوفي له صفا یا صفه (اصحاب صفه) څخه مشتق ګڼي. ابوریحان البیروني (مړینه ۴۴۰ هـ ق) تصوف د SOPH سوف څخه اخیستل شوی لفظ بولي چې د حکمت او پوهې په معنی ده. فیلسوف د حکمت خاوند ته وایي (۸: ۸۹۹-۹۰۰).

ابن عجیبه (رح) وایي: تصوف د خدای ج ته توجه ده، ددې لپاره چې الله ج پرې راضي شي، تصوف د احسان مقام دی که څه هم ته الله تعالی نه وینې خو الله تا وینې ، په تصوف کې اصلاح د ظاهر او باطن دواړه واجب دي (۴۷ : ۷-۸).

په لنډ ډول ویلې شو چې د تصوف نومونه په لومړۍ هجري پېړۍ کې رامینځ ته شوې ده؛ د تصوف د طریقي له لوی شخصیت حسن بصري (۲۱-۱۱۰ هـ) څخه روایت دی : د طواف پر مهال مې یو صوفي سړی ولید، یو څه شی مې ورکاوه، خو هغه وا نه خپست او ویې ویل چې ماسره څلور دانګه (د

يو درهم شپږمه برخه شته، دا زما لپاره بس دي. ډيری ليکوالان په دې آند دي چې صوفي له اهل الصفة يا د صفې اصحاب څخه اخېستل شوی کليمه ده. اصحاب صفة د حضرت محمد ص هغه ډله وه چې جامې به يې وړينې وې او د نبوي جومات په يوې څنډه کې يې ځانونو ته ځای ټاکلی و، وړينې جامې يې د تواضع، حلم او فقر نښه وه. نو ځکه اوس عابد د رياضت گالونکی د صوفي په نوم بلل کيږي، ځکه هغوی وړينې جامې د نفس د خوارولو، تواضع او فروتنۍ لپاره اغوستلې تر څو دا جامې د هغوی د ادب او تواضع استازيتوب وکړي (۴۴: ۳۱-۳۲).

په پښتو کې ځينې ټپي د پښتون قام د ذوق يو داسې سندريزه ترجمانه هستي ده چې د ټولنيزو نفسياتو او فطرت د مزاج اظهار پکې پروت دی دغه لاندی ټپه د خدای رحمت ته سپری اميدواره کوي.

ځانگه به نن سبا کې گل شي

ما يې په سر کې سرې غوټۍ ليدلې دینه

په دې لاندې ټپو کې تزکيه او تصوف هم په بيلابيل رنگونو انځور شوي دي.

په _____ادې ځان د انځر گل کړ

بوی دې راځي گل دې په سترگو نه وينمه

زما په سترگو _____و کې دې کور دی

چې چيرته گ_____ورم هلته ته ښکاري مينه

په دې مسرو کې تصوف او رومانيت هم شته او د ځينو خلکو لپاره مجازي معنی هم په دې ټپه کې شته. په دري ژبه کې د علامه اقبال په دې شعر کې لولو:

گر نيایي صحبت _____مرد خبير

از آب و جد آنچه من دارم بگير

پسر رومی را رفیق راه ساز

تا خدای ج بخشد تر سوزو گداز

زانکه رومی مغز را داند ز پوست

پای او محکم فتد درکوی دوست (۳۸: ۳۴-۳۵)

اسلامي تصوف په مسلمانانو کې اغيزمن پاتې شو. ددې اغيز دومره زيات شو چې په اسلامي هيوادونو کې به حکمت د تصوف د بنسټ په توګه په پام کې نيول کېده. ابن سينا تصوف داسې تعريفوي: حقيقي صوفيه طريقه هغه ده، چې د خپل خاوند علي شانه معرفت ته سپړی ورسوي. د تصوف په لار کې د افغانستان صوفيانو لکه ابوسعید ابی الخبیر او عبدالله انصاري په دې لار کې ډيرې هڅې کړي دي (۲۷: ۱۹۶).

مذهب: د افغانستان خلک د مسلمانيدو وروسته دوه مذهبونه لري، يو يې شافعي مذهب او بل يې حنفي مذهب دی، چې د حنفي مذهب پلويان زيات دی. خو د افغانستان د نفوسو يو سلنه خلک اهل هنود دی. د نورو مذهبونو پيروان په افغانستان کې نشته، ځکه زردشتي او بودايي دينونه د اسلام د سپيڅلي دين په راتګ سره له مينځه ولاړی اوس مهال د افغانستان ټول خلک مسلمانان دي او د اسلام سپيڅلي دين د افغانستان رسمي دين دی.

۸, ۶. ښوونه او روزنه : هنر او ادب

په افغانستان کې د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته تر ډيره وخته عربي ژبه د افغانستان رسمي ژبه وه، تر هغې چې د يعقوب ليث صفاري د واکمنۍ پرمهال دري د دولت رسمي ژبه شوه. خو په ډيرو سيمو کې عربي ليکدود رواج وموند. د افغانستان نورې ژبې يې هم ترخپل نفوذ لاندې راوستې، خو دري ژبې پرمختګ وکړ، ځکه له يعقوب ليث صفاري وروسته د افغانستان ټولو واکمنانو په دربار او دولتي چارو کې له دري ژبې څخه استفاده کوله. يو مهال راغی چې افغانستان د هند لرغونې ژبه له بودايي دين سره يو ځای له هندوستان څخه واخېستل. د غزنويانو د واکمنۍ پرمهال هندوستان ته د اسلام د مقدس دين سره يو ځای، دري ادب هم ورسيدل. دا يوه نظامي عمليه نه وه، بلکې د افغانستان د علماو او اديبانو کاروان يې د ځان پسې درلود. په همدې دليل زر کاله مخکې لاهور د

افغانستان فرهنگي مرکز وگرځيد. د افغانستان شاعرانو هم لکه فرخي او نورو د دري ادب هلته وليږداوه. د افغانستان ژبې او فرهنگ د هندوستان په لوی هيواد کې خپلې ودې ته دوام ورکړ. د چنگيز خان يرغلونه او ويجاړۍ په افغانستان کې ددې لامل وگرځيدې، چې نور پاتې علمي، سياسي او نظامي خلک هم هند ته مهاجر شي. په همدې دوره کې بهاولدين، امير روحاني، منهاج السراج جوزجاني، شيخ عثماني ترمذي، حمزه السفزاييني، کاشف هروي، محمد عوفي او نور ټول په هند کې د دري ژبې او ادب مخکښان وو. تاريخ فيروز شاهي او فتوحات فيروز شاهي کتابونه همدا مهال اعزالدين خالد خاني، ضياو الدين او په خپله د فيروز شاه له خوا په همدې مهال تاليف شول. د سلطان سکندر لودي په وخت په هند کې دري خط او ژبې پراخوالي وموند. د پنجاب حاکم د خان لودي زوی غازي خان يو کتابتون پرانست. يو شمير پوهانو لکه سيد محمد خاوري چې خاور نامه لري، قاضي محمد حسين او مير سيد محمد د تنوير کتاب لرونکې ټولو د اسلامي فرهنگ او دري ژبې په غوړيدو کې خدمتونه وکړل. د هند بابري دولت يو شمير پوهان او شاعران وهڅول. هغه مهال چې افغانستان ته کاغذ لومړی له چين څخه وروسته له ماورالنهر په ځانگړي ډول له سمرقند څخه واردیده، چې د يوې تختې بيه دوه درهمه و (۲۷:۲۰۲).

د افغانستان فرهنگ او ادب له اسلام څخه مخکې دورې په پرتله د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته ډير پرمختگ وکړ او په لسمه پيړۍ کې زيات شمير ادبي او علمي اثار رامینځته شول. په يوولسمه او دولسمه پيړۍ ددغه پرمختگ چټکوالي دومره زيات و، چې افغانستان د ژبې او ادب له پلوه د نړۍ د پرمختللو هيوادونو په لومړی قطار کې ودرید. په مرکزي ښارونو او پلازمينه کې کتابتونونه موجود وو. غزنوي، ساماني، سلجوقي، غوري او خورازمي دولتونو، ټولو دري ادب او ژبې د پرمختگ په لاره کې لوی خدمتونه وکړل. سره له دې، چې د ټولو اسلامي هيوادنو عالمانو بين الاسلامي ژبه عربي وه. د افغانستان علماو هم خپل علمي اثار په عربي ژبه ليکل، حتی د افغانستان شاعرانو هم په عربي ژبه شعر ويلې لکه بشار بن برد تخارستاني، امير عبدالله طاهر، ابوالفتح بستي، حسن ميوندي او نور... او په دغه وخت کې دري ژبه هم پرمختگ وکړ. په همدغه مهال په ديني، ادبي، تاريخي، جغرافيايي، حکمت او عرفان په برخو کې ارزښتمن اثار وليکل شول. لکه د بلخي عجائب البلدان، د ابو منصور او مسعودي مروزي د نثر او نظم شهنامې، د طبري د تاريخ او تفسير ژباړه، د هروي حقايق الادويه، د جوزجاني حدود العالم، د بروني مسالك الممالک، د بيهقي، گرديزي او سيستاني تاريخونه، د ابن

سینا دانش نامه، د برونې التفهیم، د کلیه او دمنه ژباړه ، غزنوي کشف المحبوب، د بلخي مقامات حمیدي، چهار مقاله عروضي، د ناصر خسرو سفرنامه، زادالمسافرین او وجه دین، وطواط حدائق السحر ، د نظام الملک سیاست او نور منظوم دري اثار دومره زیات دي چې دلته د ټولو نومونه لیکل یو ستونزمن کار دی، یوازې د غزنویانو په دربار کې څلور سوو تنو شاعرانو ژوند کاوه (۲۷: ۲۰۳).

د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال د بل کوم هیواد پلازمینه د افغانستان په څېر د شاعرانو د راټولیدو ځای نه وو. ځکه چې سلطان محمود غزنوي شاعران او عالمان هڅول، هغوی ته یې انعامونه ورکول او ستایل یې، د بېلگې په ډول د دري ژبې لومړنی ملک الشعرا عنصرې بلخي د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال په خپل دسترخوان باندې د سرو زرو او سپینو زرو لوبښي استعمالول. سلطان مسعود یو شاعر ته د یو ملیون درهم په ارزښت سوغات وباڅښه. په افغانستان کې مشهورو شاعرانو لکه دقیقي، عنصرې ، حنظله بادغیسي، فرخي سیستاني، سنایي غزنوي، اسدي، خیام او نورو ژوند کاوه او مهم اثار یې ولیکل. د افغانستان د ادب بنسټ د مینې ، پاکې ، احسان، زپورتوب، خدای پالنې او دیني اصولو پر بنسټ ولاړ و. په هر حال د اسلام له پیله بیا د غزنویانو تر وخته دري ادب پرمختګ وکړ. په دې ژبه کې عرفاني او فلسفي معناگانو ځای ونیو، چې ژبه یې لایېدایه کړه. خو په افغانستان کې د ناوړو تاریخي پیښو لکه د علاوالدین جهانسوز پیښه ، د چنگیز خان ویجاړونې او د گوډ تیمور بي حده مظالمو په پایله کې ډیر تاریخي اثار له مینځه ولاړل. کوم اثار چې ددې پیښو له زغملو وروسته پاتې دي، د ډیر لوړ ارزښت لرونکي دي. خو د بده مرغه د معمارۍ، انځور گری او فلز کارۍ ډیری اثار هم له مینځه تللي او کوم اثار چې لاس ته راغلي ، زمونږ د هیواد او ادب بڼه رانښتي. د دغو اثارو په ډله کې د بښت نامتو تاق، د بامیانو د غلغلې ښار ، د غزني څلی ، د دولت اباد څلی ، د منار جام، د هرات منار او جامع مسجد، یو شمیر حکاکي او توپل شوی مرمر، گچ کاري، د لرگیو څخه جوړ شوي انځورونه، د لشکرۍ بازار انځورونه، د کابل موزیم، فلزي وسایل او د خوني لوبښي اثار دا ټول د دولسمې پېړۍ تر پایه پورې د افغانستان د فلز کارۍ ، انځور گری، توپل شوی ډبرې ښکلي بیلگې د کابل موزیم کې اوس هم شته ، لکه په کودوړو (ختینو لوبښو کې انځورونه) کې رسم شوي انځورونه چې د ساسانیانو له دورې څخه را پاتې دي او بیلابیلې سکې هم د پام وړ ارزښت لري (۲۷: ۲۰۴).

د افغانستان د هغه وخت موسیقي، چنگ، رباب، ډول، سورنی او اتڼ و، چې دوی پرې خپله خوبښي لمانځله او گډا گانې هم کېدلې. په افغانستان کې ظریفه او ښکلی صنایع د مدنیت د نورو

بیلگو غوندي تر دیارلسمې پیړۍ پورې د پرمختګ په حال کې وې. هغه وخت په مسجدونو او لویو ودانیو باندې رواقونه، گومبدي او تاخچې (تاخونه) جوړول، چې د ذوذنقي بڼه یې درلوده. به جوماتونو کې د مرمرو ډبرې د مربع او مسدس په بڼه استعمالیدلې او پخې خښتې هم کاریدلې؛ دیوالونه په گچو ښکلی کېدل. بیا به یې په گلانو او د هغوی په پانو په هندسي شکلونو ښایسته کېدل. په خنډو کې به یې به کوفي خط لیکنې کېدلې؛ کوټې به په کرورو گلانو سینگارېدې او د لاجوردو کرښې ورباندې ایستل کیدې. چوترې، د اوبو حوضونه، دالانونه او نور په رنگونو او انځورونو ښکلی کېدل. د حرمسرایونو او انګړونو لپاره اوچت اوچت دیوالونه به له خټو څخه په خام ډول جوړیدل. د افغانستان د ودانیو سبک د نورو اسلامي هیوادونو سره توپیردرلود. د بیلګې په توګه د غزنویانو په دوره کې له سلطنتي مایو وروسته جوماتونو ته ډیره پاملرنه کېده؛ چې د غزنویانو جامع جومات ددې جوړونو بڼه نمونه ده. دې جومات لوی کتابتون هم درلود. د غزنویانو په دوره کې د فلزکاری صنعت هم پرمخ تللی او ښکلی وو، به دغه دوره کې چې پورته یې یادونه وشوه، د افغانستان موسیقي هم پرمخ تللی وه او د چنگ رباب، دبلې، طبلي، شپیلی، دنبورې او نور د ساز سامان الات موجود و. گډا او اتني هم عمومیت درلود. خو د خلکو دغه ذوق په دیارلسمه پیړۍ کې د چنگیز خان د یرغل له امله کلکه ضربه ولیده خو له مینځه ولاړ نه شو (۲۰۵:۲۷).

ښوونه او روزنه په افغانستان کې له اسلام څخه مخکې هم رواج درلود. په آریانا کې ویدي سرودونه او بیا وروسته اوستایي دین مینځ ته راغی. زردشتي دین هم په خپل تبلیغ او تعلیم کې مشغول و. د زردشتي دین شعار ښه وینا، ښه عمل او ښه کړنه وه. په زردشتي دین کې د ارسطو منطق، فلسفه، نجوم، یوناني طب او نور تدریسیدل. په هغه وخت کې د پاچاهانو دربارونه به گڼو د ونو لاندې ول او د عبادتونو په ځایونو کې به تعلیم کېده. د لرغوني آریانا په شرقي برخو کې د بودایانو دین او قانون رواج درلود او د اسلام تر راتلو پورې یې دوام وکړ. د اسلام مقدس دین د پخوانۍ فلسفې، علم، نجوم او منطق پرځای خلک د اسلامي علومو لکه تفسیرشریف، حدیث، فقه، صرف، نحو، ادب، تاریخ، عقاید او طب زده کړو ته هڅول. کله چې لومړی ځل اسلامي لښکرې د احنف بن قیس په مشرۍ د هجرت په ۲۲ کال افغانستان ته راغلې، او دې لړۍ ادامه پیدا کړه نو د امویانو د خلافت پر مهال د افغانستان په ځینو سیمو کې د اسلام دین خپور شو؛ هغه مهال د تدریس ځایونه یوازې جوماتونه وو؛ مدرسې هم په جوماتونو کې وې. خلک به د دیني علومو د زده کړې لپاره لیرې ځایونو ته تلل او له راتلو وروسته به یې

مدرسي جوړولې. د افغانستان په لويو ښارونو کې هم مدرسې او کتابتونونه جوړ شول. د سامانيانو، غزنويانو، سلجوقيانو، غوريانو او خوارزمشاهانو په وخت کې اسلامي تعليماتو پرمختگ وکړ. اسلامي عالمان لکه خواجه عبدالله انصاري، امام فخرالدين محمد رازي، امام غزالي، مولانا عبدالرحمن جامي او نور په اسلامي نړۍ کې پيدا شول او د اسلامي تعليماتو په برخه کې يې پوره ونډه واخېسته (۱۰:۳۴-۱۱).

له اسلام د مخه هم افغانستان ځانگړی ښوونه او روزنه درلوده. چې د مذهبي، سياسي او اقتصادي اغيزو لاندې رامینځته شوې وه. په افغانستان کې د زردشتي دين تعليمات د کرنې، مالدارۍ او ښاري ژوند پر بنسټونو ولاړ وو. دوی د اهورامزدا او اهر يمن ترمينځ مجادله په حقيقت کې د رڼا او تيارې، د خير او شر ترمينځ مجادله وه. په دوزخ او جنت يې عقیده درلوده. د افغانستان په ښوونه او روزنه باندې د ايران، يونان، هند او مرکزي اسيا د هيوادونو اغيز موجود وو. ځکه چې افغانستان د مينځنۍ اسيا په څلور لارې کې موقعيت لري. په اسلامي دوره کې د افغانستان ښوونه او روزنه نوې شوه او اسلامي ښوونې او روزنې د پخوانۍ ښوونې او روزنې ځای ونيو، خو دغه ښوونه او روزنه په يوه عمومي چوکاټ کې لکه د کلتور په شان ددين تابع وه. په اسلام کې ښوونه او روزنه د حلالو او حرامواو مذهبي دودونو پيژندل وو. ديني تعليمات په کور کې پلار، واعظ په جومات او بازار کې، د کار لارښود استاد هټی کې، ښوونکي به په مدرسه کې مرشد به په خانقا کې، په دربار کې به اشرافو، د دولت په اداره کې به محاسب او منشي د ښوونې او روزنې دنده ترسره کوله. خو توپير دا و چې په مدرسه، کور او هټۍ کې د اوريدلو په طريقه ښوونه ترسره کېده، چې شرعي احکام او ورسره به د لويانو د درناوې ښوونه هم کېدله. د روحانيونو او دولت اطاعت ته به خلک هڅول کېدل. د سختيو په مقابل کې به صبر او تحمل درسونه ورکول کېدل. زده کوونکو به لاسي صنعت هم زده کاوه. د دربار د اشرافو د تدريس ځای و. هلته به اداري اداب، تشریفات، معاشرت او رسمي زده کړه وربښودل کېده. په رسمي دفترونو کې به يو شمير زده کونکي د انشاء، محاسبې او دفتردارۍ په چارو کې روزل کېدل، چې وروسته به بيا د دولت په ادارو کې په کار گمارل کېدل. ښکلی خط، عربي او دري ليک د هغوی لپاره د لياقت معيار و (۲۰۷:۲۷).

په جوماتونو او مدرسو کې نظري ښوونه او روزنه پرمخ وړل کېده. په لومړي پړاو کې د قران لوستل، د عقايدو، د حرامو او حلالو شرحه، د دري ژبې ليکل او لوستل يې مهمه موخه وه. په دويم پړاو

کې دري ژبه او ادب، عربي ژبه، منطق، الهي حکمت، فلسفه، طب، رياضي او نجوم راتلل. لوړی زده کړې (د مولوي توب درجې ته رسيدل) په عربي ژبه وې، چې عقلي او نقلي علوم پکې راتلل. خو وروسته زده کړې په ادبي، شرعي علومو (فقه)، حديث، تفسير، عقايدو، څه ناڅه په طب او نجوم پورې را ايسارې شوې وو او نور علوم يې شاته کړل. تحصيل يوازې په ښارونو او لويو کليو پورې تړلی و، خو اشرافو له نظري زده کړو پرته د آس ځغلولو، غشي ويشتلو، ښکار او نورې لوبې هم زده کولې. د افغانستان د ښوونې او روزنې پايله د يوې صبرناکې، قانع او کارکوونکې ټولنې کې رامینځ ته کول وو، چې د روحانيونو او دولت په اصالت يې عقیده درلوده او ټولې پيښې يې حتمي او ازلي بللې. دغه ډول روحیه د چنگيز خان له يرغل وروسته نوره هم کلکه شوه او تر اوسه پورې لا پاتې ده. په افغانستان کې د ښوونې او روزنې دغه تگلاره زياتره د حاکمې طبقې د گټو د ساتلو په خاطر وه، ترڅو مرکزي حکومت قوي شي او په افغانانو کې يې د استعماري قوتونو پر ضد روحیه پياوړې کړي، د چنگيز خان د يرغل پرمهال دولتي ځواک له مينځه تللی و، په ټول هيواد کې خلکو د چنگيز خان په مقابل کې مقاومت وکړ، خو نور ملتونه په اسانۍ سره چنگيز خان ته تسليم شول. له چنگيز خان اوه سوه کاله وروسته افغانانو، د انگریزانو په مقابل کې پرته له دولته مقاومت وکړ. په افغانستان کې د ښوونې او روزنې پواسطه خلک صبر، زغم، قناعت او موجودې وضعې سره د جوړ جاړۍ په روحیه تربيه کېدل. له بلې خوا هغه وخت له بيوزلۍ سره سره خلکو په ژوند کې له ثقافت سره هم مينه درلوده. په غم او خوښۍ کې يو د بل سره شريک وو، په ډله ايزه توگه يې يو له بل سره مرستې کولې. ځوانمردي او احسان پيژندنه يې له اتلولۍ او اتل پالنې سره يو ځای عادت او ځانگړتيا وه. سره له دې چې خلک بيسواده وو، خو د علماو او مشرانو يې ډير درناوې کاوه. په وعده يې وفا کوله، له بې وزلو سره يې مرسته کوله(۲۷: ۲۱۰).

خو دغه فرهنگ، ادب، ښوونې او روزنې د بهير او پرمختگ مخه د داخلي اختلافاتو او د چنگيز خان د يرغل په پايله کې ډپ شوه؛ يو شمير فرهنگي اثار هم د دغو جگړو په پايله کې له مينځه ولاړل او افغانستان د تاريخ په بيلابيلو وختونو کې د استعماري ځواکونو د يرغل او جگړې له امله ډير زيان وليد او د هيواد د پرمختگ مخه لاپسې د خنډ او خنډ سره مخ شو.

لنډيز

افغانستان د لرغوني تمدن او فرهنگ لرونکی هیواد په توگه د گاونډیو هیوادونو سره ډېر نږدی کلتوري او سوداگریزه اړیکې درلودلې. د اسلام د مبارک دین له خپرېدو او په افغانستان کې د خپلواکو اسلامي دولتونو له جوړېدو وروسته د طاهریانو، صفاریانو، غزنویانو او غوریانو د واکمنیو پرمهال نه یوازې یې خپل کلتور وساته بلکې یوه لویه امپراتوري یې تاسیس کړه. د هند او ایران ډیرې برخې یې په خپل قلمرو کې شاملې کړې. ددې هیواد د هر ښار اوسیدونکو د چنگیز د لښکرو په مقابل په میړانه دفاع وکړه. د هیواد ډیرو ښارونو د چنگیز د یرغل په پایله کې ډیر زیان ولید.

د خپلواکو اسلامي دولتونو د واکمنیو پر مهال د افغانستان خلک په دريو طبقو ویشل شوي وو. لومړی طبقه فیوډالان، اشراف، ملکان او روحانیون وو چې په گډه یې حاکمه طبقه جوړوله. دویمه طبقه منځنۍ ښاري طبقه وه چې سوداگر، مامورین او کسبه کاران پکې شامل وو. درېیمه طبقه بزگران وو. فیوډالي (ځمکه والي) سیستم تر ډیره وخته پورې په افغانستان کې دوام وکړ. له بزگرو څخه درانده مالیات اخېستل کېدل، خو لومړۍ طبقه چې ډېره شتمني یې هم درلوده له مالیې څخه معاف وو. په تولید کې درېیمې طبقې ډېره ونډه درلوده. په کلیو کې د بزگرو دنده د ځمکې کرنه او د څارویو روزنه وه. په دغه دوره کې کرنې او د څارویو روزنې پرمختگ وکړ. د وگړو اقتصاد په کرنې سربیره پر سوداگرۍ باندې ولاړ وو، چې د افغانستان سوداگری به له ایران، چین او ماورالنهر سره ترسره کېده. افغانستان د چین، پارس او ماورالنهر دولتونو ترمنځ د سوداگریز مرکز په توگه موقعیت درلود. د ورېښمو مشهوره لار له دې هیواد څخه تېرېدله. افغانستان څخه مختلف جنسونه لکه خرما، تارینې رسی، نخي ټوټې، ورېښمینی روحای گانې، غوا گانې، پنیر، ممیز، پوټکی او نور شیان صادریدل.

په افغانستان کې لرغونی ښارونه لکه بلخ، بست، هرات، غزني، نیمروز پرمختگ وکړ. په هغه وخت کې د پاچاهانو دربار ډیر لگښت درلود. ځکه چې په دربار کې گڼ شمیر مرثیان، خدمتگاران، شاعران، افسران، طبیبان، ستوري پیژندوکي، فال کتونکي او مامورین موجود وو. د پاچا په دربار کې به لوی گلداره چینی لوبني موجود وو. شهزادگانو به قیمتي چینایي خولۍ او غټی حاشیه داری لونگی پر سر وې. د سرورزو ملاوستنی به یې تړل او مهرونه به یې په فیروزي گوتمې کې وو. د شهزادگانو موزي به سرې وې او ښه خواړه به یې خوړل. قضایي ادارو به قضیې د اسلامي حقوقو سره سم په ډیر گړندي

ډول په يو پړاو کې پرته له استيناف څخه فيصله کولې. وزيران او لوړ پوړي چارواکې هر يو په ليکنو کې د غټو القابو او عنوانونو لرونکي وو. لښکر يې له دوه برخو څخه جوړ شوی و، يو يې سپاره او بل يې پلي وو. په دوی کې يو شمير يې دايمي وو او يو شمير يې اجيران او مرثيان وو. د جگړې پرمهال به حشري پوځ هم ورسره يو ځای کېده. سرتيرو په غشې، ليندۍ، نيزه او منجنيق وسلې درلودې.

د غزنويانو او غوريانو امپراتوري چې د پراختيا په لحاظ يې په سيمه کې ساری نه درلود؛ د علم او فن لوړ پړاو ته رسيدلې وه. د اسلام مقدس دين پخواني زردشتي او بودايي دينونه ختم کړل او د خلکو تربيت يې په مسجدونو کې پيل کړ. د افغانستان د فرهنگ د انتقالولو لپاره يوه مهمه وسيله سوداگري وه. د افغانستان علم، فرهنگ او ادب له اسلام د مخه دورې په پرتله د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته ډېر پرمختگ وکړ.

پوښتنې

۱. په افغانستان کې د اسلام له خپرېدو مخکې ښوونه او روزنه موجوده وه؟
۲. په دولتي اداره کې به له کومو روشنو څخه گټه اخیستل کېده؟
۳. په دربار کې اشرافو ته څه ډول ښوونه او روزنه ترسره کېدې؟
۴. په افغانستان کې د اسلام د مقدس دین له خپرېدو وروسته به زده کړې چیرته کېدې او کوم علوم زده کوونکو ته ښودل کېدل؟
۵. د چنگیز خان يرغل د افغانستان د کلتوري اثارو په له مینځه وړلو کې کومې منفي اغیزې درلودې؟
۶. ایا د غزني په دربار کې د دیني علماو د روزنې لپاره کوم مرکز موجود و؟
۷. تصوف څه ته وايي؟
۸. سلطان محمود غزنوي په هند کې د اسلام د سپیڅلي دین په خپرېدو کې څه ونډه درلوده؟
۹. د ترکومه وخته عربي ژبه د افغانستان رسمي ژبه وه؟
۱۰. په زردشتي دین کې څه شی تدریس کېده؟
۱۱. د زردشت شعار څه و؟
۱۲. د اسلامي دورې په مانیو کې کوم سبک څخه کار اخیستل کېده؟
۱۳. په جوماتونو کې کوم علوم تدریس کېدل؟
۱۴. په اسلامي ښوونه کې د کومو علومو په تدریس باندې ډیر تاکید کېده؟

لومړنی نښلونه

د غوريانو د واکمني پرمهال جوړې شوي تاريخي ودانې او کلاگانې

په لرغوني غور کې ډيرې کلاگانې د غوريانو د واکمنۍ پرمهال جوړې شوي، چې د پرديو په مقابل په دفاع کې ستر رول درلود. دغه کلاگانې او تاريخي ځايونه په لنډ ډول معرفي کوو.

1. د منديش کلا: د منديش کلا يوه جگه او مستحکمه کلا ده، چې د منديش د زار مرغ په غره کې پرته ده. ددې کلا بنسټ بسطام ايښې و. د منديش کلا د غوريانو له برمه ډک فرهنگي او سياسي ښار نوم دی چې د غزنويانو په واکمني کې د سياسي بندي خانې په توگه ترې گټه اخېسته.
2. د فيروز کوه استحکامي کلا: د غور د پاچاهانو پلازمينه وه. فيروز کوه کلا د فيروز کوه د غره په شمال کې د ورشاد په سيمه کې د غور د پاچاهانو په زمانه کې جوړه شوی ده. کله چې ملک قطب الدين محمد خيل وطني لقب (غرشاه) چې په عربي ليکنو په ملک الجبال بدل کړ، وپتيله چې يوه پخه کلا چې د شاهي دربار سره مناسب وي اباده کړي په ۶۱۷ هـ ق د چنگيزخان په لښکر کشيو کې ورانه شوه.
3. خيسار کلا: د خيسار کلا هم د غور د ښکلو کلاگانو څخه شميرل کېږي. دغه کلا د خيسار د غره په لويديځو لمنو کې د هوارې ځمکې څخه څلور متره جگه ودانه شوی ده، چې اوس د قيصار په نوم ياديږي. د فراه ولايت د پرچمن ولسوالۍ کې په يو قريه بدله شوی ددې کلا بنسټ سلطان غياث الدين ايښې دی.
4. کاليون کلا: دا کلا هم د غور له مستحکمو کلاگانو څخه ده، چې د چنگيز خان د يرغل پرمهال ويجاړه شوه (۴۰: ۹۵).
5. فيوار کلا: دغه کلا د غرجستان او مادين ترمينځ موقعيت لري او د بهاولدين سام له خوا په ۵۴۴ هـ ق کال د غور په غرونو کې جوړه شوی ده چې د چنگيز د يرغل پرمهال په ۶۱۷ کې ويجاړه شوه.
6. د سيفرود کلا: دا کلا سلطان بهاولدين سام ابن حسين جوړه کړی و. مغولي لښکرو ددغو کلا ټول خلک ووژل.

7. د تولک کلا: دغه کلا د غشو ویشتلو له پاره شپږ تیر کشونه درلودل. امیر نصر د تولک کلا له پاسه د اوبو حوض جوړ کړی و چې شل په شلو کې سور یې درلود او اوبه ترې تیرېدلې نه شوې (۹۶: ۴۰-۹۷).
8. اهنگران: دغه ښار گوټې تر ۴۰۱ هـ ق کال پورې د محمد سوري پلازمینه وه، چې د سلطان محمود غزنوي په واسطه فتح شوه. دغه ښار د هرات ولایت په ۲۶۰ کیلوميټري د چغچران لویدیځ ته پروت دی چې اوس هم په دې نامه یادېږي. نوموړی ښار د کاسې ۲۲ کیلوميټري کې د لویدیځ لورې، د هریرود په کین اړخ ۵۰ مترې کې د خاورې د غونډۍ پر سر یې کنډوالی شتون لري.
9. زاني: د غور د پاچاهانو مهالنی پلازمینه و، چې اوس د یوې قریبې بڼه خپله کړې. د تیوري د قریبې ۵۳ کیلو مترې کې سهیل ته پرته ده. فرانسوي جنرال فریه په ۱۸۴۵ ز کال د لټون پرمهال دغه کنډواله د غوریانو پلازمینه گڼلې ده.
10. زمینداور: د غور د ولایت په جنوب او د هلمند په شمال کې موقعیت لري. د غور د واکمنانو ژمنی پلازمینه وه، په ځانگړي ډول د سلطان غیاث الدین (۵۵۸-۵۹۹ هـ ق) په وخت کې ددغه ځای څخه د پلازمینې په توگه گټه اخیسته.
11. په بامیانو کې د غلغلي ښار: په بامیانو کې د غوریانو پلازمینه د غلغلي ښار وه، چې د ۵۴۰-۶۱۰ هـ ق کال پورې غوریانو په بامیانو کې واکمني وکړه. دغه ښار په ۱۲۱۲ ز کال د چنگیز خان د فوځونو له خوا له خاور سره خاورې شوې. ددې ښار کنډوالې د بوداغتې مجسمې ته مخامخ په یوه لوړه تپه قرار لري. په ۱۹۳۰ ز کال ددې غونډۍ څخه تاریخي اثار لاس ته راغلې او د کابل موزیم د بامیانو په خونه کې خوندي دي (۲۹: ۱۳۳-۱۳۴).
12. دولت یار - چغچران - جرماس او استیه
دولت یار: اوس د چغچران د عمومي سړک پر سر یوه قریه ده.
چغچران: اوس هم د غور ولایت پلازمینه ده.
جرماس: د غوریانو د واکمني پرمهال ډیره مشهوره وه. اوس د چغچران لویدیځ ته په ۲۳ کیلو مترې کې یو قریه د جرماس په نوم موجود ده.
کاسی: د چغچران شمال ته واقع ده.
استیه: دغه کلا اوس هم په خپل نوم د منار جام جنوب ته واقع ده.

تيوره او پسابند:

تيوره: د غور ولايت له لرغونو او تاريخي بنارونو څخه يو ښار دی، چې پخوا د غوريانو سيمه ايزه پلازمينه وه. هيروودت دغه ښار تسيپاره په نوم ياد کړی. تيوره اوس مهال د غور د ولايت يوه ولسوالي ده چې ۵۱۱۵ کيلو متر مربع مساحت لري.

پسابند: دا هم د غور يو تاريخي سيمه ده. اوس د غور د ولايت يو ولسوالی ده (۱۳۷: ۲۹-۱۳۸).

د غور نورې کلاگانې

ددې دپاره د غور ټولې کلاگانې چې د غوريانو د واکمنۍ پرمهال موجود وې چې ځينې يې توضیح شو او ځينې يې پاتې دي دلته به يې يوازې نومونه واخلو.

د اهنگران کلا، داستيه کلا، زانې کلا، د زينداور (زمينداور کلا)، د باميانو کلا (غلغلی کلا) ، د غزني کلا، د برکوشک کلا، خول مانی (قلعه سنگي يا سنجيه)، دتيري کلا (ددې کلا نامتو قهرمان المار پښتون و)، د کهيرا کلا (ددې کلا نامتو قهرمان شعب افغان و)، د دوکې کلا (ددې کلا نامتو قهرمان سندان و)، دخاسک کلا، دکجوران کلا، دایشارکلا، دوالشتان کلا، د تمران کلا (۴۰: ۹۷-۹۸). د تګانې کوټ کلا، د شهرک کال ، د کاسی کلا، سور سنگ کلا (شیرسنگ کلا)، د فیروز کلا، د گزیو کلا، د ساجی کلا، د تیرد هند کلا، د بندراو کلا، د بلدوان کلا، د کوهنیز کلا (کوهیش کلا)، د سبکجی کلا، د خوست کلا، د ایشیار کلا، د فخراباد کلا، د بشلنگ کلا، د خوربین کلا، د خلیج کلا، د روزگاران کلا، د قره باغ کلا، د دولت یار کلا، د چغچران کلا، د چهل اباد کلا، د چاردري کلا، د جوزدری کلا، د یامان کلا، د پساوند کلا، د ورشک کلا، د بشوره کلا (پشوره کلا)، د سرمزگان کلا، د برونه کلا، د حصادره کلا، د گزویوان کلا، د درنگ کلا، د لاغري کلا، د ساخان کلا، د نای کلا، د مریخ کلا، د کوه سنگ کلا، کچی گرد کلا، د خطیف کلا، د حصارنو کلا (۴۰: ۹۹-۱۰۰).

دويمه نښلونه

د غزنويانو په دربار کې د دري ژبې د ځينو شاعرانو لنډه پيژندنه

نوموړی نښلونه د غزنويانو د واکمنۍ له فرهنگي فعاليت سره اړيکي لري.

۱. ملک العشاء عنصری: نوم حسن او په ابوالقاسم يې شهرت لاره؛ د پلار نوم يې احمد او د زيږيدو ځای يې بلخ و. عنصری د ويناوالو استاد و؛ د هیواد له سترو ويناوالو او شاعرانو څخه دی؛ د عنصری له ويناو څخه څرگنديږي، چې نوموړی د بلخ د اوسيدونکی و او په ځوانۍ کې د سلطان محمود خدمت ته راغلی دی (۱۴:۷۵۵).

۲. امير فرخي: نوم يې علي کنيت يې ابوالحسن، تخلص يې فرخي و، د پلار نوم يې جولوغ او د سيستان په يوه بزگره کورنۍ کې يې سترگی نړۍ ته غړولی دی. نوموړی په ځوانۍ کې د امير چغاني پواسطه د غزني دربار ته لار موندلی ده. فرخي يو پياوړی ويناوال و؛ د ښې قريحې او قلم خاوند و (۱۴:۷۵۹).

۳. د منصور زوی عسجدي مروزي: عسجدي مروزی، ځينې د مرو رود او ځينو په وينا د هرات اوسيدونکی دی، نوموړی له سترو شاعرانو څخه دی چې تل له فرخي او عنصری سره په يو کتار کې ياد شوی. نوموړی د سلطان محمود په دربار کې روزل شوی او د سلطان محمود غزنوي پواسطه د سومنات د فتحې په اړه يې يو قصيده هم ويلې ده.

۴. استاد ابوالحسن علي بهرامي سرخسي: د غزني د دربار له خورا نومياليو شاعرانو او پوهانو څخه دی؛ په عروض و قافيه کې يې رساله ليکلې دی؛ له دې پرته نور اثار يې هم ليکلي دي.

۵. محمد بن محمد بدايعي بلخي: ده خپل شعرونه په ترنم کې ويلي، د هغه ارزښتمن اثر د نوشيروان پندونه دی چې منظوم کړی يې دی.

۶. ابو محامد محمد بن عمر جوهر زرگر هروي: هغه د سلطان محمود ستاينه کوله، کله به په غزني او کله به په خپل اصلي استوگن ځای (هرات) کې اوسېده، نوموړی تر ۴۴۴ هـ ق پورې ژوندی و (۱۴:۷۶۶-۷۶۷).

۷. حکیم ابوالقاسم فردوسي: حکیم ابوالقاسم فردوسي، له شک پرته لوی شاعر او نوميالی حکیم دی. د هغه شهنامه نه یوازی د فارسي ژبې، بلکې د بشریت شهکار گڼل شوی. نوموړی د طوس اوسیدونکې، شهنامه د ختيځ ستر واکمن يمین الدوله محمود غزنوي په وینا په غزني کې ليکلی ده.

۸. منوچهري: نوم يې احمد، کنیت يې ابوالنجم، تخلص يې منوچهر او د پلار نوم يې قوصې دی. ځينې نوموړی د بلخ او ځينې د دامغان گڼي. په ۴۱۱ هـ ق د سلطان محمود دربار ته رسيدلی دی. ده ته د عزت په سترگه کتل کېدل؛ نوموړی د هغه دربار د ملک الشعراء او عنصرې ډيره ستاينه کړی ده، خو دې پخپله دسلطان مسعود ددربار شاعر او دهغه يې ډيره ستاينه يې کړی ده (۷۶۹:۱۴-۷۷۰).

د موضوع د اوږدېدو څخه د مخنيوی په خاطر یوازې د نورو شاعرانو د نومونو په لیکنه بسنه کوو. زینبي علوی محمودي؛ ابوالخرج اوني، سید محمد بن ناصر علوي غزنوي، سید حسن غزنوي، ابوالفضل مسرور بن محمد خالقاني، منشوري سمرقندي، صدر اجل ملک الکتاب، د احمد بلخي زوی ابوسراقه عبدالرحمن، ابو محمد عبدالله بن محمد (چې په اوده بلخي مشهور و)، ابوالمظفر بن ابراهیم بن علي پنجشيري، ابو عبدالله روزيه بن عبدالله تکتی لاهوري، مسعود رازي، مظفر پنجدهي، کوكبى مروزي، ابوالمجدد مجدودستالي، غزنوي، مختار غزنوي او نور (۱۴: ۷۸۶).

درېيمه نېلونه

د غزنويانو د واکمني پرمهال مروجې سکې

دا نېلونه د کتاب د اتم خپرکي له اقتصادي برخې سره تړاو لري. په هغه خپرکي کې د درهمو
خځه بحث شوی، دلته مونږ يوازې د غزنويانو له خوا ضرب شوی سیکو په اړه لنډ معلومات لیکو.

سبکتگين

الف: د سرورزو سکې

ضرب ځای: هرات ۳۸۵ هـ ق

وزن: ۴ گرامه، قطر: ۲۴ ملي متره.

د سکې مخ: ناصرالدين والدوله سبکتگين

د سکې شاه: الله، الطابيع الله - الملك المنصور نوح بن منصور

د سکې لمن ليک: هذا الدينار بهرات سنه خمس وثمانين وثلثمائة

ب: د سپينو زرو سکې:

وزن: ۳،۱ گرام، قطر ۱۸ ملي متره

د سکې مخ: الطابيع لله

د سکې شا: لله - نوح بن منصور - سبکتگين

د سکې لمن ليک: سنه ثلث و سمانين وثلثمائة (۱۴: ۷۱۳).

يمين الدوله سلطان محمود غزنوي

الف: د سرورزو سکې

۱ نمبر: ضرب خای غزني، ۴۰۴ هجري

وزن: ۳،۹ گرامه، قطر: ۱۵ ملي متر

د سڪي مخ: القادر

د سڪي شا: لله يمين الدوله و امين امله - ابوالقاسم

۲ نمبر: ضرب خای : غزني، ۴۱۷ هجري

وزن: ۴،۳ گرامه، قطر: ۲۵ ملي متر

د سڪي مخ: القادر بالله

د سڪي شا: يمين الدوله - امين المله- محمود

۳ نمبر : ضرب خای: هرات

د سڪي مخ: القادر بالله

د سڪي شا: لله- يمين الدوله و امين المله - نظام لدين ابوالقاسم

۴ نمبر: ضرب خای : هرات

د سڪي مخ: القادر بالله

د سڪي شا: لله يمين الدوله، امين المله، نظام الدين ابوالقاسم

۵ نمبر : ضرب خای : نيشاپور، ۳۹۰ هجري

وزن: ۴،۹ گرامه، قطر: ۲۶ ملي متره

د سڪي مخ: القادر بالله

د سڪي شا: لله، الامير سيد يمين الدوله و امين المله ابوالقاسم ولي امير المومنين

٦ نمبر :

وزن: ١،٧ گرامه، قطر : ٢٠ ملي متره

د سڪې مخ: لا اله الا الله وحده، يمينا الدوله محمود

لمن ليک: سجستان سنه آئين و شيعن وثلثمائة

د سڪې شا: القادر بالله

لمن ليک : لا اله الا لله وحده لا شريك له

ب: د سپينو زرو سڪې

١ نمبر: ضرب خاى : لايقر ، قطر : ٢١ ملي متره

د سڪې مخ: القادر بالله

د سڪې شا: لله، يمينا الدوله وامينا المله محمود بن سبكتگين.

٢ نمبر: ضرب خاى بلخ ، ٤٢٠ هجري

وزن: ٢،٨ گرامه، قطر: ٢٢ ملي متره

د سڪې مخ: عدل

د سڪې شا: ابوالقاسم يمينا الدوله محمود (١٤: ٧١٤-٧١٥).

سلطان مسعود

الف: د سرو زرو سڪې

١ نمبر: ضرب خاى : هرات. ٤٢٢ هجري

د سڪې مخ: الناصر الدين ، القادر بالله، مسعود، الله

د سڪي شا: امنستقم من اعداء الله، ظهير خليفه الله، ابو سعيد.

۲ نمبر: ضرب خاي: غزني، ۴۲۳ هجري

وزن: ۳،۷ گرام، قطر: ۲۲ ملي متره

د سڪي مخ: القادر بالله

د سڪي شا: القايم بامرالله ناصر دين الله ابوسعيد

۳ نمبر: ۴۲۳ هجري

د سڪي مخ: لايقر

د سڪي شا: الناصر الدين الله ظهير خليفه الله مسعود بن محمود

۴ نمبر: ضرب خاي: نيشاپور، ۴۲۲ هجري

د سڪي مخ: القادر بالله

د سڪي شا: لله- ناصرالدين الله حافظ عبادالله مسعود

ب: د سپينو زرو سڪي

۱ نمبر: ضرب خاي: بلخ، د ۴۲۱ او ۴۲۲ هجري كلونو ترمينخ

د سڪي مخ: عدل، القادر بالله

د سڪي شا: لله.... عليه السلام مسعود(۱۴: ۷۱۶).

شهاب الدوله سلطان مودود

الف: د سپينو زرو سڪي

۱ نمبر: د سڪي مخ: رجب، عدل

د سڪي شا: القايم بامرالله، شهاب الدوله مودود

۲ نمبر: د سڪي مخ: عدل، القايم بامرالله

د سڪي شا: القايم بامرالله، شهاب الدوله مودود

ب: د زيرو سڪي

د سڪي مخ: القايم بامرالله

د سڪي شا: الدوله.... ابوافتح مودود

عبدالرشيد

الف: د سرورزو سڪي

وزن: ۲،۸ گرام، قطر: ۲۵ ملي متره

د سڪي مخ: القايم بامرالله

د سڪي شا: لله، عزالدوله و زين المله، شرف الله، عبدالرشيد (۱۴: ۷۱۷).

طغرل نمک حرام

الف: د سپينو زرو سڪي

وزن: ۳،۳ گرام، قطر: ۱۹ ملي متره

د سڪي مخ: فتح.... بامرالله

د سڪي شا: لله قوام الدوله ابوسعيد، طغرل

فرخ زاد

الف: د سرورزو سڪي

ضرب خای: غزني، ۴۴۴ هجري

وزن: ۴ گرام، قطر: ۲۴ ملي متره

د سکه مخ: القايم بالله

د سکه شا: فر، جمال الدوله وکمال المله فرخ زاد بن مسعود.

ب: د سپينو زرو سکه

وزن: ۳،۳ گرام، قطر: ۱۹ ملي متره

د سکه مخ: عدل، القايم بالله

د سکه شا: ابوشجاع فرخ زاد بن مسعود (۱۴: ۷۱۸).

سلطان ابراهيم

الف: د سرو زرو سکه

وزن: ۴،۸ گرام، قطر: ۲۵ ملي متره . ۴۵۵ هجري

د سکه مخ: لا اله الا الله وحده لا شريك له- القايم بامرالله

د سکه شا: ظفر، سفير الدوله و ضهير المله ، ابراهيم

ب: د سپينو زرو سکه

۱ نمبر: وزن: ۲،۹ گرامه، قطر: ۱۸ ملي متره

د سکه مخ: الله، القايم بامرالله، نصيري.

د سکه شا: طهير الدوله ، الملك ابراهيم

۲ نمبر: وزن: ۳ گرامه، قطر: ۱۹ ملي متره

د سڪي مخ: القايم بامرالله

د سڪي شا: محمد رسول الله، طهيري الدوله الملك ابراهيم نصيري.

۳ نمبر: وزن: ۳،۳ گرامه، قطر: ۱۹ ملي متره

د سڪي مخ: القايم بامرالله، ملك الاسلام نصيري

په لمن ليک کي : الملك لله

د سڪي شا: السلطان الاعظم - قيد الملوكه، سيد السلاطين ابراهيم

دريم مسعود

الف: د سپينو زرو سڪي

وزن: ۳،۸ گرامه، قطر: ۱۹ ملي متره

د سڪي مخ: لله، محمد رسول الله المسظهر يميني (?)

د سڪي شا: ابوسعيد... الاعظم ، القادام بامرالله القايم بحجت الله مسعود

لمن ليک : الملك المويد علاولدوله

بهرام شاه

الف : د سپينو زرو سڪي

وزن: ۳،۳ گرامه، قطر : ۱۸،۹ ملي متره

د سڪي مخ: لله المستر شل بالله، عزالدوله سنجر

د سڪي شا: (?) السلطان الاعظم يميني الدوله بهرام شاه

پورته معلومات د کابل موزیم د لرغونو اسلامي سیکو لړ لیک اثر څخه چې لیکوال یې دومي نیک بنودلی دی او په ۱۹۵۳ ز کال په دمشق کې چاپ شوی، اخیستل شوی دی (۱۴ : ۷۱۹).

خلورمه نسلونه

د طاهريانو، صفاريانو، سامانيانو او غزنوي واکمنانو د واکمنيو د مهمو پيښو کرنولوژي		
پيښې	هجري قمري کال	شميره
د اسد بن سامان د زامنو تقرر: نوح د سمرقند په حکومت، احمد په فرغانه کې، يحيی په چاچ (تاشکند) او الياس په هرات کې	۲۰۴	۱
د طاهر بن حسين انتصاب (مقررول) د خراسان په حکومت	۲۰۵	۲
نوح بن اسد مړينه	۲۲۷	۳
د بُست په حکومت باندې د يعقوب ليث صفاري واکمن کېدل	۲۳۷	۴
د يحيی بن اسد مړينه	۲۴۱	۵
د الياس بن اسد مړينه	۲۴۲	۶
د احمد بن اسد مړينه	۲۴۹	۷
د يعقوب ليث په لاس د هرات، بلخ او باميان فتح کېدل	۲۵۳	۸
د يعقوب له خوا د محمد طاهر ماتې	۲۵۹	۹
د يعقوب په لاس د طبرستان فتح، د نصر بن احمد په لاس د بخارا فتح او خپل ورور اسمعيل ته د هغې سپارل	۲۶۰	۱۰
د يعقوب مړينه	۲۶۵ د شوال ۱۴ مه	۱۱
د الپتگين پيداينبت	۲۶۷	۱۲
پر بخارا د احمد بن نصر يرغل	۲۷۵	۱۳
اسماعيل بن احمد ته د احمد بن فریغون بيعت	۲۸۵	۱۴
د اسمعيل بن احمد په لاس په بخارا کې د عمرو ليث ماتې	۲۸۷	۱۵
د اسمعيل بن اسد مړينه	۲۹۵ د صفری ۱۴ مه	۱۶
د احمد بن اسمعيل په لاس د سيستان د حکمران معدل بن ليث ماتې	۲۹۸	۱۷
د احمد بن اسمعيل په لاس د سيستان د حکمران عمرو بن ليث ماتې	۲۸۷	۱۸
د احمد بن اسمعيل مړينه. (۳۰۶:۳۷).	۳۰۱ جمادی الثانی ۲۳ مه	۱۹

د سيستان پر حكومت د احمد بن محمد صفاري مقررې.	۳۰۹	۲۰
د سبكتگين پيداښت	۳۳۱	۲۱
د نوح بن نصر مړينه	۳۴۳ د ربيع الثاني مه ۱۹	۲۲
د الپتگين په لاس د بكر بن ملك وژل كېدل	۳۴۵	۲۳
د الپتگين لخوا د سبكتگين ابتياع	۳۴۸	۲۴
پر نيشاپور باندي د الپتگين حكمراني	۳۴۹	۲۵
الملك بن نوح مړينه	۳۵۰ د شوال ۱۱ مه	۲۶
بخارا باندي د الپتگين يرغل	۳۵۰ ذیحجه	۲۷
د الپتگين په لاس د منصور بن نوح د جنرال ماتې	۳۵۱ ربيع الاول ۱۵ مه	۲۸
په غزني باندي د الپتگين واكمني	۳۵۱ د ذیحجې مه ۱۳	۲۹
د الپتگين په لاس د منصور بن نوح د جنرال ابو جعفر ماتې.	۳۵۲	۳۰
د الپتگين مړينه او د هغه د زوی ابواسحق په تخت كيناستل	۳۵۲ د شعبان شلمه	۳۱
د احمد بن نوح مړينه او د هغه د زوی خلف په تخت كيناستل	۳۵۳	۳۲
د ابو ابراهيم اسحق په لاس د ابو علي لاويك ماتې	۳۵۴ د شوال ۲۷ مه	۳۳
د خلف په غياب كې په سيستان باندي د طاهر بن حسين واكمني	۳۵۴	۳۴
د ابواسحق ابراهيم مړينه او د بلكاتگين پاچا كېدل	۳۵۵ د ذيقعدې مه ۲۵	۳۵
د سلطان محمود پيداښت	۳۶۱ د محرم لسمه	۳۶
د بلكاتگين مړينه او د پريتگين په تخت كيناستل	۳۶۵	۳۷
د منصور ابن نوح مړينه او د هغه د زوی پاچا كېدل.	۳۶۶	۳۸
د پريتگين خلع كېدل. (۳۷:۳۰۸).	۳۶۶	۳۹
د غزني په تخت د سبكتگين كښيनाستل	۳۶۶ د شعبان ۲۷ مه	۴۰

د سبکتگین په لاس د جیپال ماتې او په یرغمل ډول د سخپال پاتې کېدل.	۳۷۶	۴۱
د غزني په کلا کې د محمود بندي کېدل د سبکتگین له خوا	۳۸۰	۴۲
سیر جان ته نژدې د عمرو بن خلف ماتې	۳۸۲ محرم	۴۳
د سبکتگین او محمود له لوري د ابوعلی سیمجوری ماتې؛ سبکتگین ته د نوح بن منصور له خوا د بلخ سپارل او د ناصر الدوله لقب ورکول. محمود ته د خراسان د پوځ د مشري ورکول او د سیف الدوله د لقب بېل.	۳۸۴ د رمضان ۱۵ مه	۴۴
د سبکتگین او محمود له خوا د ابوعلی سیمجوری او فایق ماتې خوړل.	۳۸۵ ربیع الاول	۴۵
د نوح بن منصور مړینه او د هغه د زوی ابوالحارث په تخت کښیناستل	۳۸۷ د رجب ۱۳ مه	۴۶
د سبکتگین مړینه او د هغه د زوی اسمعیل سلطان کېدل	۳۸۷ شعبان	۴۷
د محمود له خوا د غزني د کلا نیول او د اسمعیل نیول کېدل او په تخت د محمود کښیناستل.	۳۸۸ ربیع الاول	۴۸
په فوشنج د خلف واکمن کېدل او بیرته د هغه پرېښودل؛ د محمود د تره بغراق مړینه .	۳۸۸	۴۹
د ابوالحارث منصور بن نوح لری کول او پر ځای یې د هغه ورور ابوالفواراس عبدالملک په تخت کینول	۳۸۹ د صفری ۱۲ مه	۵۰
د محمود له خوا عبدالملک ته ماتې ورکول په مرو او د خراسان نیول، د غرجستان مشر په توگه د محمود پیژندنه او جوزجانان ته د اسمعیل ورتگ.	۳۸۹ جمادی الاول ۲۷ مه	۵۱
د فایق مړینه	د ۳۸۹ شعبان	۵۲
په بخارا د ایلک خان واکمن کېدل او د عبدالملک بندي کېدل	د ۳۸۹ د ذیقعدی لسمه	۵۳
ایلک خان ته د محمود له خوا د یوه هیئت لیرل	۳۹۰ محرم	۵۴
د لغمان پر ځینو کلاوو د محمود واکمن کېدل	۳۹۰	۵۵
هند ته د محمود روانیدل؛ د نصر له خوا د نیشاپور پرېښودل	۳۹۱ شوال	۵۶
د محمود لاس ته د واثق لویدل او د هغه بندي کول. (۳۷: ۳۱۲).	۳۹۱	۵۷
د جیپال ماتې او بندي کېدل او د محمود قلمرو سره د وپهنه یو ځای کېدل.	۳۹۲	۵۸
له غزني څخه د سیستان خواته د محمود ورتگ	۳۹۳	۵۹

د سيستان خواته له غزني څخه د محمود خوځيدل	۳۹۳ ذيقعه	۶۰
د محمود له خوا د سيستان د شورشيانو ماتول. د سيستان په حکومت د نصر مقررول	د ۳۹۳ د ذیحجې پنځلسمه	۶۱
د جيپال مړينه او د هغه د زوی انندپال په تخت کيناستل	۳۹۳	۶۲
له غزني څخه بهتندې ته د محمود تگ او د بهتندې د راجه (بيجی رای) شکست او مړينه	۳۹۵	۶۳
غزني ته د محمود بېرته راتگ	۳۹۵	۶۴
د سند پر غاړه د آنند پال ماتې	۳۹۶	۶۵
پر خراسان د ايلک خان يرغل	۳۹۶	۶۶
له خراسان څخه د ايلک خان د پوځ شاته تلل او وتل	۳۹۷	۶۷
پر خراسان د ايلک خان دوباره يرغل او د (کتر) په ميدان کې د هغه ماتې	۳۹۸ ربيع الثاني ۲۳ مه	۶۸
د سخپال بغاوت او د محمود له خوا د هغه ماتې او بندي کېدل	۳۹۸	۶۹
د آنند پال په وړاندې د محمود راخوځيدل او ويهند ته نژدې د آنند پال ماتې	۳۹۹ د ربيع الثاني ۲۹ مه	۷۰
غزني ته د طغا خان د سفير راتگ؛ له غزني څخه د نراين پور خواته د سلطان محمود حرکت کول.	۴۰۰	۷۱
له غزني څخه ملتان ته د محمود ورتگ؛ د طغاخان پر سلطنت د ايلک خان يرغل او بېرته د هغه په شاتگ؛ يو ځل بيا د طغا خان پر سلطنت د ايلک خان يرغل؛	۴۰۱	۷۲
په غور د محمود يرغل او ابن سوري نيول. د ابن سوري مړه کېدل.	۴۰۱	۷۳
خراسان کې قحطي؛ د قصدار د حمران پاڅون او هلته د محمد بن محمود مقررېدل.	۴۰۱	۷۴
د آنند پال مړينه	۴۰۱	۷۵
پر قصدار يرغل او د هغه د حکمران بيعت	۴۰۲	۷۶
د غرجستان نيول او غزني سره يې تړل.	۴۰۳	۷۷
د ايلک خان مړينه	۴۰۳	۷۸
نندنې ته د محمود ورتگ او له ناچارۍ څخه له هغه ځايه بېرته راتگ؛ له غزني څخه يو ځا بيا	۴۰۴	۷۹

نندنې ته د محمود تگ او د هغه پواسطه د نندنې نیول کېدل .		
تهانيسر ته له غزني څخه د محمود ورتگ او د تهانيسر سقوط	۴۰۵	۸۰
په خوابن باندي د محمود يرغل	۴۰۵	۸۱
بلخ باندېد محمود يرغل؛ د مسعود ټاکل د وليعهد په توگه ؛ په کشمير باندي لومړني حمله او د لوهکوټ محاصره؛	۴۰۶	۸۲
د خوارزم د لښکر ماتي او د محمود له خوا د هغو سيمو نيول. د خوارزم حکومت ته د التون نتاش غوره کول؛ د طغان خان مړينه او د هرات په حکومت د مسعود مقرریدل	۴۰۸	۸۳
له غزني څخه قنوج ته د محمود حرکت او محمد ته د غزني د حکومت د کفالت پريښودل	۴۰۹ د جمادی الاول ۱۳ مه	۸۴
له جمننا څخه د محمود قنوج نيول .	۴۰۹ د رجب شلمه	۸۵
د قبايلو خواته د محمود حرکت	۴۰۹	۸۶
له غزني څخه د گنده او قنوج په لوري د محمود حرکت	۴۱۰	۸۷
د محمود له خوا د تريلو جيپال ماتي	۴۱۰ د شعبان ۱۴مه	۸۸
په باري باندي د محمود واکمن کېدل	۴۱۰	۸۹
نور او قيرات ته د محمود ورتگ	۴۱۱	۹۰
د غور (تب) ته د محمود حرکت	۴۱۱ د جمادی الاول لسمه	۹۱
پر کشمير دويم ځل يرغل او د لوهکوټ محاصره کول	۴۱۲	۹۲
ملتان ته د مسعود په بندي توگه ليرل؛ د محمود له خوا د آند پال د زوی تريلو جيپال وژل کېدل	۴۱۲	۹۳
د گواليار د راجه بيعت؛ د کالنجر د راجه گنده بيعت	۴۱۳	۹۴
بلخ ته د سلطان تگ (۳۷: ۳۱۴).	۴۱۵	۹۵
د اسرائيل بن سلجوق نيول کېدل او د کالنجر کلا ته د هغه ليرل؛ په خراسان کې د سلجوقيانو لپاره د اوسيدو اجازه ورکول.	۴۱۶	۹۶
سومنا ته له غزني څخه د محمود ورتگ	۴۱۶ د شعبان ۲۲ مه	۹۷

ملتان ته د محمود تگ	۴۱۶ د رمضان ۱۸ مه	۹۸
انهلوارې ته د سلطان رسيدل او د راجه بيهم تبتيديل	۴۱۶ د شوال	۹۹
د سومنات فتح	۴۱۶ د ذيقعدی ۱۶ مه	۱۰۰
د محمود له خوا د كنده كوټ د كلا نيول او د منصوري د حاكم خفيف ماتي	۴۱۶ د ذیحجه	۱۰۱
د معدان مړينه او د هغه د زوی (عیسی) په تخت كښیناستل او غزني ته د ابوالعسكر تبتيديل.	۴۱۶	۱۰۲
د سلطان حضور كې د قتا خان او ايغور خان د سفيرانو شرفیابی، قدرخان ته د محمود له خوا د مرستي په خاطر د ابوبكر حصیری ورليپرل.	۴۱۷	۱۰۳
محمود ته د كف (الدوله والاسلام) د لقب او دده وروڼو او زامنو ته د نورو لقبونو وركول د خليفه له خوا؛ د بهيمپال مړينه	۴۱۷	۱۰۴
د جتانو د ټكولو په خاطر له غزني څخه د محمود وتل	۴۱۸	۱۰۵
له سلجوقيانو څخه د ناوا بيورد د خلكو شكايته	۴۱۸	۱۰۶
د سلجوقيانو په وړاندي د محمود لشكر كشي	۴۱۹	۱۰۷
ری ته د محمود د لښكرو ننوتل ، د ری نیول ، د مجدالدوله بندي كېدل د ری په حكومت د مسعود مقرریدل	۴۲۰ ربيع الثاني	۱۰۸
د مسعود له خوا د اصفهان نیول	۴۲۱	۱۰۹
د سلطان محمود مړينه	۴۲۱ د ربيع الثاني مه ۲۳	۱۱۰
مسعود ته د محمود د مړینې خبر وررسيدل	۴۲۱ د جمادی الاول شلمه	۱۱۱
د سلطان مسعود مړينه (۳۷ : ۳۲۱) .	۴۳۲ د جمادی الاول مه ۱۱	۱۱۲

اصطلاحات

- منجنیق: یوه وسله ده چې ډبرې، نفتي موادو څخه الوده او نور تخريبي مواد ليرې گوزاروي. د لومړي ځل لپاره فنيقيانو دغه وسله استعمال کړه. وروسته يونانيانو او پارسيانو هم له دې وسلې څخه گټه اخېستله. عربو هم په لومړي اسلامي دوره کې دغه وسله استعمالوله. په دې کې هېڅ شک نشته چې منجنیق په افغانستان (خراسان) کې د جگړې پرمهال استعمالیده... په اسلامي دوره کې چې کله عبدالرحمن بن سمره په ۳۶ هـ کې افغانستان ته راغی، او د مسلمانانو له لښکرو سره کابل ته راوړسید، خو میاشتی یې د کابل ښار کلاند کړ، بالاخره یې د منجنیق په وسیله د کابل د ښار حصار مات کړ، بیا یې دا ښار ونیوه. مسلمانانو د افغانستان د ختیځو سیمو (سنده) په نیولو کې هم منجنیق استعمالوه. د منجنیق څخه یې د کلاگانو د دیوالونو په وړاندو کې گټه اخېسته. (۸: ۵۸۵).
- عیار: د سرو زرو په یو جوړ شوي توکي کې د سرو زرو د سلنې اندازې ته وايي.
- حشري پوځ: د غزنویانو د واکمنۍ پر مهال به محلي لویو خانانو په شخصي امکاناتو یو پوځي ټولگی جوړاوه او له پاچاهانو سره به یې په فتوحاتو کې مرسته کوله. ددغې پوځي ټولگی شمیر د هر خان تر امکاناتو پورې اړه درلوده، خو ځینې وخت د پاچا له خوا هم د ځینو لویو قومونو مشرانو ته اندازه ټاکل کېده.
- سیورسات: هغه پوځي مسؤلینو ته استعمالیده چې د پوځي سفر پر مهال به یې پوځیانو ته اعاشه او اباطه برابروله (۱۰۱: ۲۲).
- امپراتوري: هغه دولتونو ته ویل کیږي چې له خپلو جغرافیایي حدود څخه د باندې په گاونډیو هیوادونو باندې حکومت وکړي.
- بیگار: هغه کار ته وايي چې په خلکو باندې له اجورې پرته سرته رسول کیږي.
- ارهټ: چې جمع یې ارهټونه دي. دا له څاه گانو څخه د اوبو را ایستلو ابتدایي وسیله وه، چې څرخ به یې د انسان یا څاروي په واسطه تاویده او د اړتیا وړ د څښاک او د کروندې د څړوبولو استفاده به ترې کېده.

- **اقطاع او تیول:** اقطاع هغه ځمکې ته ویل کېده ، چې د حکومت له خوا به نظامي افسرانو ته ورکول کېده ، خو کله کله به روحانیونو ته هم د احترام او درناوي په خاطر یوه ټوټه ځمکه ورکول کېده . اقطاع میراثي بڼه درلوده چې له یولسمې پېړۍ څخه مخکې رواج درلود. مینوسکي لیکي: هیڅ داسې وسیله نشته چې مونږ د هغه پواسطه د اقطاع او تیول ترمینځ فرق وکړو، ولې یو شې ویلې شو چې تیول د صفویانو په وخت کې محترمانه جنبه درلوده چې له خدمت سره یې اړیکه نه درلوده. حتی تیول د مستعمری یو ډول بڼه غوره کړه. خو بارتولد په خپل اثر ترکستان نامه په ۱۳۲ مخ کې لیکي: تاریخ اجتماعي دوره غزنویان (الله برویت حدود العالم) سابقه تیول په حدود قرن یازده هم بیس برده اند اما اسم تیول به معنی وسیعش از قرن شانزدهم میلادي به بعد متداول گشت و رونق یافت و تیول عبارت بود از اهدای تمام یا سهمی از محصول و عواید ارضي معین. بعضی از تیول ها مربوط بوظایف و مشاغل معینی بود. تا وقتی که آن شغل را داشت، از آن تیول بهره میگرفت. بعضی تیول های دیگری در برابر خدمت شخص به شخصی مورد نظر و برای حیات وی داده میشد، ولی ارثي نبود.... در واقع تشبثی بود از طرف حکومت برای احیای اقطاع به شکل قدیمی (انتفاع مؤقتی) که در وقت خلفا وجود داشت، تیول از اراضی دیوانی (دولتي) داده میشد (۱۱۰:۲۲-۱۱۱).
- **گزیت یا سرگزیت:** د جزیه معنی ورکوي، چې په ساساني دولت کې هم رواج و چې په پارسي کې جزیه یا د سرمالیه د گزیت یا سرگزیت په نوم رواج درلود. (۲۲:۱۸۶).
- **جزیه:** په اسلامي دوره کې د قران د (توبی د صورت ۲۹ آیت) د حکم سره سم په فتح شویو اسلامي هیوادونو کې له اهل ذمه (اهل کتاب) څخه هر کال جزیه اخستل کېده . که چا د اسلام مقدس دین قبلولو، هغه د جزیې څخه معاف و (۲۲:۱۸۶).
- **فرسخ:** ۱۲۰۰۰ زره خطوي، یا ۳۶۰۰۰ زره قدمه، ځینې فرسخ د اوبن زر گامه گڼي چې یو نیم میل کیږي.
- **مستمري:** هغه تنخوا گانی وې، چې روحانیونو او ځینو اشخاصو ته به د دولت له خوا په دوامدره توگه ورکول کېده .

- عروض: هغه علم چې د وزن په لحاظ د نظم سم او ناسم پر معلومېږي او په يو شمير بحرونو مشتمل دی (۱۷: ۶۱).
- وزنپوهنه (عروض): هغه علم دی چې د نظم پر چپو ویشنه، رکنونه او بحرونه راپېژني (۱۱: ۴۸).
- عروض په لغت کې د شعر تلی د لومړی مسری وروستی رکن او غره کې د لاری په معنی ده (۷۳: ۴۸).
- عروض د ادبي علومو له ډولنو څخه یو ډول دی چې موضوع یې د شعر پر وزن، آهنگ باندی بحث کول دي او د وزن د ایجاد پر څرنگوالي، د وزن پر ډولونو او د هغه په سم او ناسم باندې خبري کوي (۲۴: ۲۳).
- قافیه: د عربو په لغت کې وروسته - شا- څپ او ورپسې تلونکی ته وايي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده، چې د بیتونو د دورونو د پای کلمو له همغږیو څخه بحث کوي یا په بله وینا د مصرع، بیت د هری مصرع او غیر مصرع هر بیت د پای کلمه، چې شعرونو باندی ختمیږي او اعاده یې په ورپسې بیتونو کې لازمه وي قافیه بلل کیږي یا د نظم د دورونو وروستیو هم اهنکیو څخه بحث کوي (۱۳: ۹).

ماخذونه

۱. ابري فروغي، اصغر. (۱۳۸۷ هـ ش). تاريخ غوريان. ايران: ارگان نشراتي سمت.
۲. بارتولد. (۱۳۴۴ هـ ش). تاريخ سياسي و اجتماعي اسيای مركزي در قرن دوازده. مترجم. علي محمد (زهما). كابل: پوهني مطبعه.
۳. بخش فرهنگي آماده سازي غزني. (برای سال ۲۰۱۳-۱۳۹۱). سيمای تاريخی غزنه. مطبعه. نوري بخش.
۴. بهار خوگيانی، سيد محمد کریم. (۱۳۸۸ لمریز). د افغانستان د مينخنو پيړيو تاريخ. ژباړن. محمد فردوس (زکوخیل). كابل: رپيرو هنديا.
۵. بهار، ملك الشعراء. (۱۳۶۶ هـ ش). تاريخ سيستان. كابل: مطبعه دولتی.
۶. پژواک، عتيق. (۱۳۸۸ ل). غوريان. ژباړن. اورنگزيب ارشاد. پيښور: دانش خپرندويه ټولنه.
۷. جوزجانی، سراج الدين. (۱۳۴۲ هـ ش) طبقات ناصري. به تصحيح و مقابله و تحشيه. عبدالحی حبيبي. كابل: د افغانستان تاريخ ټولنه.
۸. حبيبي، عبدالحی. (۱۳۸۰ هـ ش). تاريخ افغانستان بعد از اسلام. ايران: انتشارات افسون.
۹. حبيبي، عبدالحی. (۱۳۸۲ هـ ش). جغرافياي تاريخی افغانستان. چاپ سوم. كابل: بنگاه انتشارات ميوند. كتابخانه سبا
۱۰. حبيبي، عبدالحی. (۱۳۷۸ ل). د افغانستان لنډ تاريخ. دويم چاپ. ژباړن. عبدالروف بينوا. پيښور: دانش خپرونډويه ټولنه.
۱۱. حبيبي، عبدالحی او نور. (۱۳۹۱ هـ ش). د افغانستان تاريخ د اسلام له راتگ څخه تر محمد زيانو پورې. دويم چاپ. ژباړن. عبدالرؤف بينوا. كابل: ميوند خپرنډويه ټولنه.
۱۲. حسيني، سيد رضا. (۱۳۹۲ هـ ش). معماري و شهر های افغانستان. كابل: انتشارات خراسان.
۱۳. حقپال، محمداجان. (۱۳۸۹ ل). قافيه پوهنه. كابل: د كابل پوهنتون مطبعه.
۱۴. خليلي، خليل الله او نور. (۱۳۹۱ ل). د افغانستان تاريخ. د اسلام د راتگ څخه تر محمد زيانو پورې. دويم چاپ. ژباړن. اورنگزيب ارشاد. پيښور: دانش خپرنډويه ټولنه.
۱۵. رحمتي، محب الله. (۱۳۶۴ هـ ش). جغرافياي بشري افغانستان. كابل: پوهنتون كابل.

۱۶. رشاد، عبدالشکور. (۱۳۸۹ لمريز). جغرافيايي يادښتونه. (لومړی او دوهمه برخه). کندهار: علامه رشاد اکاډمي.
۱۷. رشاد، عبدالشکور. (۱۳۹۵ ل). د پښتو منظم عروضي سيستم. کندهار: علامه رشاد اکاډمي.
۱۸. سرهنگ، پاينده محمد. (۱۳۶۰ هـ ش). افغانستان مقارن لشکرکشی های اعراب. اثر تحقيقي گسستنز. چاپ شده. کابل: پوهنتون کابل.
۱۹. سوېمن، نصرالله. (۱۳۸۰ ل). پښتانه په هند کې. پاکستان: لاهور ملت چاپ خونه.
۲۰. سمناني، احمد پناهي. (۱۳۷۷ هـ ش). چنگيز خان چهره خونريز تاريخ. ايران: انتشارات حافظ نوين.
۲۱. سيستاني، محمد اعظم. (۱۳۶۹ هـ ش). سيستان سرزمين ماسه ها و حماسه ها. جلد سوم. اوضاع سياسي و اجتماعي سيستان بعد از اسلام. کابل: مطبوعه دولتي.
۲۲. سيستاني، محمد اعظم. (۱۳۶۲ هـ ش). مالکيت ارضی و جنبش های دهقانی در خراسان قرون وسطی. کابل: اکادمي علوم افغانستان.
۲۳. سياقي، محمد دبیر. (۱۳۹۲ هـ ش). جلال الدين محمد خوارزم شاه. کابل: انتشارات ميوند. کتابخانه سبا.
۲۴. شمیسا، سروش. (۱۳۸۱ هـ ش). اشنايي باعروض و قافیه. تهران: انتشارات فردوسي.
۲۵. صديقي، جلال الدين. (۱۳۸۳ هـ ش). دايرةالمعارف تاجیک. کابل: انتشارات ميوند.
۲۶. صديقي زرولي. (۱۳۹۴ لمريز). افغانستان د طاهريانو پرمهال. ننگرهار: مومند خپرندويه ټولنه
۲۷. غبار، مير غلام محمد. (۱۳۹۳ ل). افغانستان د تاريخ په تگلوري کې (لومړی او دويم ټوک). ژباړن. پوهاند محمد بشير دوديال. کابل: ميوند خپرندويه ټولنه.
۲۸. غبار، مير غلام محمد. (۱۳۹۱ لمريز). خراسان. ژباړن. رحمت الله هوتک. جلال اباد: همدرد کتاب پلورنځی.
۲۹. غوری مستمندي، غوث الدين. (۱۳۷۸ هـ ش). تاريخ مختصر غور. پشاور: مرکز نشراتی ميوند، سبا کتابخانه.
۳۰. فروزاني، سيدابوالقاسم. (۱۳۹۵ هـ ش). غزنويان. (از پيدايش تا فروپاشی). تهران: چاپ هشتم.

۳۱. فرهنگ، میر محمد صدیق او نور (۱۳۹۱ هـ ش). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتگ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن. اورنگزیب ارشاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.
۳۲. کاکاخیل، سید بهادر شاه. (۱۹۶۵ م). پښتانه د تاریخ رڼا کې. پېښور: یونیورسیتی بک ایجنسي.
۳۳. کاکړ، محمد حسن. (۱۳۹۰ ل). پښتون، افغان، افغانستان. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.
۳۴. کامگار، جمیل الرحمن. (۱۳۸۸ هـ ش). د افغانستان د معارف تاریخ. ژباړن. قاري عبدالسمیع شیرزاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.
۳۵. محبی. (۱۳۹۱ هـ ش). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتگ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن. اورنگزیب ارشاد. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.
۳۶. محمد حیات خان. (۱۳۸۶ هـ ش) حیات افغاني. دویم چاپ. ژباړونکې. محقق فرهاد ظریفی او محقق عبدالطیف طالبی. پېښور. دانش خپرندویه ټولنه.
۳۷. محمد ناظم. (۱۳۸۵ ل). د غزنوی سلطان محمود ژوند او پېښلیک. ژباړن. محمد بشیر دودیال. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.
۳۸. ناگار، فضل ولي. (۱۳۹۵ لمريز). د حضرت حمزه بابا (رح) عرفان او غزل. ننگرهار: ناگار خپرندویه ټولنه.
۳۹. نرشخي، ابوبکر بن جعفر. (۱۳۶۲ هـ ش). تاریخ بخارا. مترجم. ابونصر احمد بن محمد بن نصرالقبادي. کابل: مطبعه دولتي.
۴۰. نړیوال، رازقي. (۱۳۸۳ لمريز). د افغانستان استحکامي کلاوې، حصارونه او بالاحصارونه. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.
۴۱. نړیوال، رازقي. (۱۳۹۲ لمريز). د افغانستان تاریخی او فرهنګی ویاړونه. کابل: دانش خپرندویه ټولنه.
۴۲. نړیوال، رازقي. (۱۳۸۶ لمريز). د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼې. دویم ټوک. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.
۴۳. نعیمی، علي احمد او نور. (۱۳۹۱ لمريز). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتگ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن. اورنگزیب ارشاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۴۴. نقشبندی، شیخ امین علاوالدین. (۱۳۸۹ لمريز). د تصوف حقيقت او د نقشبند په طريقيو يو بحث. ژباړن. محمد بشير دوديال. کابل: ميوند خپرندويه ټولنه.
۴۵. نهرو، جواهر لعل. (۱۳۷۷ ش). نگاهي به تاريخ جهان. مترجم. محمود تفضلي. چاپ دوهم. تهران: چاپخانه سپهر.
۴۶. هاشمي، سيد سعدالدين. (۱۳۵۴ هجري شمسي). تاريخ افغانستان دوره اسلامي از ظهور حكومات ملي اسلامي تازمان اعليحضرت احمد شاه ابدالي. کابل: پوهنتون کابل.
۴۷. هاشمي، نور حسيب. (۱۳۹۵ هـ ش). مفتاح التصوف.
۴۸. همكار، محمد ابراهيم. (۱۳۹۴ ل). وزنيوهنه. دويم چاپ. ننگرهار: ختيځ كتاب پلورنځي.
۴۹. هيوادمل، زلمي. (۱۳۸۳ هـ ش). جغرافيه تاريخي لغمان. پيښور: موسسه انتشارات الازهر.

لیکلر

1.....سریزه

لومړی څپرکی

د طاهریانو دولت

3.....پیلېزه

4.....۱.۱. په افغانستان کې د ۹-۱۳ ز پېړۍ پورې د خراساني دولتونو جوړېدل

5.....۲.۱. له ۹-۱۳ ز پېړۍ پورې د افغانستان ټولنیزه، اقتصادي او کتلوري اوضاع

7.....۳.۱. د طاهریانو دولت (.....)

8.....۴.۱. د طاهر پوښنځي واکمني

13.....۵.۱. د طلحه واکمني

13.....۶.۱. د عبدالله واکمني

15.....۷.۱. د دویم طاهر واکمني

15.....۸.۱. د محمد واکمني

16.....۹.۱. د طاهریانو د عصر علمي او فرهنگي خدمتونه

19.....۱۰.۱. د طاهریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

20.....لنډیز

21.....پوښتنې

دویم څپرکی

د صفاریانو دولت

24.....پیلېزه

25.....۱.۲. د صفاري دولت مینځ ته راتگ

۲۰۲. د یعقوب لیث صفاری واکمنی 27
۳۰۲. د عمرو واکمنی 31
۴۰۲. د طاهر واکمنی 34
۵۰۲. د لیث واکمنی 35
۶۰۲. د ابوعلی محمد واکمنی 36
۷۰۲. د معدل واکمنی 37
۸۰۲. د دویم عمرو واکمنی 38
۹۰۲. د ابو جعفر احمد واکمنی 38
۱۰۰۲. د خلف واکمنی 39
۱۱۰۲. د صفاریانو د عصر کلتوری او ټولنیز وضعیت 39
۱۲۰۲. د صفاریانو د واکمنی د سقوط لاملونه 41
- لنډیز 42
- پوښتنی 43

درېیم څپرکی

سامانی دولت

- پیلیزه 47
۱۰۳. سامان خدات 48
۲۰۳. د امیر اسمعیل سامانی واکمنی 50
۳۰۳. د ابونصر احمد واکمنی 53
۴۰۳. د نصر واکمنی 54
۵۰۳. د نوح واکمنی 55

- 57 ۶.۳ د عبدالملک واکمني
- 58 ۷.۳ د ابو صالح منصور واکمني
- 59 ۸.۳ د دویم نوح واکمني
- 61 ۹.۳ د دویم منصور واکمني
- ۶۲ ۳،۱۰ د دویم عبدالملک واکمني
- 63 ۱۱.۳ د سامانیانو د عصر مدني، ټولنيز او فرهنگي حالت
- 67 ۱۲.۳ د سامانیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه
- 68 لنډيز
- 70 پوښتنې

څلورم څپرکی

د غزنویانو دولت

- 75 پیلیزه
- 76 ۱.۴ د غزنویانو د دولت مینځ ته راتگ
- 76 ۱.۱.۴ غزني ښار
- 77 ۲.۱.۴ د غزنوي دولت بنسټ ایښودونکی
- 78 ۲.۴ د الپتگین واکمني
- 78 ۳.۴ د ابواسحق ابراهیم واکمني
- 79 ۴.۴ د بلکاتگین واکمني
- 79 ۵.۴ د پریتگین واکمني
- 80 ۶.۴ د سبکتگین واکمني
- 84 ۷.۴ د سلطان محمود غزنوي واکمني

- 86 د سلطان محمود غزنوي او ابوالحارث ساماني اړيکې ۱.۷.۴
- 87 د سيستان نيول ۲.۷.۴
- 88 د غور نيول ۳.۷.۴
- 89 د قصادري يا نني بلوچستان نيول ۴.۷.۴
- 89 د مکران نيول ۵.۷.۴
- 90 د ری، همدان او اصفهان نيول ۶.۷.۴
- 91 د فارس نيول ۷.۷.۴
- 92 ختيځ لورې ته فتوحات ۸.۷.۴
- 97 د سلطان محمود مړينه ۹.۷.۴
- 97 د سلطان محمود شخصيت ۱۰.۷.۴
- 98 د سلطان محمود دورې ته يوه کتنه ۱۱.۷.۴
- 101 د محمد واکمني ۸.۴
- 103 د مسعود واکمني ۹.۴
- 106 د مودود واکمني ۱۰.۴
- 108 د دويم مسعود واکمني ۱۱.۴
- 109 د علي واکمني ۱۲.۴
- 109 د عبدالرشيد واکمني ۱۳.۴
- 111 د طغرل واکمني ۱۴.۴
- 111 د فرخ زاد واکمني ۱۵.۴
- 112 د ابراهيم واکمني ۱۶.۴
- 113 د درېيم مسعود واکمني ۱۷.۴

- 114..... ۱۸.۴ . د ارسلان شاه واکمني
- 115..... ۱۹.۴ . د بهرام شاه واکمني
- 118..... ۲۰.۴ . د خسرو شاه واکمني
- 119..... ۲۱.۴ . د خسرو ملک واکمني
- 119..... ۲۲.۴ . د غزنویانو د عصر فرهنگي او ټولنيزې هڅې
- 122..... ۲۳.۴ . د (۱۲ - ۱۵) زيږديزې پيړۍ ترمينځ د افغانستان ټولنيز حالات
- 124..... ۲۴.۴ . د غزنویانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه
- 126..... لنډيز
- 128..... پوښتنې

پنځم څپرکی

د سلجوقيانو دولت

- 134..... پيليزه
- 135..... ۱.۵ . د رکن الدين ابوطالب طغرل بيک واکمني
- 137..... ۲.۵ . د الپ ارسلان واکمني
- 138..... ۳.۵ . د ملک شاه واکمني
- 140..... ۴.۵ . د برکبارق واکمني
- 141..... ۵.۵ . د ابوشجاع محمد واکمني
- 141..... ۶.۵ . د سلطان محمود سلجوقي واکمني
- 142..... ۷.۵ . د سلطان احمد سنجر واکمني (په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني)
- 144..... ۸.۵ . د سلجوقيانو د دولت سقوط او د خوارزمشاهانو پياوړې کېدل
- 144..... ۹.۵ . د سلجوقي دولت کلتوري او ټولنيزې کړنې

۱۰.۵. د سلجوقيانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه 147

لنډيز 149

پوښتنې 151

شپږم څپرکی

د غوريانو دولت

پيليزه 155

۱.۶. د غوري دولت مينځ ته راتگ 156

۲.۶. د غزنوي او غوري دولتونو ترمينځ اړيکې 159

۳.۶. د غوريانو امپراتوري 161

۴.۶. د سلطان علاوالدين جهانسوز واکمني 162

۱.۴.۶. د جهانسوز لقب 163

۵.۶. د سيف الدين محمد واکمني 164

۶.۶. د سلطان غياث الدين واکمني 166

۷.۶. د شهاب الدين محمد غوري واکمني 170

۸.۶. د غياث الدين محمود واکمني 173

۱.۸.۶. له سلطان محمد خوارزمشاه سره د غياث الدين محمود اړيکې 175

۹.۶. د بهأوالدين سام واکمني 175

۱۰.۶. د علاوالدين اتسز واکمني 176

۱۱.۶. د علاوالدين محمد شجاع واکمني 177

۱۲.۶. د غوريانو د واکمنۍ پر مهال د افغانستان ټولنيز او کلتوري وضعيت 178

۱۳.۶. د غوريانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه 181

182..... لندیز

184..... پوښتنې

اووم څپرکی

خوارزم شاهانو دولت

187..... پیلیزه

188..... ۱.۷. د خوارزم شاهانو فتوحات

189..... ۲.۷. د خوارزم شاهانو د دولت مینځ ته راتگ

189..... ۳.۷. د خوارزم شاهانو د لومړۍ کورنۍ واکمنان

189..... ۱.۳.۷. د ابوسعید احمد واکمني

190..... ۲.۳.۷. د ابو عبدالله واکمني

190..... ۳.۳.۷. د مامون واکمني

190..... ۴.۳.۷. د ابوالحسن علي واکمني

191..... ۵.۳.۷. د ابوالعباس واکمني

191..... ۶.۳.۷. د ابوالحارث محمد واکمني

193..... ۴.۷. د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ

193..... ۱.۴.۷. د التون نتاش واکمني

193..... ۲.۴.۷. د هارون واکمني

193..... ۳.۴.۷. د اسمعیل خندان واکمني

194..... ۴.۴.۷. د شاه ملک واکمني

195..... ۵.۷. د خوارزم شاهانو درېیمه کورنۍ

195..... ۱.۵.۷. د انوشتگین واکمني

- 195..... د قطب الدين محمد واكمني
- 196..... د اتسز واكمني
- 196..... د ايل ارسلان واكمني
- 197..... د سلطان شاه ابوالقاسم محمود واكمني
- 198..... د سلطان علاوالدين تكش واكمني
- 199..... د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه واكمني
- 205..... د جلال الدين منكبرني واكمني
- 208..... د خوارزم شاهانو د واكمني د سقوط لاملونه
- 209..... لنديز
- 210..... پوښتنې

اتم خپرکی

د اسلام له ظهور څخه د چنگيز خان تر يرغل پورې د افغانستان ټولنيز او کلتوري وضعیت

- 216..... پيليزه
- 217..... ۱.۸. ټولنيز طبقات
- 218..... ۲.۸. اقتصادي وضعیت
- 222..... ۳.۸. ښارونه
- 226..... ۴.۸. دولتي ادارې
- 231..... ۵.۸. مذهب، کلتور او تصوف
- 236..... ۶.۸. ښوونه او روزنه : هنر او ادب
- 242..... لنديز
- 244..... پوښتنې

245.....	لومړنی نښلونه.....
245.....	د غوربانو د واکمني پرمهال جوړې شوی تاریخي ودانی او کلاگانى
248.....	دویمه نښلونه
248.....	د غزنویانو په دربار کې د دري ژبې د ځینو شاعرانو لنډه پیژندنه
250.....	درېیمه نښلونه.....
250.....	د غزنویانو د واکمني پرمهال مروجې سکې
258.....	څلورمه نښلونه.....
264.....	اصطلاحات
267.....	ماخذونه.....

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**